ОБРАЗЦЫ

НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

СѢВЕРНЫХЪ ТЮРКСКИХЪ ПЛЕМЕНЪ.

СОБРАНЫ

В. В. Радловымъ.

ЧАСТЬ VI.

НАРѢЧІЕ ТАРАНЧЕЙ.

PROBEN

DER VOLKSLITTERATUR

DER

NÖRDLICHEN TÜRKISCHEN STÄMME

GESAMMELT UND ÜBERSETZT

VON

Dr. W. Radloff.

VI. Theil.

DIALECT DER TARANTSCHI.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ. 1886.

ПРОДАЕТСЯ У КОМИСІОНЕРОВЪ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ:
Глазунова, въ С. П. Б. Эггерса и Комп., въ С. П. Б.
Н. Киммеля въ Ригѣ.

Цѣна 90 коп. = 3 марки

НАРѢЧІЯ

СѢВЕРНЫХЪ ТЮРКСКИХЪ ПЛЕМЕНЪ.

I ОТДѢЛЕНІЕ.

ОБРАЗЦЫ НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.

ЧАСТЬ VI.

DIE SPRACHEN

DER

NÖRDLICHEN TÜRKISCHEN STÄMME

VON

Dr. W. Radloff.

I. Abtheilung.

PROBEN DER VOLKSLITTERATUR.

VI. Theil.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ, 1886.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

Вас. Остр., 9 лин., № 12.

ОБРАЗЦЫ

НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

СѢВЕРНЫХЪ ТЮРКСКИХЪ ПЛЕМЕНЪ.

СОБРАНЫ

В. В. Радловымъ.

ЧАСТЬ VI.

НАРѢЧІЕ ТАРАНЧЕЙ.

PROBEN

DER VOLKSLITTERATUR

DER

NÖRDLICHEN TÜRKISCHEN STÄMME

GESAMMELT UND ÜBERSETZT

VON

Dr. W. Radloff.

VI. Theil.

DIALECT DER TARANTSCHI.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ. 1886.

ПРОДАЕТСЯ У КОМИСІОНЕРОВЪ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ:

И. Глазунова, въ С. П. Б. **Эггерса и Комп.**, въ С. П. Б.

Н. Киммеля въ Ригѣ.

Цѣна 90 коп. = 3 марки.

Напечатано по распоряженію Императорской Академіи Наукъ.
С.-Петербургъ, Декабрь 1886 года.

Непремѣнный Секретарь, Академикъ *К. Веселовскій.*

160131-О

2020036979

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Когда я, лѣтомъ 1862 года, посѣтилъ юго-восточную часть Киргизской степи, то случайно встрѣтилъ въ городѣ Копалѣ нѣсколько выходцевъ изъ Китайской части Илійской долины, такъ называемыхъ Таранчей (земледѣльцевъ), и началъ уже тамъ изучать интересный ихъ говоръ. По причинѣ краткаго своего пребыванія въ этомъ городѣ я успѣлъ записать тамъ только нѣсколько коротенькихъ разсказовъ и, убѣдившись, что говоръ этотъ отличается очень интересными особенностями и значительно разнится отъ говора сосѣднихъ Сартовъ и Узбековъ, я считалъ нужнымъ посѣтить таранчинскія селенія, находящіяся около города Кульджи. Къ сожалѣнію мнѣ не удалось выполнить этого намѣренія. Китайскія власти дозволили мнѣ лишь въ сопровожденіи конвоя отправиться по горной дорогѣ до г. Кульджи, гдѣ я долженъ былъ жить въ русской Факторіи. Только днемъ мнѣ дозволено было посѣщать китайскій городъ и я думать не могъ о какихъ-либо экскурсіяхъ въ таранчинскія селенія. Въ Факторіи и въ городѣ я встрѣтилъ много Таранчей, живущихъ въ Кульджѣ и занимался съ ними тамъ, на сколько это мнѣ дозволяли обстоятельства. Здѣсь мнѣ удалось познакомиться съ главными фонетическими особенностями этого говора и записать также нѣсколько текстовъ; но все это представляло еще довольно скудный

матеріалъ, совершенно недостаточный для точнаго изученія этого говора. По возвращеніи въ г. Копалъ, я встрѣтилъ тамъ Таранчинца Гемеръ-Баки, недавно прибывшаго туда изъ татарской Кульджи, и замѣтивъ, что онъ говоритъ чистымъ народнымъ говоромъ, я началъ съ нимъ разсматривать собранные мною скудные матеріалы. Гемеръ оказался человѣкомъ, владѣющимъ хорошо роднымъ языкомъ, умнымъ и знающимъ не мало произведеній народнаго творчества, не смотря на то, что онъ не умѣлъ ни писать, ни читать по татарски. Такъ какъ онъ не нашелъ еще себѣ мѣста служенія въ Копалѣ, я ему предложилъ ѣхать со мной въ Барнаулъ. Гемеръ согласился на это и жилъ въ моемъ домѣ до весны 1863 года. Съ нимъ я вполнѣ изучилъ нарѣчіе таранчинское, не только просмотрѣлъ собранные мною въ Копалѣ и Кульджѣ тексты, но и записалъ подъ его диктовку сказки, письма, интересные разсказы и наконецъ рядъ статей изъ его прошлаго и свѣдѣнія о состояніи китайской части Илійской долины. Я надѣюсь, что собранные такимъ образомъ матеріалы совершенно достаточны для охарактеризованія поднарѣчій Илійскихъ Таранчей.

Татары-Таранчи, какъ видно уже изъ разсказовъ самого Гемера, большею частью выселены въ прошломъ столѣтіи изъ Алтышагара (такъ-называемой Малой Бухаріи) и занимаются обработкою земли. Они жили въ новой своей родинѣ болѣе ста лѣтъ среди Китайцевъ, Шибинцевъ и Калмыковъ и имѣли только очень ограниченныя сношенія съ сосѣдними тюркскими единоплеменниками. Такое географическое положеніе съ одной стороны охраняло языкъ Таранчей отъ сліянія съ говоромъ сосѣднихъ Тюрковъ (Киргизовъ и Сартовъ), съ другой же стороны безпрерывныя сношенія съ народами, говорящими чужими языками, не могли не имѣть сильнаго вліянія на говоръ ихъ. Поэтому мы встрѣчаемъ въ ихъ языкѣ массу иностранныхъ словъ, взятыхъ изъ монгольскаго, китайскаго и даже манджурскаго языковъ. Магометанская грамотность довольно распространена между ними, поэтому и вошло въ ихъ языкъ множество словъ арабскихъ и

персидскихъ, какъ это ясно доказываютъ разсказы Гемера, который, какъ я уже выше сказалъ, былъ вполнѣ безграмотнымъ и никогда не учился въ медресе. Но, не смотря на значительное число иностранныхъ словъ, вошедшихъ въ языкъ Таранчей, этотъ языкъ вовсе не потерялъ чистѣйшаго тюркскаго характера. Таранчинское нарѣчіе принадлежитъ, какъ я это уже доказалъ въ своей Фонетикѣ сѣверныхъ тюркскихъ языковъ (стр. 289), къ средне-азіатскимъ нарѣчіямъ и стоитъ между ними ближе всего къ нарѣчіямъ Алтышагара (Кашгара и Яркенда), т. е. къ тѣмъ нарѣчіямъ, которыя развились изъ смѣси древняго Уйгурскаго и Узбекскихъ нарѣчій. Особенно ясно доказываетъ намъ это сравненіе лексическаго состава языка Кудатку Билика съ такимъ же составомъ Таранчинскаго нарѣчія и со скудными матеріалами, имѣющимися у насъ о тюркскихъ нарѣчіяхъ Малой Бухаріи.

Особенно интересно Таранчинское нарѣчіе въ отношеніи вокализма. Только въ этомъ нарѣчіи я встрѣтилъ такое сильное развитіе обратнаго вліянія узкихъ дентопалатальныхъ и лабіопалатальныхъ гласныхъ на предыдущія широкія гласныя. Я считаю лишнимъ здѣсь ближе изъяснять это замѣчательное явленіе, такъ какъ я уже подробно разъяснилъ его въ своей «Фонетикѣ» сѣверныхъ Тюркскихъ языковъ. Я увѣренъ, что при болѣе точномъ изслѣдованіи нарѣчій Восточнаго Туркестана и Гами мы найдемъ слѣды этого обратнаго вліянія узкихъ гласныхъ и въ другихъ говорахъ этого отдѣла, такъ какъ обратное вліяніе гласныхъ не могло развиваться въ таранчинскомъ нарѣчіи вслѣдствіе вліянія окружающихъ Таранчей иноязычныхъ племенъ, языкамъ которыхъ несвойственна эта фонетическая особенность. Собранные мною тексты я размѣстилъ по слѣдующимъ отдѣламъ: 1) *Пословицы*, записанныя у Таранчинцевъ, живущихъ въ Копалѣ; 2) *Краткія изрѣченія*, диктованныя мнѣ Гемеромъ; 3) *Свѣдѣнія объ Илійской долинѣ и о ея жителяхъ*, большею частью составленныя по разсказу Гемера; нѣкоторыя статьи я записалъ въ Кульджѣ; 4) *Разсказы, заимствованные изъ книгъ*. Они всѣ

диктованы мнѣ Гемеромъ. Разсказы Ширинъ и Сейпюль Мюлюкъ представляютъ пересказы Гемера изъ романсовъ Миръ-Али-Шира فرهاد و شيرين и سيف الملوك, изъ которыхъ Вамбери отпечаталъ образцы въ своей Джагатайской хрестоматіи*). Разсказъ Гемра передаетъ содержаніе извѣстной народной книги, очень распространенной въ средней Азіи и носящей заглавіе همراه. Вамбери упоминаетъ объ этой книгѣ въ своемъ обозрѣніи Джагатайской литературы**). Я причислилъ эти разсказы къ книжнымъ разсказамъ потому, что Гемеръ самъ указывалъ на то, что онъ слышалъ, какъ муллы читали ихъ изъ книгъ. Четвертый разсказъ этого разряда Ханъ-Ши (стр. 69) я, кажется, напрасно причислилъ къ книжнымъ разсказамъ. Гемеръ, владѣющій довольно хорошо китайскимъ языкомъ, видѣлъ представленіе этого анекдота изъ жизни великаго китайскаго императора на сценѣ и передаетъ намъ просто содержаніе этой пьесы; 5) *Разсказы народные.* Эти статьи диктованы мнѣ отчасти въ Копалѣ и Кульджѣ, отчасти Гемеромъ въ Барнаулѣ. Между ними находятся нѣкоторые пересказы книжныхъ сюжетовъ, но о нихъ Гемеръ мнѣ сказалъ, что онъ слышалъ ихъ отъ стариковъ-разсказчиковъ. Къ этимъ разсказамъ принадлежатъ статьи: Тоти (стр. 125) (Попугай), взятая изъ извѣстнаго Тути-Намэ, Ордуга Бай и Газратъ Багаведдинъ; 6) *Сказки и былины*, отчасти остатки прежней народной эпической поэзіи. Къ послѣднимъ мы должны причислить «Бози Керпешь», указывающій только именемъ героя на извѣстную киргизскую легенду «Кози Керпеша», «Шимъ Тёмюръ Батуръ», «Теи Паша и Зора Хенимъ». Сюжетъ послѣдняго взятъ изъ народной книги زهرا و طاهر и я причислилъ его къ народнымъ легендамъ только потому, что этотъ разсказъ изложенъ вполнѣ въ духѣ другихъ легендарныхъ разсказовъ. Остальныя мелкія статьи этого отдѣла представляютъ сказки, какія мы встрѣчаемъ у всѣхъ тюркскихъ племенъ.

---

*) Vambéry, Čagataische Sprachstudien, стр. 180 и 187.

**) Čagataische Sprachstudien, стр. 35.

Сюжеты нѣкоторыхъ сказокъ заимствованы отчасти у сосѣднихъ народовъ индо-европейской семьи напр. Шингильтакъ и Пингильтакъ (стр. 166), Глухой народъ (стр. 174), Художники (стр. 193), послѣдняя сказка — индійскаго происхожденія и встрѣчается въ сказскахъ Сиддикюра; 7) *Пѣсни* всѣ продиктованы мнѣ Гемеромъ. Пѣсни, за исключеніемъ нѣкоторыхъ, какъ напр.: 1) плачь отца о смерти дѣтей, умершихъ отъ оспы, 4) и 5) пѣсни извѣстнаго по своему удальству разбойника Садара — всѣ эротическаго содержанія. Пѣсни эти составлены изъ куплетовъ по четыре стиха, большею частію изъ 8 (или 7) слоговъ. Въ каждомъ куплетѣ второй и четвертый стихи кончаются одинаковою риѳмою, иногда же и первые и вторые стихи. Нѣкоторыя пѣсни имѣютъ повторяющіеся припѣвы напр. пѣсня 6), гдѣ и въ концѣ каждаго куплета поется китайскій припѣвъ, пѣсни 2) и 3) состоятъ не изъ куплетовъ, а изъ отдѣльныхъ строкъ различнаго числа слоговъ.

Свѣдѣнія Гемера объ Илійской долинѣ и ея жителяхъ, особенно о Таранчахъ, какъ и собранные въ этомъ томѣ матеріалы Таранчинскаго нарѣчія представляютъ въ настоящее время тѣмъ болѣе интереса, что всѣ они являются остатками изчезнувшаго прошлаго. Одно изъ самыхъ кровавыхъ возстаній нашего столѣтія здѣсь уничтожило китайскую власть, а вмѣстѣ съ ней и благосостояніе этого цвѣтущаго оазиса, и создала невѣжественное магометанское царство, гдѣ Таранчи явились владѣтелями и власть ихъ поддерживалась Киргизами и Дунгенами. Потомъ русскія власти временно занимали Кульджинскій раіонъ и уступили опять большую часть Илійской долины прежнимъ владѣтелямъ Китайцамъ, взявшимся устроить этотъ край опять на прежнихъ основаніяхъ. Этотъ оживленный періодъ послѣднихъ двадцати лѣтъ перемѣнилъ, понятно, всѣ бытовыя и соціальныя отношенія Таранчей. Изъ угнетенныхъ китайскихъ рабовъ, окруженныхъ чуждыми элементами и отдѣленныхъ вполнѣ отъ всякаго сношенія съ сосѣдними тюркскими племенами, они сдѣлались владѣтелями и смѣшались съ Киргизами

и Сартами, они неоднократно перемѣняли свое мѣстопребываніе и послѣ возвращенія китайцевъ выселились большею частью на русскую территорію. Такое потрясеніе и перемѣна положенія этого малочисленнаго народа не могли остаться безъ вліянія на ихъ языкъ. Я увѣренъ, что Таранчинское нарѣчіе уже теперь подверглось значительнымъ измѣненіямъ, а въ скоромъ времени утратитъ значительную часть своеобразнаго характера, сохранившагося до сихъ поръ единственно благодаря уединенному географическому положенію этого племени.

С.-Петербургъ, Октябрь 1886 г.

В. Радловъ.

СОДЕРЖАНІЕ.

Стран.

I. Тämсil 1
II. Изрѣченія 4
III. Ілінi мälім kілҕан бір нäчäк хабäрläр:
1) Кашkар шäһäрінің ҕälвäсі 7
2) Гуң-бо ңанңун 13
3) Шің-бо 15
4) Хаlімзат һäкім 19
5) Токус таренің östäңі 23
6) Ңанңуннің думбегі 26
7) Чämпäн 31
8) Ңанңун 34
9) Шіjамуl, Дуңjамуl 37
10) Ташka дат kілҕан Кеірі Хітаі 44
11) Jігітнің азебі 45
12) Jі ңанңун 48
13) Jаҕачнің іхрā кäлгäнi 50
14) Аlбан 52
15) Чоң jармаklар 56
16) Кӱмӱш кенідін зäрälі 58
17) Таранчінің оҕрілері 60
18) Мантучі 63
19) Оңас 64
20) Каштекі пулі 68
IV. Мäсäläр (кітаптін alҕан сӧзläр):
1) Хаң-ші 69
2) Шірін 72
3) Һämра 86
4) Сäіпӱl Мӱlӱк 99

Стран.

V. Xalk аресідекі hikajätläp:
1) Оҕрі 110
2) Бäшір бíläн Нäзір 113
3) Падіша 119
4) Тōті 125
5) Атенің кілїдїҕан hўнäрі 129
6) Маменің hілäсі 141
7) Ђекіллік вäзірнің кізі 144
8) Ђекіллік кіз 150
9) Ордуҕа Баі 152
10) Ђäзрät Баhаудін ōлija 158
VI. Чöрчök:
1) Бозі Көрпäш 160
2) Шіңгіltак бíläн Піңгіltак 166
3) Шім Төмўр Батур 168
4) Саҕріҕу xalk 174
5) Сāдä кіші 165
6) Täjі Паша бїläн Зора Хенім 180
7) Бöрў бїläн тўlкў 188
8) Ђаіванатнїң тілїні ўргäнҕäн кіші 191
9) Ђўнärвäн кішілäр 193
10) Мамї бїläн бöрў 195
11) Бala чöрчäгі 195
12) Садäläр 197
VII. Беітläр 199

I. TÄMCIL.

1) Керінің сөзіні капта сахла!
öлўгіні һäптä сахла!
2) Адämнің алесі ічідä,
һаіваннің алесі тешіда.
3) Äз кіl! ус кіl!
4) Кішкä санаҕан өзгä,
кашка санаҕан көзгä.
5) Куш керіп дäрäхтä конмас,
äр керіп һämрä болмас.
6) Кім jамаllік аіlїса
тапмас jамаlliктін аман,
ol jаманнің апäті
jанҕаі өзігä шу заман.
7) Аҕрікнің jамені санџік,
ітнің jамені канџік,
атнің jамені täпкäк
хотуннің jамені бäргäк.
8) Бір кōксаң һäхлі бар кішідін кōk!
бір кōксаң һäхli jок кішідін кōk!
9) Öjіңгä кіргізмä кері дäллäні,
кірäрдä кірĭдў, чікарда бузўдў пäлäні!
10) Тil jўгўрўгі башка,
ajак jўгўрўгі аткa.

11) Атесіз оңулнұң пордекі чоң,
анесіз кізнің ämчäкі чоң.
12) Чішкакнї іт äргішäр,
бäргäкнї äр äргішäр.
13) Jолда jатkан іланнікї ömрї kіcka
кäчä jұргäн äрнікї ömрї kіcka.
14) Кäңїңа ok атма!
jаманңа сöз katma!
15) Сajak jұргäн тajak jäр.
16) Jахшінің сözї — jаманнің közї.
17) Аракчінің көңнї баі.
18) Ңässälнің керісї бар,
гұлнің тікänї бар.
19) Каінak су іч! — көңнің täч!
20) Бу alämнің бäгläрї
kіамätнің сäгläрї.
21) Атта вапа jok — хотунда вапа jok,
хотун jапа — іт вапа.
22) Бір башka бір бöрк!
23) Хотуннї ұч кұнгічä сокмұса
ärім öлдұ däігїдäк.
24) Molленің дäгänінї kil!
kilгенінї kilма!
25) Кäңа käклікнің меңішінї маңїмäн дäп
özұнің меңішінї унтуп kалңан.
26) Таңнекї кұруктұн
бұгұнкї öпкö jахшї.
27) Jаман п'чak туткїча,
тішläп jäгän тоіңїча.
Jаман хотун алңїча,
боітak jұргön өлгұчä.
28) Атаңнї өлтұрсä — анаңнї бäр!
29) Ана көрұп кіз al!
Кірңak көрұп бöз al!

30) Аҕрік өрўсä jеніңнī alyp,
сіпа өрўсä пylyңнī alyp.
31) Кечіп кäссäң, чечіп кät!
32) Патішā ҕадаі болса
патішāлігінī koімас,
ҕадаі патіша bolса
ҕадаіліҕінī koімас.
33) Сунī көрмöі öтўк чäшмä!
34) Joксіз bolса jalҕан bolyp,
тўксіз болса таіҕан bolyp.
35) Jаманнің jакшісī боlҕўнча
jахшінің jаменī бол!
karамук дäнī боlҕўнча
буҕдаінің саменī бол!
36) Jаманҕа jolyксаң, jаресī jукар,
Казанҕа jolyксаң, каресī jукар.
37) Аҕрік каідін кäлўр? — аштін,
балā каідін кäлўр? — кajаштін.
38) Боітакнің тўтўнінī булут көрмöідў, jундесінī іт көрмöідў.
39) Мäн kilармäн отус.
Худа kilap токус.
40) Аткa мінсäң атаңга бахма!
41) Ат oryklykта тўшäр!
хотун ҕäріпіктä тўшäр!
42) Ат мінсäм-ма оінаімäн
мінмäсäм-ма оінаімäн.
Кізнің häшімі тola
jуан біläн оінаімäн.
43) Jаман хотун öлмöгічä
jахші аттанмас.
44) Jамҕур jаҕміҕан булуттін
ачігī кälгäндä кўлгäн кішідін
häзäр кil!

45) Аш kалмаҕінча ашнің кадерінї білмäс,
jajak jўрмäгінчä атнің кадерінї білмäс.
46) Һäр ішнї molla білўр
molla копўп кölгö сір.
47) Mollalap бір сäллä,
дäрвішläр бір мäлä,
kepilap бір дäллä.
48) Molla кішідің пуl almak
пätір нандің kil almak.
49) Тäгдірнің ішї тäгбір-біläн kутулурмў?
ташнің хетї jамҕур суїда jујулурмў?
50) Äшäккä закат jok
Хотунҕа albан jok.
51) Tola сöз ärнї äхмak kilyp.
52) Мӧмўннің кöңнї Худäнің öjї.

II.

Паиҕамбäрнің аіткан кітäбінї һäр kаідак кішї пўтўп okуса, ol кішінің кöңнї ечіліп tola jахшї болудў, һäр kаідak кішї мундak кітäпнї пўтўп елін іхlас біläн охуса обдан.

Сäнің кöңнўң jаман kараңгу bolса, сän паиҕамбäрнің кітäбінї елін аіткан сözінї пўтўп tola okуҕін! сänің jаман кöңнўң joрўп jахші болудў. Мундak кітäпнї кöңнї jаман кішї tola okуса jахшї, jахшї сözнї tola аңlап кöңнї jумшап обдан болўдў.

Ағәр бір каләндәр ја бір ғәріп муссапір кочїда турған болса аңа Худā јолїда аттїған ніазің болса, аңа бәріп дуāсінї алсаң, Худāнің јолїда кобул болўдў. Каләндәрнің, ғәріп муссапірнің дуāсї ол нәзәрінің һаккідā дуā кilса, бāшāк іңабāт болўдў.

Әгәр өчі кіші өзї обдан болўң Худāнї көңнідā јекін тутўп, әгәр өға чікса, өдін јā кїк јā тўlкā јā бөрї olса, мунї өзәм алдім дәгәlā bolмаідў, мунї аңа Худā өзї бәргән. Маңа Худā бәрдї дәсā, болўдў, әгәр өзәм алдім дәсā, Худāнің алдїда гунакар болўдў. Әгәр belik тутўдїған кіші дәјїға тө celiп, јā kармак celiп belik тусса, енї мән туттўм дәгәlā bolмаідў, ol belikнї ol кішігā Худā өзї бәргән, муңа тө celiп ja kармак celiп туттўм дәсā ol һәм гунакар болўдў.

Адәм карам јәсā Худāі Та'alāнің алдїда каттік гунакар болўдў. Һарам нәрсā каідак дәсā һарам шу: бір һарам тоңгузнің гөшї, ікінңісї оғурlап кішінің пулїнї јәсā; үчінңісї кішінің пулїнї булап еliп јәсā; төртінңісї јәтімнің пулїнї јәсā; бāшінңісї кішіңің аманāт коіған пулїнї јәсā; алтінңісї хотунїнї мантучілікка кojуп пулїнї јәсā; јәтінңісї кішігā јалған аітып пулїнї елїп јәсā; Бу һāмāсї тоңгузнің гөшїнї јәгән білән тāң болўдў, бу кісма адәмләр Худāі Та'alāнің азāбідін кутўlмаіды.

Худāі Та'alāнің бāндәсігā јәгәlї, ішкәlї бәргән нāмәтләрї tola, ішкәli бәргән сулерї tola; Худā бәргән бу нāмәтләрнї јāп, ішкәli бәргән сулярнї ічїп, Худāі Та'alāнї тонўп tola шўхрі kilca болўдў. Бу бәргән нāмәтләргā шўхрі kilмаі halal та'амнің орнўда һарамнї јәсā, сунўң орнїда һарак шарап іссā, мундак кіші Худāнің алдїда каттік гунакар болўдў. Јаман кішілəр һаракнї судан обдан көрўп су ішмāі нарак ічїдў; бу кісма һаракнї tola ішкән кіші Худāнің, Пāіғамбәрнің нәргіс јакшілігінї көрмөідў, мундак адәм lāнәткәрдā.

Худаі Та'алā јараткан бäндäлäрī мäхлiхатлерīңа тоla мäһärван, бäндäлäрīгä јäгäли аш бäрдī, ішкäli су, ylyk дäјїларнī бäндäсī ўчўн јаретїп бäрдī, öi туткелī јахші хотуллarнī бäрдī, мінгäli ат бäрдī, ішлäткáli тўгä бäрдī, јäгälī koi бäрдī. Худаі Та'алāнің бäндäлäрігä јахшiліңī тоla, енī бiлгäн хахlар енің ўчўн кäчä кўндўз Худаі Та'алāңа та'äт ібадäт kiлїдў.

III. ILIНI MĀLIM KILҢAN BIP НÄЧÄН ХАБÄPLÄP.

---

1) Кашкар шäһärīнің ҕälвäсī.

Кашкар шäһärīдä Цäнгір Хоңа кäлїп јеҕі болдī. Ol jilī Дау-Ваң ханнїң altiнңi jilīдä болдī. Каттік уруш болдī, Хітаі чäрігīдін барҕан тоla чäрікläр öлдī, alардїн ічідä кімдін сурїса öлдī дädī. Хоңа Кашкарнī, Јäркäннī öзігä тä'äлік kiлїп елїп, Ахсу Ілінī алїмäн дäгändä öзī ічīдін кіші Хітаідін пул елїп Хоңенī Хітаіҕа тутўп бäріптў. Андін кін Хітаі Кашкарнī, Јäркäннī јана kолīҕа аптў. Бу Кашкардін Јäркäндін кіші Хоңїҕа болўшўп бу шäһärнī Хоңїҕа елїп бäргäн ікäн, Хітаі у шäһärläр kолīҕа алҕандің кін, бу Хоңїҕа болўшкан хахlарнī тепїп, канчан бäгläрīнī бу хахlарнī јаман кін бiлäн нäчäн јўс кішінī Хітаі öлтўрдī, бір мунчїлерінī шäһär шäһärгä парledī, һär шäһärгä елїп кäлiп буларнī һär бірінī хотун балїлерідін āрїп Хämбің, Colан, Шібä, Kalmakka кул kiлїп тутўп бäрдī; бу тутўп бäрган хахнī бір нäчäн jiлїчä каттік азап-бiлäн ішлäттī.

Хоңенī тутўп Беңінгä елїп кäттї, барҕандің кін андекі бäгläрī: «Ханҕа јеҕī болўп кäлгäн Хоңа сäнмў?» дäп сурaптў.

Хоңа: «мäн» дäптў.

«Сäн бізнің нäчäн тўмäн ханнїң чäрігінī öлтўрдўң, ämдi сäнi ханҕа аңletїп каттік азаплар бiлäн öлтўрўміз», дäптў.

Дәгәндін кін Хоҷа аітіптў: «kolўҷдін kаідak іш кälсä, шунї kil! мän сäнің андak сöзläрің дін kökмаімän», дäп, сурің ан Хітаі бäгläрігä каттік сöз кіліптў.

Андін Хоҷенї сурап кірін Хоҷенің аіткан сöзläрінї аҷлетіптў: «У кіші мän Ханҕа јеҕі болўп кälгän, аннің көп чäрікläрінї öлтўргän, ханнің шähärідä hämä ішнї кілҕан Хоҷа мän! дädї», дäп аітіптў, «муҷа ämdї kаідak азап kilcak, ені Хан өзї білідў, хан нämä бўрїса, біз шунї кіліміз», дäптў.

Хан аітіптў: «мунї нächän кўн бір јärгä бäкітїп kojўҷlар! мунї öлтўрмäккä aldіргеli bolмаідў. Мунўҷ канчан кісма ішläрі bolса, ені сурап, андін кін öлтўрсä bolўdў» дäптў.

Дәгәндін кін Хоҷенї Беҷін шähärідä біллä тутуп барган кішіläрі бїläн бäкітіптў. Бäҷіндä ўч аі турҕандін кін Хан: «бу Хоҷенї кішіläрі бїläн Ҷіҷу дäгän шähärgä парlаҷlар!» дәгәндін кін, Хоҷенї кішіläрі бїläн Ҷіҷу шähärігä парlаптў.

Бäҷін шähärігä Хітailарҕа көп аҕріптў, tola Хітailар шу аҕрікта öлўптў, ol jілї jамҕур jаҕмаптў, täріgän ашlерї курупtў, jаман кімат jil bolўptў, канчан xalk аштін öлўptў; шундak bolҕан ішlärnї ханҕа аҷletіptў. Хан сураптї: «мундak bolмакнің сäбäбї нämä? бу ішkä мінäҷімlär кўр'ä calсун!» дäптў.

Ханнің кешідекі Кадірван аітіптў: «Хоҷенї Беҷін шähärідä токтассak jахші bolаттї, ені Ҷіҷуҕа парlап äваттўк, енің ўчўн бу ішlär шундak boldї», дäді.

Мінäҷімlär кўр'ä сеlїп уlармä Кадірван дäгän сöзнї дädї. Дәгәндің кін Хан Хоҷенї Ҷіҷудін бір јерім jілдін кін Беҷінгä еlїп кälдї. Häli Хан Хоҷенї tola jахшї көрўдў, jäідіҕан ічідіҕан, кідіҕан кім хäшläідіҕан хärҷінї ханнің ҕäзнісідін бäріп турдї, häli бу кўндä Хоҷа Бäҷіндä ханнің кешіда бар.

Хоҷа Кашkарда јеҕї болҕанда Ілінің ічідäкі нächän аімак хахларҕа tola jапа болҕан. Таранчілар, бір таранчі ікі ат біläн Кашkарҕа ун, гўрўч, чäрікнің jäідіҕан ічідіҕан кідіҕан кімlärінї тошідї. Ol jілї кіш узak кälдї, сök каттік boldї, нächän тўмän ат, нächän мің тўгä, канчан адамlар Кашkарнің jолїда ун тошўп музlап öлдї. Ол вахта Ҕуҷа шähärідä Ташkällік, Анҷallik, Kokallik, Бухарlik

шәһәрнің Сартлері тола ідї. Јеҕї болҕанда Ҕулҷадекі Таранчінї сураідїган Һәкім Ханнің шәһәрідә јеҕї болді, Анҷаллік Сартларҕа аіттї. Сläр-мä Ханҕа баҷлешіп ун тошіҕеli ат кіші бäріҷläр! дädї.

Дäгändін кін ulар käҷäшіп бäш јўс ат бäрдї, кіші бäрмädї. Уларнің бärгän атlерї äрäк öldї, өlгöндін кін һәкім јана аіттї: «бärгän атlеріҷlар öldї орнїҕа јана ат бäріҷläр!» дädї. Анҷалліклар ат бäрмädї.

Андін кін јеҕї päслädї. Һәкім кälіп Ҷанҷунҕа аіттї: «Бізнің Ҕулҷа шәһәрідә бөlөн шәһәрдін кälгän нäчän кісма халх бар, Ханнің јўтїда јеҕї болҕанда сläр-мä баҷлешіп ат кіші бäріҷläр дädім, ulар бäрмädї, ulар-мä Ханнің јўтїда oltуруп пул тепіп Ханҕа һäш паідесї jok. Буларнї чаҕlісам јаман халк ікän, Кашкарда јеҕї болҕан Хоҷа уларнің јўтї. Булар Ҕулҷа шәһәрідә oltурса мän шәһәрнің һöддöсінї alalmаімän», дäп Ҷанҷунҕа аҷlаттї.

Ҷанҷун: «андак bolса буларнї өзї шәһәргä чікеріп äссä болўдўў», дädї.

Ol jілї Дау-Ваҷнің сäкізінҷї jілї ідї.

Шу кіші Анҷаллікlернї бірінї koімаі äрäк чікеріп äттї, Ҕулҷа шәһәрінің ічідä Таранчідін бөlөк јўтlуk һäш кіші kалмедї. Мänің анам Ҕулҷада kалдї. Мän Һämäр Вакі анамнің кешіда kалдї. Ікі jілдін кін атам кälдї, андін кін Ҕулҷа шәһәрідә јўрўп анам атам öldї.

Дау-Ваҷнің он алтінҷі jілї Шаҷмозї дäп бір кізіl баш мän хоҷа дäп кälіп Пінің кішlак jäрläрідä јўрўп jäр тäрідіҕан Таранчілернї: сläрнї мän Хітаінің kолідін kуткузаіmän, мän хоҷазадä дäп канчан адамларнї мäхрі кіліп аркесіҕа селіп јўрўптў. Бір мунчесї бу мän хоҷа дäгänї jалҕан, мунуҷ кілҕан ішläрї бätämäm јаман ішläрнї kілін јўрідў, өзінї тола чоҷ біlідў дäп ихlасі јеніптў. Бір мунчілар бу рас хоҷа дäп аркесіҕа кірїп јўрўптў. Андін Хонахаі дäгän јärгä öттї, у јакта сäкіс јўс таранчї бар ідї, уларҕа беріп мän хоҷа дäптў, дäгändін кін, ulар бу рас хоҷа дäп аҷа тола іхlас кіліптў.

Бір нäчän кўн Хонахаіда јўрўп ularбілän käҷäш кälіптў: «ämді бір кўнї беріп Шібанї öltўрälін, андін өтўп Кўрägä беріп

Маңуларнī өлтўрälін, андін кін таранчīнің бäгläрīнī, jамаллерīнī өлтўрälін! орнīға сläрдін бäг kojai!» дäдī. Улар енің у сөзīгä мäkул! дäдī. Jеғī болмакчі болдī. Ол вахта Абдішіріп Акун Хонохаіда сауда кілїп jўрўт ікän, у Шаңмозīнī у тонīт ікän. У хахларға аітіптў: «бу хоңа ämäс бу кізіл баш капір бу, мунī мän Ах-су да көргän, мунўң ағзī пучук бу тоlа jаман кіші, муңа сläр іхlас kilмаңlар, ахерīға өзäңläргä jаман болўдў, бу Ах-су да тоlа ішläрнī кілған, мунуңнī капір ікänінī Ах-суда білгändің кін бу кечїп кäткän», дäдī.

Дäгändін кін кірїп улар: «Сізнī Абдішіріп Ахун мän Ах-суда көргän у кізіл баш капір» дäдī, дäп Шаңмозīға аіттī. Андін кін Шаңмозі аіттī мунī jірak jäргä елїп беріп өлтўрўңläр! дäдī. Төрт кіші чікїп Абдішіріп Ахун саудīға кätїп барған jäрідін тутўп бір дөңнің аркесīға елїп берїп ägärнің ғанңугесінī елїп Абдішіріп Ахуннўң боінīға сіртмак селіп өлтўрўдў. Абдішіріп Ахун аіттī: «сläр мänī өлтўрмäңläр ахерī өзänläргä jаман болўдў. Бу капір ішнī сläргä täріп kojўп өзī кечїп кätідў, балāға сläр kalїcläр», дäп канчан сөзläрнī аіттī, улар у сөзнī аңлїмаі, бу рас хоңа дäп мунуң сөзībілän Абдішіріп Ахунī өлтўрдī.

Бу сöс Хітаіға аңландī, Хітаі кіші ävätіп Шаңмозīнī тутўп кäлдī. Андін Ђäкім Шағīға кіші ävättī: Таранчīнің ічідä бу Шаңмозī мän хоңа дäп jўрўп бір кішінī өлтўрўптў, мунī сläр нämä ішкä тутўп кäлгän ämäс, дägändä Ђäкім Шаға: мунī біз білмäіміз, Хонохаі jірak jäр, бäгläрī бар улар кäлїп бізгä аітмедī, дäдī. Дägändін кін Хонохаінің бäгläрīгä кіші ävättī. Чоң бäгі ғäзнічі дўрі jän öлдī, калған бäгläрīнī jўз бäгі älліг бешілерīнī імамлерīнī елїп кäліп: Сläр Шаңмозінī хоңам дäп іхlас кіліп бір кішінī өлтўрўп сläр, дäп уларнī Ђämäсīнī зінданға салдī. Андін кін Шаңмозīға іхlас кіліп хоңам дägälläрнī jіғїп алдурїп кäліп буларнің ічідін он сäкіз кішінī өлтўрўп башлерīнī jоllарға астī, калғallерīнī кірk, älлік кішінī парледī. Андін кін Шаңмозінī елїп чікїп өлтўрдī. Маңлīдін кäсїп täрäсīнī сojуп көзīгä jепіп коідī, андің кін ікі колīнī кästī, андің кін ікі путīнī кâstī, андің кін jўрägігä пічак тікїп өлтўрдī, Хонохаінің калған бäгläрīнī, jўз бäгі, älлік

бешілерінӣ, імашлерінӣ елїп чікїп сурап каттік јаза кілїп мәңсібінӣ елїп, буларнӣ һәр кәсінӣ бір јўтка таранчі кіліп бәрдӣ.

Бір Шаңмозінің ішігә он сәкіз кішінӣ өлтўрдӣ кірк јәтті кішінӣ парледӣ, сәкіз јўз бәгі сәкіз әллік беші, сәкіз імам, бір мірап бір мің бәгі буларнің мәңсібінӣ елїп каттік јаза кіліп һәр јўтка таранчі кіліп бәрдӣ. Бір Шаңмозінің дәрдінӣ шумча халк бала бакісібілән урук шуккенӣ білән төрт бәш јўз кіші јок болўп көјўп кәткәндәк болдӣ. Бу мундак тарткан јапа ішӣ Тарарчінің көңнідін һәлігічә чікмаідў. Енің учун таранчӣ бәгләрідін Хідаідін тола коркўдў, зіада іш kilcak бала бакїміздін әріп шундак каттік јаза кілїдў дәп.

Дау-Ваңнің јігірмә бәшінңӣ јілӣ Кашкарға бір мунча оғрілар пул алғелӣ мән хоңа дәп кәлїп сокушўптў. Кашкарнің амбелӣ Кашкарға јеғӣ кәлдӣ дәп Ңаңңунға хат әвәтіптў. Бу јәрдін Ңаңңун шәһәр шәһәрдін чәрік јіғїп јеғӣ кәліптў дәп нәчән чоң мәңсіпдарлар бїлән Кашкарға әвәтіптў. Чәрік барса у пул алғелӣ кәлгән оғрілар ікән кечїп кәтіптў; чәрігӣ барса Кашкарда һәш ғәлвә јок. Ол вахта Кашкарға јеғӣ кәлдӣ дәп Ңаңңун ханға хат әвәтіптў Хандін Ңаңңунға хат кәптў, чәрік тола әвәтїп кәлгән јеғінӣ өлтўрўп хоңесінӣ тутуп јеғінің ішінӣ тўгәтїп шәһәр тәшлік болдӣ дәп маңа хат әвәтіңләр дәп.

Әмді чәрік барса Кашкарда һәш ғәлвә јок. Андін кін Кашкардекӣ мәңсіпдарлар јеғӣ кәлді дәп Ңаңңунға хат әвәткәнігә булар коркушўп мәслә'әт кілдӣ. Кашкарнің бір мунча бәгләрӣ аітіптў: мунда бір кішінӣ туссак енӣ хоңа јасїсак Ңаңңуннің чәрік кәлгічә мундекі чәрік бїлән качурдўк дәсәк! дәп амбелігә бу мәслә'әтнӣ көрсўтўптў. Амбал андак болса шундак кілїңләр! бір хоңаға лајік кішінӣ тутуп кәлїңләр! дәптў.

Кашкарнің бәгләрӣ кішлакта сауда кілїдігән бір јәтімчї саудігарнӣ сән мән хоңа дәгән дәп, јахшӣ әңілләрнӣ кәідўріп, бешігә јахшӣ дәстәрнӣ орап амбалнің кешігә елїп кәптў.

Амбал сураптў: «јеғӣ болўп кәлгән хоңа сәммў? дәгәндін кін

ol aittī: män qoña ämäs, män bir jätimčī saudiğar däptŭ. Ambal aitti: sän qoğeliğinī nämä ištkä tanïsän? däp, munī kïnaqlar däptŭ. Enī kïnetiptŭ; tola kïniğandin kïn, rac män qoña däptŭ. Andiq kïn qoğenī tuttŭk däp Iliğa qanqunğa ävätiptŭ, qanqun qoğenī tutŭp käptī däp Xanğa xat ävätiptŭ. Xan qoğenī tutkan bägläpgä Kaškarniq ambelïğa tola iltïpatlarnī kilïp mundin kïn jär bošica cläpnī čoq bäg kilïmän, däp xat käliptŭ.

U saudiğarğa Bŭzŭrŭk Xan däp at kojŭptŭ. Qanqun enī surаptŭ: «Kaškar jeğī bolŭp kälgän Bŭzŭrŭk Xan dägän qoña sänmŭ?» däptŭ. Dägändiq kïn ol aittī: «män qoña ämäs män Kaškarlik» däptŭ, Qanqun aittī: «sän rastïnī aitkïn, sän ämdī bizniq kolïmizğa tutuldŭq, jalğan cözbilän kutulmaisän», däp Šijamulniq dalojecïğa tapšurŭp bäriptŭ: bu qoğenī bäk bäkitip jaxšī saxleğin! däptŭ. Šijamulğa elip berip eni bäk bäkitip bäš alti jajī saxlïğelī kojŭptŭ. Andin kïn Qanqun säkiz ğaldainiq Šijamulnŭq Duqjamulnŭq dalojecïnī bŭriptŭ: bu Bŭzŭrŭk Xan dägän qoğenī surap rac qoğelikka ixra kältŭrïqlär! dädī, Kaškarniq ambelī qoğenī tuttŭm däp bizgä enī ävätiptŭ; bu män Qoña ämäs! däidŭ, däp, bularnī suraqlar däp ävätiptŭ.

Bu säkiz Ğaldai törт Daloja, ikī ŭš ai munī suredī, bu män Qoña ämäs däp bir cözdö turdī. Mänin Kaškarda anam bar, öjim palanī kočïda, mänī tonidiğan xošnïlerim bar, däp xošnïlerinin etïnī bätämam aitip bäriptŭ, bular hämäsī mänī bilidŭ. Ax-suda ŭš jil turdŭm, Ax-suda mäni bilïdiğan kišilär bar, ularnin etïnī aitip bärïdŭ.

Män qoña ämäs dägändiq kïn Qanqun bularğa xat ävätiptŭ, ular Ğulqağa kälip Qanqunğa körŭnŭptŭ. Qanqun ularğa aitiptŭ. Kaškarnikī ambelī, bägläpī Bŭzŭrŭk Xan qoğenī tuttŭm däp Iliğa munī maqa ävätiptŭ, män enī surïsam män qoña ämäs däidŭ, män Kaškarlik däidŭ. Cläpnī mänī tonidŭ, män qoña ämäs ikännī bilïdŭ däp gualikka tartti. Cläp berip körŭp qoña ämäs bolca rastī bilän qoña ämäs däqläp! däp Bŭzŭrŭk Xannin kešiğa ävätiptŭ.

Ular körsö Kaškarda kišlakta sauda kilïdiğan jätimčī saudiğar qoña ämäs. Ular kälip Qanqunğa rastïnī aitïptŭ.

Андін кін хоңа дәп тутўп бәргән бәгләрні Кашкар турғән Хітаінің бәгләрінї хоңа дәп бір саудїгар тутўп бәргәнінї јалған аіткенінї бу һämä ішләрңї хат кіліп Ханға әвәтіптў. Хан бу хатні көрўп уларға ачіғї кәліп тутўп бәргән бір мунча бәгләрінї өлтўрсўн! калғенінї шаһәр шаһәрігä парлїсун! дәп Цаңцунға хат кәптў. Енің аресіда Кашкарнің амбелї дўрі јәп өлўптў. Калғаллерінї Цаңцун кіші әвәтіп сурап Кашкарнің бәгләрідін у саудїғар хоңа дәп туткан төрт бәгнї өлтўрўптў, калған бәгләрні һәр кәсі шаһәргä парлаптў. Бўзўрўк Ханнікї хоңа әмәслігї растіға чікїп бір јілдін кін Кашкарға јенїп бардї.

Шән-Пуң Ханнің ўчінңі јілї Кашкардін парленіп кәлгән Токтуғўңа јана Кашкарлік Сәтәрчі бу ікісї кечіп Ташкәнгä барған ікән, анда Balikan Төрögö кошулўптў. Улар білән кәңәш кіліп нәчән јўз чәрік білән Кашкарға кәліптў. Кашкардекі Әнцәллік білән бір мунча Кашкарлік білән сөзінї бір кіліп Кашкарнің бәгләрі білән јеғі болуп сокушўптў. Андін кін Хітаінің чәрігї чікїп уларбілән сокушўп улар Хітаі чәрігінї коғлап өзінің шаһәрігä салаптў. Хітаілар шаһәрігä кірїп дәрвесінї бәкітіп атіптў, улар јенїп кәлїп Кашкарға тәгіптў. Кашкарнің бір мунча бәгләрінї тутўп өлтўрўптў, бір мунча бәгләр кечїп кәтїптў.

Бәліхан Төрö Кашкарнї өзінің колїға еліптў; кімнің пулі bolса әпкәлдўрўп пулінї еліптў, пулўм jok дәір баіларнї tola азап білән кінаптў, іхра кәлмәгәлләрнї отка ташлап көідўріптў. Бәгләрінің josўl, дōға, ордібәгї булярнї алдурўп кәліп аітіптў:

«Сläр һакімнің ішігідä турўп хакка зулма кіліп алған пуллеріңларнї аітіңлар!» дәп, бір мунчесінї отка селіп өлтўрўптў, бір мунчесінї казанда су каінетіп каінак суға селїп өлтўрўптў, бір мунчесінї куңідін козук кекіп өлтўрўптў. Бу кісма зулмїларбілән tola кішінї өлтўрўптў.

Андін кін Хітаі Цаңцунға јеғі кәлді дәп хат бәргән ікән, Цаңцуп шаһәр шаһәрдін чәрік әвәттї.

У чәрік барғандін кін Бәліхан Төрö Кашкардін көп пуллярнї

elip kälgän kišibilän kečip kätiptu. Barğan čärik arkesidin on bäš küllik jolğa koğlap berip, bir munča azrak pullerini aʼiritip elip käptu; kalğenini elip bu oğrilar kečip kätiptu.

Andin kin čärik jenip kälip Kaškarda bäš alti ai turdi. Kaškarniŋ ičidin Bäliχan Törögö bolušqan Kaškarlik Änʼällikläriŋ sän oğrini bolušupsän dän Χitai öltürdi, bir munčilari kečip čikip kätti. Bäš alti aidiŋ kin jut täš bolğandin kin čärik jandi. Kaškardeki čärikniŋ jäidiğan unini guručini Ilidin Taranči tošup bärip turdi.

2) Guŋbo Ćanćun.

Guŋ-bo däğän ćanćun Iliğa ćanćun bolup käldi Ilinin išti tola obdan tutti. Kaštin östäŋ čaptuřup iki miŋ bäš jüz kišilik järgä su čikti bu järni Χitai Tungänigä bir kišlik järini bäš sar kümüštin bärdi.

U ćanćun mundak χizmätni Χanğa tola kildi, üč jil karal tošqandin kin, jana üč jil oltursun dän χat käldi. Kinki üč jilniŋ ičidä Türgünniŋ ajeğida bäš jüz järgä su čikeriп Čämpängä bärdi. Jana üč jil tošqandin kin ol ćanćunniŋ mänsibini čoŋ kilip Lanćoğa Zunda kildi.

Zunda bolup Lanćoğa bardi; u järniŋ räsmisi šundak ikän kim ?. zunda bolup kälsä tüškändin kin üš tüman sar kümüš puŋ-taŋ jiŋ-za (kigiz puli) dän tutu diğan ikän. Beriп Lanćoğa zunda bolup tüškändin kin üš tüman sar elip kirip tutuptu. Andin kin här käsi kiši bägläri, saudigär bailiri, Χambiŋ bulap här käsi özi köŋničä un, gürüč, purčakniŋ čeki, šam elip kirip tutuğiğan. Ol küni özäniŋ šähäridäki bar ikän, ol kiši Lanćoğa puzul ašqan ikän, ol mäimäičī Guŋboniŋ dosti ikän. Guŋboni zunda bolup kätti dän kirip körünüptu. Körüngändin kin Zunda aitiptu: sän bu järgä kačan kälgän?» däptu; ol aitti: «män kälgäli bäš jil boldi, kälip munda puzul aštim» däptu. Bir munča sözläšip ol jaŋguda čikip kätiptu.

Андін кін зунда халхіӈа аіттї:

«Кім маӈа ун, гўрўч, пурчак чекі, шам еліп кäліп тусса мäніӈ jўтлуӈўм палäнї jаӈгудедін еліп кäліп туссўн! башка jäрдін елїп кäлсä сläр алмаӈлар!» дäп jарлїк кілїптў.

Андін кін һäр кäсї кіші Зундїӈа өзінїӈ көӈнічä рäсмі кäліп кäлсä олїдїӈан лазімäтлік нäрсänї шу пузулдін елїптў, башка jäрдін елїп кälмädї. Андін кін бір вахта бір міс ӌуӈселік Хамбіӈ бөлөк пузулдін бір нäрсänї елїп кäліп Зундїӈа туткелі елїп кäптў. Елїп кälгändін кін josўlар бу міс ӌуӈселік Хамбіӈга аіттї:

«Сän бөлөк jäрдін елїп кäпсän, Зунда аіткан пусулдін нämä ішкä алмапсän, бу нäрсä кäрäгіӈнї алмаімїз!» дäгändін кін у Хамбіӈ аітіптў:

«Алмаідіганніӈ учурї нämä?» дäптў.

Дäгändін кін josўllар аітїптў:

«Бізгä Зунда jарлїк кілдї, һäр кіші туткелї бір нäрсä елїп нälсä палänї пузулдін елїп кälсўн! бөлөк jäрдін елїп кälсä, сläр алмаӈлар! дäптў, біз енїӈ ўчўн бөлөк jäрдін алӈан туткелї елїп кälгännї алмаімїз» дädї «бізгä Зунденїӈ jарлїгї» дädї.

Дäгändін кін у Хамбіӈ ґіттї:

«Мän ol пузулдїн елїп кälмäімін, алсаӈлар, мänіӈ туткелі елїп кälгän шу нäрсäläрїмнї елїӈлар! алмїсаӈлар Зундўӈа кірїп аітїӈлар! Мän Зунда бїлän Ханніӈ алдїда дäрвälїшїмän, дädї, мänї ханӈа бөлап бäрсўн!» дädї.

Дäгändін кін josўl кіріп Зундўӈа аіттї:

«Бір міс ӌуӈсўлўк Хамбіӈ туткелї бөлөк пузулдін нäрсä кäрäк елїп кäптў. Біз аіттўк бізгä Зунда jарлїк кілдї бөлөк пузулдін äкпälгännї алмаӈлар дäп, сänіӈ бу елїп кälгän нäрсänї алмаімїз, сän берїп палäні пузулдін елїп кälгїн! дädўк, дägändін кін ol Хамбіӈ аіттї; алсаӈ шунї al! болмїса кірїп Зундўӈа аіткін! мänї Ханӈа бөлап бäрсўн мän Зунда бїлän дäрвälїшїмän! дäідў.

Андін кін Зунда Хамбіӈнї тамгусінї бесіп ханӈа бөлап бäрдї. Ol Хамбіӈ Бäӌінгä jätїп Зунденіӈ кілӈан ішläрінї ханӈа дäӈва кілдї, Хан Зундўӈа хат äвättї сän пат кälїп бу хамбіӈніӈ дäӈвесіӈа jу'аб бäргїн! дäп. Бір мунча аідін кін Зунда Бäӌінгä кälдї

ханнің ордесіңа кірді, Ханнің јасөлерігa тепіштi маңа хат бäргäн ікäн кäлдім дäдi. Дäгäндін кін кірін ханңа аңлаттi. Хан Зунденi дäңвä кiлңан Хамбіңнi төрт мäңсін дарңа бүрідi Бу Хамбің кäлін Зунденің төпөсідä дäңвä кiлдi, сläр мунi јахші сурап тўгäтін маңа аңлатiңlар, бу төрт мäңсiндарңа аiттi.

У төрт мäңсін дар, Хамбіңнi Зунденi бу ікісінi суредi, Хамбің Зунденің кiлңан iшläрінi hämäсінi бу мäңсiндарlарңа аiттi, булар Зундедін рäсмісінi сурап бу Гуңбо Зунденi еңір гуна коідi. Уларнің сөзібіläн Ханнің lісіда Гуңбо Зундўңа өлўм гуна кäлдi. Зунда hämä кiлңан iшläргä растібіläн іхра кäлдi. Андін булар кірін Зунденің ішінi Ханңа аңлаттi, Ханнің lісіда өлўм кäлгäнінi аiттi. Хан Зунденi Хамбіңнi алдурўп кірін: мäн сäнi обдан дäп чоң мäңсін бäргäн, сäн хаkka tola зулма kiлін сäн, сäнің бу кiлңан iшläрің hämäсi расмў? дäп суредi. Дäгäндін кін Зунда аiттi:

«Біз ханнің кулi ylyk хан кандак јарlік kilca біз шуңа карап турўміз бу кiлңанім рас, бу кiлңенімңа өлўм гуна kilca бешім ylyk Ханнің колiда», дäгäндің кін Хан аiттi:

«Сäнің маңа кiлңан хізмäтің tola, енің ўчўн сäнi өлтўрўдiңан гунадін өттўм, мäңсібіңнi елiп сäні јірак шähäргä парlаiмäн!» дäдi, дäп Зунденi Бäңіндін алті аiлік јірak јäргä парledi. Ўч аiлік јäргä јäткändä Дау-Ваң хан өлдi. Оңлi Шäн-Пуң болуп атесінің орнiда олтурдi. Шäн-Пуң ol Зундені јахші көрöттi, енің ўчўн аркесідін хат бäріп парlіңан јäргä јäтмäi Iліңа Хам-амбal kiлін бäрдi. Iліда ўч jil Хам-амбal болуп олтурдi, ўч jildің кін Беңінңä јеніп бäрдi. Андін кін Цiцу дäгäн шähäргä Јунтан кiліптў. Өзi обдан ўчўн Ханнің ішінä раслік біläн кiлңашка ахерiда Јунталлік мäңсіпкä јäтіптў.

3) Шің-бо.

Шäң-Пуңнің атесi өлўп өзi орнiңа Хан болуп олтурңандін кін бір öi jігірмä тўмäн сäр кўмўш бiläн јасетiптў. Аңа Шің-бо дäп

бір мäңсіпдар бар ікäн, ol Ханҕа häм урук тукkан ікäн, häм Ханнің täбібі ікäн, Ханнің алдіда ўз арбуійік чоң ікäн. Хан ol öінї jасаткандін кін Шің-бо айтіптў: häli бу вахта чäріккä бäргäлї кўмўш jok, сіз jігірмä тўман сăр кўмўшбіläн öі jасетіп, сіз андак öінї нämä іш бар? ol кўмўшнї чäріккä бäрсä нäчäн мің чäріккä jäтäттї, däптў. Шің-бонің бу дäгäн сözї Ханҕа еҕір käптў, Ханнің Шің-боҕа ачіҕї käліп бір шähäрдä jаман jеҕі бар ікäн аңа äвäтіптў. «Сäн беріп палäнї шähäрдäкї jеҕібіläн сокушуп ҕälбäнї тўгäттім däп маңа хат бöлеҕін! däп. Ol jеҕіҕа äвäртіптў.

Шің-бо беріп ўч аінің ічідä jеҕінің ішінї тўгäтіп Ханҕа хат бöлаптў. Jеҕінің іші тўгäп шähäр täшлік болді däп. Хан jана хат бäрiптў, jана бöлök бір шähäрдä jегї бар ікäн, шуңа барҕін! däп. Шің-бо енї тўгäтіп у jеҕіҕа беріптў. Беріп еніңбіläн сокушўп бір мунчїлерінї öлтўрўп, бір мунчїлерінї тутўб-елїп у jеҕінің ішінї тўгäтіп тутўп алҕан кішіläрінї баҕлап Ханҕа äвäртіптў.

Хан jана бір Kалмактін болҕан чоң мäңсіпдарнї Шің-боҕа äвäртіптў: «сäн мунўң біläн беріп Сан-чің-туң дäгäн шähäр ўч jil боптў Ханҕа албан бäрмäптў беріп уларнің албан бäрмäгäн бäгläрінї öлтўрädігенінї öлтўрўп, паплаідігенінї паплап орнiҕа бöлök бäгläрінї kojуп ўч jілдін калҕан ханҕа бäрідіҕан албан пулінї елїп кäлгін! Сäніңбіläн барҕан бу мäңсіпдар біläн käңäш кіліп шубу kаідак іш кілілін däсä, шуңа бекіп іш кілҕін!» däп, мунї Сан-чің-туң дäгäн шähäргä äвäртіптў.

Шің-бо барса тоla бäк шähäр ікäн ўч кат сäпіл містін jасcаҕан ікäн, чöрўсігä хандак ojуп субїläн толдуруптў. Булар барса у шähäргä тäгідіҕаннің häш ілаңі jok. Kалмак мäңсіпдар айтіптў: «бу шähäр тоla мäзбўт шähäр ікäн, мунї бу чäрік бїläн алҕелї болмаідў. Бу ішнї Ханҕа хат бöлаілін! көп чäрік кälсўн! андін кін бу шähäргä тäгälїн! чäрік кälгїчä шähäрнің чöрўсінї каңап jетілїн!» däптў. Бу сöз Шің-боҕа макуl болмаптў, ol айтіптў мän шубу өзöм елїп кälгän чäрік біläн шу шähäрнї алїмän. «Елїп андін кін Ханҕа хат бöлаіман» däптў. Дäгändін кін у калмак мäңсіпдар ханҕа кат бöлаптў: бу Сан-чің-туң тоla мäзбўт шähäр ікäн, бу чäрік біläн мунї алҕелї болмаідў, бу ішнї Ханҕа бöлап, көп чäрік

кәлгәндін кін бу шәһәрні әлелін дәсәм Шіңбо шубу өзөмнің чәрігі білән әлімән дәп мәнің мәслә'әтімгә кірмәідў, дәп.

Шіңбо өзінің чәрігігә јарлик кілінтў:

«Хандакнің сәпілнің астінінің јәрні көлап јол кілін тәшін шәһәрнің ічігә чікіңләр! у төшўк білән кәчәсі кірін бір мунча чоңлерні өлтўрўп, бір кәчідә бу шәһәрні әлеміз», дәп. Хандакнің сәпілнің астіні көлетінтў. Ўч күннўң ічідә көлап бўткўзўп шәһәрнің ічігә јол ечінтў.

Бір кәчідә јол білән шәһәрнің ічігә кірін, бір мунча чоң мәнсіпдарлерні тутўптў, бір мунчўлерні өлтўрўптў, ол кәчідә шәһәрнің кішіләрні көп өлтўрўптў, таң аткўнча ол шәһәрні ханға тә'әlik кілінтў. Таң аткандін кін дәрвазілерні аштуруп хандакка кәмә селін чәріклерні шәһәрнің ічігә кіргізін Шіңбо өзі чоң бәгләрні өзі өлтўрўп, андін кін калған бәгләрні јіғін ўш јілдін Ханға бәрідіған бәрмәі калған пуллерні јіғдўрўп ханнің ғәзнісігә әвәртінтў. Ханға јеғі болўп бу пулні бәргўзмәгән бір мунча мәнсіпдарлерні өлтўрўптў, бір мунчесіні зіндаңга селін бәкітінтў, бу кілған ішләрні бір бір хатка бўтўп хат ханға бөлаптў.

Хат ханға кәлгәндін кін хан хетіні көрўп хат әвәртіптў:

«Мән сәнің төпаңдә әвәрткән мәнсіпдар білән кәңәшіп іш кіl дәсәм, енің сөзігә сән кірмәпсән у шәһәрні јакшілік білән әлідіған шәһәр іді, сән аңа хандакнің астінідін јәр көлап јol ечіп кірін бәг гуна көп кішіләрні өлтўрўп зулма кілінсән, сәнің бу кілған ішің һәмә ішіңдін јаман, мән сәні өлтўрәттім, маңа кілған хізмәтіңнін толеліғідін өлўм гунәјіңдін өттўм, мән сәні Ілға парледім хат әвәртінтў.

Шіңбо шў јәрдін Ілға парленіп кәлді, Ілға кәліп алті аі турғандін кін хат кәліп хан Бәңінгә елін кәттї. Һәмә кілған гуна ішләрдін хан өтўптў, ол Шіңбоні чоң мәнсіпдар кілінтў. Шіңбо Ілға парленіп кәлгәндә мән Һәмәр Бакі һәкімнің хізмәтіні кілін јўрәттім, у Шіңбоні мән һәкім білән јўрўп көрдўм.

Өзі јаш кіші іді, Ілга кәлгәндә јігірмә сәкіз јашта ікән. Хан енї гунәкар кілғанда отуғат јуңсесінї алған ікән, Ілға кәлгәндә ак јуңса кадап кара отуғат кадап јўрдї. Шіңбо ханнің јәмәтї

ікән серік пота баҕлаіт ікән. Өзінің боjі ägіз кіші ікән, өзі інчікä кіші ікән, өзі tola білішlік hakillik дäна кіші ікән, häм ханнің täбібі ікән.

Піда jўргändä hämä мäнсіпdарlар енї tola jахші көрўп ätівар кіліп jўрдї. Цанцун jамуҕа барса, цанцун алдіҕа чікіт ікән. Ägäр цанцуннің öjідін чікса атка мінädіҕан jäргічä цанцун узўтуп чікіт ікән. Мäнсіпdарlар бу ханнің jämätі дäп tola ätіjät кіліт ікән. У Шіңбо мунча чоңлерї білän кішігä чоңлўк kілмаіт ікән, tolajахші äңілläрнї käімäіт ікән, көңнї кічік көңўлўк кіші ікән.

Цанцуннің орнїда бір кўн Täкäскä мал тамҕулїҕелї öттї, бізнің Ғулца шähärінї кешї бїлän öттї, мäн шähärнің ічігä тўшсäм hакім шаҕіҕа Таранчїҕа tola jаппа болўдў дäп, дäрjанің боjіда öі тікіп шу jäргä тўшўп копдї; Таранчідін бір тока jа бір тухум катарлік нärсіläрнї алмедї, өзі кўчі білän кättї; ікінцї конакта берїп Чапчal дäгän jäргä тўштї. Ўjärдä цанцун барса т'шўдіҕан хенї гуцган öі бар ідї, аца тўшмädї мäläнің тешїда öі тікіп кондї. Ол järдä hакім шаҕа аш, ат туттї. Шіңбо аіттї:

«Бу ашнї бу атнї cläр маца нäшä ішкä тутўcläр? мäн hакім шаҕенің ешї етї маца lазім ämäс, дäп мäläнің тешїда öі тіктірїп oltурdум, маца етіцларнің кärägї jok, елїп берїп öзäцläр мініцläр! ешіцларнї өзі халхіцларҕа бärіцläр! дädї.

Дägändін кін hакім шаҕа Шіңбоҕа баш kojўп аіттї: «Бізнің бешімїздекі чечімїз, аҕзімїздекі чішіміз ylyk Шіңбонўң. Бу кälгän бізнің чоң ylyk мімänіміз jарімізгä кälгändін кін өзі көңніміз білän бу рäсмінї kildўk, ägäр Шіңбо iltіпат кілїп бізнің бу ешімізнї бу етімізнї алміса, бізнің өзімізгä jаман болудў. Шіңбо бізнің jіраktін кälгän мімänіміз, мундак мімаппї істäсäк алмаіміз; Шіңбо бўjärgä кälгänігä рас көңніміз білän хошal болўп кілҕан ішіміз», дäп башкоідї. Бу сözläрнї tola кілҕандін кін Шіңбо hакім шаҕіга аіттї:

«Андак bolca ешіцларнї алїман! дägändін кін hакім шаҕа токуз ката сögödöп, токуз ката башкоідї. Шіңбо Ңакім Шаҕенің бу рäсмілік сözläрігä Шіңбо көңнідä хомal болўп tola iltіпatларнї кildї. Андін кін дädї: «cläр бізнің өзі Манцумїз охшош хак ікän

cläp, räcмi ka'adenī tola bilät ikän cläp, Xan ішīгä köңүl kojүp cläp!» dän tola iltipatlarnī kilīptү. Andin kīn ärtäcī Täkäckä jүrүp kättī.

Ңäkim bäg ciz jangīča oğlүm xicmätiңizni kilcүn dän oğlīnī kattan bärdī. Män Ңämär Bakī ңäkimniң oğlībilän billä berip Шiңbonīң ішlerīnī шу вахта kördүm. Täkäckä barğandin kīn Kalmaknің чоң lamīlerī bägläpī kälīp körүndī. Ular Шiңbonің чäpігī jägälī dän koi elīp kältī, bägläpī tutkelī at tүгä elīp kältī. Kalmaknің бу elīp kälгän näpcäläpīnī ңäш bipīnī almedī. Män xannің albenīğa kälгän cläpdin koi elīp jän at tүгä alğelī kälгän ämäc, мундүн kīn ңäш kiшi маңа ңäш бір näpcä тутмүcүн! dän japlik kildī. Kalmaknің bägläpī bір мунча özүp ңallik cöz aittī aңa унумедī. Ol күннī kondī ärticī Kalmaklap чälішчī bökäläpīnī elīp kälīp, чäліш kilīp bärdī. Шің-бо чікīп oltурүп köңnī бäк хуш болдī. Jikītkanğa бір чаі бір шäшī bärdī, jikīlğanğa бір шäші бір чаі bärdī. Andin kīn Kalmaktin он jашта он ікі jашта ballepīnī elīp kälīp тосун tailarğa міндүрүп kojүp ättī. У ballap tailarnī мöңдүрүп ңäp käcī ңäp kai jakka чікīп kättī. Бір вахтин kīn мінгän jäргīчä elīp kältī, kälгändin kīn у ballap kälip Шiңboğa körүндī. Уларğa ңäp käcīğa бірдін пічак, бірдін jiңпäi күмүш bärdī. У järдä ўш күн турүп ўш күндін kīn jandī. Jenішīда Шібäнің ічībilä kättī, Шібäнің jäpīдä бір käчä kondī, Шібäнің чоңlepī аш kildурup, at elīp kälīp туттī. Уларнің ңäш бірīnī almedī.

У järдin бäш ціңда kopun jүрүп ärtlik ешīnī Күрäгä kälīp jädī. Күрäгä kälгändin kīn ңäkimniң oğlī jancam dän рухсат tiläді. Andin kīn Шiңbo бір пічak бір чakmak бір күрмälik таба, бір Бäдін ägäp tokumī ңämä jабдуğībilän bärdī. Ңäkimnің oğlī billä berip kilğan xicmätīgä tola xoшal boptү.

4) Халізат ңäkim.

Халізат Ііğа таранчіларğа ңäkim bolүп oltурğанда бір мунча jаман kilğan ішläpī özīgä гуна bolup Турпанğа парlīğan.

Һәкім болҕандін кін аңа Ханнің іltіпетї чоң болдї. Авал һәкім Тәрҷілік мәңсіп бәрдї, андін кін Чәнчімәллік мәңсіп бәрдї. Андін кін Су-амбаллік мәңсіп бәрдї. Хан бір төрт мәңсіп бәрәндін кін һәкім өзінї тоҕа чоң туттї, бу-јанкі бәгләрнї ахулларнї һәш көзігә ілмәдї. Бәгләр ахуллар көрўнгәli кәлсә көрўнўш бәрмәдї. Өзї һәмішә әпін тартіп Хітаінің баллерінї бәчә kіlіп бәчә оінап Хітаіларнї јіҕіп кімар оінап, кімнің обдан кізї болса енї елїп ікі аі ўч аі хотун kіlіп јандурўп ата анесінің kolіҕа бәрдї. Бу кісма јаман ішләрнї тоҕа kілдї, тоҕа kіlҕандін кін ахуллар һәкім бәккә шәрі'әт һөкмў білән хат көргўздў. Һәкім бәк у хатнї көрўп ахулларҕа ачігї kіlіп көргўзгән хатнї јіртіп ташледї. Ахулларнї раібанә тоҕа тіллädї, мундак kіlіп јўрўп бір нәчән јil һәкімlік kілдї. Гуна ішләрнї тоҕа kілдї. Тоҕа kіlҕандін кін даloја, ҕалдаіҕа аңлап Ҷанҷунҕа аңлаттї.

Андін кін һәкім бір јілї Токуз Тарїҕа өстәң чаптурҕеli бардї. Анда барҕанда әлнің кізlерінї бірінің оҕліҕа елїп бәрдї, ўш төрт јўз кізнї шу кісма білән әргә елїп бәрдї ата анесінї сурамедї. Мундак kіlҕандін кін кізlарнің ата анесї кәлїп ахулларҕа аңлаттї. Ахуллар бәгләр кәңәшїп: һәкім бәкнің јаман кішкә зулма kіlіп kіlадіҕан ішләрї тоҕа болдї. Токус Таредін јеніп кәлгәндін кін, бу ішләрінї мундак зулма kілмегін дәп аітелін! әгәр бу сөзўмізгә унумісә Хітаіҕа аңlітелін! дәп бу кәңәшнї kілдї.

Бір нәчән күндін кін һәкім бәк кәлдї, кәлгәндін кін ахуллар бәкләр көрўнгәlї кәптў. Јасōl кірїп бәкләр ахуллар көрўнгәli кәптў дәп аңлаттї. Һәкім бәк аіттї: һәli мән көрўнўш бәргәli чоlам јok. Јеніп кәссўн! дәдї. Дәгәндін кін ахуллар бәкләр аіттї: һәкім бәккә аңлатїдіҕан сөзўміз бар, сән кірїп аіткін! дәп јасōlнї јана кіргіздї. Јасōl кірїп һәкім бәккә аіттї: ахуллар бәкләр аңлатїдіҕан сөзўміз бар, дәідў. Дәгәндін кін һәкім бәк кірсўн! дәдї. Ахуллар бәкләр һәкім бәкнің кешіҕа кірдї.

Кірген ахуллар бәкләр аіттї: Сіз шәріәтнің тешіда јаман ішләрнї тоҕа kіlіп јўрісіз; біз сізнї јаман kілдіңіз дәсәк, бізнї јаман көрўп көрўнўш бәрмәісіз, бізнің сөзўміз шубу: сіз бізнің чоңіміз һәкіміміз, сіз мундак јаман ішләрнї kілсеңіз, бу шәһәрдә біз ol-

турмаіміз һәр бірміз бір јўтка берп олтуреміз. Дәгәндін кін һәкім бәк аіттї: мән нәмә јаман іш кілдім? Ахуллар аіттї: біз бу шәһәрнің чоң ахуллерї; Худаі та'ала бўріған шәріәтнї тутўп турўміз; біз сізгә көрўнгәлї кәлсәк көрўнўш бәрмәісіз; бізнї јаман көргөнўңіз, паіғамбәрнї јаман көргөніңіз; худәнї јок дәгәніңіз. Андін кін јана кілған ішләріңіз, јаман Хітаілернї өјўңізгә елїп кірїп әпїн тартып кімар оінығідаксіз, андін кін хахларға зулма кілїп бір кішінің кізінї бір кішінің оғлїға зулма білән елїп бәрїпсіз. Бу ішләр шәріәт һөкмў білән каттік гуна; сіз бу ішнї кілсеңіс бізнің турмегіміз әсli lазім әмәс дәдї.

Һәкім бәк һәш сөз кілмедї, андін кін коі өлтўрўп kala өлтўрўп тоla ашларнї кілїп бәгләрнї шәһәр ічідәкї һәмә ахуллернї кішкіріп уларнїн алдїға аш kojўп: мән гуна іш кілған болсам, сләр өтўңләр, мән сләргә нәмәkyl болдўм дәп тоla өзўрләрнї аіттї.

Андін кін јана бір нәчән jil jўрдї өргәнгән ішінї ташлїмедї. Ішнї тоla кілїп бәгләрнің сөзінї аңлїмаі хakka тоla зулма кілғандін кін бәгләрнің ічідін шағa бәг, Амәт ғәзнәчї, Һәзіз мірап, Ісмаіl казї шу катарлїк тоla бәгләр кәліп Dалojїға аңлаттї. Нәкім бәг бізгә тоla јапа кілїп бізнің сөзўмізнї almaідў, ушак хахлардін зулма кілїп пул алїдў, ханнің albан-ішібілән хујї jok; бу кісма јапа ішләрнї тоla кілдї; әмді аңа чідеғіча біздә әрвal kalмедї, дәп Dалojїға аңлаттї. Һәкім бәгнің ішінї daloja, ғaldaiлар һәмісї білїп јўрәттї, кіші дәрва кілмїғашка сурўмедї, бу бәгләрнің дәрва kilгенїға daloja хошal болдї. Андак bolса мән кірїп Цанцунға аңлатаі! Андін кін һәкім бәккә хат әвәртїп алдурўп кәлїп сураiлін! дәдї. Андін кін кірїп һәкім бәгнің бір нәчән јаман кілған ішләрінї бәгләрї кәлїп һәкім бәгнің төрпәсідә дәрва кilгенінї һәмә ішләрінї Цанцунға аңлаттї.

Цанцун бу сөзләрнї аңлап һәкім бәккә тоla ачігї кәлдї. Бу ханға јеғї болған ікән дәдї, муңа хат бәрїп алдурўп кәлгін! мән сурўгeli кіші kojўмән дәдї. Мунї сурап растї jалғенінї аңлап аңа бекїп іш кілїмән, дәдї. Дәгәндін кін daloja һәкім бәккә хат әвәртті дәрмаһәl jәтїп кәлсўн! дәп. Хат һәкім бәккә барғандін кін шол күнї Кўрәгә далојенің кетіға jәтїп кәлдї. Кірїп dalojїға көрўндї.

Даloja aiгtї: сäнің бäгläрің сäнің тӧпäндä маңа Цаңцунңа хат туттї, сäнің бір мунча jаман ішläрің ханнің ішїгä көңӱl коімїған ішläрің тоla ікäн, сän бу ішlärгä өзäң іхра кälїп растїбіläн jуап аіткїн! бу ішің Цаңцун аңledї, дädї. Дäгäндін кін häкім бäк аіттї: мäн jаман kilған ішімнї білмäімäн, дäідӱ. Даloja кірїп Цаңцунңа аңlаттї. häкім бäг kälдї, бір мунча ішläрінї сурӱдум, білмäімäн дäідӱ. Дäгäндін кін Цаңцун аіттї: Тӧрт ғалдаі бу ішнї jахші сураңlар! häкім бäгнї растїбіläн іхра кältӱрӱңläр! дäп, тӧрт ғалдаінї täін kilїп dalojїңа кошӱп häкім бäгнї сураңlар! дäп чікардї.

Бylар у кӱнї häкім бäгнї ӱш цінгäчä oltурғӱзӱп срредї. häмä kilған ішläрінї бір бір аіттї. häкім бäг білмäімäн, дädї. Oї кӱнї ol сӧзбіläн чікерїп äттї. Артäсі намаз дігäр біläн елїп кірїп jана ӱш цінгäчä суредї. häм ішіңа іхра kilмедї. Шу кісма біläн бір аі сурak kildї, häр ішнї сурїса, білмäімäн дäідӱ. Өзї іхра kїlған jаман ішlärї, он сäкіз кісма ішкä іхра кäлдї. Өзгäсї мäн білмäімäн дäп іхра кälмädї. Бу іхра кälгän ішläрінї, іхра кälмäгän ішläрінї, hämäсінї кірїп Цаңцунңа аңlаттї. Цаңцун шäріät ішінї jаман көргӧнінї Цаңцун аңlап: бу häкім бäг тоla jаман кіші ікäн; өзінің шäріätігä өзӱ бӱтмäс, ахуllеріңа jапа kilғандін кін, бізнің Ханнің мунӱңдӱн нämä jахшілік кälгäі? дäп häкім бäккä тоla ачіңї käліптӱ. Мунӱң ахуllерінї aлдуруп käліңläр, шäріät ішігä аңlімігенї рас bolса ахуllерї kаідak іш käлїдӱ дäсä clär шунӱ kilїңläр! дäп Цаңцун japlik кіптӱ. Андін кін ахуllарңа хат äвärтіп Кӱрägä aлдурӱп бäрїп ахуllардін сураптӱ: häкім бäгнің шäріät ішінї аңlамаі clärгä зulма kilгенї расмӱ дäп сураптӱ.

Сурӱғандін кін ахуllар häкім бäг шäріätнің тешіда kilған ішlärнї hämäсінї dаloja ғалдаіңа аітіптӱ. Аіткандін кін ахуllардін dаloja сураптӱ: мундak kilған кішінї clärнің шäріättä нämä kілїдӱ? дäптӱ; дägändін кін ахуllар аітіптӱ: мундak кішінї таш ташlап ӧltӱрӱдӱ, дädї. Андін кін dаloja аіттї: андak bolса häкім бägнї елїп берїп таш ташlап ӧltӱрӱңläр, дäп ахуllарңа тапшуруп бäріптӱ.

Ахуllар dалojенің aлдідін чікїп бylар käңäш kilїп häкім бägнің ӧltӱрдіған гунäjінї біс тілämäіміз. Ханнің lісіда бӧlӧк кісма

бәлләидіғән ішї болса, ylyk Даloja шундак kilса дәп ахуllар jенїп кірїп далоjїға бу сөзнї аітіптў. Даloja аітіптў: сләрнїң шәріәткә бўтмәі бу каттїк гунә кілған кіші болса нәмә ішкә өлтўрмәісләр дәптў. Ахуllар аітіптў: Авal бізгә һәкім болуп турған кіші мунї өлтўргәлї көңнўміз болмаідў, дәдї. Даloja андак болса мән кіріп Цанцунға аңлатаі, цанцун нәмә japlik кілїдў шуңа бекїп іш kileлїп, дәдї. Андїн кїн даloja Цанцуннїң jенїға кірїп, һәкім бәгнїң ішләрінї әрәк Цанцунға аңлаттї. Шәріәт бўтмәгәнїгә таıп ташлап өлтўрїдіғән гунә кәлїдў, дәдї, ахуllерї андін кїн андак болса елїп берїп таш ташлап өлтўрўңләр дәп ахуllерїға бәрдім, ахуllерї аіттї мунї біз өлтўрәргә болмаідў өлўм гунәjїнї біз тілмәіміз дәп мәнїң кешїға кірдї. Мән анїң ўчўн Цанцуннїң кешїға кірдім, мунї сурап он сәкіз кісма гунә коідук, мунїң нәчән кісмесї өзўнїң шәріәтїгә бўтмәгән ікән; каідак бәлләсәк ylyk Цанцуннїң jарліғға бекїн турдук. Цанцун аітіптў: мунуң мәңсібінї елїп Турпанға парlаңlар! дәптў.

Даloja чікіп һәкім бәгнїң мәңсібінї елїп Турпанға парledї. Һәкім бәгнїң парлїған вахтїда оғлї Шаң бәг ідї, атесі парlаңғандін кїн Шаға болдї, төрт бәш jil шағелік кілдї, һәлї бу вахта атесінїң орнїға Һәкім болдї. Һәлї jўтнї jахші сурап турдї.

5) Токус таренің өстәңї.

Дауваңнїң он төртїнчї jілїда Ілїға бір Цанцун болуп кәлгән, кәлгәндін кїн Ілїда Цанцун болуп ol олтурўп бір jілдің кїн һәкім шағенї кішкіріп аіттї: Ілінї jеңі авәт кілғанда Кашкар Jаркәндін кіші елїп кәлїп алті мің Таранчі кілған ікән. Jўз jілға jекін болўптў мунїң ічідә таранчінїң өскәнї jокмў? дәп. Һәкім шағедін сурaптў. Улар аітіптў өскөнї бармў дәп біз чарлап көргәнїміз jok. Дәгәндін кїн Цанцун аітіптў: андак болса сläр берїп һәр кәсі міңнїң бәгlәрінї бўріңlәр! өскөн таранчісінї хатlап даңза кілїп елїп кәлїп сläргә тапшурсўн! сläр мунї кїсап кілїп сläр канча

таранчі өсўптўў кәлїп маңа аңлетїңлар! ol өскөн таранчіңа јәр чікерїп бәрїп јеңі таранчі кіләміз, дәптўў.

Андїн кїн һәкім шаңа Ғулңїңа јеңїп берїп һәр кәсі міңнїң бәгләрїнї кішкірїп аітїптўў: Сләр јўтўңларңа чікїп јўбзәгі, еллік бешїнї јіңїп јака бәрїңләр таранчісінї јіңїп хатлап даңза кіліп зіада өскөнінї растібілән аітїп тәрсўн! Дәп бәгләрїнї чікардї. Бәгләр һәр кәсі өз міңігә чікїп таранчінї хатлап зіада өскәнінї тејіллап даңза кілїп даңзесінї елїп кәліп һәкім шаңіңа елїп кәлїп бәрдї. Бу Һәкім Шаңа таранчінїң зіада өскәнінї һісап кілїп, ікі мің кішінї зіада чікардї. Андїн кїн берїп Цаңцунңа өскөн таранчі ікі мің болўптўў дәп аңлаттї. Андїн кін Цаңцун аіттї: бу ікі мің кішігә таранчі кілїп бәрәдіңан јәр бармўў? дәп суредї. Һәкім шаңа аіттї: Токус Тара дәгән јәрдә јәр бар. Ілі дәрјесідін өстәң чапса су чікїдўў; аз кіші білә болмаідўў, ікі ўш мің кіші болўп өстәң чапса андїн кїн су чікїдўў.

Дәгәндін кїн: андак болса мундїн мән бір ікі ғалдаі Шібәнїң амбаллерінї бўруі, сләр берїп јахшї көрўп су чікїдіңан болса су чікідўў дәп маңа аңлетїңлар. Мән ікі ўш мің кіші чапса уларнің јәідіңан унінї, күллігігә бір кішігә алті пулдїн јәнсәінї бәрәмән! дәп андїн кїн һәкім шаңенї јандурдї.

Ікі ғалдаінї Шібәнің амбелінї кішкіртїп кәлїп уларңа аіттї: Токус Таренің јәрігә, Ілі дәрјесідін су чікїдак сләр беріп јахші көрўп канча јәргә су чікїдўў, обдан тејіллап кәлїңләр! дәп бўрідї.

Бу ғалдаі амбаl берїп һәкім шаңенї елїп Токус Тараңа бардї, јәрінї көрдї, көрсө tola јахші јәрләр, андїн өстәң чапїдіңан јәрнї көрдї, өстәң чапїдіңан јәрнїң бір мунча јәрләрі таш, таштің өткәндін кїн андін јәрі обдан. Бу јәрнї јахші көрўп јеңїп кәлдї, Цаңцуннўң кешіңа кірдї, Токус таренің јәрі tola јакшї јәр ікән дәп тәіріп кіліп бәрдї. Остәң чапїдіңан јәрі бәк јаман ікән, отус кірік јолнің јәрі кізіl таш ікән, ўјәрдін өткөндін кїн андін оңаі; бу аз кішібілән болмаідўў, муңа бір ікі јўс ташчі болса ікі јілда бўтәр дәп аңлаттї.

Андін кїн јана бір мунча ғалдаilар Хамбіңнің чоңлерінї өстәңнің ішінї јахші біләдіңан Хітаilарнї әвәрттї, улар кәлїп көрўп јеңїп

беріп Цаңцунға awalkі көргөн ғaldailap дäгäн сөзнī аіттī. Андін кін jана бір мунча өстäңнің ішіні jахші білädіған Хітailap білän Цаңцун өзī бардī; өзī ұ järдä бір нäчäн күн турұп өстäң чапідіған jäplärnī jахші көрұп lазім болұдіған ташчілarnī тejillап төпäсідä туруп өстäң чаптурдіған ғалдаі, дарін, Шіба Соlаннің амбелī Хамбің болуп, төпädä турідіған häкім шаға бу jämä сäксän кіші. Таш чапідіған ұш jұз ташчі, уlарнī мітіннī ушlаідіған jігірмі төмұрчі, өстäң чапідіған ұш мің Таранчī älliг jағашчі, пуllарнī тejillап хатlан төпädä турдіған мäңсіпdарlарға тапшурұп бärdī ol jilī аінī баш кіlіп чаптī. Буlарнің jäідіған унінī Кұрädін тошуп бäріп турдī.

Өстäң чапкандін кін Ханға ікі мің таранчі täрігідäк järгä су чікідұ аңа өстäң чаптуруп jатеміз дäп боғledī бу хахнī jänсäінī jäідіған унінī ханнің ғазнесідін бäріп турұміз, дäп боғledī. Хан бу ішкä tоlа хошal болұптұ, бу järдін су чіккандін кін төпädä турған бäгlärгä tоlа iltіпат кіlіman дäп хат käліптұ.

У өстäң ікі jілдін кін бұттī, Таранчіға järnī ілäштұрұп käліб-ідī jär мің баш jұз кішігä jättī, баш jұз кішігä jär jätmädī. Андін кін Цаңцун аіттī: біс Токус Таренің järінä ікі мің кішігä jättідұ дäп ханға боғlұғan, hälі мің баш jұз кішігä jättī, баш jұз кішігä jär jätmädī, пу баш jұз кішігä jär тепіңlär! дäп häкім шағіға аіттī: Біс бäгlär täріп турғan Чulбукаінің, Хulустаінің, Білұкäінің jарī бар, бу järгä Ғурбоғусундін өстäң чепіп су чікарсак баш jұз кіші шұjärгä сіғідұ, дädī. Дäгändін кін Цаңцун аіттī: clär бäгlär täріп турғan järnī Таранчіға elіп бärсäк clärгä увал болmамдұ? дädī. Дäгändін кін бäгlär аіттī: біз у järnī ulук Цаңцунға туттұк, Таранчіma Ханнің kulī, біз mä Ханнің kulī, бізнің järімізнī таранчі ханға täрісä бізгä tоlа jахші болұдұ, дädī. Дäгändің кін Цаңцун буlарнің бу сөзігä tоlа хошal болуп уlарға tоlа iltіпatlарнī kildī буlарнī Ханға бōlап хізмäті tоlа болдī дäп häр käсінī чоң kiliп jеңі мäңсіп бärdī.

Ändін кін Борбуғусундін өстäң чепіп Чulбукаі Білұкäі, Хulустаінің jарігä су чікерір бұ järnī бу бäш jұз таранчіға ілäштірұп бärdī.

Мунің біläп Ііда Таранчі сäкіз мің болді.

Андін кін Таранчінің Токус тарығa Ара-бозға елін берін jäр тäріттї. Токус таренің östäңі кічік болуп кілін, суі мің баш jўз кішігä jätмäі täріңän ашlері курўп кättї, шундак ўш jil täрідї улар Ханға hосуl куjалмаі, hосулінї ілгäркі алті мің таранчі төлöп куідї. Ікі ўш jil токус таренің hосулінї төläп куjўп, өзінің hосулінї куjўп, бу алті мің Таранчі намрат болуп тоla jокап кättї. Андін кін бäгläр käңäштї, токус Таренің östäң бешідекі ташнї ташчі Хітаі елін берін чоңletін бäрсўн дäп пуl бäрсäк östäңнї чоң kilса су käңрў чікса, мің баш jўс кішігä jäссä андін кін улар öз hосулінї өзї куіса, ілгäркі Таранчіларма өзї hосулінї өзї куіса, андін кін обдан болар дäп käңäштї

Андін кін ташчі Хітailарнї елін парадї, östäңнің бешідекі ташнї көрсöттї, шу ташнї чепін östäңнї чоң kilін бäрінläр Су мің баш jўс кішігä jäткідäк чіксўн! дäдї. Сläр канча пуl lазім болса бäрälін дäдї. Ташчіға ікі мің сар jармак бäрмäкчі болдї, андін кін hарак бäрмäкчі болдї, käпäк бäрмäкчі болдї. Käпäктä сірkä чікерін hарак кошуп ташка куjўп от jекін ташнї көідўрўп чакмакчі болдї; у ташчі Хітailарға бäгläр hарак, käпäк lазім болўдіған jабдуklерінї äрäк раclап бäрдї. Андін кін су тоla чіктї. Hälї бу вахта Токус Таренің таранчілерї пуl тепін обдан болуп kалдї.

6) Цаңуннің думбегї.

Ііннің ічідä нäчä аімак халk бар, буларнің häр кäсінің öз ічідін хан коіған бäгläрї бар. Шібäнің Соланнің Калмакнің чоң бäгläрінї Амбаl дäідў, андін кічігінї Ўкўр-дä дäідў, андің кічігінї Зäңгä дäідў андің кічігінї Бошка дäідў, бу бäгläрї hämі ушак халхінї сураідіған бäгläрї шубу. Хамбіңнің чоң бäгї Цің-тä дäідў, енің дін кічігї Ғуң-ja, енің дін кічігї Пу-ja. Хамбіңнї сураідіған бäгläрї шубу. Таранчінің чоң бäгі Häкім енің дін кічігї Шаға енің дің кічігї ікі Ғäзнічї енің дін кічігї төрт Шаңбäгї, сäкіз Мірап,

бір Дуанбағі бір Казі, бір Бажгір бір Сәдірі он екі Мің-бағі, сәксән Жүз-бағі, сәксән Әлік-беші, һәр жүздә он Он-беші. Таранчінің шәһәр ічідәкі хахларнің бәгләрі шулар.

Он Таранчінә сураідығән бір Он-беші, он Он-бешінә білә-дығән бір Әлік-беші. Жүз таранчінә, он Он-бешінә, бір Әлік бешінә білә-дығән бір Жүз-бағі, мің кішкә бір Мің-бағі, бір Мірап, бір Шаң-бағі бар. Төрт калған Мің-бағі: бірі төмүр чікіредіған јәрнің Міңбағісі, бірі міскінінің Мің-бағісі; бірі Дәдамтү төрт жүздің бір Мің-бағісі. Бір Мің-бағі, бір Сәдәрі шәһәрнің ічідә. Бір Ішкol, бір Пәшәп гунә кілін зінданға түшкәлләрнә сураідү. Нәмі бағнә сураідығән һәкім, Шаға.

Бу бәгләр јүтіда каідак іш bolса һәкім шаға аңлатідү. Һәкім шаға өзі түгүтәлмәідығән ішнә Дуң јамулға аңлатідү.

Дәңнің ічідә сауду кілін oltурған Хітаі Тунған bolса уларнің төпәсідә бір Шо-ја бір Шаң-јо бар, јана бір міс цуңсүlук Шүң-јаң бар, уларнің төпәсідә Шіјамулнүң dalojесі бар. Бу мәімәчілә-рдін ғәлвә чікса, дәрва кілідіған іш bolса. Шо-ја Шаң-josіға аітідү ular түгүтәлмәсә Шүң-јаңга аітідү, ol түгүтәлмәсә Шіјамулдің dalojесіға аітідү, Шіјамулнің dalojесі түгүтәлмәсә Цанцунға аітідү.

Манцуларнің бәгләрі авal Бошка болідү енің-дін өссө міс цуңса тепін Loja болідү.

Андін өссә Daloja болүдү. Dalojедін өссө Ғалдаі болүдү, андін өссә Дарін болүдү, бу мәнсіпдарларнің төпәсідә Цанцун Хаман-bal бар. Бу кісма халхларнін бәгләрі дәдіға јәтмәсә кәлін Дуңја-мулға аітідү. Мәімәічілә-р Шіјамулға аітідү. Булар дәді јәтмәсә цанцуннің јамулда думбак бар, мунә kak.

Бу думбакнә кім какса Цанцун елін кірін мунің дәдіға јәтін растібілән сураідү.

Енің үчүн Цанцуннің јамулда бір өінің ічідә думбак кілін коі-ған, енә bakkelі төрт кіші коіған, бу төрт кіші кәчә күндүз дум-бакнің кешідін кәтмәідү, кәлсә bular думбакнә соктүрмаідү. Бу-lар bolмаса, Цанцуннің думбегінә tola кіші келін сокүп датхор tola болүп калідү.

Шундак болсама дәрдіва адәмләр хілвәт тепіп думбакнї соқўдў. Думбакнї соккаі дәсәм соктўрмаса, Ңанҷун талаҕа чікканда Ңанҷун дәп кішкірїдў. Кішкірганнї Ңанҷун аңласа, датхор кәптї елїп кәлїп јахшї сураідў.

Датхор думбакнї соккелї кәлїп сок'алмїса думбак бакkallар енї тутўп елїп, таранчідін болса, Дуңјамулҕа тапшурїдў, Хітаі Тўнҕан болса Шїјамулҕа тапшурўдў. Мундак кішїнї Дуңјамул Шїјамулнің далојїлерї сән нәнің ўчўн Ңанҷуннің думбегїнї соккелї барїсән дәп каттік азаплярнї кілїдў, бір јіl ікі јіl зіндаңга солап андїн кін чікеріп андак кішінї рак јәргә пярлаідў.

Еңїң ўчўн коркуп тола кіші думбакнї сокалмаідў.

У Пінің ічідә бір Таранчінің дәдіҕа һаш кіші јәтмәі кәлїп, бір вахт тепїп Ңанҷуннің думбегїнї соккан. У кіші думбак бакkан кіші көрмәі каптў бір бішурҕан хішнї елїп кәлїп думбакka уруптў, думбак јерілїп кәтїптў думбакнің төшінї Ңанҷун аңлап бір дәтхор кәлїптў елїп кірїңләр дәптў. Чікса бір таранчі бешїда тутхан бір хетї. Хетїбілән ol таранчінї Ңанҷуннің јенїҕа елїп кіріптў. Хетінї елїп Ңанҷунҕа тутўп берїптў. Ңанҷун хатнї көрсө јәрлік кіші бўтўган хат, аңа даңзіфаң molla елїп кәлїп хатнї охутўптў Хатка андак бўтўптў: Мән Ара-бозlyk Таранчідін. Ўч оҕlум бар ідї, ікі таранчі ідўk, һәр јілї болса сәнї Он-беші кілімїз дәп, төпәміздәкі бәгләрімгә Он-беші болмаімән дәп тола пулумнї бәрдім, ат kалямнї бәрдім; бијілкї даңзїда мәні Он-бешї кілдї, мән аіттім, мән Он-беші болмаімән дәп сләргә тола пуллярнї бәрдім, ат kала бәрдім, мәнї нәмә ішкә он беші кілїсләр? дәсәм, ylар мәнің колўмнї баҕлап, отуз камчї урдї. Кәлїп һәкім шаҕїҕа дәт kilсам дәдімҕа јәтмәдї, мәнї сурїмедї, андїн кін Дуңјамулҕа кәлдім кәлсәм мунча бәгләр коглап дәдімнї далојїҕа аіткузмедї, бу дәрткә чідамаі кәліп Ңанҷуннің думбегїнї урдўм.

Дәгәндің кін Ңанҷун һәкім шаҕенї Дуңјамулнің далојесінї елїп кәлїп ylарҕа аіттї:

Сләргә дәтхор кәлсә нәнің ўчўн јахшї сурўмедіңләр, сләр датхорнї сурамаі сләр нәмәгә бәг сләр? Сләрнің кілїдҕан ішің нәмә? Мән әмдї сләрнї Ханҕа богlап мәнсібіңләрнї аlймән, сләр дәтхорнї

jахші сурўмїғандін кін дäп буларнї tola koркутўптў. Андїн кін häкім шағенің дуңjамул дaлojесінің датхорнї сурўмїған гунäjїнї, төрт дарін сäкіз ғaлдаі Ңанңундін тіläптў; ylap тіläгäндін кін булардін гунäjї ңанңун өтўп мäңсібінї бäріптў, мундун кін мундак іш болмўсун! дäтхорнің ішігä хан ішігä jахші көңўl кojўп обдан кіліңläр! Мундўн кін cläрдің төпäңläрдä дäтхор käліп мундак дат kilca бешїңларнї чаптурўмäн дäп japlik кілдї.

Андїн кін Ңанңун аіттї. Бу таранчі өзўмä jаман, мунї koркутўп коімїсак бу jанкі таранчіларма мунўңдін ўргäніп думбак сокўп датхор tola болўп калїдў, мунї бäш alті аі зіндаңга селїңläр! кобуктін чікарғанда сän ämді мундін кін мундак іш кilмегін! дäп отуз кірk камчі урўп андїн кін чікерїңлар! дäп. häкім шағїға, дaлojїға шу сözўн аітіптў.

Андїн кін Ңанңун аіткан дак кілдї. häli у таранчінї таранчілігінї eліп балавакісї біläн бäкар кілїп äттї.

Мäн кірk alті jашка кіріп Ғулңада jўрўп енїңдін бөлөк думбак сокkан кішінї көрмödўм. Бу Ңанңуннің думбегінї сокмак tola чоң іш ікäн, мунї häр каідак кіші сок'алмаіт ікäн.

Jäр täріган Хітаі Туңгallардін ашлеріміз болмедї ханға бäрäдіған кўмўшнї бäр'älмäіміз дäп ўш төрт jўз кіші дät кілғелї дaлojенің aлдіға käлїптў. Даloja аітіптў, cläр Ханнің jäрінї täріп кўмўшнї бäр'älмäімän дäп кälгänїңläр. Озаңläрнің jамallерї, ашлеріңлар болмїған bolca, хотуллеріңнї, бällеріңні сетїп ханнің кўмўшнї бäріңläр! Бäрмäсаңläр hаміңlärнї jамулға colап, уруп кін кілїп турўп, кўмўшнї тапшуртўп alїмäн, дädї.

Дäгäндін кін булар дaлojенің aлдїдін чікті, käңäш кілдї; берїп ңанңуннің думбегінї урелін! дäп, ңанңуннің jамулнуң aлдіға бардї. Булар вахт тепіп думбакнї сок'алмедї. Уларнің ічідä бір Хітаінің ңанңун jамулінің ічідä albан кілїдіған бір достї бар ікäн, у чікіп käптў, ylардін сурaптў: нämä кäлдіңläр дäп, аңа дäтка кälгänінї daloja коркутўп коғlап чікаргенінї думбак сокkелї кälгänінї бу hämä ішläрінї аңа аітіп, у аітіптў: cläр думбакнї сокalmаі cläр ägär вахт тепіп думбакнї соксаңlар, jахші болар. Сок'alмїсаңlар думбак бакallар cläрнї тутўп alса апперіп дaлojіға тапшурса,

cläргä tola kīn kilap. Cläp käш kуруп кälīп Ңанңуннīң ахтіханесīнīң аркесīда турўңлар! Ңапңун ат көргäli чікīдў, чікканда мäн cläргä хäвäр kilai! cläp Ңанңун дäп вакараңлар. Ңанңун cläрнīң тōшуңларнī ішітīп елīп кälīп сураідў, cläргä мунуңдīн оңаі іш jok дäдī.

Бylap шундак kilмакчі болўп чікўп кäттī käш курунīңа ахтіханінің аркесīңа кäлдī, Ңанңун чікkандīн кīн бajекī достī чікўп Ңанңун чіктī дäп хäвäр kildī. Ylap ўч төрт jўз кіші Ңанңун дäп кішкірдī, енī Ңанңун ішітīп бу нämä тōш тäп haіран kildī. Кіші бўрідī чікўп көрўп кälīңläр нämä іш? дäдī. Чікīп көрсä дäтхор, кірўп Ңанңунңа дäтхор ікäн дäп аңлаттī. Ңанңун елīп кірīңläр! дäдī. Уларнī Ңанңуннīң кешīңа елīп кірдī.

Ylap ўч төрт jўз кіші hämäcī Ңанңунңа баш koідī: Біз jеңі таранчі болңан халх ідўк, jäріміздīн ашlік чікмаі нäчän jілдін өзī jеніміздін, jäр кіресī кўмўшнī өзī jеніміздін берīп ат kaлеміздīн ārīldyk, ämdī сетīп häш нämämīz kalмедī. Даloja jäр кіресī кўмўшнī тепīп пäргін! дäп бізгä tola kīn kiliп jатīдў. Ylyk Ңанңун дäтімізңа jätäрмікäн дäп, kішкірīп дäт kildўk, дäдī.

Андīн кīн Ңанңун Шijамулнīң дalojесīнī aldурўп кäлдī: нурңун халх ашlерīміз болмедī нäчän jілдін өзўміз jеніміздін бäрīп häш нämämіз kalмедī дäп кälīп маңа башkoідī; мунī cläр сурўңан ämäсмў? дäдī. Дäгändīн кīн Шijамулнін дalojесī аіттī: буларнің häш нämäсī kalмедī дäп ханнің jäр кіресīнī almīca, мунī кім төläідў, тепīп бäргін дäсä järнī täрігändін кīн häр kaідak кўмўшнī тепīп бäрідў, дäдī. Дäгändін кін Ңанңун аіттī: булар маңа дäт kilīп käптў, булarнің hälīңа jätмäсä. болмаідў, булarнің бīl бäрäдіңан кўмўшнī almаңlar! кäлädіңан jілңа булар täрігälī өтўнä буңдаі бäрīңläр! елīп чікīп täрісўн! буңдінī alңанда авal өтўнä бугдаінī елıп кірīп тапшурсўн! андīн кīн jäр кіресī кўмўш бäрсўн! бу бір кішlік jäргä бäш сäр кўмўш бäрмägī еңір ікäн, бір кішlік jäргä ўш jерім сärдін кўмўш бäрсўн! дäп Ңанңун jарlік kildī.

Андīн кīн бу дäт kilңан хахlар tola хошal болуштī. Андīн ylap jеніп кättī, ol jілī кўмўш бäрмädī, кälädіңан jілīда ханнің сеңīдін бір кішlік jäргä сäкіз ходўн бугдаі өтўнä бäрдī. Бугдаінī

alғandïn kïn aval ötўn äbugdaïnï tapшurdï, andïn kïn jär kiresï kўmўшnï tapшurdï.

Цanцxn bularғa ішnï jänik kiliп koidï, aval bir kiшlik järgä bäш sär kўmўш bärättï, hali bu vaxta ўш jerim sär kўmўш bärïdў bularnïң mundak dät kilғenï näčän kiшigä naida bolўdў.

7) Čämpän.

Kanғa xizmät kilғelï Guäң-dun, Цaң-nän, Щiң-nän, Jä-nän kataplik järlärdin jiliғï Iliғa jўz Čämpän xizmätkä kalïdў. Ular kälip ўč jil turup xanғa xizmät kiliдў, ўč jil toшkandïn kïn mailï jeniп kässä jeniп kätädў, kätmäsä jiliғï xannïң ғazpisiғa azrak pul bäriп Iliда jўrädў. Bu xizmätkä kälgän Čämpällärnï miс kenïda, tömўr kenïda, kўmўш kenïda, vaңxulïda kai-järdä kattik iшlär bolca Čämpännï шundak xizmätkä salïdў. Andïn kïn albenï bўtўп jўrgän Čämpällärnï ularnï mä jeғi bolca čärik kiliп niada Kaшkar, Järkän kataplik järgä eliп barïdў.

Manцu bu Čämpällärgä mundak japa kilғandïn kïn bular jätti, säkiz jўz kiшi käңäшiptў; bäш alti jўz kiшi Kўrädäki Manцunï Цanцunnï öltўrsäk, ўč tört jўz kiшi Bajandaïnïң Manцulerïnï ambelïnï mäңsibdarlerïnï öltўrsäk, andïn kïn häш zulma kilmaidў däп bu käңäшnï kiliptў. Andïn kïn härkejïda Čämpälläр bolca xat berip jiғip eliп käptў, ularғa aitiptў:

Manцu bizgä tola zulma kiliп turdў bularnï öltўrmäkči boldyk nämä däicläр? däptў, däгändïn kïn bular hämäsï jeғi bolўmiz däptў.

Dägändïn kïn oin oinetiptў. Kačäsï bu käңäшnï kiliшip jeғi bolўdўғan härnïң hämäsïnï etïnï bўtўп bir daңza kiliptў, andïn kïn jabduғïnï raclamakči bolўp čikiptў. Andïn kïn ular härkäsï özigä lajik jabdukнï eliп Čämpännïң čoңïnïң özigä jiғiptў, bu jabduk jiғilip bolғandïn kïn bular käңäш kiliptў, bäш jўz kiшi Kўränïң Manцulerïnï öltўrsäk, ўč jўz kiшi berip Bajandaïnïң Manцulerïnï öltўrsäk, munï säkizinči ainïң on bäшï kўnï kačäsï kirip öltўrämiz

дәјішїп шуңа токтатіптў. Јikkан јабдуклерінї, бір сандук селіп, өлўгнї көтөргәндәк көтәріп бутканїңа елїп берїп, Бутларңа баш кojуп андїн кїн чікїп өтўрәлін! дәптў.

Буларнїң ічідә бірї хотунібілән ғалдаінікідә хізмәт кілїт ікән, буларнї ғалдаі обдан көрўт ікән. Хотунї әрідін сурaптў: кўндә качасї кәлмәісән каіда барїсән? дәптў. Дәгәндін кїн у Чәмпән аіттї: Ікі ўч аі болдї Манцуларнї өлтўрмәкчі болўп кәңәш кildук, шунўң јабдуңїнї кілїп јатеміз. Палāнї Шаңјонікідә јабдукларнї јіңдук, сәкіз аінің он бәші кўнї јабдукларнї бутканїңа елің берїп шў јәрдін качасї чікїп, шәһәр ічігә кірїп андін кїн Манцуларнї өлтўрәміз, дәптў.

Хотунї бу сөзнї аңлап көңнідә аітіптў: Бу ғалдаі бізгә тола јакшілік кildї, Чәмпәлләр кірїп Маңцу кішіләрнї өлтўрсә мунїма өлтўрўп әтәр. Мән ғалдаінің хотунїңа аітіп кojаі! сәкізінчі аінің он бәшї кўнї булар өзінї бір јәргә јаілісун дәп көңнідә бу сөзнї мәкул кildї. Артәсї кірїп ғалдаінің хотунїңа Чәмпәлләрнің кәңәшкән бу ішләрінї әрәк аітіптў. Ғалдаінің хотунї ғалдаіңа аітіптў, андін кїн ғалдаі бу сөзінї ішітіп Шіјамулнің далојесіңа аітіптў, Шіјамулнің далојесї ғалдаі мәрап кіші кojуптї. Сәкізінчі аінің он баш болңан кўнї Чәмпән јikkан јабдуңїнї, кішіләрнің етінї бўтўгән даңзесінї, бір сандукка селіп өлўкнї көтәргән дәк көтәріп буткānесіңа елїп кәтіп барңанда далојенің мәракчі коіңан кішілярї сандук көтәргәлләрнї тутўп аптў. Сандукнї бакса ічідә кіліч наіза ічідә јана бір даңза бар, уларнї елїп далојенің кешіңа елїп кіріптў. Елїп кіргәндін кїн даloja ғалдаінї кішкірттї, әмді бу ішнї нә кіleміз, Цанцунңа аңлатемізмў дәп кәңәшті. Ғалдаі аіттї: Авal ғалдаі дарillарңа Дуңјамулнўң далојесіңа аңлателін! дәптў. Дәгәндін кїн Шіјамулнуң далојесібілән ғалдаі Чәмпәлләрнің бу ішінї ғалдаі дарillарңа Дуңјамулнуң далојесіңа аітіптў. Бајеkі сандуknің ічідәкі јабдуklарнї даңзесінї буларңа көрсөтўптў, улар мунї көрўп тола kорkўптў; мунї аңламіңан болсаңлар, Кўрәнің ічідә канчі кішінї өлтўрәдіңан ікән, мунї Цанцунңа аңletіп шу даңзенің ічідәкі Чәмпәлләрнї тутуп өлтўрмәсә әслә болмаідў дәп, бу јанкї ғалдаі дарillар бу сөзнї кіліптў. Андін кїн берїп Цанцунңа аңle-

тĭптў. Цаңцун аңлап тоlа јаман іш болўдўған ікән, бу Чämпän јаман халх ікән, бу даңзенің ічідäкі käңäш кілған Чämпäнні, јана мунўң тешіда Чämпälläрні бір јäргä јіғіп мунї сурап, мунің баштa käңäш кілған јамаллерінї öлтўрўп, бешінї јоllарға есіңлар! бір мунча јамаллерінї урўп, каттік азап біläн зіндаңга селіңлар! Зіндаңда јетіп өлсўн! Калған бір мунчілерінї шähäрдің јірак јäрдä ханнің каттік ішї болса, шуңа селіп бäріңläр! Бу јанкї хат тўшмäї бäкар јўргän Чämпälläрнї уларнї ма häр кai јäргä хізмäткä тутўп бäріңläр! Чämпän häргіз бäкар јўрмäсўн! дäп јарlik кілiптў. Андін кін улар Даloја Ғалдаі чікіп, бу даңзенің ічідäкі Чämпälläрнї јана бäкар јўргän Чämпälläрнї häр кäсінї бір јäргä јіғдї, јіғіп сурап јамаллерінї јўз јекін Чämпäллерінї өлтўрдї, башлерінї бäтімам јолға астї, бір мунчілерінї кін кілiп Зіндаңга селіп äттї, калғаллерінї міс кенї төмўр кенї, көғашін кенї катарlik јäрläргä тутўп бäрдї. Кўрäнің ічідä Чämпän коімедї. Бір нäчän јilғіча тоlа каттік азаплarнї кілдї. Чämпän јеғї болўман дäгänігä мің пушмаллarнї кілдї, андін кін häш кіші јеғї болўман дäп у сөзінї кilмедї. Чämпäläр јазä кілғенї hämä халkка äврät болдї.

Чämпän дäгän јўт тоlа јаман. Ілідін ічідä јätті аімак халk бар буларнің јаменї Чämпän; Буларнї канча өлтўрсä, канча кін кілiп јазä kilса јана јамаллiғінї ташlамаідў, енің ўчўн Чämпän дäп ат коіған. Ägäр häр кішінің балесї сөзігä кірмäсä ата анесї тіллäсä, häі Чämпän дäп тіläідў. Нämäнї көрсö шунї јäідў: Чошкенї јäідў, ітнї јäідў, мөшўкнї јäідў, сашканнї јäідў, пакенї јäідў, кäсläнчўк јäідў, іланнї јäідў, өзläрї јаман ўчўн шундак јаман нämäläрнї јäідў. Чämпäннің ічідä оғрісї, кімарбесї, hарак ічädіғенї, афін тартідіғенї бäк тоlа, кіш болса буларнің käідіған äңнї jok, јäідіған ешї jok, јатідіған іссік јärї jok, енің ўчўн häр јілда ўч јўз, төрт јўз Чämпän тоңлап олўдў. Шу ішнї көрўп турўп јана јамаллiғінї кілдў.

8) Ҷанҷун.

Шіҕа Ҷанҷун болўп кäлгäн кіші Кашкар, Jäркäн kataplik jäрlік кіші бар алті шäһäрні, хітаі шäһäрідін кірк шäһäрні Ілiда отуруп бу шäһäрläрні сураідў. Һäр кäсі шäһäрнің чоң іші болса учуріні Ҷанҷунҕа боҕлаідў. Ҷанҷун өзі төгäткідäк іш болса өзі төгäтўдў, тола чоң іш болса ханҕа боҕлаідў. Ҷанҷуншің ханҕа боҕлiҕан хетї Läнҷонің Зундесіҕа барідў. У хатні Läнҷонің Зундесі ечің көрäдў ханҕа jареҕідак хат болса ханҕа äвäртідў, у хат канҕа jареҕідак болміса jандурўп ҷанҷунҕа өзігä äвäртäдў, сäнің боҕлiҕан хетің болмаптў дäп. Андін кін Ҷанҷун хат кілідіҕан шäнсілläрні кішкерін сläрнің ханҕа бўтўгäн хетіҷлар jаман болўптї, Läнҷодін jеніп кäлдї, сläр көңўl коjўп jахші хат бўтўңläр ämдї jенің кäлзä сläрнің гунäjіңлардін өтмäіман, däідў. Андін шäнсілläр хоаң-lї көрўп ханҕа jареҕідак lінің ічідäкі сөзläрні тепің ханҕа боҕлаідіҕан хатні төрт шäнсін бäш кўн, алті кўндä бўтўп болҕідак андін кін jана ханҕа äвärткідäк. /Jана Läнҷоҕа барҕандін кін jана хатні көрўп обдан болҕан болса андін кін ханҕа äвärткідäк. Ілі ҷанҷунї Läнҷонің Зундесі бiläн аҕінäчілісі болҕан болса өзі тўзäп ханҕа äвärткідäк, ҷанҷунҕа хат äвärткідäк: сäнің ханҕа баҕлiдіҕан хетің бір ікі järдä бузук järі бар ікäн, мäн енї тўзäп ханҕа äвäттім дäп хат бäргідäк. Ägär аҕінäчілігі jok болса, боҕлiҕан хетіда бір еҕіс сöз бузук болса хетің болмаптў дäп jандурўп äткідäк. Енің ўчўн ҷанҷун Läнҷонің Зундесідін тола коркўдў. Läнҷонің Зундесінің ҷанҷунҕа хат кäлсä, хандін кäлгäн хатні көргäндäк көрäдў.

Хандін хат кäлсä шäһäрнің тешіҕа алдіҕа чікідў, чікіп хатні біllä елің кірің. Хатні елің кäлгäн кішінї кізіl кігізнің төпöсігä т'шўрўп хатні jезің елің бір чоң мäнсіпдарҕа туткузўп ҷанҷун өзі аваl токус ката сöгўдäп, токус ката башуруп андін хатні ечің окуідў. Ägär хошallik хат болса, Ілінің ічідäкі hämä чоң мäнсіпдарні jіҕіп ханнің хошallik хетінї окутуп бäгläргä аҷлатідў.

Бу бäгläр һämäсī ханнің хетіңа тоңус кata сöгўдäп, токуз кata баш урўдў Ханнің хетінī тоlа чоң білідў.

Цаңдун сурап турңан jўтlар цаңдуннің хетінī уlар һäм шундак чоң көрädў.

Підекі jäті аімак халкнің чоң бäгläрī аінің бірī он бäшī кäліп цаңдунңа көрўнädў. Аінің бірī цаңдунңа көрўнгälī кälсä у кўнī бäш ціңда конуп беріп цаңдун jамулīда сахлап оlтурўдў. Цаңдун кўн чікмастін ілгärī атленіп буткäнің чікідў. Буткäнің чікканда Цаңдун jамулīда jігілңан бäгläр jäілäп турдī. Андін цаңдун өзінің нökäрібіläн буткäнің барідў. Ікі ўч буткäнің каңаз көідўрўп шам jандурўп баш урўп кäлідў. Кälгändін кін jана бäгläр jäілäп турўдў. Цаңдун öjігä кіріп кäткändін кін бäгläр чікіп һär кäсī öjігä берін ärтлік ешінī jäп кälідў. Андін кін Цаңдун буларңа һär кäсī аімакнің бäгläрінī өзī аімеңібіläн елін кірін көрнўш бärädў.

Авal башlап Дарін Ңaldaiлар кірін көрўнädў, уlар кірін Цаңдунңа тіз бўкўк кojўдў. Цаңдун уlарнī оlтуруңlар! дäп täкліп кілідў. Андін һär кäсī оlтурўдіңан jäрідä оlтурўдў. Уlардін цаңдун сураідіңан сöзī bolса, уlардін цаңдунңа аңлітідіңан сöзī bolса, көрнўшкä кірган кўнī кілін төгätädў. Андін кін Маңдунің Даloja катарlік хан ішінī кілін турңан кішіläрнī елін кірідў уlарма тіз бўкўп цаңдуннің кешіңа өрö турўдў. Цаңдун уларңа кілідіңан сöзī болса кілідў, уларнің цаңдунңа көрсätädіңан хетї bolса көрсätädў. Уларнің ішī төгäп чікkандін кін Шібänің Соlаннің Маңдудін болңан амбаllерī кірädў, уlар кірін jана Цаңдунңа көрўнädў, андін кін Шібänің бäгläрī кірädў, уlар кіріп Цаңдунңа сöгўдäп баш урўп турўдў. Уларңа ма цаңдуннуң кілідіңан сöзī bolса шол вахта кілідў. Андін кін Соlаннің бäгläрī кірädў, андін кін Kalмакнің бäгläрī кірädў, уlарма шу катарlік рäсмі кілідў. Андін кін Шіjамулнің Дуңjамулнің dalojесī кірädў уlарма кірін Цаңдунңа тіз бўкўп оlтурўдў. Шіjамулнің dalojесī аітідў, маімечінің ічідä каідак іш bolса, һämäсінī цаңдунңа аңlатідў. Дуңjамулнің dalojесī Маңдунің ічідä, Kалмакнің ічідä, Шібä, Соlаннің ічідä jäрlік хахнің ічідä jахші jаман хахнің ішī bolса аңlатідў. Андін кін Ўс-

саңнің далојесі кірїдў, уларнің аңлатїдїған ішлярі болса аңлатїдў. Андін кін јярлік хахнің бағлярі кірядў. Уларма кірїп цаңцунға сөғўдяп баш урўп цаңцун сураідїған сөзлярі болса сураідў, уларнің цаңцунға кілїдїған сөзі болса кілїдў. Андін бу бағлярға цаңцун көрўнўш бярїп болғандін кін, бу бағляр берїп һямәсі цаңцунға көрўнгяндяк мяртібя білян Хамамбалға көрўнядў. Хамамбал буларға көрнўш бярїп болўп андін кін цаңцунға көрўнгялі кялідў, Цаңцун бірінчі ішіккя алдїға чікїдў, тяклїп кілїп öјігя кірядў, кіргяндің кін Хамамбалні олтуруң дяп цаңцун тяклїп кілїдў. Хамамбал сіз олтурўң дяп цаңцуннї тяклїп кілїдў. Өтўп авал цаңцун олтурўдў. Андін кін Хамамбал олтурўдў. Ікісі бір јөзўда олтурўдў, јўтнің каідак мясlя'ят ішлярі болса, бір јярдя олтуруп енї кілїдў, ішї төгягяндін кін Хамамбал чікїдў. Хамамбал атка мінядїған јярїгячя цаңцун узўтўп чікїдў. Хамамбал атка мінгяндін кін цаңцун јеніп öјігя кірдї. Андін кін цаңцун Хамамбалнікідя барїдў, барғандін кін Хамамбал Цаңцуннің алдїға чікідў тяклїп кілїп öјігя кірїдў, öјігя кіргяндін кін олтурўң дяп тяклїп кілїдў. Цаңцун өтўп авал олтурўдў. Андін кін Хамамбал олтурўдў. Сөзлящядїған сөз болса ў јярдя кілїдў, ішї төгягяндің кін цаңцун јеніп чікідў. Хамамбал узўтуп чікіп цаңцун атка мінгічя кялап турўдў. Цаңцун меңіп кяткяндін кін öјігя јеніп кірядў. Аінің он бяшїгячя көрўшмядў. Мунуң аресіда іш шікса Хамамбалнї цаңцун кішкіртїдў. Бу јанкі һяр кясї аімаклярнің аінің он бяшїгячя каідак іш болса буларнің төпясіда Шібя Соланнің Калмакнің амбелі бар, булардін һяр каідак ішї чікса бу амбаллярнї кішкіртїп цаңцун шуларға аітїдў, булар һяр кясї öз аімеғіға цаңцуннің аіткан сөзінї хат кілїп ävяртїдў болмїса төпösіда турған амбаллар у бағлярінї Кўрягя кішкіртїп селіп цаңцун јарлік кілған сөзнї аңлатїдў.

Јярлік хахнің һякім шағенің төпösіда дуңјамулнің далојесі бар. Һякім шағіға цаңцуннің сөзі болса, далојенї кішкіртїп кялїп далојіға аітїдў, даloja уларға цаңцун аіткан сөзнї хат кілїп ävяртядў, болмїса Кўрягя кішкіртїп кілїп цаңцун аіткан сөзінї һякім шағіға аңлітїдў. Аінің он бяшї јана мяңсіндар көрўнся јана калған іші болса цаңцун шу вахта öзї аітїдў.

Кашкар, Жәркән катарлик қанқун сураидиған шәһәрләрнің чоң бәгләрі жилда бір кіші әвәртіду әсәллік сүрігелі, қанқунға тутуидиған нәрсә кәрәгі болса шу бәгдін әвәртіду. Бөлөк хан іші болса хатка селіп әвәртіду, хан ішіні хат ұзібілән көрүп сурап турұду. У жакның амбалері, чоң бәгләрі қанқунға кәліп көрүнмәиду. Қанқун, хамамбал, шіжамулнің далојесі, Дуңжамулнің далојесі Үс-саңнің далојесі булар ішкәртін кәләду, булар кәліп үч жил бәг болуп олтурұду, үч жилдін кін орнігә бөләк кіші кәліду. Булар андін кін женіп кәтәду, бөләк шәһәрдә орун чікса аңа бәг болуп баріду, әгәр орун чікміса өзі жүтігә берін бәкар болуп іш чікіча сахлап жатіду. Шіжамулнің далојесігә бакламідиған бір чунжан бар, Чәнчаң дәгән жармак куидиған жәрдә бір чунжан бар, уларма үч жилдін турұду, Күрәнің ічідә ханға хізмәт кілған жахші кішілә рдін ікі кішіні ілған елін чунжан кілиду.

9) Шіжамул, Дуңжамул.

Күрәнің ічідә чәрікні сураидиған ғалдаі дарін улардін өссә қанқун хамамбал, мунің тешіда Күрәнің ічідә. Дуңжамул шіжамул дәп бар. Буларда далоја дәгән мәңсіндар олтурді. Бу далоја ішкәртін кәләду. Бу дуң-шіжамул дәгән жәргә һахлі чоң, парәсәті обдан, өзі молла кішіні далоја кілін әвәртәду. Бу дуң-шіжамул дәгән жәр Хітаіның шәріәтінің сураидиған жәр, енің үчүн бу далојілары Хітаі мің-гун дәиду. Булар кәліп үч жил олтурұду, үч жилдін кін улардін орнігә кіші кәліду, булар женіп кәтіду. Булар Ілінің ічідәкі жәтті аімак хахні, жакшіні жаманні, өлтүрәдиған кішіні, пәлаідиған кішіні гунаји ікән дәп қанқун хамамбалға аңлатіду. Аңлаткандін кін парлаідиғанні парлаңлар, өлтүрідиғанні өлтүрүңләр һөкмә кілиду, андін өзгә ішләрні далоја өзі төгәтәду. Олтүрдиған кішіні далоја сурап өлүм гунаји боінігә коюп, андін кін қанқуннің кешігә елін кәліду. Қанқун сураиду: бу өлүм гунәні кілгенің расмү? дәиду, ханнің кілічі саңа лајікмү сәні өлтүрсә кішігә увал болмамду? дәиду. Дәгәндін кін у кіші аітіду: мәң өлүм лајік! дәиду.

Дәгәндін кін Цаңпун аңа хан етї һарекї бәрідў. Андін кін чәрік бўрідў, ғалдаідін пәс бір мәңсіпдар чәрік біләп чікіп өлтўрўп әтіп женіп кірәдў. Женіп кіріп Цаңдунға аңлатїдў. Кішінї һәр вахта өлтўрмәідў, бір јілнің ічідә ікі кетім кіші өлтўрәдў. Алтінці аіда бір кетім Гао-таң-ла кілідў. (Гао-таң-ла дәгән кішінї чепіп өлтўргәнінї аітїдў) андін өссө онўнці аіда јана бір кетім Гао-таң-ла кіліп кіші чапїдў. Бір јілнің ічідә өлтўрган кішінї ікі кетім ханға боғлаідў. Бу кіші өлтўрган аіларда даloja кішігә өлўм коімаі кіші өлтўрмәсә, ханға өлўм гунә кілған кіші jok бу јілнің ічідә кіші өлтўрмәдік дәп боғlaca, шіјамулнің dалојесіға хан tola чоң ілтіпатларнї кілідў. Енің ўчўн даloja кішігә өлўм гунәјї tola коімаідў. Өлтўрәдіған кіші bolca енї ікі јil ўч јil сахлаідў, мунің ічідә ханнің хошallik ішї bolca булар зіндаңдін чікіп кәтідў.

Дуңјамулнің dалојесінің ішї. Шібәнї Соланнї Kалмакнї јәplik хахнї сураідў, Хітаі Тунған bolca шіјамулға барїдў. Бір Kалмак біләп бір Хітаі bolca, ја бір јәplik біләп бір Хітаі bolca, ја бір Шібәбіләп бір Хітаі bolca улар дуңјамулға кәләдў. Дуңјамулнің dалојесї шундак сураklарнї сурап төгәтәлмәсә, андін кін шіјамулға өткўзўп бәрәдў. Дуңјамулда төгәтәлмәі шіјамулға өткўзўп бәргән хаlх ја өлўм кіші ја парlаідіған кіші шундак ікі кісма кішінї шіјамулға өткўзәдў.

Мәімәічі Хітаі Тунған Чәмпәlләрнї сураідіған ікі бәгі бар бірї даloja бірї чунјаң буларнің һәр кәсінің бәш јўздін јајісї бар. Булар у јајilарнї бір мунчїlерінї он бәш кўндін јамулда турғузўдў, калған бір мунчїlерінї һәр кәсї шәһәр шәһәрдә. Дуңјамулнің шіјамулнің чунјаңнің гўәндәңlәрі бар, һәр кәсінің јајilерї өзўнің гўәндәңідә турўдў. Дәңнің ічідә булар оғуrlyk кілған кіші bolca, кішібіләп кіші сокішкан ішї bolca, мантучілар bolca, каідак јаман іші bolca, булар чарlап көрўп јўрўп јаман хахlар bolca тутўдў. Булар өзlәрї сурап төгәссә, төгәтїп пул елїп којўп әтїдў. Булар сурап төгәтәлмәідіған рәlвә bolca, чунјаңнің јајісї тутkан bolca, чунјаңға елїп кәлїдў, шіјамулнің јајісї тутkан bolca, шіјамулға елїп кәлїдў, дуңјамулнің јајісї тутkан ішї bolca

дуңjамулңа елїп кәлїдў. Тоla ішнї jajilap өзї төгәтїп пyl елїп jәiдў, jўз кісма ішнің он кісмесїнї далоjїңа елїп кәлїдў.

Пілідің ічідәкї шәһәрләрдә кіші кішігә пічак салңан іш bolca, кіші кішінї сокуп jіңіткан іш bolca, кіші кішінї өлтўрган іш bolca, кіші кішінің өjїгә от коіңон іш bolca, шу кісма чоң ішләр bolca, Мәімәічінің бу ішнї шіjамулнің далоjесіңа боңлап кәлädў. Мундак ішкә даloja өзї чікмїса, чуңjаңнї бўрїдў тутуп елїп кәлїп шіjамулңа таштурўдў. Тоla чоң іш bolca даloja өзї чікідў. шўңjаң дәгән далоjїңа шундак ішләргә jамулнің ічідә jакші jаманнї сураідїңан ішләргә баңлїшїдў. Jәрлік халхнің ічідә Калмакнің ічідә, Шібә, Соlаннің ічідә jана шундак чоң рәлвә bolca дуңjамулңа боңлап кәлädў, муна дуңjамулнің далоjесї өзї барїдў, өзї сурап елїп кәлädў, кәлїп зіндаңга салїдў.

Әмді мән дуңjамулнің өjїнің зіндаllерїнің ічїнї аітаі.

Корңан тешї төрт бурjулук. Ташкерїсідә да-мің дәп дәрвасесї бар, еніңдін кіргәндін кін бір чоң hola бар, чоң дәрвасенің кўн чікіш төрәпїдә jajїларнің өjї бар, кўн оltуруш төрәптә зіндаң бар. Ol зіндаң ўч кісма, jаман оңурларнің салїдїңан зіндаң бөләк, дәрвалешіп кәліп зіндаңга г'шўп калїдїңан адамларнї салїдїңан зіндаң бөләк, бәгләрнї ўзлік адамларнї хотун кішіләрнї салаідїңан jәрї бөләк, у чоң hoледін өткәндін кін ір-міңга кәлädў. Ір міңда даłojенің josўлї бар, хат бўтўдїңан шәнсіллә бар ір-мің ішінї кілїдїңан ікі jajї бар. Андін өткәндін кін jана бір дәрваса бар, енің ічідә jана hola бар, өіләр бар, у өіләрдә далojенің ірjесї бар өі кішісї бар, нөкәрләрї бар, еніңдін өткәндін кін далojенің сурак кілїдїңан өіләр бар, ў jәрдін өткәндін кін хотун балїлерї oltуруўдїңан өjї бар.

Далojенің ішїгә даткор кәлсә, да-міңдекі jajilардің кешїңа кәлädў. Jajilap ір-міңда хат кілїдїңан шәнсіллӛргә елїп кірädў. Уларңа далojїңа дат кілїдїңан сөзїнї аітїдў, улар датхорңа әрздаш хат кіліп бәрädў. Хат кіліп бәргәнїгә баш міскal jармак бәрädў. У хатнї елїп чікіп jасөлңа бәрädў. Даloja мәнің әрзім бар ідї, хат кілдурдум хетімнї тутуп бәрсәңіс! андін кін бір мунча сөзләрїнї өзәңіз далojїңа аңletіп бәрсәңіз! әрзімә jәткәндін кін сізгә ікі ўч

сäр хізмät kiliмän, дäідў. Дäгäндін кін: маңа ўч сäр хізмät kilсаң ірҗебіläн öі кішігä он сäр бäрїсän, андін кін сänің ärзіңні көңніндäкідäк бäллätіп бäрäміз. Дäгäндін кін у дат kilңeli барҕан кіші бäрäі! дäідў. Андін кін јасōл хатні еліп ірҗенің кешіңа барїдў. Ірҗїңа аітїдў: бір датхор käптў, хат kildурўптў dалоҗїңа тутуп бäргін! дäідў, мänің ärзімä җäткäндін кін саңа хізмät kilai ірҗїгä öі кішігä он сäр јармак бäрäі! дäідў. Дäгäндін кін: андак bolса хатні dалоҗїңа тутуп бäргін! мän кіріп dалоҗїңа енің сözіні аітіп ішіні тўзäп бäрäі! дäідў. Аval чікіп бізгä бäрädїҕан јармеңіні тапшурўп alңін! дäідў. Андін јасōл чікїп датхорҕа аітїдў, сänің ішіңні ірҗїңа аіттім, хетімні dалоҗїңа тутўп бäрälмäідім häli dалоҗенің іші tola, сäп аval ірҗїңа бäрädїҕан јармакні тапшурҕін! андін dаloja бäкар болҕандін кін хетіңні тутўп бäрäі! дäідў. Андін кін у чікіп јармеңіні еліп kälіп тапшурўп бäрädў; андін кін хатні dалоҗїңа тутуп бäрädў. Хатні еліп кіргändä ја біllä кірädў. Dаloja хатні еліп охуҕандін кін Ірҗі енің ўчўн бір мунча сözläрні kilїdў, ägäр іші jalҕан bolсўма, јасōl біläн ірҗесі ішіні рас kiліп бäрїdў. Dаloja Iplojanің сözібіläн dавігärнің сözі jalҕан bolса, Iploja мунуң іші рас däсä шунўң сözібіläн рас bolўdў.

Häр kaідак кіші дат kilңeli барса пул бäрмägächä іші tögälmäідў. Енің ўчўн хахlар пул бäрädїҕандін korkуп jамулҗа tola бармаідў, talada jajilarбіläн тепішіп ішіні шу jakta tögätädў. Jaji ўч сärбіläн tögäткän ішні jамулҗа кірсä оттуз сäр біläн tögälmäідў. Dалоҗенің aldїңа nächä kісма сурак kälїdў, kaідak сурak bolса пул бäрмäічі іші tögämäідў. Dаloja пул бäрмäсäма, хат kilҕан mollaҕa, josulҗa, Iplojїңа, öі кішігä bularҕa бäрїdў. Dаloja сурak kilса шулар нämä däсä, шуларнің сözігä бекіп сурak kilїdў, mälім bolўdў, iploja alҕан пулні dаloja özі bіlmäс bolуп täң jäідў.

Dалоҗенің özіnің hашkарä еліп jäідїҕан пулі: Jўт ічідä ікі кіші sokушўп, бірі ölсö ја бічak salҕан bolса, ені kälіп dалоҗїңа аңlatїdў, мунї dаloja köргälі барїdў, körўп ішні шу järdä сурап, кішінї öltўрган bolса, ја бічak спҕан bolса вänсісінї jўtїdін еліп, уларнї еліп kälіп зінdаңа salїdў. Avalki вахта andak вänсіläр атміш сäр ікän, häli бу вахта ўч jўз сäр, tört jўz сäр alїdў.

Мäймäічі Хітаілар бäш кішідä он кішідä пулум пар дäт хат тудўдў, мäймäічінің ол хахта бір мің ікі мің сäрі болса далоjіңа бäш jўз сäр алті jўз сäр бäрідў. Андін кін даloja Мäймäічінің пулі бар хахларні алдуруп кіліп, jok дäгäнгä коімаі зіндаңга селіп турўп, мäймäічінің пуліні еліп бäрädў. Ңäр кäсі кіші пул бäрсä кішігä зулма болўдўңаңа карамаідў.

Даloja сурак кілңелі олтурса кäш курун кўн бар чакта сурakka олтурўдў; ўч ціңгäчä сураідў, ўч цің сокkандін кін сурак токтаідў. Даloja сурakka чікkан вахта jенідекі нöкäрläргä аітідў: Jаijілар jіңілсун, сурак кілarміз, дäідў. Дäгäндін кін jенідекі нöкäрі бір jаңач бар, ені сокса «тäк!» ўні чікідў. Ені ішітіп taledін бір кіші кірädў. У далоjенің нöкäрі аңа аітідў: даloja зautаң-lä кіліdў, дäп, у кіші чікін öзінің öjідä jаңечі бар, чікіп у сокўдў. Ірміңда jаjі бар аңлап енің кешігä у кірädў. Ол аітідў: Даloja зау-таң-lä кіліdў дäп. Ол чікіп енің ма öjідä jаңач бар ені сокудў. Ені даміңдекі jаjілар аңлап кірädў. Андін кін ол аітідў: Даloja зау-таң-lä кіліdў, дäп. Андін jаjі кочіңа чікіп: Даloja зау-таң-lä! Даloja зау-таң-lä! дäп кішкірідў. Jаjілар ені аңлап hämäсі jіңіліп käläдў, андін кін далоjенің кешіңа булар кірädў. Кіргäндін кін даloja аітідў: ämді сурakka олтурўмän. Зіндаңнің ічідäкі гунäкarлардін он, он бäш, jігірмä кішіні еліп чікіңлар! уларні сураіман! дäідў. Андін кін улар даloja сурак кілідіңан jäргä кіші сокўдіңан палахні, зўвазені, кінаідіңан зäнціläрні, jана кінңа лазім болўдіңан jабдуklарні hämäсіні Далоjенің алдіда jоjудў, даloja өзі алдіда башің-jаоза коjўп өзі маңазіда олтурўдў, тоla hаіватlік болўдў.

Ікі шäнсін ікі jекіда хат кіліп олтурўдў. Андін кін гунäкarні еліп чікіп, далоjенің алдіда тізländўрўп олтурңузўдў, бешідін бöрўкіні еліп ätädў, jалаңбаш олтурўдў.

Андін даloja андін сöз сураідў, уларні сокўдўңан болса алдіда бір качіда чöкä бар, о чöкäлärдä хат бар, бäш палах, он палах он бäш палах jўзгäчä бар. Далоjенің кішігä ачігі кälсä шу чöкädін бірні еліп ташlаідў. Jаjілар у чöкädін хатіңа käлаідў, канчі палах сохсун дäп чöкädä хат болса тізläніп олтуруп чöкädäкі хатні

далојіңа көстәдў. Чөкәдә канча палах сохсун! дәп хат чіхса мунчені сокўдў. Әгәр јўзні сохсун дәп хат чіхса јўзні сокўдў; бу іш гунәкарнің өзінің бахті, тола јаман огрі болса, Далојенің ачіңі тола кәлсә, алдіда коіңан каченің ічідәкі чөкәні һәмәсіні јәргә ташлаідў. Әгәр өлўп калса даloja токта дәмәсә өлўгігәма сокўдў. Әгәр сокўдіңан кішкә һәр палакка пулі бар кіші бір міскалдін јармак бәрсә, палахні өткўзіп јәргә сокўдў. Даloja карап олтуруп шунуң шундак сокеніні білмәідў. Далојенің алдіда палах сокудіңан јајілар тола уста.

Даloja сурак кіліп олтурса давіңарні еліп кіріп далојенің алдіда бөркіні еліп әтіп тізләндіріп олтурңузўп сурак кілідў. Даloja улардін сөз сураса, улар һәр кісма сөз кілса ікі шәнсін аңзідін чіккан сөзіні хатлап олтурўдў. Уларнің сөзіні хатліңеніні давігәр ені білмәідў. Әгәр гуачім бар дәсә бу маңа төрмәт кілідў дәсә даloja гуачілеріні алдуруп кәлә дў. Гуачі кәлгәндін кін даloja улардін сөз сураідў. Бу кішіні оңрі дәп палані маңа дәрва кілді мән сурўдум, сурўсам мән оңурлўмедім бу маңа төрмәт кілідў, мәнің гуачім бар дәп сләрні тарттї. Мунуң огрі әмәсмў дәп гуачідін сураідў. Гуачі бу огрі әмәс, муңа төрмәт кіліптў, мунї біз білә міз бу һәргіз оңурlук кілмаідў дәсә, дәрва кілңан кішінї гуачі сөзі білән каттік јазә кіліп, оңрі дәгән кішінї оңрі әмәс кіліп чікірідў. Гуачісі јок болса, дәслапкі күнї бір сурак сураідў, сән мунуң пулінї алңенің расмў, растінї аіткін! дәп ol күнї коркутмаідў, сокмаідў, тіллә-мәідў, јахшілік білән сураідў аңзінаң чіккан сөзінї һәмәсінї хатлап турўдў. Ікінці сурактә еніңдін каттік рак сурак кілідў, растінї аіткін, растінї аітмісаң кутулмаісән! дәідў, јана аңзідін чіккан сөзінї хатлап турўдў. Үчінці сурактә еніңдін каттік сурак кілідў, растінї аіткін! дәп, ol күнї аіткан сөзінї јана хатлаідў. Бу үч кетімкі сураknің сөзі окшаш чіккан болса, ішї јәнік болуп оңаі кутулўдў. Бу үч сурактә һәр кәсіда сөзі бөлә к чіккан болса сурактә кілңан хетінї көрўп андін кін мундак кішінї кінңа олтурңузўдў.

Дәслә п кін кілңанда рас аіткін дәп аңзіңа зўваза урўдў, зәнңіргә олтурңузўдў. Кіннің азәбіда бір һуш болўп кәтәдў. Сөз

kilalmaidў, andin kīn daloja aitïdў: elip chikip zindaңga celiңlär! däidў. Jana tört bäш kўndin kīn jana kīnңa oltурңuzўdў, ilgärkidin kattikrak kīnaidў. Putnin ошuңīңa kaltakбilän urўdў, jotesīңa kil arңamchi celip tolңaidў, shundak kattik kīnlarda ihra kälmäsä, jana apchikip zindaңa cal! däidў. Jana bäш alti kўndin kīn elip chikip jana kīnңa oltурңuzўdў, ilgärkidin kattik kīpaidў beшida mis kachïda ot kojudў, ägär shuna chidap ihra kälmäsä andin kīn chikerip ätïdў. Davigärnī aitïdў, sän muna tўrmät kilip sän! män ўch ketim kīnңa bastuk, ihra kälmädī. Därva kilңan kishinī korkutўp sözīnī jalңan kilip bir munча pulīnī elip, här ikilästnī chikerip ätïdў. Äңär bu kīn kilңanda här kāsī kīnda kīnңa chidamai män elibïdim däp söz kilca, u vahtekі sözīnī jana hatlap turўdў. Ўch ketimңi kīnda ўch jaңza söz kilңan bolca, hetīnī kўrўp kīnңa chidamai özīgä tўrmät kiliptў özīgä bizärrä jenik bolўdў, ўch ketim kīnda sözī bir kisma chikkan bolcā, jana enī zindaңga celip davigärnin pulīnī tölätip bäріp daloja özī vänsi elip kattik azaplarbilän boinīңa kobuk celip, tola jaman bolca ok ishkäl celip, jäplik xalx bolca häkim shaңīңa tapshurўdў. Hitai, Chämpän bölök aimaknin xalxi bolca özīnin chon bägläрīgä tapshurўdў. Tўrt ai bäш ailik kobuk käidўrip, ägär ok ishkäl salңan bolcama eniңma shu katarplik. Andin jaman oңrī bolca kilңan oңuplirīnī daloja suraңanda, kīnaңanda aitkan jubabīnī hatlap shijamulңa kilңan gunājibilän ötkўzўp bärädў. shijamulnin dalojecī sän shu katarplik gunā kilgenin rasmў däp, tola egir ңunā öolca Цanцuңga aңletip öltўrädīңan kishinin katarīsīңa jўlīңa colaidў. Parlaidiңannī enī jana Цanuңga aңletip parlaidiңan xahnī colaidīңan järgä zindaңga colaidў. Ў järdin chikerip gunājiңa bekip parlaidў, guna egir bolca özī jaman bolca Päцindin ötkўzўp Jaң-nän, Shi-nän, Jў-nän issik dägän järläргä parlaidў, gunāji jänik bolca Bai-kä, Län-цo katarplik järläргä parlaidў. Jirakka parlïңan xalx shu jaktin kälmäi ölädў. Jekinңa parlïңallar ўch tört jildin kīn jenip kälädў. Jenip kälip täш jўrsä jўrī-bärädў, jenip jana jamallik kilca, jana tutўp parlaidў. Jana kechip kälip täш jўrmäi, jana oңuplyk kilca ўchўnцisīdä öltўrädў.

Өлтўрәдіған кішінї зіндаңда ікі jil ўч jil сахлаідў, өлтўрәдіған ішкä алдурмаідў, ікі ўч jілдің кїн елїп чікіп өлтўрәдў.

Бу jәтті аімак хахнің ічідä Маңу сурак ішігä тола обдан jакші сураідў, кішінің пулїнї тола елїп jäідў, һäр канчі jäнік сурак болса бäш сäр он сäр бäрмäгäчä кутулмаідў, ägäр пул елїп jämäсä Маңунің сурўгідак сурап һäш jäрдä jок.

10) Ташка дат кілған Кеірі Хітаі.

Кўрāдä сäксän jашка кіргän бір кеірі Хітаі бар ікän, енің һäш бакїдіған балесї һäш нämäсї jок ікän, өзї jалғуз ікän. Бір кўнї ікі пул jармак елїп бір чінägä базардін jерім цің jағ аптў, енї көтўрўп кäліп jетін бір ташка путлешіп jікіліптў, чінісї сінін кätіптў jеғі төкўлўп кätіптў. Jікілған jäрідін копса, шіjамулнің далоjесї кäліп jетіптў.

Ол кеірі Хітаі ташнің төпäсідä дāт кіліп, далоjіға баш кojуптў: Өзäм кеірї, мäнї бакїдіған кішім jок, ікі пул jармак тепіп jерім цің jағ елїп кäліп jататтім бу ташха путлешіп jікілдім, jағ алған чінäм сіндї, jеғім төкўлўп кättї, мунї улук даloja сурап бäрämдў ікän дäп башкоідім дädї. Андін кїн даloja аіттї: ташка зāңцір селіңläр jамулға елїп jўрўңläр! ол кеірігä аіттї: «сän ўч кўндін кїн käl, ўч кўндін кїн сураіман!» дädї. Һälї бу ташнї апперіп зіндаңга салїман дäп ташнї алдурўп кättї.

Ташнї алдурўп бäріп зіндаңга салдурдї.

Андін кїн jajілarнї чікардї. Чікіп хакка jа бäріңläр, Даloja ўч кўндін кїн ташнї сураідў; кäліп көрўңläр! дädї. Һäli ташка зäңцір селіп зіндаңга салдї, дädї. Хахlар бу сözнї ішітіп һаіран калдї даloja ташні каідак сураі, дäп.

Енің аресїда ўч кўн болдї, хахlар jіғілін шіjамулнің алдіға кäлдї, бўгўн даloja ташнї сурак сурегідäк, дäп. Хахlар көп jіғылғандін кїн кеірі Хітаінї алдуруп кäлдї, ташнї зіндаңдін апчіктї. Хalх көрсä ташка зäңцір селіптў, äпкäліп далоjенің алдіда коіоі.

Даloja хakka аittī: мана бу кеірī кішінің бакїдїған кішісī jok ікән, өзī ікі пул jармак тепіп jерім ұің jаҕ еліп кәліп jатат ікән, бу ташка путлешіп jікіліптў, jікілҕандін кін jеҕі төкўлўп кәтіптў, jаҕ алҕан чінәсī сініп кәтіптў, бу маңа ташнің төпәсīдә дәт кілдī, мән сураі дәп ташнī алдуруп кәліп зіндаңга салдім. Бўгўн ташнī сурїҕелī зіндаңдін чікардім. Бу таштін сөз сурўҕан білән бу таш нәмә jуап аітмаідў, Мана мән бәш mіckal jармак бәрдім, сләр ма өз көңніңләрчә jармак чікеріп, бу jәргә ташлаңлар! jіҕілҕан jармакнī бу кеіріҕа бәрілін! дәдī.

Андін кін һәр кәсī бір mіckal ікі mіckal тепішкіча ташледī, jўз сәрчә jармак jіҕілдī. Андін кін кеірінī кішкіріп мана бу jармакнī алҕін! өлгўчә хәңі кілҕін! калҕенī сәнің өлўмлігіңгә jәтәдў дәп jармакні бәріп jіҕілҕан хахларнī дәт кілҕан кеірі Хітаінī һәмәсīнī чікардī.

11) Jігітнің азебі.

Бір jігіт бар ікән ol куш карчіҕа оінаіт ікән, бір кўнī карчіҕесінī бір ӧрдәккә селіптў, карчіҕа у ӧрдәкнī alalmaі учўп кәліп у шәһәрдә бір баінің беҕіҕа кіріп кондī. У баі tola чоң баі ідī, оҕуl balecī jok ідī, чіraіlik jakші бір кіз бар ідī; у jігіт карчеҕінің аркесīдін кәліп у бакка кірдī, кіріп карчіҕесінī істәп таптī бір дәрәхнің учіҕа конўп oltурuптў. Карчіҕесінī індәп туруп ідī, ol баінің кізī көрдī. Көрўп кешіҕа кәлдī, у jігіттін бір мунча сөз суредī, у jігіткә көңнī тўштī. У кіз, у jігітбілән кошмакчі болдī. У кіз аittī: Бўгўн кәчә ўч ұіңда кәлгін! Мән бір мунча пул alaі андін кін сәнің білән біллә качаі, һәр jәргә барсак пул кәрәк болўдў, дәідў. У jігіткә у сөз makул болдī, ўч ұіңдә кәлмәкчі болўп карчіҕесінī еліп кәттī.

Ўч ұің болҕанда ol jігіт пат кәлмәдī. У кіз jенīда турҕан кізнī у jігіт кәлсә мәнің кешімҕа башлап еліп кәлгін дәп бір jәрдә коідī.

Ol кәчә бір даріннің аш әтәдіҕан кішісī дарінҕа аш әтіп бе-

ріп пічеңінӣ еліп өјігä јандӣ. Бајакӣ баінің беңінің кешіңä кäлдӣ, багнің ічідін бір төш чіктӣ, тошнӣ ішітіп дарінніңь ашпäзӣ ол баңнің ічігä кірдӣ, кірсä бір јалңуз кіз јўрідў, беріп кізнӣ туттӣ, кіз вäкраідў: Ваі оңрӣ! дäп, у ашпäз коркунчісіда пічакбілäн һаіва кілімäң дäп, кізңа пічак селіп äттӣ, кіздін һäш төш чікмаі јікілдӣ у кіз шу јäрдä өлдӣ, өлгäндін кін ашпäз кечіп чікіп өјігä кäлдӣ. Андін кін бајакі јігіт кäлдӣ, баңнің темінің кешіңä кäліп төш кілдӣ, баңнің ічідä һäш кіші јок. Баңнің ічігä кірдӣ, кірсä бір нämä јатўдў. У јігіт көңнідä аіттӣ: бу кіз маңа сахлап олтуруп ухлап калңан чігӣ, дädӣ, дäп беріп у кізнӣ охтаі дäп јölädў, бахса кіші өлтўрўп кojуптӣ, кіз канңа чокуп каптў, енӣ көрўп коркуп јігіт каштӣ.

Јігіт өјігä кäліп ікі колӣ білäн ішікнӣ ітäрдӣ, колӣ кан болңан ікäн, колінің кенӣ ішіккä јукўдӣ, өјігä кіріп ішікнӣ бäкітіп јаттӣ.

Ол качä таң аттӣ, баі беңіңа кіріп бакса кізінің јенідa хізмät кілїдїңан кізнӣ кіші өлтўрўптў. Мунӣ көрўп ол баі коркуп кättӣ, кäліп хошнїлерігä аіттӣ: мänің өјімдäкі кізнӣ бір кіші еліп чікіп өлтўрдӣ; улар кіріп көрдӣ; улар аіттӣ, беріп мунӣ шіјамулңа аіткін! дädӣ. У баі беріп шіјамулнің далојесігä аңлаттӣ: мänің өјўмдä бір кіз бар ідӣ, енӣ оңрӣ еліп чікіп өлтўрдӣ, дädӣ.

Андін даloja кäліп көрдӣ, даloja сінчіläрнӣ коідӣ: өлтўрган кішінӣ тепіңlар! дädӣ. Улар кätїп істäп параттӣ бір ішіккä кан јукуітур. Улар аіттӣ мана өлтўрган кішінӣ таптук, кізнӣ өлтўрўп колӣ кан јукуі кіліп ішікнӣ ітäріптў, колінің кенӣ ішіккä јукуптў, дädӣ. Ішіктін кішкардӣ, бајакі јігіт чікіп кäлдӣ, чіккандін кін боінігä зäңdір селіп туттӣ, Далојенің кешіңä еліп кäлдӣ, кізнӣ өлтўрган јігіт шу ікäн, дädӣ, кізнӣ өлтўрўп кojуп ікі колӣ кан јукуі бäріп ішігінӣ ітäріптў, колінің кенӣ ішіккä јукуптў. Біз енӣ көрдўк, енің ўчўн баңlап еліп кäлдік, дädӣ. Даloja суредӣ: бу кізнӣ нä учун өлтўрдің? дädӣ. Ол аіттӣ: мän өлтўрмädім, білмäімän, дädӣ. Дäгändің кін сän өлтўрмäсäң сänің ішігің нämä ішкä кан болудў. Ол білмäімän, дädӣ. Даloja: енӣ еліп чікіп зіндаңга селіңlар! дädӣ. Апчікіп зіндаңга салдӣ.

Јана ўч кўндін кін еліп чікіп јäна суредӣ; Јана мän білмäімän,

дәдї. Дәгәндін кін кінӈа бастї. Шундак нәчә jol ап-чікіп суредї. Ol jігіт өлтўрмәдім дәп іхрā кәлмәдї. Ӈәр апчікіп сурїӈанда бір кісма кін кілдї. Кінні көп тарттї, іхра кәлмәдї. Арїда бәш алтї аі өттї.

Бір кўн Даloja аіттї: Бу оӈуlӈа кін tola болдї, іхра кәлмәдї, у кізнің jенїда кіші бар болӈедї, мунї беріп сураңlар! дәдї. У баінї еліп кәліп суредї: Бу кіз сәнің нәмәң ідї? дәдї. Ol аіттї; кізімнің кешїда хізмәт кілїдїӈан кіз ідї, дәдї. Дәгәндін кін ylар аіттї: Бу кіз сенің кізнің кешїда Хізмәт kilса bakka нәмә ішкә чікkан ікән? дәдї. Ol аіттї; енї мән бількәймән. Андін кін ol баінің кізінї алдуруп кәлдї.

Ol кіздін суредї: Бу кіз bakka нәмә ішкә чікіп-ідї? мунї кім өлтўрдї? Мунї сән бількәң растінї аіткін! дәдї. У кіз аіттї: енї өлтўрган кішінї мәм бількәймән. Мені даlojенің кешїӈа еліп кіріңlәр? мән растінї шў jәрдә аітаі! дәдї. Андін кін кізнї еліп даlojенің кешїӈа кірдї, кізнің дәган jуабінї Даlojїӈа аіттї. Даloja суредї. Бу кізнї кім өлтўрдї білямсән? дәдї. Ja шу jігіт өлтўрдімў, дәдї. Дәгәндін кін ol кіз аіттї:

Мән өлтўрган кішінї бількәймән, бу кіз мәнің кешімда хізмәт кілїдїӈан кіз ідї, бір кўнї бір карчіӈа кәліп бізнің bakka кәліп конуптў. Ol карчїӈенің аркесїда бу jігіт кәліштў, мунї көрўп бу jігіткә мәілім тўштї, jенїӈа бардім, бір мунча сөз кіліштук, мән мунің біләп качмакчї болдўм. Сән ўч ціңда кәлгін! мән бір мунча пуl alai! андін качелї, дәп ідім. Бу jігіт макуl көрўп ўч ціңдә кәләі, дәп кәтіп ідї. Мән бу jенімдекі кізнї чікеріп ідім ol jігіт кәлсә башлап еліп кіргін! дәп. Бу кіз чікіп кіріп кәлмәдї, tola качіккәндін кін мән өзәм чікіп jохlўдум, jохlўсам, кіші өлтўрўптў, кім өлтўргәнінї білмәймән, дәдї.

Дәгәндін кін Даloja аіттї. Шol кәчә ўч цің вахтїда маңган кіші bolса тепіп тутўп кәліңlәр! дәдї. Даloja бўруӈан кішіләр jўрўп сураштї. Ol кәчә ўш цің вахтїда бір дарінніӈ аш әтәдїӈан кішісї маңган ікән, беріп дарінніӈ ашпазінї тутўп ідї.

Даloja еніңдін сөз суредї: Бу кізнї сән өлтўрдіңмў? дәдї. У аіттї: мән өлтўрмәдім білмәймән! дәдї. Дәгәндін кін Даloja аіттї:

ol käčä ўш ԛiң vахtīда sāniңdin bölāk kiші maңmīғan ikān, ol käčä sān meңip ikānsān, munī sān öltўrўp sān. Rastībilān ixra käl! bolmīsa sānī kīnaimān, kīnap ixra kältўrāmān.

Dägändin kīn ol aittī: рас! mān öltrāi dāp öltўrmādim. Ötўp kätin baraттim, baғnīң ičīdin bir tōш čikti, bu nāmā tōш ikān dāp bakka kirdim. Kirsām baғda bir jalғuz kiz jўrўptў. Enī berip tuttўm, u oғrī dāp kīkac saldī. Mān kiші čikip kälsā, mānī oғurlikka kiriptў dāp guman kilap kolimda pičak kizғa tägiptў, kiz jikildī. Andin kīn özām korkup kaштim, dādī.

Dägändin kīn Daloja: bu kizнī bu öltўrgān ikān, u jigitkā bākar kīnlarnī kildiміz dāp, ol jigitnī zindaңdin čikardī. Bainī kičiріp kälip, sān kizіңnī šu jigitkā bärgin! dādī. Sāniң kizіңniң därdīdā tola kīnlarnī tarttī, dādī.

U bai kizīnī u jigitkā bārdī.

Ol ölgān kizniң ornīғa dariннiң ašpāzīnī öltўrdī. Bolmaca ol ašpāz öltrāi dāp zorbilān öltўrgān āmāc ikān. Xitainiғ räsmīdā kišinің kolīda kiші ölgändin kīn, šu öltўrgān kišnī öltrādīғan ikān.

12) Ji Ԛanԛun.

Bizniң bir cöz bar: su baштin lejīdў? dāidў. Piniң xalxī pulīdin āriliп namrat bolup kätmākligī tāpāmizdāki bärlärniң jamalliғīdin. Ћālī bu vaxniң bärlärī ԛanԛun, darin ғaldai, dalojilerī bulap ћāmāsī tola jaman bolўp kättī. Bulap bir birsīnī jācām, dāidў. Ԛanԛun ћākim šaғenī, andin töbān bärlärnī korkutўp pulīnī alīdў. Ћākim šaғa, jўt iчīdāki pulī bar xaxlarnī, Tarančilarnī bir bānī išlärbilān guna kojup pulīnī alīdў. Jakшī etī bolca, alīdў, šundak kilip Tārančida ћāш pul kalmedī, tapkan pulīnī kāidīғan āңnīnī ārāk bärlär elip boldī. Mundak zulmilarnī kilip ћāli bu kўndā xaxta jārālī aш jok, käigāli āңil jok, tarančilap ћār kāsi aimaknің xalxī bärlärīnің šumligīdin jokuluп kättī. Bu bärlär xalxīnī ћām jokutup boldī, özlärī ћām kaздар bolўp jokaldī.

Ханнің Маңдулерī һäш вахта шундак болҕан ämäс, һälī бу кўндä jäгälī ешī jok öi ічідäк jабдуклерінī, äңнінī jäп jатїдў. Аваl хандін кўмўш бäрäттī, уlарніңма чоңлерī jаман болуп кäткändін кін кўмўш ötўп кäптī.

Аваlki заманда бäгläр һämäсī обдан ідī. Енің ўчўн һämä хахта пуl бар ідī, jахші атlерī мінäтті, jахші äңilläрнī käjäттī, оl вахтекі бäгläр кішігä каздар ämäс ідī, ңаңдун хамамбаl, даlojїlар кішінің пулінī jämäіттī, енің ўчўн jўт һämäсī тоlа обдан ідī.

Оl вахта Ілің Jі Ңаңдун däп бір ңаңдун кälгän ікän, оl ңаңдун özī аділ, суракнī jахші кілїдїҕан, кішінің дädїҕа jätädїҕан тоlа обдан кіші ікän, енің вахтїда шіjамуlда бір даlоjа бар ікän, у даlojїma тоlа jахші кіші ікän. У вахта төрт käптär ңаңдунңа kälіп дат кілїптў.

Бір кўн ңаңдун һolесїҕа чікіп оltурса төрт käптär kälіп аldїҕа тўшўптў. Мунің ічідä бір käптär шух турҕідак, бу jанкі ўч käптär дан чокуп jат, шух турҕан бір käптäргä kälіп букубук! букубук kiліп бäчівазіlik kілҕідак, ў кўнї шундак kiліп учўп кätіптў.

Ärтісігä jана шу төрт käптär kälіп, jана шундак kiліп учўп кätіптў, енің ärтäсігä jана төрт käптär kälіп jана шундак kіліптў.

Ені көрўп ңаңдун көңнідä хіаl kiліптў: бўгўн ўч кўн болді, бу käптäрläр kälіп мундак kілҕелī, бulар маңа дат kілҕенī чіҕī däп шіjамулнің даlojесіҕа jаplik kiліптў: төрт өкшөш äңіl käіган кіші bolca, тутуп kälіңläр, däп.

Даloja сінчіlärнī бўруптў: төрт өкшөш äңіl käіган кіші, kаі järдä bolca, тепіп тутўңlар! däптў.

Сінчі дäган Хітаіlар кішінī öltўрўп кашкан кіші bolca, кішінің пулінī elіп кашкан кіші bolca, һär кісма jамаlliklарнī kіліп кечіп jўрган кішіläр bolca, булarнī тонуп тепіп тутўп kälädў, енің ўчўн мундак кішіläрнī чоңlар jахші көрädў. Бulар ägär кіші істäп чікса, һär käсі пузулнің аldїҕа барҕанда, бір miскаl, ікі miскаl jармак бäрädў. Бulар шундак кіліп jўрўп һäм özігä пуl тапїдў, һäм кашкан кішінī тепіп kälädў.

Daloja y sinčilärgä tört äŋnī ökшöш kišinī tepip käliŋlär! dägändiŋ kīn, bylap шähärma шähär istän jўrўp bir taŋnin ičidin tört Хошаŋnī tutup aptў. Bu törtīnin hämi käigän äŋnī öхшöш ikän. Boinīŋa zäŋčir selip baŋlap dalojenin kešīŋa elip käptў. Daloja ylarnī elip čaŋčuннin kešīŋa elip bäriptў.

Čaŋčun surapty: slär нämä iш kilip jўrī slär? нämä kilўdiŋan xalk slär? däp y kišilär aittī: biz хошаŋ taŋlardeki, kaida kiši jok butхānī bar idī, шuŋa kätip berip шularŋa шam jandurup kaŋas köidўrўp tärbijät kilip jўrämiz, dädī. Taŋda kiši jok butхānī bar idī шuŋa kätip baraттuk, bizni tutўp, boinimizŋa zäŋčir selip elip käldī dädī. Dägändiŋ kīn čaŋčun aittī: slärnin töpäŋlärdä kiши käliп maŋa dät kildī, slär maŋa rastīnī aitiŋlar! dädī. Dägändiŋ kīn y tört kišinin ičidin birī aittī: män хотун kiši, mänin ärimnī bylap öltўrўp mänī taŋma taŋ elip kečip jўrўp хотун kilўdў, däp aittī. Andin kīn čaŋčun: bylap män хошаŋ däp jўrўp jaman išlärnī tola kiŋan kišilär kišinī öltўrўp хотунīnī elip čikkan ikän; bu ўčīnī elip čikip kattik azanbilän öltўrўŋlär! Хakka äврät bolsun! mundun kīn kiši mundak išnī härgis kilmisun! däp bўridī.

Ularnī elip čikip čaŋčun aitkandak kattik azanbilän öltўrdī bešīnī jollarŋa astī.

13) Jaŋačnin ixrā kälgänī.

Bir kўn bir čoŋ jolnin bojīda bir kara jaŋač bar ikän aŋa bir kiši esilip ölўptў. Eni kirip dalojīŋa aŋletiptў. Joldeki kara jaŋačka kiši esilip ölўptў, däp. Munin esilip ölgänīnī häш kiši bilmäidў. Andin kīn daloja aittī: andak bolca čikip kara jaŋačtin surailin! нämä iшkä esilip öladў, däp. Хakka aitip beriŋlar: daloja čikip kara jaŋačtin surak suraidў, däptў.

Körgälī хахlар tola čikiptў. Andin kīn daloja özī čikiptў, čikip ölgän kišinī körўp aitiptў: bu kara jaŋačnī kīnaŋlar! däptў. Kara jaŋačka zäŋčir seliptў, jaŋačbilän tolŋap kīnaptў. Kīniŋandin kīn jaŋačtin bir tōш čikiptў: «м» dägän y tōшnī hўrўp kilip

бўтўптў. У һўрўпнī бірсīнің бірсīңа кошуп кісап кіліптў, бір кішінің етī болуптў «машің» дăп. Андін кīн даloja бўруптў: Машің atlik кіші bolca тутўп кăліңлăр.

Сінчілăр чікіп хахлардін jўрўп етīнī сурап ахерī ахерī бір Машің atlik кішінī тепіптў. Енің боінīңа зăңцір селіп dалojенің кешīңа еліп кăптў. Кăлгăндін кīн даloja еніңдін сурăптў: бу кішінī нămă ішкă өлтўрдўң? дăптў. Дăгăндін кīн бу măн өлгănīнī білмăімăн, дăптў, măн өлтўрмădім дăптў. Даloja аіттī: сăн өлтўрдің дăп маңа кіші аіттī. Măн сăнī нămă ішкă танīмăн. Сăнің етіңнī Машің дăп аітіп бăрдī. Болмīса сăнің етің Машің ікăннī măн каідін білăмăн? Дăгăндін кīн ol аіттī: măн өлтўрмădім, дădī. Даloja аіттī: мунī кīнаңlар! дădī.

Ol кішінī кīнңа бастī, кīнīңăндін кīн растīнī аіттī. Ol дădī: бу мăнің бăчім ідī, tola пулумнī jădī, мăнің пулум калмīңăндін кīн бөлөк кішінī ăргăшіп кăттī. Аңа мăнің ачіңім кăлдī, мăнің шунча пулумнī jăп hălī мăнī ташlап jана бөлөк кішінī обдан көрўп кăттī, дăп беріп тартіп еліп кăлдім. Еліп кăліп мунча тіллăп соктум, андін кīн кечіп чікіп кăттī. Кăліп бу кара jаңачка есіліп өлўптў.

Дăгăндін кīн даloja: мунī ап чікіп зіндаңңа селіп кăліңлăр! дăптў. Січінлăр чікіп ol бăчīнī еліп кăткăн кішінī тутуп кăптў. Еліп кăлгăндін кīн даloja андін сурăптў: сăн кішінің бăчісīнī нăнің ўчўн тартіп еліп кăттің? дăптў; дăгăндін кīн ol аітіптў. Măніңдін пул еліп jăп кăтіп бăрмădī, măн пулумнī бăргін дăп туттум, тутканда пулумнī тепіп бăрălмădī, сăн мăнī lазім кіңің! пулумнī бăрмăгăндін кīн ăргăштўрўп jўрдўм, дădī.

Бу сөзгă даlojенің tola ачіңī кăлдī; ăр кіші ăр кішінī lазім кіlідіңанмў, буларнің tola jамаlliңī ămăсмў, пул тапсак хотун alca болмамдў? дăп, мунīма еліп чікіп зіндаңда бăкітіңлăр!

Енīма еліп чікіп зіндаңга салдī. Булардін бу ішлăрīнī цăнцунңа аңletіптў. Цăнцун аітіптў: мундак кіші өлтўрсă болўдў! дăптў.

Бір jілдін кīн ап чікіп ікілăсīнī чепіп өлтўрўптў. Андін кīн jа бăріптў, hăр кăсī аімак бăчі ăргăштўрмăзўн! hăр кăсī кіші кішінің балīlерīнī бăчі кіліп ăргăштўрўп jўрсă енī біз аңlісак каттік кīн кіліп өлтўрăміз дăптў.

14) Албан.

Ііда Ханҕа хізмät кіlїдїҕан jätті аімак хаlх бар. Бір кісмесї Манцу. Манцулар ханнің чäрігї, уларнің jäідїҕан ешї, käідїҕаң кїмї хäшläідїҕан jармеҕї hämäсї хандін, Манцу häш охат кіlіп пул тепішнї білмäідў, ханнің бäргäннї jäп jатїдў. Булар бір jäрдä jеҕі болса шуңа барїдў. Ханҕа кіlїдїҕан албенї шубу. Мäңсіпдарларнің ічідä häр кісма аімакнің Манцудін бägї. У хахларнің häр кісма ішї болса käліп Манцудін болҕан öз бägїгä аңлатїдў. Хан öзї манцу болҕан ўчўн Манцу тоіа ätівар, hämä кіші енің ўчўн Манцунің аҕзіҕа бакїдў. Манцунің бägї болсїма, бägї ämäс болсїма охшош көрädў.

Jана бір кісма хаlх Шібä Соlан, буларнің кіlїдїҕан албенї ханнің jеҕісї болса барїдў. Ханнің коро̄l öртäңläргä барїдў. Каі jäрдä хан ішї болса Шібä Соландін барїдў. Шібä Соlан jігірмä jашка jäткандін кін ханҕа чäрік кіліп куjакка кірädў. Булар керіҕіча jўрўп ханнің хісмätінї кіlїдў. Буларнің хізмätкä кірген кішісігä аілігї ўш сäрдін кўмўш бäрїдў, тоіа хізмät кіліп ўз тапса аіда аlті сäр бäрїдў. Хізмätї jарап андін öссä бäг болїдў. Куjакка кірмägälläрігä хандін jäр бäрїдў, улар у бäрган jäрінї täріп чікkенінї jäп jатїдў. Бу Шібäнї білädїҕан Манцу кізіl цунселік амбелї бар. Шібäнің ічідін бäг болїдїҕенї болса амбалнің кешіҕа käлädў, кічік мäңсіпнї амбаl öзї кojудў. Шібäнің ічідä ҕälвä кіlҕан оҕуруk кіlҕан jаман ішläрї болса, дуңjамуlҕа тапшуруп бäрїдў, мундак ішläрнї дуңjамуl сураідў.

Jана бір кісмесї ўш мің Хамбің бар. Булар Кара Хітаідін Тунҕандін Хамбің болҕаllар. Буларнің Хамбің болуп оlтурҕан аlті шähäр бар, бірсї Сўдің, бірсї Тарці, бірсї Чімпäнзї, бірсї Даlосїхуң, бірсї Чіңсіхо̄, бірсї Корҕас. Булар hämäсї шähäр сураідїҕан Манцудін болҕан бір цінтäі бар, бу Хамбіңнің ічідä Сўдіңдä оlтурўдў, өзгö мäңсіпдарлері Хамбіңнің өзідін. Буларнің ішї болса käліп цінтäігä аңlїтїдў. Буларнің ханҕа кіlїдїҕан албе-

нī: бір мің бäш jўз кішісī jäр täріп ханнің сеңіңа Таранчіңа охшош аш бäрäдў. Калңан бір мің бäш jўзī ханнің чäрігī, jеңі bolса барїдў, бір мунчесī ханнің саңлерīда турўдў; бір мунча цанцун jамуl хамамбаl jамуlда албан кіліп турўдў, jана хат кілїдїңан даңзіпаң katarlik jäрläрдä турўдў, ваңхулīда албан кілїдў, ханнің jеңі bolса барїдў. Хамбіңнің албенī tola, булардің jеңі kujakka кіргäндä ікі ўч jil аіда ўч сäрдäн кўмўш бäрїдў, андін кīн аідін алті сäрдін кўмўш бäрäдў. Солан Шібäгä бакканда Хамбіңнī jакші көрўдў. Пінī jеңі jўт кілңанда кара Хітаідін Туңгандін ўч мің кішінī Хамбің кілңан ікäн, буларңа алті jäрдä шäһäр селіп бäргäн ікäн, hälī бу вахта Хамбің ölсö баllерī чоң bolса орнīңа Хамбің кілїдў, jеңідін Хітаі Туңганнī елін кіріп Хамбің kilмаідў.

Jана бір кісма аімак Kalмak Чакар булар jўрїдїңан jаjī таңда, буларнің ханңа кілїдїңан албенī ханнің kojī, kалесī ilкісī бакїдў, мунің öскäнīнī häр jiліңа Хамбіңга Таранчіңа Хан улеңі бäрідў. Kojīнің öскäнīнī Маңцу чäрігīгä бäрäдў. Таранчіңа ат, kala bolуп jiліда ікі мің торпак бäрідў, Хамбіңга бäш jўз хан улеңī бäрідў. Mal бакмїңан Kalмaklарнің албенī öз улеңі біläн міс kенідін Кўрāгä міс тошїдў, коргошун тошїдў, карōлңа албанңа барїдў, jеңі bolса чäрік болўп jеңіңа барїдў. Jеңіңа бармаңallерī Таранчі katarlik ун тошўдў. Kalмakнің албенī бу. Буларңа хандін бäрäдїңенī: чоңlерīңа чäілäң бäрäдў, бу jанкілерī кўчīнің jатішīга jäр täріп өзī jäідў. Булар ханңа hосуl бäрмäідў. Корōлңа албанңа барңallарңа ўч ailik jänсäі бäрäдў, улардін jänсäjī бір аіда бір jерім сäр кўмўш болїдў.

Jана бір кісма xalx Таранчі. Буларнің кілїдїңан албенī бір кішігä хоluктун jäр бäргäн. Бір кішігä ўч jilда бір ylak бäрäдў. Енің біläн буларнің кілїдїңан албенī отус ікі хо аш бäрäдў, сäкіс хо арпа, сäкіз хо буңдаі, сäкіз хо хонак, сäкіз хо терік. Ханнің сеңіңа бäрäдїңенī бу. Мунўң тешīда саңнің dалojесī алїдїңенī шäнсілläрī алїдїңенī, шазічіllерī алїдїңенī, таранчінің өзī бäгläрī алїдїңенī булар болуп бір таранчі äллік хо ашбіläн тўгäтäдў, мунуң тешīда häр jilліңī алті сäр, jätті сäр селік jармак бäрäдў. Jілда ванхулīда бір таранчі он бäш кўндін турўп ікі кетім албан кілїдў,

мунўң тешīда далоjенің іші чікса, ғалдаilардің ішī чікса, Кўрā ічідäкі чоң мäңсіпдарларнің ішī чікса, канча кіші лазім болса һäкім шаңіға хат бäрäдў, һäкім шаға бу лазім болған кішлäрнī албенībілäн расlап Кўрāгä äвäртäдў. Таранчі кäліп он кўн турўп хізмät кіліп орнīға бөлөк кіші кäлгäндің кīн janiдў. Һäр jіllігī jаз болғанда бäш jўз alті jўз кіші Кўрā ічідäкі мäңсіпдарларға кўзгўчä albanībілäн хізмät кілiдў. Енің тешīда һäкім шаңіға өзīнің төпäсідäкі бäгläрīгä albан кілiдў; мунўң тешīда jана өстäң чапiдіған, кўмўш коғlаідіған, міс коғlаідіған, ун ташīдіған, Кашкар Jаркäнгä барiдіған мäңсіпдар Хітаilарнің кошīнī аткеli канчі ylak, канчі кіші лазім болса, мундак ішläргä jана таранчідің еліп лазім кілiдў. Һäli бу вахта таранчі бäрäдіған һосулī, селік jармеңī, кілiдіған albенī еғір болуп кäттī енің учун таранчі намрат болуп пулдің āрілiп jäідіған ешī jок käігälī äңнī jок кўнī tola каттік болуп кäттī. Бу jätті аімак хахнің ічідä таранчіға охшош кўнī каттік, albенī еғір кіші jok. Бylар бäгläргä дат kilса һäш кіші бylарнің һälīға jätіп сурўмаідў. Хітаі болса ма таранчінің өз бäгläрī болса ма таранчідің еліп jäсäм, дäідў. Бäш alті jil болдī Хандің бäрäдіған уleғīнī таранчіға бäрмäідў, бäгläр төпäсідä Хітаі білäн бylар еліп jап кätäдў. Таранчінің кілiдіған albенī бу.

Jана бір кісма халх Хітаі Тунған. Бäш мің Хітаі Туңган гўрўч тäрiдў, уларнің ханнің кілiдіған albенī ханнің jäрідін он холуктун jäр тäрäдў, сäкіз ходің буғдаі ханнің сеңіға бäрäдў, мунуң тешīда ylар бäгläрīгä, саңнің dalojесіға, шäнсіläрīгä, шазічіllерīгä бäрäдіғallерī білäн болўп он бäш ходің буғдаі білäн тўгäтäдў. Мунўндін бөлөк albенī jok. Jана бір кісмесī Jўз Мō jäр тäрäдў. Jўз Мō jäргä Ханға бäрäдіған ўч jерім сäр кўмўш, бylар ўч мің кіші, бylарнікі albенī шубу, мунуңдін бөлөк albенī kilмаідў. Jана мунўң тешіда бу jанкі хамбің шäһäрläрī төрäптä таңнің ічідä болўп jäр тäрäдіған Хітаі Туңган сäкіз мің бар, бylарма бір кішік jäргä сäкіз ходін буғдаі бäрäдў, jана төпöсідä турғallарға бäргänībілäн он бäш хōбілäн тўгўшідў. Бylарнің бärган albенī шубу муніндін бөлөк albенī jok.

Jана бір кісма халх Чämпäн. Чämпäннің кілiдіған albенī міс

кенīда, кўмўш кенīда коргошун кенīда, тӧмўр кенīда, дäрjäнің суідекі кämädä, вankулīда albан кілїдїҕан jäрläрī шубу. Мунўң тешīда jеҕі bolса, jеҕіҕа елін барїдў; Цанцун jамулда, Хамамбаl jамулда ат бекін, атнің покīнī елін, jамулнің ічідä кілїдїҕан ішläрī bolса шу Чämпäläр кілїдў. Мунің тешīда jана Кўрā ічідäкі мäңсіпdарlарнің jана öідä хізмät кілїдїҕallар Чämпäн. Буlарнің бір кісма albенī бу. Jана бір мунчесī дäрjа бojīдекі jäрläрдä, таҕlарнің ічідä äпўн тäрädў, бу äпўн тäрїгälläр ханҕа бäрädїҕан albенī бір мӧ jäргä тӧрт miскaldін jармак бäрädў. Ol jäр тäрїдїҕан Чämпäн тӧрт, бäш мің бардў. Буlардін он мӧ jäргä äпўн тäрїдїҕенī бар, еніңдін tola тäрїдїҕенī бар, jўз мӧ jäргä äпўн тäрїдїҕан Чämпäн бар. Belik тутўдїҕан Чämпäläр бар, буlар баң пулī бäрädў, бір сäргä бір miскal баң бäрädў. Уlардін бäш alті jўз кіші bolўдў. Шähäр ічīдä oltурҕан пузуl ашкан Чämпäläр бар буlар jäр кіресī бäрädў, бір еҕіз öінің орнїҕа бір jерім сäр jäр кіресī бäрädў. Шоja ашкан Чämпäläр, кімар ашкан Чämпäläр буlар jäр кіресінің тешīда шіjамулҕа чäі-сī бäрädў. Андін кін jäрнің ічідä Чämпäндін jўргän огрīlар, мантучīlар, буlарма шіjамулҕа чäі-сī бäрädў.

Пузуl ашкан Хітailар, мӧпаң ашкан Хітailар, Jупаң ашкан Хітailар, Шопаң ашкан Хітailар буlарнің бäрgän albенī чоң. Мопаңнің, jупаңнің, häр jіllігī jäр кіресіҕа äллік сäр, атміш сäр бäрädў. Шопаңнің тӧрт jамулнің lазім bolўдїҕан hареҕінī бäрädў, jана ікі jўз сäр, ўч jўз сäр albан jармеҕī бäрädў. Бäңіндін мäңсіп dарlар кälса Ўрўмчігäчä aldїҕа ат хечір елін барїдў, кіші барїдў, буlарнī мӧпаң jупаң шопаң бäрädў. Хітаінің даңфа ашкан Хітailар, hоа-ір-дан ашкан Хітailар буlарнікī jана ханҕа бäрädїҕан jармеҕī tola. Мунўң тешīда таш кӧмўр kолїҕан Хітailар тӧрт jамулнуң kолаідїҕан кӧмўрінī бäрädў, мунўң тешīда ханҕа häр хаң атміш сäрдін jармак бäрädў. Ат hарібесī кілҕан Хітailар бір jілда alті сäр jармак бäрädў, мунўң тешīда häр jіllігī jамуllарҕа бір кетім кӧмўр äпкäліп бäрädў.

15) Чоң jармаклар.

Дауван хан өлгөндін кін Шän-Фуң хан болуп олтурді. Кўмўш чікідіған шäһärläрінї мäімäічі сокушуп еліп кätіптў. Маңу ханнің кўмўш чікідіған järї колідін кätіп каптў Маңу, чäрігігä бäргälї кўмўш jок. Муңа кäңішіп, місбілän чоң jармак куісак бір чоң jармак jўз jармакка jўрідіған кilсак дäп, чоң jармакні куідурді, бірінї jўз jармак jўрідіған кілді, Маңу чäрігігä кўмўшнің орнїда бу jармакні бäрді.

Бір нäчän кўндін кін бу jармакні халх көрўп шундак jармак куідіған кіліп jассак jармак куідї. Чämпän, Туңган, мäімäчі Хітailар бу jармакні тола куідї, бір мунча jармак куідіғallар бai болуп калдї; бäтһамам кічік jармакні бузуп чоң jармак куідї. Муні ңаңун хамамбal аңlап, һämä кіші мундак jармак куіса jармакнің ä̈тівар болмаідў. Бу jармак куіғallарні тутўп өлтўрўңläр! дäп japlik кілді. Japlik кілғандін кін шäһär шäһärдä базарда хат чапледі: халх jармак куімісун! Jармак куіған кішінї тепіп тутўп кälсä, тутўп кälгän кішінї ілтіпат кіліп бäг кілміз, jармак кілған кішінї кін білän өлтўрämіз, дäп хат чапледі. Шунўң білän мä халх jана jармак куідў, андін кін jармак куіғallарнї бір мунчесінї өлтўрді, бір мунчесінї зіндаңға салді, каттік азап кілді, бір мунча jамallерінї хоханңанға салді, хоханңанда jетіп толесї өлді, шундак азаплarнї көрўп турўп jана чоң jармакні куідї.

Хоханңан дäгän jағачтін jасіған бір кäпäз, кішінї аңа соліса, jа өрö болalмаіт ікän, jа олтурмаіт ікän. Өрö болai дäсä ікі мўрäсї такшідў, олтраі дäсä бешінї ікі jағачтін аресідін öткўзўп коіған олтралмаідў. Іңішіп туруп тола кін білän ўч кўндін кін өлädў.

Шунуң білän мä jана халх jана jармак куідї. Андін кін ңаңун хамамбal даloja аіттї: шунча кін кіліп өлтўрсäк, халх jана jармак куідї, мунї токтаткелї болмаідіған чіғї дäп бір jўз jармаклік бір jармакнї он бäш jармакка jўрідіған кілді. Андін кін чоң пузуllар кіріп далojіға дат кілді, бізнің пузулімізда нäчä мің сär

дін чоң јармак бар, һäli чоң јармак ікі пул болўп калдї, біз тола зäрäл тартіп кäттўк, ämді біз дōзілї болдук пузулїмізнї јапїміз дäп. Дäгändін кін даloja аіттї: мän ңанңунға аңлатаі, слärдäкі јармаклярнї јіғіп еліп хенїдän пул бäрїлін! дäідў. Андін ңанңунға анлаттї: бу јўз јармакнї он бäш јармакка јўрädіған кildук, һälї мäімäічілäр кіріп дат кildї, һäр кäсїмізда нäчän мің сäр чоң јармак бар, јўз јармак он бäш јармакка јўрїдіған болдї, мунуң тōпäсїдä біз тола зäрäл тарттук, дōзілї болуп кäттўк дäп дат кildї, булярға тола обал болдї, дäгändің кін ңанңун аіттї: ундак болса улардікі јармакнї јіғіп еліп јўз јармаклік јармакка кірктін јармекї бäріңлäр, дäп јаплік кildї.

Андін кін шäһäр шäһäргä хат äвärттї һäр кімдä чоң јармак болса, кäліп шіјамулға боғлусуп! Бір јармакка кірк јармактін јармак бäрäміз, јўз јармак он бäш јармакка јўрдї дäп хат чікардї. Һäр кіші шу бір аідін кін кälсä, јармак тölämäіміз, дädї. Андін кін һäр кäсї шäһäр, шäһärдін чоң јармак болса кäліп боғledї. Јўз јармакка ханнің ғазнічідін кірк јармактін јармак тölän бärдї. Talada куіған јармакнї һісап kilса јўз тўмän сäр јармак куідї. Бу чоң јармак куісак јахші болїдў дäп кілған ішї саудуғар кілїдіған пузулға ханнің ғазнісіға тола зäрäл болдї. Шу іштін тола пузуллар дōзілі болдї, ғазнісідекі кўмўш бäкарға пул тölön jокалдї.

Чоң јармакнї ікі пулға кілғандін кін, ol јармакнї јупка кіліп јана куідї. Андін кін ңанңун мунї аңлап: бір сäргä бір mіскal кам болса бір пулға јўрсўн! дäп шäһäр шäһäргä гōші хат äвärтіп базарға чапledї. Мундак болғандін кін јана бір мунча пузуллярға зäрäл тола болдї. Пузулда јупка јармак тола ікän.

Бу чоң јармак, Пінінің ічідäкі сауду кілған хахларнї тола јокаттї, һäli бу вахтїда јармакнї таразїда тартіп алїдў. Білмäгän халх јупка јармакнї ікі пулға еліп кäліп, бір кішідін сауду alса енї тарезіға селіп бір сäр кälмäсä адämлäр шу јармактін зäрäл тартіп турўдў.

16) Кўмўш кенідін зäрäлі.

Ңанңун Ніда ханға хізмät кіліман дäп зäрäл болған ішлärі. Аваl чоң јармак куідурді, еніңдін ікі јўз тўман сäр кўмўшкä зäрäl болді, мундак тоlа зäрäl болғандін кін ңанңун аіттї: Ніңің теңіда кўмўш чікідіған јäр болса тäпіңläр Ніді кўмўш чікіреміз дäп ңалдаі, дарін häкім шаға kalмакнің амбаllерінї häр käсі такка бўрідї: кўмўш чікідіған јärнї јахші көрўп käліңläр! Буlар беріп ікі ўч аі таңlарда јўрўп, кўмўш чікідў дäп таңlарнї көlўтўп ташlерінї көрўп, häр käсї мäңсіпдар мунча ташнї еліп käліп ңанңупңа көрсättї. Кўмўшнї білädіған хахlар кўмўш шу таштін чікідў, дäідў, дäп äпкäліп көрсättї.

Ңанңун у ташlарнї көрўп андак болса кіші еліп беріп ташнї көlап еліп кўмўш чікеріңlар! дäп бір ңалдаінї бір далојенї, häкім шаңенї бўрідї. Кўмўш чікідіған болса ханнің ңазнесідін бäріп турўміз, дädї.

Буlар Көңгözнің теңіңа беріп кўмўш чікеріміз дäп нäчän јўз кіші еліп бардї, ў јärдä öіläрнің тоlа кildї, бу нäчän јўз кішінің јіган, ішкänігä, lазім болған јабдukka, бу нäчän кісма ішкä ханнің ңазнесідін пуl тоlа чіктї. Ў јärдä кўмўш чікідў дäп ташlардін тошуттї, көмўр көідўрўп тошуттї, öігä lазім кіліdіған јаңач тошуттї, бу зуlма јапаlар біläн тоlа кіші öldї, ўч төрт мің ат kala öldї, ў јärдін кўмўш чікмаідіған болуп kaldї, міс чіктї, оl міс ўч jілгіча чіктї андін кін чікмаідіған болуп kaldї. Ў чікkан міс öлгön малнің пуліңа јätмäідў. Ханнің ңазнесідін чікkан кўмўш, öлгön кіші бäкарңа кättї. Ханнің ңазнесіңа häш паіда jок іш болдї.

Андін кін Шärбуңучінің теңіда кўмўш бар дäп токус tарelik таранчіlар еліп јаткідак дäп аңlап Шärбуңучіңа кўмўш көlўған Муlla Баратнї hассан тазнї Муlla Сўпўргінї кўмўп көluңаllар шубу дäп, ңанңуннің алдіда еліп кäldї.

Ңанңун уlардін сураптў: Шärбуңучінің теңіда кўмўш толамў?

cläрнī андін кўмўш kōlап eliп jатkідak дäң аңledім. Äгäр кўмўш tola bolca kанчі kіші, kанчі nyl, kанчі jабдук käрäк bolca мäн cläргä бäрäi! cläр баш bolyп kōlап кўмўш чікарсаңlар cläргä tola. iltіпат kiliмäн, чоң бäг kiliмäн, дäдī. Дäгäндін кін ylар аіттī: y кўмўш чікідіңан іш ғajіп іш, енī чікідіңенī, чікмаідіңенī біз бiлмäіміз, енī чікідў дäп біз енің hōддäсінī alalmaіміз; чікмаідіма däjälмäіміз біз бiлішімізчä kolуміздін кälішічä ханға хізмät kileліп. Äгäр бäхтіміз bolca, кўмўш чікар, кўмўш чікідў, чікмаідў däjälмäіміз, däідў. Дäгäндін кін ў jäргä jана ғalдаінī, dalojенī häкім шаңенī бўрідī, bylар jана нäчäн jўз кіші eliп беріп öi caldуруп таш kōlап, таш тошутуп, кömўр köідўрўп, кömўр тошутуп, öігä calңelī jаңаш тошутуп, хахнің jäідіңан унінī, гўрўчінī, lазім bolўдіңан jабдуңінī, bylардін тошутуп xakka tola jаман jапalар bolдī. Мунда jана tola mal öldī, бір jілдін кін тошуңан ташнī кўмўш kiliміз дäп köідўрўб-ідī, häш нämä чікмедī. Мунча халхнің ішlägäн ішī, jägäн, ішkänī, ölгäн melī hämäсī бäкарға кättī. Ханнің ғазнесіңа jана kанча тўмäн сäр кўмўшkä зäрäl bolдī.

Бу jäрдін кўмўш чікмаңандін кін Бäі Janңy дäгäн таңда Кўрāгä ўч төрт jўз чакрім jірak ў jäрдä кўмўш чікідў дäп jана кішінī tola eliп беріп aval jolīnī jасаттī. Нäчäн jўз кіші бäш alті аіда jolīnī jазап bolдī, андін кін кіш bolуп bolдī. Ol кішнің ічідä jаз bolңіча jаңачбіläн ў jäрдä öi jасаттī, jаз bolңандін кін, бäш alті jўз кіші eliп бäріп кўмўш чікідіңан ташнī kōlап тошуттī, бäш alті аідін кін ol ташнī отка celіп köідўрдī, häш нämä чікмедī. Ўч төрт кетім отка celіп köідўрдī häш нämä чікмедī. Чікмаңандін кін цанцунңа аңlаттī хахнī jандурўп äттī. Ў jäргä jана хахнің ішlägänī, melīнің ölгänī, hämä bolңан зäрäl бäкарға кättī. Бу ўч төрäптä кўмўш kōlап ханнің ғазнесідекі кўмўшkä, нäчäн jўз тўмäн сäр зäрäl bolдī, нäчäн мің at kala, нäчäн тўмäн цің ун нäчäн jўз koi jägälī eliп барған, ішlägän таранчī, ölгän таранчі, bylар hämäсī таранчіңа зäрäl bolдī, бу іш таранчіларға kattik зylма bolдī.

Ііңа кälгän цанцунlар jармак kуідурўміз, кўмўш тапеміз дäп ханнің разнесідекі кўмўшнī jокутуп bolдī, мунің тешіда таранчі-

lерінӣ ат уleңінӣ өлтӯрӯп пулӣдін āріп, каттік зулмӣлар кілдӣ. Шу ішлāр болуп Ілінің ічідākӣ нāчāн аймак хакка тола зāрāл болдӣ.

Мунча ішлāрӣ Цаңцун өзӣ зāрāл кіліп хандін коркуп дӯрӣ јāп өлдӣ. Āгāр дӯрі јāп өлмāсā, хан бу цаңцуннӣ өлтӯрӯп пулӣнӣ таланңа кojӯдiңан ікāн, өзӣ дӯрӣ јāп өлӯп балавāкісӣ тāш калдӣ.

17) Таранчінің огрӣлерӣ.

Бізнің Ғулцада таранчілардің ічідā бір мунча јаман огрӣлар бар ідӣ, улар hāш Хітаідін коркмаіттӣ, hākім шаңенің сөзӣнӣ аңӣмаіттӣ, каідак кіші јолда учурӣса сāнӣ өлтӯрāмāн дāп ат, āгāр, токумнӣ, āңнӣнӣ тартіп аңлаттӣ. Улар кāліп hākім шаңӣңа аңӣтаттӣ, hākім шаңа уларнӣ тутӯңлар кіші чікарса туталмаіттӣ. Мундак ішлāрнӣ тола кілдӣ.

Калмакка оңурлап парса hāр барңенідā отуз кірк ат оңурлап еліп кāлāттӣ, енӣ еліп кāліп ханнің ілкісінӣ бакkан Маңцуңа ікі атнӣ бір атка бāрāттӣ, Булар Маңцубіāн сөзӣнӣ бір кіліп каіда кішінің мелӣ болса оңурлап кāліп коімаіттӣ. Мундак кіліп jӯрӯп бу оңурлар hāш кішідін коркмаідiңан болӯп кāттӣ, еліп кāлгāн етінӣ ханнің ілкісіңа кошуп тамңа бесіп āтāттӣ, у атларнің āгāсӣ аркесідін кāліп, бу ат мāнің етім дāсā, ат бакkан Маңцулар уларнӣ тутӯп урӯп кінап, сāн бу атнӣ мініп кіліп, ханнің ілкісідін бір мунча обдан атлерінӣ оңурлап кāттің, бу јаман атларіңнӣ мунда ташлап кāтіпсāн, hāli кāліп сāн ханнің Маңцулерінӣ огрӣ кіліп етімнӣ тонудӯм дāісāн дāп уларңа тола зулма кіліп төрмāт кіліп алңан атнӣ нāмā кілдің дāп зулма біāн ixрā кāлтӯрӯп бір атка токуздін ат төлāтіп еліп, шундак јапаларнӣ кілңандін кін, hāр кішінің етінӣ оңрӣ еліп ханнің ілкісіңа касса hāш кіші беріп етімнӣ тонудум дāмāідӯ. Енің ӯчӯн бу оңрілар јаман болуп кāтмāклігӣ шу Маңцулардің. Енің ӯчӯн бу оңрінӣ туткелӣ чікіп туталмаідӯ. Булар кечіп беріп ілкі бакkан Маңцунің öjігā кіріп алідӯ. Енің ӯчӯн hāш кіші туталмаідӯ. Маңцуңа булардін паіда тола болңашка Маңцу буларнӣ јошурӯдӯ. Оңрӣ јок болса ілкі бакkан Маңцуларңа іш тāс болудӯ,

ölгän атнī, jokуҕан атнī оҕрīlар ат оҕуrlап äпкäлīп тошкузўдў. Ханнің ҕазнесīдін häр käсī ilkiҕa ат сетīп елīп кошкун дäп häр jillігī он сäкіз jамбу бäрäдў. Бу ханнің ҕазнесīдін бäргän jамбунī ҕалдаі, ат бакkан Маңуlар өзī jäідў, енің ўчўн мундак чоң оҕрīнī тоla jахшī көрäдў.

Äгäр мундак огрī тутуlса бу ат бакkан Маңуlар ҕалдīҕa аңletīп канчі jармак lазім bolса ägäр ўч төрт jўз сäр lазім bolса бäрäдў. Bулар тутуlса у jармакбілän kутулўп кätäдў.

Мундак kілīп jўрўп тоla оҕуrlyklарнī kілīп хахнī тоla булап елīп häкім шаҕа kуleҕīнī тіндурмедī. Андін кін häкім шаҕа аіттī: бу оҕуrlарнің ішīнī ңаңунҕа аңletīп өзīміз чікіп тутуп елīп кäлīп каттік азапбілän өлтўрсäк андін кін оҕрīҕa äврät bолуп оҕуrlyk kілмас дädī.

Андін кін бу jаман оҕуrlарнің ішīнī ңаңунҕа аңlаттī; мундак jаман оҕрīнī бір ікісīнī бізнің шähärдä кін білän біз өлтўрсäк, енī бу jанкī оҕрīlар көрўп kоркуп оҕуrlyk kілмасм'ікäн, дädī. Ңаңун аіттī: андак bolса шундак кіліңlар! дädī.

Андін häкім шаҕа кішібілän пälваllарбілän чікіп бу jаман ікі оҕрīнī тутуп кälдī, елīп кäлīп бір нäчän кўн зіндаңҕа селīп кīн кілдī. Андін кін елīп чікіп, базарнің отурсīда төрт kозуk kекіп бутīдін kолīдін баҕlап jаргä käріп jўздін тajак урдī, енің білän өлмädī, ol ікі оҕрīнің jўрägīгä пчак тіктī, андін кін өлдī, jаргä käріклік ўч кўн турдī, jахшī, jаман хахlар bätһämам көрдī; ўч кўндін кīн ітнің өлўгīнī сөрägändäк, сөрäп елīп чікіп шähärнің тешīҕa ташledī. Ol ташlīҕан järдін урук тукkallерī кäлīп елīп кättī. Шундак jаман кīн білän өлтўрдī.

Jана калҕан оҕрīlар оҕурlігīнī ташlīmedī; бір пächäлärī уlарнī өлтўргändін кīн техі jаман bолуп кättī.

У jаман bолуп кäткän оҕуrlарнī кälīп дуңjамулнің dalojесīҕa аңletīп кälдī. Dalоja аіттī: бу оҕуrlарні өзäм кіші чікеріп тутўп елīп кälīп өзäм кīнаімän, дädī. Андін кīн он, он бäш, jігірмä атлік jajī бäрīдў. Jajilар dalоja бу ішкä бўрīҕandін кīн оҕрī тутуміз дäп хошal bолушўп кіліч, наіза, төмўр токмак елīп чіктī. Оҕурbар jўтka бardī, берīп оҕрīнің өjīнің чөрўсīнī kуршап турдī. У

оғуrlар jajīnің kälgänīnī körўп etīғa mініп kolīғa naiza elіп jajilarnī arkesī jandurup koғlap ікі оғрī bu jігірmä atlik jajīšī urup jikitip at ägär tohumlerīnī jabduklerīnī hämäsīnī tartip elіп jajilarnī bätһämam піada kilip koidī. U jajīlar ікі оғрīnī tutalmai, at ägär tohumlerīnī, jabduklerīnī bärgänīgä tola izä tarttī, ämdi dalojenің aldīғa nämä däp barїmіz? kaidak bolca šu оғрīlarғa jalbїrelіn at ägär tohumїmіznī bärgin, šundin kīn cläрnī tutkelī čikmailin däp jahšі cözlärnī kilip atlarnī alelin! däštī. Bular berip jana bölök bir оғрīnің öjīgä bardī, aңa tola jahšі cözlärnī kildī: sän berip ікі ogrīғa aitip bіznің at, ägär tohumlerїmіznī elіп bärgin. Mundin kīn biz cізlärnī härgіz tutmailin, däp ularғa bir munča pul bärdī. U cözlärnī aitkandin kīn atlerīnī ägär tohumbіlän bärdī, bu jankі jabduklerīnī bärmädī. Atlerīnī alғandin kīn, jajīlar etīga mініp kättī, dalojenің kešīғa käldī, u оғрīlarnің jamallїgїnī aittī. Bu оғуrlarnī az kіšі tutalmaidī, muңa tola kіšі čikkanda tutўdў, däp aittī.

Andin kīn daloja hakim šaғїғa aittī: bu оғуrlar tola jaman, däidў, män čikarғan kішілär tutalmaptў, cläp özäңlär tola kішібілän čikip tutup kälіңlär! tutkandin kīn ularғa kattik kīn kilip parlailin! dädī.

Andin hakim šaғa tola kішібілän čikip bularnī nača kўn koғlap jўrўp mäшakatbілän tuttī. Tutkandin kīn elіп dalojenің kešīғa elіп käldī. Daloja ularғa kattik kīnlarnī kildī, ікі ўč ai zindaңga soledī, här kačasī kīnedī, andin bularnī Baі Köl dägän järgä parlap čikardī. Ularnī parlїғandin kīn elіп kättī Homulдin ötўp jätti kўn jol maңgandin kīn bošunўp kečip jana Iliға käldī. Kälgändin kīn, birī оғуrlуktin čiktī, birī ilgärkidin jaman bolup kättī.

Andin dalojesīғa jana aңlattī, parlїғan оғрīlar kečip kättī, kälip ilgärkidin jaman bolup kättī, dädī. Daloja andak bolca miltik bilän etip tutўңlar! dädī. Andin kīn bir munča jaman оғуrlarnī miltikbілän etip öltўrўp tuttī. Jana muniңbілän оғрī jokўmedī, jana kalғallap оғуrlik kilip jўrīdў. Оғрīnī häš vahta öltўrўp tўgätkälī bolmait ikän.

18) Мантучі.

Јана ікі јаман оғрі оғурлеғіні ташлап, хотуллеріні Күрәгә елип кәлип мантучілікка коідї. Мантучілікка кojуп тапкан пулінї јәп Күрәдә јаттї. Енї бізнің ахуллар аңледї.

Һәкім шағіға аіттї: ікі оғрі оғурлеғінї ташлап хотуллерінї Күрәгә елип беріп мантучілікка кojуптў. Әмдї калған јамаллар булардін ўрғанўп һәмәсї шундак кілідў. Буларнї алдурўп кәлип каттік јаза бәрсәк болўдў, дәдї.

Дәгәндін кін һәкім шаға Ішкуl Пашапнї бўрідї: Күрәдә ікі оғрі бар дәп хотуллерінї Күрәгә елип беріп мантучілікка кojуптў, сләр беріп ol оғрінї хотунї біләп елип кәліңләр! дәп бўрідї Ішкуl Пашап беріп уларнї хотун баллерібіләп елип кәлдї.

Һәкім бәг улардін сөз суредї: сән нәмә ішкә хотунуңнї Күрәгә елип бардің? Дәгәндін кін ol аіттї: мән өзәм таранчі јәрімнї тәрәлмәдім, охат кілип пул тепіп ханнің һосулінї бәрәі дәп бардім. Һәкім бәг аіттї: кәсї таранчі хотунінї күрәгә елип беріп ханнің һосулінї бәріптў; бу сәнің јамаллігің әмәсмў? дәп һәкім бәгнің ачігї кәлип, кірктін камчі урўп путіға көтәк селіп буларнї зіндаңга салдї. Төрт бәш аі зіндаңда кін кілдї. Андін кін чікірідіған вахтіда чікеріп буларнің кілған јамаллікlерінї ахулларға аітіп муңа калған јазәнї сләр кіліңлар! хакка әврәт болсун! мундін кін хотунінї күрәгә һәргіс елип бармўсун! дәп ахулларға тапшіріп бәрдї. Ахуллар уларнї шәріәт һөкмә біләп сурап әрләрінің колінї аркесіға бағletіп ўзігә кара сўрўп хотуллерінің ўзігә кара сўрўп әшәккә тәтўр міндўрўп әшәкнің чумбурінї у хотулларнің әрінің боініға бағledї, боінібіләп әшәкнї јөтўлләгіп һәр кәсінї ікідін кіші чубукбіләп сокуп кішкірдї, мантучілік кілғаннің јазәсї шубу! дәп чубук сокудў. Бу мантучілік кілған төрт кішінї бір күн шәһәрнің кочїlерідә јөтўллән јўрдї. Улар кішкеріп јўрідў: Мантучілік кілғаннің јазәсї шубу! дәп. Уларнї шәһәрнің ічідәкі јахші јаман халх һәмәсї көрдї, бір күн кәшкәчә шәһәрнің ічідә јөтўллән јўрўп һәр

kāsīnī bāш jўздін tola pak чубук соктī. Андін кін jўбзāгī, āллік бешī кішкеріп бу оңурларнī тапшуруп бāрдī.

Мундўн кін jамаllik kilca kāліп бізгā аңлатіңлар, мундўн каттік азап kiлїміз дāдī. Уларнī jўбзāгī āллік бешī jўтіңа eліп беріп таранчілік kілдурдī.

Jамаllарңа шу kісма jазāларнī kілдī, jана bolca jамаllар jамalleңīнī ташлїмедī, оңрілар оңрілік kіліп jўрідў, мантучілар мантучілік kілідў. Адāмнī кінбілāн тўзўгālī bolмаіт ікāн.

19) Оңас.

Бурун заманда Піда Оңас дāп бір патішā öткāн ікāн, у tola jахші патіша ікāн, öзī сехі ікāн, сāітlярнī tola jахші көрādіңан ікāн, сāітlярга nyl, ат, kala tola бāрāт ікāн.

Бір кўнī Оңас патіша öңа чікіптў, jеніп кālгāнідā бір кіші баң суңаңelī су ашkан ікāн, су ylyk kāліп kочїңа чікіп kātіптў. Ol суңа Оңас патішāніц етī батkakka тетіп Оңас jікіліптў, Оңас аітіптў: бу kочаңа су кім kojуптў, істāп тепіңлар! дāптў. Андін кін сāітlāр істāп парса бір lōla бāчā баңnī суңўруп jўрўптў. Сāітlāр сурaптў: сунī сāн аштіңмў? дāп ol аітіптў: мāн аштім дāптў. Сāн ашkан bolсаң kочаңа нā су kojўсāн, сāнī патішā чілаідў дāп патішāнің алдіңа eліп беріптў, сāітlāр патішāңа аітіптў: kочїңа бу lōla бāчā су koіңan ікāн, дāптў. Дāгāндін кін патішā сурaптў сāн kочїңа нāмā су koідуң? Дāгāндін кін ol аітіптў: bakka су ечіп ідім, су ylyk kāліп kaптў kочїңа чіkkенīнī мāн білмāптў мāн, дāптў. Дāгāндін кін сāітlāр аітіптў. Бу сāітlярдін āмāс бу lōla бāчā, енің ўчўн kочїңа су kojудў, дāптў. Дāгāндін кін Оңас патішāнің ачіңī kāліп у lōla бāчāнī кірk тajak уруп чікеріп ätіптў.

У lōla бāчā kасам kāліптў: мāн бу сāітlярнің бешіңа jätмāсām hāргіз lōla bolмаі! дāптў.

Андін кін өзīнī сāіт сўрāттīнī jасаптў kāліп патішāңа нökāр

кіріптұ. Мән сәітләрдің болұман патішаңа хізмәт kilсам дән kildім, дәптұ.

Дәгәндің кін патішә мән сәітләрдің дәгәндің кін нөкәр аптұ. Патішәнің хізмәтінї јахші kiліптұ бір ікі јілдің кін патішә енї јахші көрәдіңан боптұ. Ол күнї ол патіша аш јән олтурдї ікән ол патішәнің ішігігә бір ңадаі кәліптұ, ңадаінї көрұп алдіңа ашнің ічігә бір мунча алтуннї тікіп lөla бәчәгә бәріптұ. Ңадаіңа еліп чікіп бәргін! дәп.

Ол ашнї әпчікіп ңадаіңа аітіптұ, патіша саңа јән олтурңан ешінї чікардї, мән саңа бір мунча пул бәрәі, ашнї маңа сетіп бәргін! дәптұ. Ол ңадаі ашнї сетіп бәріптұ. Ңадаі ікінчі күнї јана кәліптұ, кәлгәннї патішә көрұп јәна бір табах ашнің ічігә јана бір мунча алтун тікіп чікеріптұ. Јана lөla бәчә еліп чікіп, бір аңрік сіңнім бар ідї, бу аш аңа дұрі ідї бу ешінї маңа сетіп бәр! дәді. У ңадаі јана ашнї сетіп бәріптұ. Үчінчі күнї јана кәліптұ. Патішә енї көрұп у ңадаіңа ачігї кәліптұ, бу јаман ңадаі ікән, мән ікі кетім аш бәрдім, ічігә алтун тікіп ол алтуннї бу балесідін балесіңа јән тұгәтәлмәідіңан алтун. Шунча пул бәрсәм јана кәліптұ. Кічкеріңлар! бір мунча сөз сурап бу ңадаінї өлтұрәмән, дәптұ. Чікіп ңадаінї еліп кіріптұ. Патішә ңадаідін сөз сураптұ: сән ікі күн кәлдің, мән саңа ікі табах аш бәрдім, енің ічіңә tola алтун тікіп бәрдім, сән у алтуннї баләңдін баләңга јән тұгәтәлмәісән, мән саңа шунча пул бәрсәм, сән пулңа тоімаі јана ңадаilik kiліп кәліпсән. Сәнї өлтұрәмән! дәптұ. Дәгәндін кін у ңадаі аітіптұ: патішә бәрган ашнї көзұм көрәдұ, kolумбілән тутмедім. Аш еліп чіккан кіші бу аш, мәнің аңрік сіңнім бар ідї, шуңа дұрі дән маңа азрак пул бәріп, сетіп еліп кәтәдұ, дәді.

Бу сөзнї патішә аңлап ачіңідін hушідін кәттї, тәхшідін jікілді, бір вахтін кін патішә hушіңа кәлді, мән сәітләрнї tola јахші көрұп шунча пуллярнї бәрсәм јана мәнің ішігімгә кәлган ңадаіңа пул бәрсәм енї ңадаіңа бәрмәптұ, әмді алäм ұзідә сәітләр bolса hәмәсінї өлтұрұп, кенїда тұгұрмән јұрұтіп ун тартіп нан әтіп јәімән, дән kасам kiліптұ. Ол сөзнї у lөla бәчә аңлап патішәнің ордесідін кечіптұ, беріп јана ілгәркідәк lөla бәчә болуптұ.

Патішā бір тўгўрмāн jасетіптў, сāітлāрнī jіҕіптў сāітлāрнī тўгўрмāн бешīда hāмāсінī öлтўрўптў, кан кāтіп кāліп тўгўрмāн jўрмāптў. Öлтўрмāгāн сāітлāр jіклешіп худāдін тілāп дуа кіптў, шу тўгўрмāн jўрсā ун чікса біз бу залімнің колīдін кутулсак дāп, азмандін бір пача булут кāліп öл каннің төпāсідā jаңмур jакīдў, ol кан ібін кан актī, тўгўрмāн чöрўлдī бізāрā ун чіктī, ol уннī Оңаска нан кіліп бāрдī. Ol наннī jādī, Оңас залім болуп кāттī.

Бajакі löla бāчā сāітлāр туткан вахта слāрнің бешіңларҕа (sic!) jāтīмāн дāп касам кілҕан ідī, шунің сāбāбī білāн сāітлāрнī öлтўрдī, шундак jахші патішā залім болуп кāттī. Залім болҕандін кін ol сāітлāргā бу jанкі хахларҕа тола зулмīларнī кілдī, hāш кішігā рāхмā кілмедī.

Патішāнің бу jаман болуп кāткāн шумлеҕīдін Худаі та'ala балā āвāрттī, у шāhāргā асмандін кум jеҕіп ol патіша шāhāр ічідāкі кішлāрībілāн кумнің астенīда öлдī. Уларнің altун кўмўш, пул, мелī, jахші jабдуклерī hāмāсī кумнің астінда калдī.

Муні kalмak заманесīда kalмaklap kölап тепіп алҕан ікāн. Kalмak бу пуллārнī алҕелī узак jil болуптў.

Андін кін Хітаі кāліп Kalмak білāн сокушуп Ілиī Хітаі елiптў. Ілі Хітаіҕа тā'ālік болҕандін кін Кашкар, Jаркāн katarlik шāhāрлāрдін Ілиҕа кіші елip кāліп таранчі кіліптў. Оңас шāhāр кіліп олтурҕан jārнī у Таранчілāрҕа бāріптў. Таранчілар бу jārнің бір мунча jāрлāрīнī тāрілҕў кіліп ашlik тāріп Ханҕа hосул бāріп арīда jўз jігірмā jil öтўптў. Дау-Ваңнің jігірмā бірінңі jілī Ілідāкі таранчілар кітаптін аңлап бір jārдā Оңаснің шāhāр бар ікāн. Кум jеҕіп пул мелī кумнің астінда калҕан ікāн kalмak заманесīда бір мунча пуллārнī Kalмak kölап елiптў. Андін калҕенīнī тепіп алīміз дāп таранчілар kölап бір мунчесī altун, кўмўш тепіп алдī.

Таранчілар тола кāліп köledī jārнің астенīдекі Оңас вахтіда калҕан jабдуклерīнī тепіп чікардī. Сінҕан чінā, коза кача, адамнің устукенī тола чіктī, altун кўмўш хахлар тола тепіп алдī. Андін кін міс төмўр чўрўп кāтіптў hāш кāрāккā jарамаідў. Палчікпілāн jасіҕан качілар, уларма алҕандін кін сініп кāтīдў, туткелī

bolmaidў. U jili kišläp altun kўmўš kōlaimiz däp jipak jäplärdin jäplik kiši Hitai Tuŋgan tola käldi. Jamŋur jakmedi, kўndä šamal bōran čiktī hahnin täriган ašliŋī šamalda jär kuruп jaman bolуп kättī. Andin kīn hākim šaŋa ahullarŋa aittī: bijil jamŋur jaŋmedi, kўlligī šamal čikip hahnin täriŋän ašliŋīnī kurutup ättī. Sizläp ahullap häp kai jakka beriп tilän kiliŋlap! dädi.

Däгändin kīn ahullap aittī: Jirŋilaŋda Oŋasnin šähärīdä altun kōlaimiz däp järnī kezip järnin astenīdeki adämnin ustuhallerīnī ečip talaŋa čikeriп ätiptў. Adamnin ustuhenī ylyk. Enin ўčўn jamŋur jakmaidў, kўlligī šamal boran čikidў. Ў järdä hahnī altun kōlatmiса, čikkan ustuhallarnī äräk täriп eliп bir latiŋa jörgäп järgä kömsä bolidў. Altun tepip alŋan hahlap ahrīŋa obdan bolmaidў, dädi. Andin kīn ў järgä koi kala eliп beriп ularnī öltўrўп aš kiliп kur'an okutup Hudai ta'aladin tilän dua kilca andin kīn jamŋur jaŋar, dädi. Bu sözinī hākim šaŋa ahullardin aŋlap ol järgä iki bägnī ävärttī: altun kōlўŋan Hitai Tuŋgan bolca jäplik kiši bolca ў järdin koŋlaŋlap! Ў järdä ečiliп kalŋan adamnin ustuhenī bolca jiŋip eliп bir latiŋa jörgäп järgä kömdўrўŋläp, dädi.

Andin kīn hākim šaŋa bўriŋan bu iki bäg beriп altun kolўŋallarnī hämäsinī hākim šaŋenin hökmänī täkўzўп ularnī koŋledi. Andin kīn ustuhallerīnī täriп eliп järgä kömdi. Andin kīn jeniп kälip učurīnī hākim šaŋiŋa aŋlattī. Andin kīn hākim šaŋa jigirmä koi, on kala, bäš miŋ čiŋ gўrўč, jaŋ ävärttī u järgä öi eliп beriп tikti. Šähär ičidäkī ahullarnī jўt ičidäkī imamlarnī ak sahallarnī u järgä aška čillattī, bu eliп barŋan koi, kala, gўrўčlärnī aš kildurdi, näčä miŋ kiši jiŋildi. Ašnī jägändin kīn Hudai Ta'alādin munaŋät okup jamŋur tilädi. Andin jamŋur jaŋdi, šamal boran čikmedi. Ў järdin altun kўmўš tepip alŋan hahlap iki jil, ўč jil obdan jўrdi, andin kīn pulīdin ārildi, bir nähäläri bala vakisibiläп ölўп jokap tўgäп kättī. Ў järdin pul tepip alŋallarŋa häš kišigä jarašmedi, mundўn kīn häš kim beriп ў järdin pul kolamaidў. Bu Ilinin ičidä bolŋan iš, munča teki uzak bolmedi jigirmä iki jil boldi.

20) Каштекī пулī.

Бурун заманїда Маңцу Калмак білән сокушуп Ілінī алҕан ікән. Ілида бір мунча Хітаі кәліп ікі ўч jil Ілінī өзігә тә'әлік кілип сурап олтурҕан ікән, кін Калмаклар кўч тепіп, Омурсана дәгән Калмакларҕа баш болуп, Хітаібілән сокушуп, Хітаіларнī качуруп, Аі ңаңцун дәгән бәг кечіп Каш дәрjасінің бойіҕа беріптў. Нәчән jўз тўгәдә алтун кўмўш, jамбуларнī jўхлап елip беріп Каш дәрjесіҕа төкўптў. Калмак аркесідін барҕандін кін Аі ңаңцун өзіма өзінī суҕа ташлап шу jәрдә өлўптў. Андін кін Ілінī jана Калмак елip, Калмак сурап олтуруптў. Jана бір нәчән jілдін кін, Хітаі кәліп Калмак білән сокушуп, андін кін Ілінī jана Хітаі елиптў. Калмакнің бір нәчәлләрінī тутуп тола өлтўрўптў. У вахта бір ңаңцун кәлгән ікән. Калмакнің ламїлерї ңаңцуннің алдіҕа беріп көрўнўптў, бу көрўнгәлī барҕан ламїлар баш jўз кіші ікән. Ңаңцун бу баш jўз ламенī әрәк өлтўрўптў. Андін кін баш jўз ламенī өлтўрдўм дәп ханҕа хат боҕлаптў. Хан бу хатнī көрўп уларнің өлтўргәнігә тола ңаңцунҕа ачіҕī кәліптў; бу бізгә караҕан хах болса нә ўчўп өлтўрәсән. Мундін кін шундак іш болмїсун дәп хандін хат кәліптў. Ікі ўч аідін кін бу ңаңцуннī өзі jўтіҕа jандурдī, орніҕа бөлөк Ңаңцун болуп кәліптў. Бу Ілида ңаңцун болуп олтуруп Аі ңаңцун өлгән jәрідә ташка хат бўтўп, Аі ңаңцуннің суҕа ташлаҕан алтун кўмўшләрінī, Аі ңаңцуннің вахтіда болҕан ішләрнī һәмәсінī ташка бўтўп jәргә кадап олтурҕузіп кojуптў. Андін кін Кашкар, Jаркән, Аксудін кіші елip кәліп Ілиҕа таранчі кілиптў. Бу іш болҕелī jўз jігірмә нәчә jil болуптў.

У вахта кадїҕан таш һәli шу кўндә бар хетінī кіші окуҕелī болўдў. Хеті маңцуча, Хітаіча jәрлікчә ўч кісма хат бар.

У вахта суҕа ташлїҕан алтун кўмўшнī Шәм-Пуңнің бірінчі jілī ңаңцун тепіп алїміз дәп көрўп кәлгәлī бір мәңсіпдарнī әвәртіптў. У мәңсіпдар сунің теҕіҕа чокудїҕан Чәмпәлләрдін он Чәмпән елip баріптў. Jігірмә баш кўллўк каралбілән Каш дәрjасінің бojī беріп

Аі ԛанԛун пул төккән јәрнї көрўп суҕа Чämпäннї т'шўрўп сунї чїллап көрсö, чуңкурліңї бäш јаң чікіптў. Бäш јеңї он кулач кäлäдў. Каш дäрјесінің каінам јäрї болмїса Каш дäрјесінің öз јäрї ўч чі, төрт чі, бäш чі кäлäдў, сунї еніңдін чункур ämäс акїдїҕепї іттік. Енің ўчўн ol дäрјїҕа кämä салҕелї болмаідў. Андін кін сучі Чämпäндін ікі Чämпäн бекіңlар! дäп, Дäрјенің тägїгä т'шўрўптў; Ulар дäрјенің тägїгä т'шўп бір са'аттін кін дäрјенің тägідін кум елін чікіптў. Кўмўшнї tапkеli болмаідў кум tоla kелін дäптў.

Јана ікі ўч кўндін кін јана ікі бöлök Чämпäннї т'шўрўптў ularма бір са'аттін кін кўмўшнї tапkелї болмаідў, кум kелін! дäптў. Андін кін барҕан мäңсіпдар јігірмä бäш кўн карелї тошкіча шунда јетіп, јігірмä бäш кўндін кін кäліп учурїнї ԛанԛунҕа хамамбалҕа аңletіптў. Дäрјенің тägїгä тўшкän Чämпäлläр аітіптў: Кум tоla kелін altун кўмўшнї тепіп alҕelї болмаідў, дäптў. Дägäндін кін ў јäрнї бактурмедї.

IV. MÄCÄLLÄP.

(Кітаптін alҕan сöзläр.)

---

1) Хаң-ші.

Бурун заманда Маңԛудїн Хаң-ші дäп хан болҕан ікän, öзї батур ікän, tоla јахші кіші ікän, Öзінің јахшіліңідін Хітailар оінҕа елін Хаң-шінің вахтїда öткän ішläрнї оінаідў. Хаң-шінің бір kісма ішінї мän оінда көрган, шунї täхрар kілін аїттім:

Хаң-ші kallik вахтїда ордесїда турмаіт ікän, башха äңіl käjіп шäһärма шäһär jўрўп jўтінї чарlап јахшінї јаменінї јана jўтінің ічїдä kаідak іш болса көрät ікän. Хаң-шінің jўт чарlап jўргänінї бäгläрї jўтїдекі ушшak хalх білмäіт ікän. Хаң-шінің бір kара

äшägī bar ikän, här kўllīgī bäш jўznің jolīnī maңgan ikän. Haң-shī jўt charlap chikca, ol äшäknī minip shähärma shähär barat ikän. Enің bir jamғuрlyk tonī bar ikän, beшīғa käidīғan jamғuрlyk jің-mo-zesī bar ikän, munī khannің hökömälerī raslīғan jamғuрlyk jің-mo-zesī ikän. Kўn issik bolca, issik ötmöit ikän, haya sōk bolca sōk ötmäit ikän, shundak khasītī bar äңil ikän.

Bir kўnī Haң-shi khan ol kara äшägīnī minip jamғuрlyk tonīnī käjip jўt charlap chikiptў.

Shähärma shähär jўt charlap kälip bir shähärgä kälip ңu-faңga kirip, dai-ңu ichip aш bўritiptў. Häш ңaң-guda u kishigä ochosh bўritishīnī bilmäit ikän. Ңu-faңnikі taң-ңesī ol kishinің aш bўrigenіdin kөңnīdä aittī: bu choң kishi mälim bolўdў. Bashka kishi bolca mundak bўritishīnī bilmäittī, dädī. Khan ikänin bilmädī, berip billä oltўrup billä harak ishtī.

Andin kīn aittī: oinchi bolca oin oinitelin! dädī. Taң-ңa oinchinī kishkirdī ңu-faңda oin oinattī. Enің aresīda Taң-ңa mäc bolup ukhlap kaldī, andin Khan kätmäkchi bolup chiktī, khandin jäгän eshīnī oin oinatkan jarmeғīnī shän-sin hisap kildī, säkiz säp ўch miskal boldī. Andin khan aittī: mänің jenimda jarmak jok daң-saңғa khatlap koi! dädī. Ol shänsin aittī: män sänī tonumaimän män ңaң-gu-denī kish-kiraі, däp ңaң-gu-desīnī kishkirdī. Ңaң-gu-desī kälгändin kīn, Haң-shi khan aittī: män sänің ңu-faңda säkiz säp ўch miskalғa aш jäptimän daң-saңga khatlap koi! dädī. Ol ңaң-gu-da aittī: män sänī tonumaimän jarmeғīnī bäріp kätkin! dädī. Haң-shi khijalat boldī. Bäräi däsä jarmak jok. Andin kīn bolmusa jamғuрly kbilän ңiң-mō-zenī tutup turgin! Män jarmeғiңnī äpkälip berip alaі, dädī. Ol ңaңguda aittī: sänің jamғuрlyғің ңiң-mō-saң säkiz säp ўch miskalғa jätmäidў, dädī.

U jaңmurlykнī bilidīғan kishi bäш mің särgä alīdў, u jaңmurlykнī säkiz säp ўch miskalғa gөрägä almedī.

Ңaң-gu-desī aittī jamғuрlygīnī elīңlar! äшägīnī tartip eliңlar! däp xakka bўridī. Jaldap alғan ol ңaң-gu-desīnің atmish kishi baridī, ular Haң-shi äшägīnī tartip aldī. Khan bu ishkä xapa boldī, piada khaldī. Kөңnīda aittī: bularnī urup äшäknī jamғuрlykнī alaі! dädī. Jana kөңnī däp aittī: män kishinің eshīnī jäp sokkanym obdan ämäc,

мән муңа jахшi сöз аiтаi! äшäгiмнi бäрсä елiп мiнiп берiп пулiнi äпкäлiп бäраi, дäдi. Андiн кiн цу-фаңнiң цаң-гу-десiнiң кешiңа бардi, аңа бiр мунча jахшi сöзläрнi кiлдi, äшäгiмнi бäргiн! мән мiнiп берiп сäнiң пулуңнi äпкäлiп бäраi! дäдi. Ханнiң у сöзiгä у цаң-гуденiң ачiгi käлiп; мән сäнi тонумiсам, мән сäнiң äшäгiңнi бäрмäiмän, мäнiң пулумнi äпкäлiп берiп äшäгiңнi al! дäп бiр мунча jаман сöз аiттi.

Енiң jаман сöзiгä ханнiң ачiгi käлдi, муштiбiлän цаң-гу-денi бiрнi урдi. Цаң-гуда бiр jäрдä jiкiлдi, jiкiлiп халхiнi кiшкiрдi: мунi уруп öлтўриңläр! дäдi. Хаң-шi хан бу сöзнi аңлап ачiңi тола käлдi, бу атмiш кiшiнi hämäсiнi уруп jiкiттi, бiрiнiң koli сiндi, бiрiнiң бути сiндi, бiрiнiң беши jерiлдi, hämäсi jарадар болуп jiкiлдi.

Цу-фаңнiң iчiдä ғälвä чоң чiктi енiң аресiда таң-ца ғälвäнiң тöшiнi аңлап охўнуп коптi, көрсä, бajакi käлгän кiшi цу-фаңнiң iчiдä кiшiläрнi цаң-гу-десiнi äрäк уруп jiкiтiптў ämдi öлтўрäргä кас кiлiп туруптў. Ени таң-ца көрўп у кiшiнiң ajеңiңа баш коiдi: сän буларнi öлтўрмäгiн! мän сäниңдiн буларнi тiläiмän! дäдi.

Андiн кiн таң-ценiң сөзiбiлän öлтўрмädi. Таң-ца суредi нämä ўчўн ғälвä кiлдiңlар? дäдi. Хаң-шi аiттi: сäкiз сäр ўч miсkal аш jätänмän, jамғурлуғумнi цiң-мō-замнi гöрāгä коiдум, пулуңнi äпкäлiп берiп alai! дäдiм. Цаң-гудаң сäнiң бу jамғурлуғуң сäкiз сäр ўч miсkalға jätмäiдў дäп äшäгiмнi тартiп aldi. Мän пiада халдiм, мän берiп бiр мунча jахшi сöз кiлдiм, äшäгiмнi бäр мän äпкäлiп бараi! дäп мäнi тiллап халхiнi бўридi урғун! дäп. Андiн кiн булар бiлän сокуштум, дäдi.

Дäгäндiң кiн таң-ца цаң-гу-десiнiң кешiңа бардi. Сän мунуң äшäгiнi тонiнi бäргiн! мän саңа сäкiз jil хiзмäт кiлдiм, мäнiң пулум сäнiң колуңда, шунiң iчiдiн сäкiз сäр ўч miсkal jармеңiңнi алғiн! дäдi. Хаң-шiнiң тонiн äшäгiнi елiп бäрдi, сän берiп сäкiз сäр ўч miсkal jармакнi äпкäлiп маңа бäргiн! аш jäгän пулумнi мän бäрдiм, дäдi. Дäгäндiн кiн Хаң-шi таң-цабiлän дос болуп jахшi көрўштi. Андiн кiн äшäкнi мiнiп Хаң-шi jўтiңа кäттi.

Käлiп халлiгiда олтуруп бajакi таң-ценi кiзil цуңса бäрiп өзiнiң

шәһәрігә Дарін кілді, аш пузулнің ҷаң-гу-десінї атміш кішісібіләи гунакардак баҕлап алдуруп кәлді.

Хан көңнідә аіттї: булариї бір мунча коркутаі, мундін кін һәр каідак кіші аш пузулда аш јәсә даң-зіҕа бўтўсін! дәп булар кәлгәндін кін Хан јенішә алдуруп кірді.

Бајекі Тан-ҷама біллә кәлгән ідї, хан уларнї бір өлтўрәмән дәп кішкірді, алардін уларнї бір мунча сөз кілін тола коркаттї јәллат буларнї мән өлтўрәмән дәп кішкірді, уларнің өлўм гунәјінї дарін болҕан таң-ҷа тіләп алді.

Андін кін Хаң-ші хан аіттї: әмді мунуң бўзігә һәр кім аш пузул ашса, јармеҕї јок кішігә нәсї даң-заҕа бўтўзін! дәп хан јаплік кілді. Һәлі аш пузулнуң нәсї бўтўдіҕан іші Хаң-ші ханнің јарліҕї біләи болҕан.

2) Шірін.

Бір патішә бар ікән, іхлім патішә ікән, ол патішәнің балесї јок ікән. Бір кўнї Худаі та'аладін тіләп тола пул нәзәрә кіліптў, аңа Худаі та'ала бір оҕул бала бәріптў, етінї Пәрһат коjуптў. Ол баледін ішкі мәһәббәт заһір болуп турді.

Јеңі тукқандін кін ўч төрт аілік болҕан балїдак туҕулуптў. Ўч төрт аі болҕандін кін ікі јашка кірган балїдак болуптў.

Бір кўнї ол патішә тола чәрік біләи бәа чіктї, бәлап кәтіп беріп бір кікнї арїҕа еліптў, ол кікнің боінїҕа алтун гәгірә салҕан ўнчі мәрвајіт боінїҕа аскан тола чірailік јахші кік ікән, патішә көңнідә аіттї, бу кікнї тірік тутуп баламҕа апперіп бәрсәм оінїҕелї јахші ікән дәдї. Ләшкәрігә һөкмә кілді бу кікка ок чікармаңлар тірік тутўңлар! бу кік кімнің јенідін кечіп чікіп кәссә ол кішінї өлтўрәмән, дәдї.

Дәгәндің кін ләшкәр кікнї көруп кәлді кік сәкріп патішәнің бешідін өтўп кәттї. Патішә ләшкәрігә аіттї: мәнің аркамдін кіші кәлмәсўн! бу кікнї өзәм тутўмән, дәдї.

Ол кікнің аркесідін коҕлап бардї, кік бір такка чікті, патішә

кікнің аркесідін таҕнің ўсўнігä чіктї, көрсä таҕнің төпäсідä бір чедір турді, кік беріп ol чедірҕа кірді, чедірда бір кіші бар ідї, ol кікнї бакkан кіші кікнї көрсä tola коркуптў. Ol кікнї cillan ўзї көзläрінї аітіп oltураттї. Патішä jätіп кäлді, патішä бу ішнї көрўп етідін тўшўп чедірҕа кірді. Ol кіші патішäнї көрді, ікісї сөзläщтї, падішä суредї. Сän бу тагнің төпäсідä нämä kіліп jўрїсän? дädї. Ol аіттї: мän бір чоң саудіҕар ідім, шähärма шähär jўрўп сауду kілаттім. Бір jілї Jўнäңгä сауду kілмак ўчўн бардім, барсам Jўнäң патішäjінің кізінің сўрätінї кіліптў, ol сўрätнї көрўп мän аңа tola ашік болдім; hämä пулумнї енің дärдідä jокаттім. Андін кін ol кізнің сўрätінї кілдуруп бу такка чікіп ol сўрätнї кўндä бір кетім ікі кетім көрўп көңнімнї hуш кіліп jўрўімän. Бір кік бекіп ідім, бу маңа jолдаш болуп jўрідў дäп hämä дärдінї аіттї. Аіткандін кін ol кіші патішädін суредї: мän дärдімнї саңа аіттім сän нämä кіліп jўрїсän, дärдіңнї маңа аіткін! дädї.

Дäгändін кін патішä аіттї: мän бу іхлімнің патішäjї, нäчä мің чäрік біläн бҕа чіктім, бу кікнї көрдўм, läшкärімгä hөкмä кілдім бу кікнї тірік тутуңlар! Кімнің аресідін чікіп кассä ol кішінї өлтўрämän. Дädім, бу кік кäліп мänің бешімдін сäкріп өтўп кättї; мän läшкärімгä аіттім: аркамдін кіші кälмäсўн, кікнї өзäм тутўмän, дädім дäп кікнің аркесї коҕlап кälдім, кік кäліп бу чедірҕа кірді. Енің ўчўн мän кікнің аркесідін кірдім, дädї. Андін кін патішä аіттї: Jўнäңдін еліп кälгän сўрätнї маңа көрсät! дädї, ol саудіҕар енї еліп көрсättї. Патішä енї көрўп hушідін кättї. Бір вахтін кін hушіҕа кälдї. Ol саудігärгä аіттї: бу сўрätнї маңа бäргін! дädї. Ol кіші сўрätнї патішäҕа бärдї, ol сўрätнї еліп патішä läшкärігä кälдї, ol кўнї läшкärї біläн jеніп ордесіҕа тўштї.

Ol сўрätнї еліп кäліп патішä кішігä сöз kілмаідіҕан болдї, даткор сурїмаідіҕан болдї. Кächä кўндўз патішä ol сўрätбіläн болуп kалдї, андін кін вäзірläрі өлömälерї данішмälläрї булар аітіштї, патіша бір сўрätнї еліп кäліп дївані болуп кättї, бу сўрätнї патішänің көзідін jокассак болідў, дäштї, дäп кіріп патішäҕа аіттї: Сіз бір сурätнї еліп кäліп дївані болуп кішігä сöз kілмаісіз jўт

ішї білән ішіңіз калмедї бу сўрәтнї бізгә бәрің! біз бір јәргә бәкітіп еліп којелін! сіз падішәлігіңізнї кілің! дәдї, бу сөз патішаңа обдан іштілді сўрәтнї вәзірігә бәрді, вәзір бір сандукка селіп аксіңа кулуп селіп бір јәргә еліп коідї. Андін кін патішә ілгәркідәк ішінї кіліп олтурдї.

Енің аресіда оғлї баш јашка кірдї, он баш јашта оғландак болдї. Оғлінї мәхтәпкә бәрдї ікі јіл охудї һәмә ілмінї білдї, јәтміш ікі кісма сөз білдї, јәтті јашка кіргәндә Шірін дәгән бір патішәнің кізінї тўшідә көрдї. Көрўп аңа ашік болдї, кішігә сөз кілмаідіған болдї. Ол машокінің дәрдідә тола ағріған кішідәк јўдәк кәттї. Патіша енї көрўп шаһәр шаһәрдін јахші тәпіпләрнї алдуруп кәліп һөкомәларнї алдуруп кәліп бахтурдї, һәш кәсі іші паіда кілмедї. Һөкәмәлар кўр'ә салдї, кўр'әдә көрсә Пәрһат кішкә ашік болуптўр. Муңа канчі дўрі кілғанбілән паіда кілмаідў. Бу ішнї патішаңа аіттї. Аіткандін кін патіша мунї нәмә кілмак кәрәк дәдї. Һөкәмәлар данішмәлләр аіттї: Һўнәрвән устўларнї јіксак, јәтті јәргә јәтті кісма өі кілдурсак, у өіләргә кісма сізікләрнї кілсак, Пәрһатнї ол өілөрдә һәр кўнї бірідә маілісї кіліп бәрсәк, машокї көңнідін чікіп бу кәсәлдін сакїјарм'ікән дәдї. Өі бўткўчә һәр кўллігї оңа чікса, тағларда һәр кісма кікләрнї көрўп машокї көңнідін чікарм'ікән дәдї. Патіша андак болса шундак кіліңлар! дәп бўрідї.

Шаһәр шаһәргә хат бәрдї. Өі јасаідіған, төмўр сокудўған, јағашчілік кілїдіған һәр кісма һўнәрвәлләр болса кәлсўн патішәнің оғліңа өі јасаіміз, дәдї. Дәгәндін кін һәр кісма һўнәрбілән кәлді, өі јасїмак болдї, јәтті јәргә јәтті кісма өі јасїдў, енің аресіда Пәрһатнї оңа еліп чіктї. Оңа біллә чікallарға патішә аіттї: һәр кімсї Пәрһатнї сөзгә кіргізіп сөзләсә мән аңа тола пул бәрәмән, дәдї. Бу біллә чікallар һәр кісма сөзләрнї аіттї, Пәрһат әслә сөз кілмедї. Тағларға беріп, һәр кісма кікләрнї кік у јакка кәссә Пәрһат бу јакка кәләдў. Әслә сөз кілмаідў. Андін кін одун јеніп кәлді. Болған ішләрін патішаңа аіттї. Бу іш Пәрһатка тәсір кілмедї, Пәрһат сөз кілмедї. Дәгәндін кін патішә аіттї. Мунї нә кілмак кәрәк дәдї. Һөкәмәлар аіттї: әмді өігө ішләгән устўларнің

кешіда коісак, һәр кісма һўнәрвәлләр бар, уларнің һўнәр кілҕенінї көрўп машокї көңнідін чікіп тўзәләрм'ікән, дәдї.

Һўнәрвәлләр һўнәр кілҕан јәргә һәр кўллігї еліп бардї уларнї көрўп һәм сөз кілмедї, шундак јўрўп һәмә һўнәрнї өргәндї. Ол өї ўч јілдін кін бўттї. У өіләрнї андак јаседї һәш кіші көзібілән көргөн әмәс, тола јахші болдї. Өі бўткәндін кін патіша Пәрһатнї колїдін јөтўләп өіләрнї көргөздї, Пәрһат һәш сөз кілмаідї. Јәттінчі өігә кіргәндә Пәрһатнің көзї бір сандукка тўштї, карїса сандукнің аҕзіҕа кулуп селіп бәкітіптў. Пәрһат суредї: Дада бу сандукта нәмә бар? Пәрһатнің андак дәп сурўҕенїҕа патіша тола хошал болдї Оҕлум сөз кілдї дәп, Патіша аіттї: бу сандукнің аҕзінї бәкітіп әткән, мунї ашмаімән, нәмә бар ікән білмәімән. Пәрһат аіттї: сандукнің аҕзінї ашкін! дәдї. Ічідә нәмә болса көрәін! дәдї. Андак дәгәндін кін сандукнї аштї, сандукнің ічідә Шіріннің сўрәтінї сізҕан каҕаз бар ідї. Сандукнї ечіб-ідї, бір каҕаз чіктї енї еліп ечіп көрдї, тўшідә көргән машокінї көрдї, көрўп бір һуш болуп јікілдї, өлгән кішідак болуп калдї. Патіша өлдї дәп чаҕледї, сандукнї ашкенїҕа патіша тола пушмаллярнї кілдї. Оҕлї ўчўн көп јіҕледї. Патішанің јіҕліҕан тошінї аҕлап вәзірлері һөкәмәлерї кірдї, патішадін һәl суредї, патіша болҕан вәкәрләрнї әрәк аіттї Сандукнің ічідін чікқан каҕазда сўрәт бар ідї, Пәрһат енї көрўп бір һуш болуп јікілін өлдї, дәдї. Пәрһатнї һөкәмәlар көрсә өлмәптў. Улар патішаҕа аіттї: Пәрһат өлмәптў, машокінің сўрәтінї көрўп бір һуш болуптў, дәдї. Пәрһашка гўләп сәптї, һушїҕа кәлдї һушїҕа кәліп јана сўрәтнї суредї, сўрәтнї бәрдї, јана ечіп көрўп һушїдін каттї. Һөкәмәlар аіттїї: бу каҕазнї мундін кін көрсәтмәңләр. Бу сўрәтнї көрўп аҕріҕї еҕір болуп кәтәдў, дәдї. Андін кін сўрәтнї бәкәтіп әттї јана Пәрһашка гўләп сәптї. Гўләп сәпкәндін кін јана сакаідї. Андін кін сўрәтнї көрсәтмәдї.

Пәрһатнің аҕрігї ілгәркідін јаман болуп кәттї, јасаткан јәтті кісма өіләрдін һәр кәсїда бір кўн мәіләсә кіліп Пәрһатнї оінаттї. Машокідін бөлөк һәш нәрсәнің хіалінї кілмаідў, һәш кішігә сөз кілмаідў патішанің мундак кілҕан ішләрї Пәрһашка һәш паіда кілмедї, кілмїҕандін кін һөкәмәlарҕа аіттї: Пәрһатка канчі кісма

дүрілагнī кildук, Пäрһат сакаімедī, мунī ämді нämä kilcak болуду? дädī. Дäгändін кін һökämälap аіттī: ашікнī сакаіткан мäшökі, дädī, мунī бір мунча кішігä кошуп Jүнаңгä мäшökінің шäһärīгä ävässäк мäшökінī тепіп шундін кін сакаідү, дädī. Патішä аіттī: андак болса шундак кіліңлар jol jабдуңīнī jабдуңлар! дädī, біллä барїдїған кішінī расlаңлар! дädī.

Һökämälap, вäзірläр Пäрһатнің jol jабдуңїнī кildī, өзібілän бір мäхтäптä окуған доslерідін бäш jүз кіші расledī Бу һämäсī täjар болғандін кін патішäға кіріп аңlаттī. Пäрһатнің раslїған бäш jүз кішігä кошуп Jүнäң төрäпкä ävättī. Патіша оғлінің äрілір кäліп tola jіғledī. Jіғlїmaklik білän һäш ішкä паідесī jok, jана патішälikka oltуруп патішälігінī kildī.

Пäрһат бір мунча күн jol jүрдī. Андін кін біллä барған доslерїға аіттī: мän мäшökімнī тапїмän дäп шү järдін jеніңлар! мäң өзäм jалғус бараі! дäп бір мунча сözläрнī аітіп уlарнī jандурдī, уlар jанғандін кін ата анесїға kалған достī jарallерїға tola calam аітіп ävärттī.

Андін кін Пäрһат өзī jалғус jүрүп кättī, бір мунча күн jol jүрдī, бір дäрjänің бojїға кäлдī, ol tola чоң дäрja ікän. Бäш jүс кішібілän бір кämägä кірдī. Һämä дäрjенің отресїға jäткäңдä, кämägä түшкän саудїгärläр үч бölök кämäнī көрдī. Енī көрүп һämäсī jіғlаштī. Пäрһат аіттī нämä jіғlaicläр? дäп. Уlар аіттī: үч кämädä оғрī karakчilap käläдү, jätіп кäліп бізгä от ташlаідү, біз һämämізнī көідүрүп пуl мелімізнī алїдү, шунуңдун коркуп jіғlїшеміз, дädī. Андак дäгändін кін Пäрһат аіттī; маңа бір jар үч ok кältүрїңläр! бу оғрīlарнің ішінī мän kilai! дädī. Уlар бір jар үч ok кältүрдī, у jар ok Пäрһatka jарїмедī, кämä ічідä өзī бір jар jаседī, үч ok jаседī, ol оғуrlарнің jätіп кäлішігä от ташlаідїған тілісматка окбілän андак урдī, от jенін оғрīlар өзігä jätіп тägіп һämäсī көjүп өldī, үч кämädäкі оғрīlарнī үч окбілän jокаттī. Пäрһатнī бу көргön ішläргä кämädäкі саудїғарlар һаіран kалдī. Андін кін дäрjädін кämä курукка чіктī, кämädін чіккандін кін бу бäш jүз кіші Пäрһатнің ajеғїға баш коідī: сän болмїсаң оғрīlар һämämізнī өltүrättī, сän, бізнің jенімізға ара болдуң, біз саңа ämді

kyl bolўміз, дәдї. Дәгәндің кїн Пәрһат аіттї: сләр һәр кәсіңлар өз ішіңләргә јәтіңләр, мәмма өз ішімгә бараі, сләр маңа кәрәгіңләр јок, дәдї. Дәгәндің кїн, ол саудігәр аресїда Шапір дәп бір чоң саудіғәр бар ідї, карабан беші ідї, ол көңнідә аіттї; бу јігіт патішәзадіға окшаідў, бу ішкінің дәрдіда јўргән мәлім болудў, өзї батур јахші јігіт ікән, мәмма ішкінің дәрдінї тола тартқан мунің һәлінї сурап әгәр мәшөкі төрәпкә барідіған болса, мән муңа јолдаш болаі, дәдї.

Пәрһат һәмә карівallарға рухсат бәрдї ол Шапір аіттї: мән сіз біләбір мунча сөзләшіп һәli муңумізнї аітішіп андін кәтәі! дәдї.

Дәгәндін кїн Пәрһат аіттї: хоп болўдў! дәдї.

Андін Шапір суредї:

сіз кәсї багнің гўli?
кәсї чімәннің булбулї?
kai jakka әзма kiliп јўрдўңіз?
ішкінің дәрдї тарттіңіз?

сіз маңа дәрдіңізнї аіттің! мәнің бешімға һәр кісма ішләр тола кәлгән, ішкінің дәрдіна тарткан, тола ішләрнї көргән, дәдї.

Пәрһат Шапірнің мундак сөзләрнї ішітіп көңнї кічкінә хуш таптї, андін кїн Пәрһәт һәмә дәрдї аіттї, патішәзадї ікәнінї јәтті јешіда Шірiп тўшігә кіріп аңа ашік болғенінї, атесї јәттї кісма өі јасаткенінї, бір кўнї өіләрңї көрўп јўрўп аққізға kylyп celiп бәкләгән бір сандукнї көргәнінї, у сандукнї ачуруп, ашкандін кїн ічідін бір сўрәт чікіп, мәшөкінің сўрат ікәнінї көрўп, һушідін кәтіп kalғенінї, кўндін кўнгә ішкінің кәсәлї зіада болғенінї, атесї бәш јўс кішігә кошуп Јўнәң төрәпкә әвәткәнінї, бешіға кәлгән һәмә ішләрнї Шапірға әрәк аіттї. Шапір бу сөзләрнї ішітіп ікі јўз атка јўхләгән пулї бар ідї, kyllerї бар ідї, бу һәмә пулінї Пәрһатнің һекіда Худајї kiliп бәрдї kyllerінї азат kildї, өзї Пәрһат біләп Пәрһатнің кізмәтінї бәрмәкчі болуп Јўнәң төрәпкә јўрдї. Шапір өзї сізікчі ідї, һәр kaідак сізікка тола уста ідї.

Ікі бір нәчән кўн јol јўрдї, бір кўн Јўнәңгә јекін кәлдї, бір такка kailїca тагда тола нурғун кішілəр јўрідў, топа тола тозідў.

Пăрhат аіттī: шубу топа тозуҕан jăргă барелін! бу мунча нурҕун хак нămă іш кіліп jатĭдŭ, беріп көрăлің! дăдī Шапірбілăн ікісī ol jăргă бардī, барса өстăң чепіп jетіптŭ.

Пăрhат суредī: бу өстăңнī чепіп нămă кіліcлăр?

Ol хак аіттī: бізнің патішăjіміс өлгăн, Шīрін дăп бір кізī бар ідī орнīҕа патіша болдī, бу тагнің төпăсīгă су елíп чікíп öі імăрăт салĭмăн, баҕ кілĭмăн дăп бізгă зулма кіліп, бу өстăңнī чаптуруп jатĭдŭ, ŭч мің кіші бijіл ŭч jіл болдī өстăңнī чапкелī, пŭтмăідŭ, кŭндŭзī чапсак, чапкан jăріміз кăчăсī пŭтŭп калĭдŭ, дăп Шīріннің зулма кілҕан ішлăрīнī Пăрhатка бір бір аіттī. Пăрhат Шīрінің сөзīнī аңлап ҕăірăтīгă кăлдī, көңнідă аіттī: мăнің мăшōкīнің өстăңī ікăн, мунī өзăм чапаі, бу халхнī бу зулмедін куткузаі, андін кīн мăшōкімнī тепіп сөзлăшăі, дăдī. Пăрhат уларҕа аіттī: мăн Шīріннің дăрдīда тола jапĭларнī тарттім, ăмді бу өстăңнī өзăм чапаі, сізлăрнī бу зулмедін куткузаі маңа кăтмăн, тăбăр раслап бăріңлăр! дăдī, у халк Пăрhатнің бу сөзīнī ішітіп тола хошал болдī, кăтмăн, тăбăр кăлтŭрŭп бăрдī, Пăрhат у кăтмăн білăн өстăңгă кол кojуп чаптī. Пăрhатнің бір чепішҕа кăтмăн чідамаі сініп талкан болдī. Андін Пăрhат аіттī: cлăр маңа төмŭр, jіҕіп бăріңлăр! lазім болŭдіҕан jабдукнī өзăм сокаі. Улар төмŭр jіҕіп Пăрhатка кăлтŭрдī.

Пăрhат бір кăтмăн соктī, бір тăбăр соктī, іскінă соктī, бір болка соктī, буларнī өзī суҕардī, андін кīн өстăңгă өзī kol kojуп чаптī. Шапір іскінăбілăн өстăңнің ікі төрăпīдăкі ташка гŭл чăктī, Пăрhатнің кăтмăнīдін чăкіп өстăңнің ічігă тŭшкăн ташларнī бу ŭч мің кіші елíп ташлап jŭрīдŭ.

Ol өстăң андак өстăң болдī Шīрінің көңнідăкідін зіада. Бу ішнī Шīрін аңледī, анесīҕа аіттī: бір патішă задī маңа ашік болуп кăліптŭ, кăліп өстăңнī пŭткŭзăмăн дăп вăдă кіліп өстăңнī чепіп jаткідак. Енің Шапір дăп біллă кăлгăн кішісī бар, ol өстăңгă гŭл кіліп jаткідак, дăдī. Мунī чікíп мăн көрăі! дăдī. Анесī аіттī: чікíп көргŭн! дăдī.

Шīрін төрт jŭз кізбілăн атка мініп Пăрhат өстăң чапкан jăргă кăлдī, ŭзīгă пăрдă тарткан ідī. Пăрhатнің кешīҕа кăлгăндă шамал кăліп пăрдăнī көтŭрдī, Пăрhат т'шŭдă көргăн кізнī, сŭрăттă көр-

ғән кізнї көрдї, мāшōкі шу ікән. Енї көрўп бір һуш болуп јікілдї Шапір јенїңа кәлдї, Пәрһат бір һуш болуп јікілдї, Шірін етїдін т'шўп, Пәрһатнің бешїдін јөләп олтурдї, Шапір, Шірін Пәрһат өлдї дәп тола јиңледї. Шірін чіккенїңа пушмалларнї кілдї: әгәр мән кәлмїсәм, Пәрһат өлмәйттї, мәнї көрўп јан бәрдї, дәдї. Мәнің дәрдімнї тола тарткан уваі сөзләшмәі өлўп кәттї! дәп јиңледї. Пәрһатнї мāпәгә салдї Шірін өјгә еліп бардї, өлдї дәп бір сараіңа јаткуздї, Шапірбіләп ікісї тола јиңлап һеріп јетіп ухлап калдї.

Таң аттї сәһәрнің шамелї Пәрһатнің дімеңїна кірдї. Пәрһат тўзәлдї, карїса бір сараінің ічїдә јетіптў, көңнїдә айттї, Шірін барған вахта һушім кәткән чіңім, мәнї өлдї дәп бу сараіда јаткузған чіңї, дәдї. Андін кін айттї: мән өстәңнї чепіп пўткўзәмән дәп вāдә кілған, дәп орнїдін копуп өстәң чапїдїған јәрїгә кәлдї. Колїңа кәтмәннї алдї, јана өстәңгә т'шўп өстәңнї чаптї. Андін кін Шапір охунуп бахса Пәрһат јок. Шапір аіттї: Шірінні көрўп бір һуш болған ікән, өлмәгән ікән, өстәң чапкелї кәткән чіңї дәп Шапір өстәңгә кәлдї, кәлсә Пәрһат өстәңнї чепіп јетіптў. Шапір кәліп іскіпәбіләп болкенї колїңа еліп өстәңгә гўл чәктї. Ол өстәңнї Пәрһат ўч күндә пўткәздї, өстәң бўткәндін кін өстәң пўттї дәп Шірінңә хәбәр кілдї, Шірін ўзїгә пәрдә тарттї, нәчән јўз кіз біләп өстәңнің бешїңа кәлдї.

Өстәңнің бешїда Пәрһат Шіріннің кәләдїған јолїңа кайлап турдї, Шірін јәтіп кәлгәндін кін сунї өстәңгә ачаі, дәп турдї. Бір вахтін кін Шірін нәчә јўз кіз біләп өстәңнің бешїңа кәлдї Шірін кәлгәндін кін өстәңнің сунї аштї. Сунї ашкандін кін өстәңнің бојїбіләп Шірін таңнің төпәсїгә јўрдї, таңнї чәңләп чіккандін кін Шірінің мінгән етї һардї, Пәрһат кәліп Шірін етї біләп кетіп көтўрўп, таңнің төпәсїгә апчікіп коідї. Су Шірінбіләп тәң таңнің төпәсїгә чіктї, таңнї чөрўлўп екіп ајаңї дәрјәңа кошулуп кәттї. Ол өстәң Шіріннің көңнїдәкідін зіада болдї; андін кін Шірін Пәрһатка айттї: мунуң төпәсїдә нәчән кісма өіләрнї kilcak сізніңбіләң өі пўткәндін кін мәілісї kilcak, бір бірсімізгә дәрдї һәлімізнї аіссак; бу таңнің төпәсїгә өі јасарнї білāмїсіз? дәдї. Пәрһат Шіріннің бу сөзләрнї ішітіп мāшōкімнї таптім дәп, көңнї тола хошал

болдӣ, болҕандін кін öі јасашнӣ білäмäн! дäдӣ. Пäрһат öі јасаідїҕаң ішläрнӣ тола көргäн ідӣ, öі јасаідїҕанҕа уста болуп ідӣ.

Андін кін Пäрһат таҕнің төпäсідä андак јахші öіläрнӣ кілдӣ, һäш кіші мундак öіläрнӣ көзібіläн көргäн ämäс, öі пўткäндін кін Шірін ол öідä Пäрһатка кірк кäч кўндўз мäілісі кіліп бäрдӣ. Андін шäһäр ічідäкі öјігä еліп кäліп, анда мäілісі кіліп бäрдӣ. Пäрһат Шірін нäчäн кўнгäчä бу кісма ішläрбіläн өмрінӣ өткäздӣ, Пäрһат јаппаларнӣ тола тарткан ідӣ, Худаі та'ала мäшөкіҕа јäткўздӣ. Шапір бу ікісінің аресідa јўрўп каідак хізмät болса кіліп јўрдӣ.

Андін кін бөлөк бір шäһärнің патішäјінің оҕлӣ Шірінніҥ тäріпінӣ аҥлап Шірінҕа көідӣ. Älчӣ äвäттӣ: Шірін маҥа тägсўн! дäп. Ол вахта Пäрһат кälгäн ämäс ідӣ. Шірінніҥ анесі һälӣ балам кічік, чоҥ болса бäрäі! дäдӣ. Мунуҥ аресіда älчі ўч төрт кетім кäлдӣ. Ол патішäнің оҕлӣ аіттӣ: Мäнің дадам бар ўчўн, Шірін мäн кішкä кäлін болуп калімäн дäп маҥа тägмäідїҕан чіҕӣ, мäнің älчілärімгä тägäдїҕан сөзнӣ аітмаптўў, мäн дадамҕа дўрі бäріп öлтўрäі, орнїҕа патішä болуп олтураі! Андін кін Шірінҕä älчі äвäртäі: дадам öлдӣ, мäн патішä болдум, Шірін маҥа тägсўн, дäп кіші äвärттäі! ägäр у сөзўмнӣ кобул кіліп Шірін маҥа тägсä, енӣ еліп һämä хатуллерімдін чоҥ кilai! ägäр tägмäідїҕан болса läшкäр еліп беріп сокушуп Шірінніҥ ордесїҕа от кojуп olja кіліп еліп кäläі! дäп көҥнідä бу сөзläрнӣ käҥäштӣ. Дадесїҕа дўрі бäріп öлтўрдӣ, енің аресіда Пäрһат Шірінніҥ шäһärїгä кäлдӣ, канча кісма ішläрнӣ кілдӣ, Шірін Пäрһатнің бу јаппа тарткенїҕа рäхмä кіліп өзінӣ кобул кілдӣ.

Андін кін ол патішä дадесінӣ öлтўрўп орнїҕа патішä болуп олтурдӣ. Шіріҥгä älчі äвäттӣ: мäнің дадам öлдӣ, орнїҕа мäн патішä болдум. Шірін маҥа өзінӣ кобул кilсун! јок дäсä нурҕун läшкäр біläн беріп, Шірінніҥ шäһärїгä беріп шäһärінӣ харап кілімäн, дäдӣ. Кäліп älчі патішäјінің сөзінӣ Шірінніҥ анесіҕа, Шіріҥга аіттӣ, аіткандін кін улар аіттӣ: палäнӣ шäһärнің патішäјінің оҕлӣ Пäрһат мäнің ўчўн тола дäртläрнӣ тартіптўў, јолда канчӣ јаппаларнӣ тартіп мäнӣ дäп мунда кäліптўў, мäнің канча кісма каттік ішläрімнӣ пўттўрдӣ, мäн аҥа өзämнӣ кобул кілдім, мäн ämді ol па-

тішаңа нәмәдән өзәмнї кобул кілїмән дәймән, мән аңа өзәмнї кобул кілмәймән, патішә колїдін каідак іш кәлсә шунї кілсун! енің ләшкәр еліп барїмән дәгән сөзїдін мән коркмәймән, һәр іш бешімңа кәлгәндін кін көрәі, дәдї. Андін кін әлчіләр јандї, бір нәчән күн јол јүрүп өз шаһәрїгә јәттї, патішәнің кешїңа кірдї, Шїріннің аіткан сөзләрїнї бір бір патішәјїңа аіттї. Патішә у сөзләрнї аңлап һушїдін кәттї, өзїнї тахтїдін јәргә ташледї, бір мунча са'аттің кін һушїңа кәлдї. Шїріннің саңа өзәмнї кобул кілмәймән дәгән сөзләрїгә тола ачіғї кәлдї. Вәзірләрїнї кішкірдї, уларңа Шїріннің сөзїнї бір бір аіттї, мунї әмдї нәмә кілсак болудү дәп кәңәш суредї.

Улар аіттї; патішә каідак һөкмө кілса, біз муңа карап турдук дәдї. Дәгәндін кін патішә бір нәчән чоң бәгләрїнї јиғдї, улар білән кәңәш кілдї, патішә һәмә ішнї аіттї; Шїріннің шаһәрїгә ләшкәр еліп бармакчі болдї, беріп сокушуп Шїріннї еліп кәләлін! дәдї. Мән Шїріннї алїмән дәп атамңа дүрі бәрдім, атам дүрі ічіп өлдї, мән әмді Шїріннї алмїсам әслә болмаідү, дәп патішә бәгләрїгә тола сөзләрнї аіттї. Бәгләрї патішәјїнің сөзїбілән чікіп тола ләшкәр јиғдї, ол патішә јиғілған тола ләшкәрї білән сокушкелї өзї јүрдї.

Бір нәчән күн јол јүрдї, Шїріннің шаһәрїгә јекін кәлдї. Шїрін ләшкәр кәлгәнїнї аңлап бәгләрїнї кішкірдї; бізнің ўсўнімізгә јеңі кәліптў, сләрма ләшкәр јиғіңлар! ол јеңїнің алдїңа чікіп сокіш кілїміз дәдї. Шїріннің бәгләрї ләшкәр јиғдї, нурңун чәрік білән ол кәлгән јеңінің алдїңа чіктї, уларбілән сокуштї, каттік јәң болдї, тола чәрік өлдї, ахірїда Шїріннің ләшкәрїнї сіндурдї. Ол вахта бу ішләрдін Пәрһатнің хәбәрї јок ідї. Ол вахта Пәрһат таңнің төпәсїдәкї өідә ідї. Бу ішнї Шапір аңлап кәліп Пәрһатка аіттї: Шїріннің јүтїңа Шїріннї алїмән дәп ол патішә јеңї болуп кәлгәнїнї бір бір Пәрһатка аіттї.

Пәрһат у сөзнї аңлап колїңа јәң јабдуғїнї еліп, ол јеңїңа бардї, беріп көрсә, Шїріннї алдуртіптў алғідак кіліптў. Пәрһат беріп андак јолмбазлік кілдї, андін кін нәһәр тартіп өзїнї ол јеңіңа урдї, беріп чәрікнї андак кірдї, патішәнің чәрігї сіндї, калған чәрікләрї

бāтамам каштī, патіша өзī һäм каштī, кечіп бір мунча jol jўрдī, андін кін бāгläрīдін суредī, кāсī бāгнī сурўса, өлдī дāдī, патішāнің тоla чäрігінī, тоla бāгläрінī өлтўрўптў. Патіша кāлгāнігä jўз пушмаллāрнī кіліп шāһāрīгä jандī. Бір мунча кўндін кін өз шāһāрīгä кāлдī.

Пäрһатнің бу кіlған ішläрīгä Шīрін бāгläрī апірің кілдī, тоla бāтур jігіт ікäн дāдī шāһāрīгä апперіп т'шўрўп хошалїіктін jāті кāч кўндўз мāілāсī кіліп бāрдī. Андін кін Пäрһат Шāпір біläн тағ төпāсīдāкі өjīгä кāттī, бір нāчāн кўн тāшлік болуп каldī. Шīрін біläн вāбāзі кўlläрī тағнің төпāсīдāкі ўіdä мāіlіс кіlїdў, вāбāзі кўlläрī шāһäр ічідāкі өjīdä мāіlіс кіlїdў. Бір мунча кўн мундак кіліп jўрдī.

Андін кін ol патіша өjīгä беріп тўштī. Бір Шīрін ўчўн атесінī өлтўргāнігä, Шīрінгä чäрік еліп беріп бāгläрī чäрігī тоla өлгāнігä патіша хапа болуп тахтīда oltурмедī, кішігä сöз кілмедī, бāгläрīгä көрўнўш бāрмādī, бір нāчāн кўннī мундак öткāздī. Андін кін патішāнің вāзірī данішмаллерī кāңāштī: патіша мундак болғенī обдан āмāс, мунī патішāғa кіріп біз аітелін! патіша патішāлігінī кіліп тахтīда oltурсун! Пäрһатнī бір һілäбіläн тутулін! андін кін Шīрінnī almak арсан, дāдī.

Булар бу кāңāшнī кіліп патішāнің кешīғa кірдī, бу кāңāш кіlған ішläрīнī патішāғā аіттī. Сізнің мундак кілмеңіңіз біläн һäш іш пўтмāідў, сіз тахтіңізда oltурун, патішāліңіңіз кілің! біз бір кіші тепіп бір мāхрī біläн Пäрһāтнī тутулін, андін кін Шīрінnī almak оңаі, дāдī. Патіша булārнің бу кіlған сөзінī аңlап тоla хошal болуп тахтīда oltурдī, патішāлігінī кілдī, һöхмö кілдī, кім Пäрһатнī тутуп кāлсā, улуг бāг кіlїмāн! бір хішта altун бāрāмāн! дāдī.

Дāгāндін кін ol шāһāрдā бір мāккар токсан jашта бір мама бар ідī, ol сөзнī аңlап патішāнің кешīғa кāлдī, кāліп ol мама аіттī: Пäрһатнī мāн тутўмāн. Маңа бāш jўз кіші кетіп бāргін! дāдī. Дāгāндін кін патіша хошal болуп, мамīғa тоla ілтіпатларнī кілдī.

Бір хішта altун бāрдī, jана кіlған хізмāтіңнī Пäрһāтнī тутуп

кälгäндін кін кіlїмän, дäп бäш jўз кішігä кетіп мамені ävättї. Мама бір нäчän кўн jol jўрдї, Пäрhат бар takka jekін кälдї, біllä кälгän бäш jўз кішінї бір järdä möхтўрўп koідї, cläp käpäk болҕанда мän kішкірімän hämäңläp käліңläp, дäдї. Андін кін мама özінї кізнің сўрätідä jаседї дурї бірhушбіläн бір гўl jаседї, гўlнї бір kolїҕa kötўрўп özї ашiklardak болуп Пäрhатнің aлдїҕa бардї. Пäрhätнї körўп бір мунча ашiklарнің сözідін кildї. Енї аңlап Пäрhät кешїҕa чікардї. Андін кін мама аіттї: мän ішкінің дäрдідä jўрўп бешім акардї, jешім чоң болдї, мän техі бäхрі кіз, мäнің ätäгімгä häш кішінің kolї täгмädї, мän mäшokумнің дäрдідä кächä кўндўз чöl бijабаllарда таҕларда jіҕlап jўрїмän, мän аңlїсам сізма ішкінің дäрдідä tola japaplарнї тартіп бу таҕ төпäсідä öі кіліп oltурупсіз. Мän енї аңlап сізнің бiläн бір дäм сözlўшäі дäп кälдім, дäп бір мунча сözläрнї кildї.

Пäрhät маменің бу сözінї аңlап ашiklik дäрдінї тартіп jўрган ікän дäп, Пäрhät özїма ашikliktін төпäсідä тарткан japälерінї мамїҕa бір бір аіттї. Андін кін мама kolідeki гўlнї Пäрhатка тутуп бäрдї. Пäрhat гўlнї eліп пуредї, андін кін бірhуш болуп jікildї. Мама мöхтўрўп koіҕan ol бäш jўз кішінї кішкірдї, ylap кälдї. Мама аіттї: Пäрhätнї бірhуш кіліп jікіттім, кіріп баҕlаңlap! дäдї.

Ol бäш jўз кіші кіріп Пäрhатнің путї kolїнї баҕlап eліп кättї.

Ol вахта Шäпір у järdä jok ідї, Шїріннің кешїҕa käткän ідї. Андін кін Шäпір кälдї, кälсä Пäрhat jok, кіші кäліп баҕlап eліп кätіптў. Андін Шäпір jіҕlап Шїріннің кешїҕa кälдї, болҕан вäкäрläрнї Шїрінҕa аіттї. Бу ікісї Пäрhатнің hälїҕa tola jіҕledї. Bylap eліп беріп Пäрhатнї каттік азап бiläн öltўрўр дäп tola jіҕledї.

Андін кін Пäрhатнї баҕlап ol мама патішänің aлдїҕa eліп кälдї. Патішä Пäрhатнї körўп тутуп кälгänїгä tola хошal болдї, андін кін мунї äпчікіп öltўрўңläр! дäдї. Андак дäгändін кін вäзірї аіттї: мунї öltўрсäк обдан ämäс, мунуң путї kolїҕa төмўрдін кішän celіп, palänї таҕда бір ҕär бар, апперіп шуңа colап äссäк

енӣ сахлӣғелӣ бäш jўз кіші koicak, енӣ сахлӣғallap талаға чікармїса, Пäрhат бір кўнӣ шунің ічідä jетіп öläp, дäдӣ, мунуң өзінің өлгäнӣ jахшӣ, дäдӣ.

Дäгäндін кін патішä шундак кіліңlap! дäдӣ. Пäрhатнің путӣ колӣға төмўрдін кішäн селіп бäш jўз кіші енӣ бakkелӣ paclап елір беріп ol ғäрға солап ташледӣ. Пäрhат бір мунча кўндін кін кäчäсӣ кішäндін бошунуп чікіп тағдекі jілбусуllар білäн кäчічä jўрўп улар білäн сөзläшўп таң jекін болғанда ғäрға jеніп кäліп кішаннӣ путӣ колӣға селіп jатїдў. Ьäр кўллігӣ кäчäсӣ чікіп шундак кілїдў. Мунӣ бakkан ol бäш jўз кіші білдӣ, бір мунчїллерӣ аіттӣ: мунӣ беріп патішäға аңlателін! дäдӣ, бір мунча аіттӣ: аңletіп нämä кіліміз? Өзӣ чікіп өзӣ кälгäндін кін, мунӣ патішаға тўндä бошунуп чікіп кätäдў дäсäк апперіп öлтўрўп, мунуң шундак jўргäнӣ jахшӣ, дäдӣ.

Енің аресіда патішä ікі ўч кетім Шірінгä älчі ävättӣ: Пäрhатнӣ туттум, ämді Шірін маңа өзінӣ kобул kілсун! jok дäсä ämді мänің kолумдун кутулмаідў. Шірін бу сөзнӣ аңlап ағріған болуп jаттӣ, älчіläр кірсўн! дäдӣ, älчіläр кіргäндін кін: мän узак болдӣ агрідім, сакаіғандін кін патішä тоі кіліп кäліп мänӣ елір кässўн! дäдӣ. Андін кін älчіläр беріл Шірініннін ағрігінӣ мän сакаіғандін кін тоі кіліп кäліп елір кässўн! дäгänінӣ патішаға аіттӣ. Патішä бу сөзгä тоla хошal болдӣ. Jана jохlутуп jана нäчäн кетім кіші ävättӣ, ьäр кетім кіші кälгändä бір кізма сöз аітіп кälгän кішінӣ jандурдӣ. Арїда мундак сöзläр тоla болдӣ.

Шірініннің jалған ағрік ікänінӣ мама кіріп патішаға аіттӣ. Шірін jалған ағрік, сізгä ағрідім дäп, мäхрі кілїдў. Енің хіалӣ Пäрhат бір кўні бошунуп кälсä Пäрhатка тägämäн дäп бу хіалнӣ кілїдў. Сіз Пäрhатнӣ öлтўрсіңіз, андін кін Шірін сізгä тägädў. Маменің бу сөзінӣ аңlап патішä бу мама рас аітїдў, дäдӣ. Дäп мунӣ ämдӣ kaідak öлтўрсäк болудў? дäп мамедін суредӣ. Мама аіттӣ енӣ öлтўрмäклік арсан, мän беріп Шірінні патішä алдӣ дäсäм өзінӣ өзӣ öлтўрädў, дäдӣ. Дäгändін кін патішä аіттӣ: бу мама рас аіттїдў, дäдӣ, андак болса беріп бу сөзläрнӣ аітіп Пäрhатнӣ öлтўрўп кälгін! андін сон мän саңа тоla ілтіпатlарнӣ кілїмän, дäдӣ.

Мама Пäрhат төрäпкä бардӣ, Пäрhатнің кешіға jаттӣ, беріп

ғәрнің ічігә кірді, кіріп Пәрһатні көрүп һарамзәділік мәхрі jиғісіні jиғледі, андін кін Пәрһатка бір мунча jахші сөзләрні кілді, андін кін аіттї: әслә хотун кішідә вапа jok, дәді. Дәгәндін кін Пәрһат суредї: вәкә нәмә? дәді. Дәгәндін кін мама аіттї: сіз суредіңіз мән аітмісам болмас; сіз Шірінні дәп мунча jапәларні тартіп, тағнің ічідә бәнт болуп jатісіз, сізнің мундак болғеніңіздін Шірінні хәбәрі jok, бүгүн он күн болді, патішаға тәгді сізнің сөзіңізні бірма кілмаідү, патішә білән тола обдан болуп кәттї. Патішә Шірінні һәмә хотуллерінің чоңї кілді, һәлї бу вахта ol ішләргә хошallik кіліп jатідү, дәп бу сөзләрні аіткандін кін Пәрһат өзіні ташларға уруп өлді.

Пәрһат өлгөнні jилбусуллар хәбәр тепіп кәліп мамені өлтүрүп һәр касї тішләп маменің өлігіні тітіп ташледі, андін кін jолбәс шірләр тағнің jилбусуллері Пәрһатнің өлүгіні сахлап кіші кәлтүрмәі ғәрнің ағзіда jаттї.

Андін кін патішә Шірінғә jана кіші әвәттї, Пәрһатні өлтүрдүм әмді Шірін маңа тәгзүн, дәді, дәгәндін кін Шірін Пәрһатнің өлгәнінї аңлап өзіні тамларға уруп тола jиғледі, андін кін кәлгән әлчіләргә аіттї; патішә Пәрһатні өлтүргән болса, өлүгіні маңа бәрсүн! Пәрһат мәпің үчүн тола jапалар тарткан мән өзі kолумбіән Пәрһатнің өлігіні көмәі, андін кін патішаға өзәмні kобул kilai, дәді. Дәгәндін кін кәлгән хак патішаға беріп шу сөзләрні кілді. Патішә Пәрһатнің өлүгіні Шірінгә бәрді, Шірін мәпә еліп кәліп Пәрһатнің өлігіні өзі шәһәргә еліп бардї, ап беріп өлігіні бір сараіға jатkуздї анесіға аіттї: Пәрһат мәнің үчүн jапәларні тола тарттї мәнің дәрдімдә jүрүп өлді, мән өлүгінің кешігә кіріп бір дәм oltурai! мәнің білән кіші кірмәсүн! дәді. Шіріннің анесі аіттї: андак болса шундак кілғін! дәді.

Шірін Пәрһат jатkуған өігә кірді, ішкіләрінї бәкіттї, Шірін беріп Пәрһатка өзінї андак урді бірі бірігә шірмешіп кәттї, кәткәндін кін Шірін һәм өлді. Шірін Пәрһатнің кешігә кіргәлі узак болді чікмаідү, беріп анесі ішіктін кішкірді һәш үн бәрмәідү, ішкіләрінї бузуп кірсә Шірін Пәрһат біләи шірмешіп кәтіптү,

Шірімма өлүптү, мунї көрүп анесї көп jiңледї, ікісїгä бір гөр kolап намесїнї окуп аңіратмаі бір гөрңа көмдї.

Бylар бу алämдä бір бірїгä ашік болуп jапанї tola тарттї, бір järдä болуп jүрдї, мунї Худаі та'ala бу алämдä тojїнї kilмедї. Пärhat Шірiннің тojї ахрäттä болудү, дäп кітапта аітіп kojуптү, бylарнің тojї кijамät күнї болңудak.

3) Һämра.

Бір Хусрі патішä дäп бір чоң патішä бар ікän, ікі хотунї бар ікän, Кäсім дäп бір вäзірї бар ікän. Ol вäзірї tola jахшї кіші ікän, патішä här kaідak ішї bolca енің біläп käңäш kiliп kilат ікän, патішанің балесї jok ікän. Бір күнї патішä јешїнї hісäп kilca јешї атмішka jätіптү Худа аңа бala бärмäптү, көңнідä аіттї: мän өlсöм мänің орнумңа кім патішä болур, мänің тахтімда кім олтурур? дäп tola jiңledї. Андін кін Кäсім вäзірнї кішкіріп аңа аіттї: мän јешімнї hісап kildім атмішka jätіптү маңа Худаі та'ala бala бärмäптү, мän өlсäм орнумңа патішä болуп олтурңелї häш кімім jok, мän ämдї хотуллерімнї talak kiliп патішäліңімнї ташlап täркі дунја болуп чікіп кätämän, дädї. Дäгändін кін Кäсім вäзір аіттї. Аі патішäjі aläм андak kilңelї болмас мунда бір ylyk мазä бар, шуңа чікіп mal öлтүрүп Худанің jолїда näзірä kiliп беріп ol мазäда jетіп Худаі та'аладін пärзän тіläсä бärädү, дädї. Дäгändін кін бу сöз патішäңа хуш кälдї. Патішä аіттї андak болса koi, kala, түгä eliп чікіп öлтүрүп аш kiliп шähär ічідä кіші koімаі hämäсінї чillап аш бäрälін! дäп вäзірінї бүрідї lазім болүдүңан jабдyklарнї раслаңlär! дädї.

Андін кін koi kala түгä tola eliп чікіп мазäда öлтүрүп аш kildї, шähär халхінї äрак чilledї, патішä өзї ікі хотунінї eliп чіктї хахларңа аш бärдї алтун күмүш пуllарнї худанің jолїда tola ду'a kildурдї, андін кін халх јеніп кättї патішä, ікі хотунї біläп мазäда kaldї, ўч кач күндүз хотуллерї біläп Худаі та'аладін пärзän тіlädї, андін кін öjїгä јеніп кälдї, јеніп кälіп ol хотуllар біläп jаттї.

Худаі та'ala бу патішāңа ікілä хотунīдін пāрзäн бāрдī, булар токуз аі, токуз кӯн токуз са'аттің кīн һāр кāсī ікідін бір ҍala туңдī. Чоң хотунī ікі оңул туңдī, кічік хотунī бір оңул бір кіз туңдī. Баллерīнің етīнī коідī, кічік хотунī тукkан балерīнің етīнī оңул балесīнің етīнī Һämрā коідī, кізīнің етīнī Гӯлҷіміla коідī. Бу баllар кӯндін кӯнгä чоң болдī. Бір кӯнī патішā һökämalерīңа бӯрідī: кӯр'ä селіңlар! Худаі та'ala бу баllарңа канчі ömӯр бāрдī біläі! дāңī. Һökämalар кӯр'ä салдī баllерīнің ömрī он төрт jашka jäткändä jенīнī алīдӯ, дädī. Дäгändін кīн патішā бір-һуш болуп jікілдī, бір са'аттің кīн һушīңа кäлдī, тоla jіңledī: Худаі та'ala маңа ҍala бäріптӯ, көзӯм көрдī, kолум тутмедī, бу ҍalalарнің ömрī оп төрт jашka jätсä, андін кін jенīнī alса мундак ҍalенī бäргänідін бäрмäгänī jакшірак ідī, дäп көп jіңledī. Кіші дäрäх тікіп мӯвäсīнī jämäсä, баң кіліп ічідä jӯрмäсä, бу кішігä тоla каттік азап ікän, дädī. Патішāнің һäр кӯллігī баллерīнің дäрдīдä jіңlīмактін бөлök һäш ішī kалмедī, андін кīн Кāсім вäзір кіріп патішāңа аіттī: тоla jіңlīманың ңäірät кілің! дäп бір мунча jахшī сөзläрнī аіттī. Андін кīн патішā патішāлīңīнī кіліп олтурдī, баллерī бäш jашka jättī мäхтäпкä бäрдī, бу баllар һäр кӯнī беріп мäхтäптä окуп jӯрдī. Һämрā тоla molla болдī, патішā аңа тоla һäріс болдī.

Бір кӯнī патішā баллерīнің jешīнī һісап kilса, jешī он ӯч jашka jätіптӯ, андін кīн Кāсім вäзірнī кішкіріп аіттī: баларнің jешī он ӯчкä jätіптӯ, сän буларнī бөлök бір шāһäргä еліп кäткін! ölсä шу jакта ölсӯн! ölгönīнī көзӯм көрмөсӯн! дäгändін кīн Кāсім вäзір аіттī: андак bolса буларңа һäр кāсіңа бір нäчä тӯгädін буңdаі бäрің! Чінімачінда аш jок тоla кīматчілік болуптӯ, шунда барīлін! дädī.

Патішā бу ӯч оңlīнің һäр касīңа ӯч jӯздін тӯгäгä буңdаі артіп бäрдī, булар саудігäр болуп Чінімачін төрäпкä jӯрмäк болдī.

Һämрā ата анесī біläн хошlаштī, андін кīн сіңнісī Гӯлҷіміla біläн хошlаштī, бу ікі керіндаш бір бірī біläн kучаklешіп тоla jіңledī, андін кīн Гӯлҷіміla аңесīңа бір гōһäр шан чірак чікеріп бäрдī: һäр jäргä бешіңізңа кӯн тӯшсä lазім кілің! дädī. Һämрā бу гōһärнī еліп Чінімачін төрäпкä jӯрдī. Бір нäчäн кӯн jol jӯрдī,

Чінімачінӈа jаттī. Бylар барса xalk бактāӈ болуптўў. Һамрā мунī көрўп елiп барӈан буӈдаiларīнī тўгāлāрīнī Худājī кiлiп хакка бāрдī Аӈīлерīӈа аiттī: сiзлāрма āпкāлгāн буӈдаiлерiӈнī Худājī кiлiп хакка бāрiӈлāр! дāдī. Аӈīлерī аiттī: бiз буӈдаiнī худаjī кiлӈелī елiп кāлгāн āмāс, сетiп сауду кiлӈелī елiп кāлгāн, дāдī. Дāгāндiн кīн Һамрā аiттī. Андак болса буӈдежiӈларнī тўгāӈлāрнī маӈа сетiп бāрiӈлāр мāн сiзлāргā бiр гōһāр бāраi! дāдī, ylар елiп кāлгāн буӈдаilерīнī тўгāлāрīнī һāмāсīнī Һамраӈа бiр гōһāргā саттī. Һамрā бу буӈдаilарнīма тўгāлāрī бiлāн Худājī кiлiп хакка бāрдī, андiн кīн хакка аiттī: бу ашlik шāһāрдiн toklyk шāһāргā барīдīӈан кiшi болса мāнiӈбiлāн jўрсўн! yleӈī jokka ylak бāрāмāн, āӈnī jokka āӈil бāрāмāн, ашlik кiшiгā jāгālī аш бāрāмāн! дāп xakka jа бāрдī. У сōзнī аӈлап бу шāһāрнiӈ xалкīдiн бāш jўз кiшi чiктī.

Һамрā ylарнī ylakka мiндўрўп өзī пiада jўрдī кōсуӈум аштī дāгāнгā аш бāрдī, усўдум дāгāнгā су бāрдī, āӈnī jokka āӈil бāрдī, шундак кiлiп өзīнiӈ шāһārī төрāпкā jўрдī, бiр нāчāн кўн jol jўргāндiн кīн Худаi та'аладiн өмрī болдī jенīнī алӈiн! дāп патiшāнiӈ бу оӈлīнiӈ jенīнī Чінімāчінiӈ jолīда алдī. Бylар өлгāндiн кīн Кāсīм вāзiр кāлгāн бāш jўз кiшi jiӈлап jакīлерīнī jiртiп парi! парi! кiлдī, андiн кīн Кāсiм вāзiр бiлāн бу кāлгāн бāш jўз кiшi Худаi та'-алаӈа мунаӈат кiлiп jiӈлап тiлāдī: ja шу ўч оӈулнуӈ jенīнī бāрiӈ! болмīса бiз һāмāмiзнiӈ бiз булардiн āрiлiп кāлiп тiрiкчiлiк кiлӈенiмiздiн өлгāниміз jахшī дāп тола jiӈлап Худаi та'аладiн тiлāп дуа кiлӈандiн кīн, Худаi та'ala бу ўч оӈулнуӈ jенīнī бāрдī, ylарӈа jана jўз jiӈiрмā jil өмўр бāрдī, бylар тiрiлiп копуп Кāсiм вāзiр бiлāн кāлгāн бāш jўз кiшi бiлāн бiр бiр көрўштī, андiн кīн өз iлгāрī төрāпкā jўрдī, бiр нāчāн кўндiн кīн шāһārīгā jекiн кāлдī, хуш хāбāргā кiшi āвāтмāкчi болдī. Патiшā һöхмā кiлiптўў, кiм мāнiӈ ballерiмнī тiрiк кāлāдўў дāсā аӈзīӈа коӈашун куjўмāн! дāптўў. Енiӈ учун һāш кiшi баллерī кāлгāн хāбāрīнī аiтмаптўў, патiшā баллерiм өлдī дāп ol вахта баллерiнiӈ һекīдā jўтīӈа аш бāрiп jатат iкāн, булarнiӈ iчīдiн бу сōзiнi iшiтiп һāш кiшi хош хāбāргā кāлгāli унўмедī Кāсiм вāзiр өзī кāлдī, кāлiп патiшāнiӈ кешīӈа кiрдī, па-

тішанің аjеңінӣ көзігä сӯрдӣ, патішанің тӓшлік амалliклерінӣ суредӣ, андін кін аіттӣ:

jірakka кӓткӓн jенің кӓлдӣ,
Чінімачіндін katarlik каравенің кӓлдӣ,
баңіңнің гӯлӣ ечілдӣ,
сараштӣ булбулӣ,
jеңі баштін уларнің jенӣ
ӓгӓм бӓрдӣ,

дап болңан ішлӓрнӣ бір бір аіттӣ. Худаі та'ala бу ӯч оңлуңңа jӯз jігірмä jillik ӧмӯр бӓрдӣ, дӓдӣ.

Һамранің Чінімачінда хакка jахшilik kiліп кӓткӓн ішлӓрінӣ, еліп барңан буңдаілерінӣ тӯгӓлӓрінӣ Худанің jолінңа бӓргӓнінӣ, jана бӓш jӯз кішінӣ аш ӓңіl бӓріп өзігä jолдаш kiліп еліп чікkенінӣ, кӧсуңум аштӣ дӓгӓнгä аш бӓріп, усӯдум дӓгӓнгä су бӓріп, өзӣ піада мӓңіп кӓлгӓнінӣ, бір нӓчӓн кӯндін кін, Худаі та'ala бу ӯч оңул jенінӣ алңенінӣ, Кӓсім вӓзір бу бӓш jӯз кіші біӓн Худаі та'аладін буларнің jенінӣ тілгӓнінӣ, Худаі та'ala буларнің jенінӣ бӓріп jӯз jігірмä jil ӧмӯр бӓргӓнінӣ, һӓмӓсінӣ патішаңа бір бір аіттӣ. Патішä бу сӧзlӓрнӣ ішітіп tola хошal болдӣ Кӓсім вӓзіргä tola ілтіпатларнӣ кілдӣ il ілгӓркідін jӯз һӓссä jахші көрӓдӣңан болдӣ. Һӓмрӓнің бу сехілігіңа, бу хакка кіlңан jахшілігіңа патішä tola хошal болдӣ, һӓмä баllерідін Һӓмрӓнӣ jахшӣ көрӯдіңан болдӣ, бу ішнің мундак bolmaklігӣ Һӓмрӓнің секіліңідін Кӓсім вӓзірнің обдаллігідін Худаі та'ala булаңа jеңі баштін jан бӓріптӯ, дӓдӣ. Дӓгӓндін кін патішä бір кӓчӓсӣ тӯш көрдӣ, бір булбул Гоja дӓгӓн kуш сарїса аңзідін тӓбӓх, тӓбӓх гӯllӓр ечіліп jаргä төкӯлӓдӯ. Ol кушңӣ т'шӯдӓ көрӯп патішä ашік болдӣ. Ol кушнің дӓрдідӓ патішä аңрік болуп tola jӯдӓдӣ: аш jämäідӯ, аңрік болуп кӓттӣ. Баllерӣ патішанің бу һалінӣ көрӯп суредӣ: сіз нӓмä болдіңіз, кӯннің кӯнгä tola jӯдап кӓтіп барїсіз, дӓдӣ. Дӓгӓндің кін патішä аіттӣ: бір кӓчӓсӣ тӯшӯмдä булбул Гоja дӓгӓн кушнӣ көрдӯм, ol куш сарїса аңзідін тӓбӓх тӓбӓх гӯllӓр ечіліп jаргä төкӯлӓдӯ. Аңа мӓн ашік болдум, шунің дӓрдідӓ jӯдäімӓн, дӓдӣ. Дӓгӓндің кін ікі чоң өңlӣ аіттӣ: бізгä рухсӓт бӓрің ol куш каіда bolса, біз тепіп еліп кӓлілін! дӓдӣ. Дӓ-

гәндің кін патішә оғлідін бу сөзўн ішітіп хошәl болді, ol ікі оғліға рухсат бәрді.

Ol ішні Һәмрә аңледі, атесінің кешіға кірді, ol кушка ағўлерім біләи мәмма барўмән маңама рухсат бәрің! дәді. Патішә әйтті: Ai Һәмрәжім сәніңдін әріларға мәнің көңнўм чідамаідў, сән бармеғін! ағўлерің беріп тепіп еліп кәлсўн! дәді. Дәгәндін кін Һәмрә тоlа jіғledі, мәні ағўлерімға кошуп әвәтмәді, дәп Һәмрәнің jіғlіғеніні патішә көрўп аңама рухсат бәрді. Андаk bolса саңа бір мунча сөз kilai! дәді. Сән ағўлеріңдін әрілмеғін! тўндә jасса kai jәрдә гумбаз bolса шуніңга кіріп jаткін! дәді, дәп мунча сөзләрні Һәмрәға әйтті, ағўлеріні кішкіріп Һәмрәні уларға jекіп тапшуруп бәрді. Андін кін: беріңlар! сләрні Худәға тапшурдум, дәді.

Улар атесі алдідін чікіп бір нәчән күн jol jўрді, бір jәргә кәлсә бір jol ўч болуптў, һәр кіші кәліп, jol бешіда бір ташні kадаптў ol ташка хат бўтўптў: һәр кіші кәлсә бу хатні окуп оң kолdекі jolға кірсә барса кәләр jol. Отрудекі jolға кірсә барса аjа кәләр аjа кәлмәс дәптў. Col kолdекі jolға кірсә, барса кәлмәс дәптў.

Андін кін ағўлері әйтті: бір jol ўш болді һәр кәсіміз jolға кірілін! дәді. Дәгәндін кін Һәмрә әйтті: андаk bolса авal сләр кіріңләр! сләрдін kалған jolға мән кіраі, дәді. Чоң ағесі оң kолdекі jolға кірді, ікінңі ағесі отрудекі jolға кірді, Һәмрә col kолdекі барса кәлмәс jolға кірді.

Андін кін ікі ағесі бір мунча jol jўрўп jәідіған еші jok, кәідіған әңні jok, тоlа jапәларні тәттї көсак ечіға тоlа кінаldі, беріп бір шәһәрдә бір kалапәзгә отун тошуп, су тошуп kаленің jуңіні көідўрўп kала пішуруп, піткан kалені сетіп шумдак ішләрні кіліп jўрді. Атесі бўріған хізмәт бу jапәда jўрўп көңнідін чіктї.

Һәмрә ағўлері біләи хошешіп барса кәлмәс jolға кіріп бір нәчән күн jol jўрді, бір күні бір jәрдә бір гумбаз көрўндї. Атам әйтіп ідї, тәlада консаң, гумбазнің ічідә kон! дәб-ідї, бўгўн кәчә шу гумбазнің ічідә конаі! дәді, дәп Һәмрә гумбазға бардї, ol кәчә гумбазнің ічідә jатті, тўш көрді, тшідә Пәріләрнің падішәjінің Һўllўкар дәп бір кізі бар ікән, т'шідә ені көрті, тәкліп алді.

Һўллўкар аіттї: сän мänї алдің сän мänің шähärімгä käл! дädї. Һämрā суредї: сän пärізат сänің шähärің каіда? дädї. Һўллўкар аіттї: «мänің шähärім бäш jўз jіllік jолда», дädї. У сözнї аңлап Һämрā һушідін käттї. Jаңа һўшіңа käлдї. Һämрā Һўлläкарңа аіттї: мänің jешім jўз jігірмä jätідў, андін кін Худаі та'ала мänің jенімнї алїдў, сänің шähärің бäш jўз jіllik jol бolса мän баралмаіт ікämmän. дädї. Дäгändін кін пärізат аіттї: мän пärізат, мän каі järнї хālісам мänің шähärім шу järдä болудў, андак бolса, мän kірk кўllік jолңа öjімнї елін käläі! сän шол kірk кўllік järгä käл! дädї. Һämрā аіттї: мän сänї ol kірk кўllік järдін каідак тапімän дädї. Пärізат аіттї: андак бolса мän качаі! сän мänї коңлап тутkін! дädї. Һўлläкар каштї, Һämра аркесідін коңладї, jätіп тутkідак болңанда Һämрā охунуп кäттї, оханса тўшї, тўшідä Һўлläкарнї көрўп ашік болдї. Һўлläкарнї істäп jўрдї, бір мунча кўн jol jўрдї, tola jапаларнї тарттї, атесінің бўріңан хізмätї көңнідін чіктї, Һämрānің көңнї Һўлläкарда болуп халдї. Бу мäшōкумнї каідін тапармін ікän дäп кäчä кўпдўз jol jўрдї, бір кўнї бір кумнін ічігä кіріп kалдї, jолінї ўттўрдї у кумда тікändін, кумдун бölök Һäш нämä jok. Һämра у järдä tola ңäріп болдї, асман төрөпігä kālica бір торңаі сāрап учун jўрідў. Һämрā көңнідä аіттї: jолнї шу торңаідін сурісам мänї jолңа селіп kojар, дädї; андін кін торңаіңа сöз кілдї:

äі Һауідекї боз торңаі!
сāрігелї тілің бар,
мändäк ңäріп болңанча,
jol көркössäң нä болңаі?

дäгändін кін ol торңаі Һауедін järгä учун тўшўп Һämрānї башлап бір jолңа селіп коідї, ol jолңа кіріп Һämра бір нäчä кўн jol маңдї, отус токус кўн болңанда бір такка jетіп käлдї, kālica tola ägіз, көңнідä аіттї: шу таңнің төпöсігä чіксам мäшōкумнуң öjї көрўнäр, мänі kірk кўн jol маңсаң тапісän дäб-ідї, бўгўн отус токус кўн болдї, jана бір кўнї kалдї дäп таңнің төпöсігä чіктї. Ol кўнї кäч болуп таңнің ўстідä jаттї. Таң аткандін кін kālап бір järдä бір баң көрдї, көңнідä аіттї: бу баң мäшōкумнің беңіңа окшаідў,

шу бакка бараі! дәдї. Һәмрā бу таҕдін тўшўп шол көргön баҕ төрöпкö jўрдї, бір мунча jol jўрўп ol бакка jәттї, көрсö, ol баҕнің темї тоla егіз, һәш jәрдә бакка кірідіҕан ішік jok. Ol бакка кірідіҕан jәр бармў ікән дәп ўч кетім чöрўлдї, кірідіҕан jер тапмедї. Бір jәрдә су кірідіҕан сўнгўч бар ікән, ol сўнгўштін Һәмрā баҕнің ічігә кірдї. Баҕнің ічігә кірсә һәш кіші jok, ol баҕнің отрусїда бір көl бар, суҕа толдуруп коjуптў; ol баҕнің ічідә кісмә кісмә дәрәхләр бар, мўвўләр бар.

Һәмрā көңнідә аіттї: мāшōкумнің беҕї шу чіҕї, мән бір jәргә jошунуп oltураі! мāшōкум келіп мәнї тапар. Әгәр дўшмәннің беҕї boлса, мәнї көрсö öлтўрәр, дәп өзї бір дәрәккә чікіп jошунуп oltурдї. Бір вактін кін бір мунча кәптәрләр келіп көлдәкї суҕа чомуп, судін чікіп сілкініп кіз боlдї. Бәтәмам парізатларнің кізї. Һәмрā уларнї көрдї, уларнің ічідә мāшōкї jok. Jана бір пәча кәптәр келдї, уларма келіп көлнің суіҕа чомдї, судін чікіп сілкіндї, уларма кіз боlдї. Һәмрā аңама кāледї мāшōкіенің дімма jok. Jаңа бір пәча кәптәр келдї, еніңдін ічідә бір тотї бар, уларма келіп көлдәкї суҕа чомдї судін чікіп сілкіндї, һәмәсї кіз боlдї. Тōтїма суҕа чомуп чікіп сілкіндї, ума кіз боlдї, көрсö т'шўдә көргön Һўllўкар мāшōкї шу. Һәмрā енї көрўп мāшōкінї тепіптў мән дәп көңнідә тоla хошаl боlдї. Андін кін Һўllўкар jенідекї кізларҕа аіттї: бу баҕнің ічідін адамзатнің jідї келідў, істәп тепіңlар! дәдї. Ol кізlар баҕнің ічінї істәп һәш нәмә тапалмедї. Андін кін Һўllўкар бір мунча кізlар білән озї істәдї, тапалмедї. Андін кін аіттї: бу баҕнің ічідә каідак адімзат боlсаң, өзöңнї ашкарї kil, мәнің мāшōкум Һәмрā келгән боlсаңма өзöңнї ашкарї kil! дәдї. Дәгәндін кін Һәмрā дәрәхнің төпәсїдін т'шўп өзінї ашкарї кілдї.

Андін кін Һўllўкар білән көрўштї, бу ікісї бір бірсїдін һāлї муңінї сураштї. Андін кін Һўllўкар аіттї: мәні Худаі таака сізгә бўріҕан ікән, мән сізгә тәгдім дәдї. Һәмрā аіттї: сәнің маңа тәккәніңгә гуәjің бармў? дәдї. Дәгәндін кін Һўllўкар аіттї: сіз jоlда келіп jетіп гумбазда коңҕанда шол качәсї мәнї сізгә ніка кіlіп еlіп бәрдї, сіз суредіңіз, сән пәрізат, сәнің шәһәрің каіда, дәдіңіз. Мән аіттім, мәнің шәһәрімнї сурісеңіз баш jўз jillik jol-

да, дәдім. Сіз аіттіңізімәнің өмрўм бәш jўз jilҕa jәтмәідў jўз jігірмә jillik өмрўм бар, дәдіңіз.

Андін кін мән аіттім: мән пәрізат, kaі jәрнї хәlісам шу jәрнї öі kilімән, андак bolca kipk кўllўк jәрдә öjўм бар, шу jәргә кәлің, дәдім. Сіз аіттіңіз: kipk кўllік jәргә беріп мән сәнї kaідін тапімән? дәдіңіз. Андак bolca, мән kaчaі! сіз koҕlaң! дәдім. Мән kaштім, сіз koҕlедіңіз, jәтіп кәліп тутkїдак kilҕанда охунуп кәттіңіз. Мәнің гуәjім шу ішләр, дәдї. Һәмрә аіттї: рас аітісән! дәдї.

Андін кін Һәмрә Һўllўkар білән ol баҕда әр хотунчілік kілдї. Мунің ічідә бір нәчә аі өттї. Бір кўннї Һәмрә Һўllўkар білән сөзлешіп oltураттї атесінің бўріҕан хісмәтї jәдіҕа кәлдї; андін кін Һәмрә ylyk кічік тініп jіҕledї. Һўllўkар аіттї: нәмәгә ylyk кічік тініп jіҕlaісіз, мәніңдін бөлөк мәшөkіңіз бар чіҕї дәдї. Һәмрә аіттї: мәнің мәшөkум jok, біз бір атедін ўч оҕлї idyk, біз ўч оҕулнї атеміз хізмәткә бўріп ідї, атеміз бір кәчә т'шідә булбулї Гоja дәгән kушнї көрўп аңа ашік болуптў, біз енї тепіп кәләміз дәп чікіп idyk. Бір jәргә кәlгәндә бір jol ўч бөлдї, біз ўчўлән һәр кәсіміз бір jolҕa кіріп булбулї Гоja kушнї істәп jўрдўk. Мән кәліп Худәнің бўрігї білән сәнї aldім, tola jапаларнї тарттім, атамнің бўріҕан хізмәтї, jәдімдін чікіптў, һәli шу іш jәдімҕа кәліп jіҕledім, дәдї, аҕilерім kaіда jўрідї ікән kушнї таптім'ікән, ja тапмедім'ікін, мән бу jәрдә болуп kaldім, атамнін бўріҕан хізмәтінї бўткәзмәдім, дәдї. Дәгәндін кін Һўllўkар аіттї: ol kушнї сізнің аҕilеріңіз тепіп baралмаідў ol kушнї сіз тепіп еліп бaресіз. Ol куш бізнің kушї, дәдї, мәнің атам пәрізатларнің падішаjі ідї, біз бір атедін ікі кіз idyk, атеміз өлгөндін кін, біз ікі кіз бөлўштўk, атамдін төрт jўз шаһәр kalҕан, канча kyl, канча пul kalҕан, буларнің jерімінї әгәчім alҕан, jерімінї маңа тәккән. Бу пуllарнің елішіп alҕан вахта, ol булбулї Гоja куш әгәчімгә тәккән, мән әгәчімгә кіші әвәтәі, ol куш маңа lазім болуп kaldї, маңа бәрсўн! дәп, бәрмәсә lәшкәр тартіп беріп сокушуп еліп кәліп саңа бәрәі, дәдї. Дәгәндін кін Һәмрә аіттї: андак кіліп болмас, кіші әвәтіп бәрсә jакшілік білән alҕан jакші. Дәгәндін кін Һўllўkар аіттї: әгәчім ol

кушнī jакшilik бiлäн бäрмäiдў. Андак bolса, мäн сäнī бiр дiвäгä кошуп äвäтäi! Сäн ol кушнī оңурlап елiп кäлгiн! дäдī. Бiр пäрiзатнiң рäсмäсī бiр ухлўlak jäтi кäчä кўндўз ухлаiмiз. Ухлўмаi oltурсak, jäтi кäчä кўндўз ухлўмаiмiз, дäдī. Бу кўндä мäнiң äгäчiм ухлап jатїдў, сäн мäн кошkан дiвäбiлäн берiп, дiвänī talада kojун өзөң кiрiп булбулī Гojенī елiп чiккiн! Ol jäрдä käпäзнī ачмегїн!

Бiр дiвänī кошуп Һäмрänī аiлїсiнiң шäһäрīгä булбулī Гojїңа äвäттī. Мунуң аресī бäш jўз jillik jol iдī. Ol дiвä Һäмрänī көтөрдī бäш jўз jillik jolнī iкi са'атта jäттī.

Һўllўkарнiң аilесiнiң шäһäрīгä барды. Һäмрä ol дiвänī talїда kojун өзī iшkäрi кiрдī. Кiрсä һämä дiвäläр ухлап jетiптў, улардiн өтўп jана бiр өiгä кiрдī, ol өiдä Һўllўkарнiң аilесī бiр täхнiң ўсiнiдä ухлап jетiптў Һäмрä kарїса ol булбулī Гоja käпäздä täхнiң ўсiнiдä есiңlik туруптў. Һäмрä ени көрўп täхнiң ўсiнiгä чiктī, булбулī Гojенī käпäз биlän алдī, елiп talїңа чiктī, көңнiдä аiттī: атам бу кушka tola ашik, мäн мунī ечiп көрöi! дäп ечiп көрдī. Ol куш Һäмрänī көрўп «адемiзат» дäп бiр кiшкiрдī, аңзīдiн täбäк, täбäк гўlläр ечiлiп jаргä төкўлдī. Булбулī Гojенiң ўнīнī дiвäläр iшiтiп уikудiн охандī, андiн кiн Һäмрänī тушуп патiшäjīнiң кешīңа елiп кiрдī. Бу адемiзат булбулī Гojенī оңурлїңан iкäн, дäдī. Патiшäjі аiттī: асманңа апчiкiп jаргä ташлаңlар! дäдī. Бiр дiвä көтўрўп Һäмрänī асманңа елiп чiкiп каттī. Һäмрä биlän биllä барңан дiвä кäлiп Һўllўkарңа хäбäр аiттī: Һäмрänī асманңа елiп чiкiп каттī, дäп. Аiткандiн кiн Һўllўkар бiр көк käптäр bolуп асманңа учуп чiкiп Һäмрänī тутуп jаргä т'шўрмäi елiп тўштī. Һäмрä һушīдiн катiптў өlўк кiшiдäк bolуп каптў, ени көрўп Һўllўkар tola jiңledī, өзīнiң һөкäма тäбiпläрīнī елiп кäлiп Һäмрänī сакаiтїңläр! дäдī. Тäбiпläрī көрўп бу Һäмрäniң аңрiсī каттiк, бу пат сакаiмаiдў, бiзгä kiрk кўllўk рухсат бäрiң! биз дурī бäрiп бекiп kiрk кўннiң iчīдä сакаiтiлiн! дäдī. Һўllўkар аiттī: андак bolса, шунда мäнiң jенiмда бекiңlар! дäдī. Тäбiпläр һäр кўнī бiр кiсмä дурī бäрiп бахтī. Һämрä kiрk кўн bolңанда тўзўlўп сöзгö кiрiп сöзläдī. Андiн кiн jана бiр нäчäн кўн бахтī. Сакejiп iлгäркiдäк болдī. Андiн кiн Һўllўkар аilесiңа кiшi äвäттī. Булбулī Гоja

кушнī маңа бäрсӯн! маңа käрäк болуп калдī. Бäрмäсä läшкäр бiläн берiп сокушуп кушнī алiмäн, дäп хатка бӯтӯп äвäттī. Аilесī бу сiңнiсiнiң бу сӧзläрiнī iшiтiп аиттī: сiңнiм кушнī мäниңдiн елiп аддмiзатка бäргäдäк мäниңдiн адемiзатнī jакшī кӧрӯп, булбулī Гojенī бäрäдигäн адемiзатнī маңа кӧрсӧссӯн! мäн кӧрӯп андiн кiн кушнī бäрäi! Ңӯllӯкар Ңämрäнī аilесiңа кӧрсӧттī. Аilесī кӧрӯп Ңämрäңа ашiк болдī. Ңӯllукарңа аиттī: сäн бу адамнī маңа бäргiн! Мäн муңа тоla ашiк болдум, дäдī, мäн сäнiн äгäчiм, сäн мäниң сiңнiм, аваl мäн äргä тäгмäi сäн тäгäдiңаммӯ? дäдī. Дäгäндiн кiн Ңӯllӯкар аиттī: бу маңа Худäнiң бурiгī, мäн сiңниң болсам мäниң äрiм шäрiäттä саңа рова боламдӯ. Дäгäндiн кiн аilесī аиттī, андак болса бiз äкiмiз казīнiң алдīңа дäрвалешiп барелiн казī бiзгä бӯрiса Ңämрäнī alелiн! дäдī. Бу iкiсī казīңа бармакчī болдī. Ол шäҥäрдä Ңӯllӯкарнiң äгäчiсīгä кӧjӯп jӯргäн бiр казī бар iдī. Ңӯllӯкарнiң äгäчiсī jошунукча казīнiң алдīңа бардī. Берiп казīңа аиттī: Ңӯllӯкар бiр адемiзатка тäгiптӯ, мäн енī кӧрӯп ашiк болдум, маңа бäргiн! дäсäм, бäрмädī, мäниң сiңнiм болса, мäндiн iлгäрī äргä тäгäдiңанмӯ? бiз сенiң алдīда дäрвалашмакчi болдук, сäн ол адемiзатнī маңа бурип бäргiн! саңа атамдiн калңан тӧрт jӯз шäҥäрдiм бар, jерiмнī бäрäi! кiрк мiң кул бäрäi! кiрк мiң кӯң бäрäi! кiрк мiң ат бäрäi! дäдī. Дäгäндiн кiн казī аиттī: маңа шäҥäриңниң, куллериңниң, етiңниң käрäгī jок, дäдī. Нäчäн jil болдī, мäн саңа кӧidим, мäн сӧз kilсам, сӧзiмнī алмедiң, ämdī алдiмңа käлiпсäн, бу мäңзiңгä он бäш, у мäңзiңгä он бäш сӧidӯрсäң, андiн кiн Ңämрäнī саңа бӯрип бäрiмäн, дäдī. Ол пäрiзат: Ңämрäнī маңа бӯрип бäрсäң сӧigӯн! дäдī. Ол казī iкi мäңзīгä он бäштiн отузсӧidī, ämdī сäн барңiн! Ңämрäнī саңа бурiмäн, дäдī. Андiн кiн Ңӯllӯкар кӧңнīдä аиттī: бiзнī сураidiңан казī мäниң аilамңа кӧjӯп ашiк болуп jӯргäн, аilам беріп ол казīңа бiр мунча пул бäрäi дäгäн болса, казīнiң кӧңнīнī хуш kилгäн болса Ңämрäнī аilамңа бӯрип бäрӯр. Мäн берiп казīнī бiр мунча сӧз биläн коркутаi! Андiн кiн маңа бӯрӯр! дäдī. Ңӯllӯкар казīнiң алдīңа бардī, бiр мунча сӧз kилдī андiн кiн аиттī: Аi казī бу iшнī сäн растībiläн сурегiн! растībiläн сурiмаi Ңämрäнī аilамңа бурiсаң, мäн сäниң бешiңнī

käsärmän. Ailam saña kanči pul bärgän bolca, ol pulğa toiğuzurmän. Rastïbïlän suregin kazï! däp bir munča sözbilän kazïnï tola korkattï. Kazï köñnïdä aittï: män Ḥämränï Ḥŭllŭkarnïñ ailesïğa bŭrïsam mänï öltŭr! dägänï rac. Män munï rastïbilän surap Ḥŭllŭkarğa bŭrï! dädï.

Andin kïn Ḥŭllŭkar Ḥŭllŭkar ailesï bilän Ḥämränï talešip kazïnïñ aldïğa därvïğa käldï. Bu ikï pärizatnï kazï suredï, surap Ḥämränï Ḥŭllŭkarğa bŭrïdï. Andin kïn Ḥŭllŭkarnïñ ailesïnïñ kazïğa tola ačïğï käldï. Sän Ḥämränï maña burïmän däp ikï mäñzimgä otus söidŭñ, ḥäli Ḥŭllŭkarğa bŭrïdiñ. Kazï aittï: šäriättä saña kälmäït ikän. Šäriättä kälmägändin kïn, män saña kaidak bŭrïmän? dädï. Dägändin kïn ol aittï: sän mänï otuz söidŭñ. Söigönŭññï bär kazï! Bärmäsäñ bešiñnï käsämän. Dägändin kïn kazï tola korkun kijalat boldï. Järgä kälap turdï. Andin kïn Ḥŭllŭkar kirip kazïnï tilän koidï. Andin kïn Ḥŭllŭkar bulbulï Goja kušnï elip Ḥämrä bilän özïnïñ šähärïgä jandï.

Öjigä kälgändin kïn anda bir näčä kŭn turup Ḥŭllŭkar bilän hošlešip bulbuli Gojenï elip atesïnïñ kašïğa jŭrdï. Bir munča jol jŭrdï, bajekï ŭč jolnïñ bešïğa käldï, u järgä kälgändin kïn ağilerï jädïğa käldï; ağilerim jeniп käldimikin, ja kälmädimikin, biz bu jol bešïda ŭčŭlän ŭč ok kojup idŭk, kasïmiz ilgärï kälsäk, ḥär kasïmiz özŭmiznïñ ohïnï elip kätilin, ḥär kasïmiz kälgännï kïn kalğenïmiz šunuñdin bililin däp idŭk, däp ok koiğan järnï baktï, bahca ŭčŭlä ok turuptŭ. Ol oknï körŭp Ḥämrä ağilerim kälmäptŭ, dädï. Ağilerim jok, män bu kušnï elip barğenim jakšï ämäs, män ağilerimnï tapai! andin kïn bu bulbulï Goja kušnï ularbilän atamnïñ aldïğa elip baraï! däp bulbulï Gojenï bäkitip kojup ağilerïnï istäp jŭrdï. Istäp bir šähärgä bardï. U šähärgä kirsä ağilerï bir kalapäzgä čäkar kirip otun tošup, su tošup ot kalap jŭrŭptŭ. Ḥämrä ağilerinï bu ḥälda körŭp köp jiğledï. Biz padišazedï bolcak, öz šähäriziдin äriliп boludŭğan kŭnïmiz šu ikän. Bölök šähärgä kälgändin kïn adämnïñ kadirïnï kiši bilmäidiğan ikän. Andin kïn Ḥämrä ağilerïnï elip öz šähärï töräpkä jŭrdï, bešïgä kälgän išläрïnï, jaña tartkallerïnï, näčä järdä olŭmdin kutkallerïnï, šundak jaña

тартіп jўрўп, булбулї Гojенї елiп кäлгäнiнї, бу һämä iшлäрiнї aғїлеріңа aйттї.

Андін кін булбулї Гоja коіңан jäргä jäтіп кäлдї, булбулї Гojенї елiп aғїлерїңа көрсöттї. Андін кін бу ўч aғенї ўчўлäн joлңа кіріп jўрдї.

Бір мунча joл маңгандін кін, aғїлерї aйттї: біснің көсегіміс аштї, сän бу шäһäргä кіріп нан сетіп елiп чіккін! дäдї. Һämрä нан aлғелї ol шäһäргä кіріп кäттї. Һämрäнї нанңа äвäртіп ікі aғесї кäңäштї: атеміз бізнї Чінімачінңа äвäткändä, һämä ішнї Һämрä бўткäздї, атеміз енї aңлап, Һämрäнї tola jакшї көрäдїған болдї, һälї булбулї Гоja кушнї jана Һämрä тепіп елiп кäптў, мунї атеміз jана jакшї көрöр, біз атемізңа һäш хізмät кілміңїнда болдук. Һämрä һälї нан елiп кälсä, сän нанңа беріп кäчіктің деп aңа гунä кojуп öлтўрäлін! кушнї біз тепіп кäлдўк дäп, атеміска елiп барелін! Атеміз Һämрäнї суріса біз енї көрмäдўк дäілін! Біз біläн joлңа біллä чікіп äрiлiп кäткän дäілі! дäп ікісї бу кäңäшнї кілдї.

Һämрä нан елiп кälгändін кін aғїлерї: сän нанңа беріп кäчігіп кäттің, бізнің көсеғіміз tola аштї дäп aңа гунäнї кojуп, сänї öлтўрäміз, дäдї. Öлтўрмäкчї болдї, Һämрä aйттї: мänї öлтўрмäңläр, мänї шубу кудукка ташлаңлар! кудукта jетіп мän öзäм öлўп kalai! дäдї.

Дäгändін кін ol ікі aғесї Һämрäнің ol ікі көзінї jулуп елiп кудукка ташледї. Ol ікі көзінї кушка бäрдї, куш jämäi канетіңа кісіп aлдї. Андін кін Гоja кушнї елiп, атесінің aлдіңа елiп бардї. Булбулї Гоja кушнї тепіп елiп кälдўк, дäдї. Атесї Һämрäнї суредї, aғїлерї aйттї: Һämрä joлңа чікkандін кін сläр біläн бармаімäн дäп äрiлiп кäткän, біз Һämрäнї білмäіміз, дäдї. Падішä ol кушнї елiп кälгänігä хошal болмедї, Һämрä jокäп кäткänігä tola jіңледї. Андін кін кушнї aлдіңа елiп кälдї. Кäпäзнің aғзінї аштї, куш сäрїмаідў. Падішäнің кушка ачіңї кälдї: мän саңа ашік болуп ўч оңлумнї істäтіп äвäттім, сäнї істäп беріп бір оңлум кälмädї, сänің елiп кälгäнгä мänің хошalліңім jок. Мänің Һämрä оңлумнї сänіңдäк jўз булбулї Гojїңа бäрмäіттім, сäнї шунча jапалар біläн aлдіруп кälсäм, нämä ішкä сäрїмаісän? Цällат кішкіріңлар, бу кушнї

öltўрсўн! дädī. Дäгäндін кін куш сäрап аіттī: мäнī еліп кäлгäн кіші булар ämäс, мäнī еліп кäлгäн кішінің ікі көзінī ojуп, кудукка салдī; муна көзī! дäп, ікі көзнī падішīҕа ташлап бäрдī. Мäн енің ўчўн сäрімаіман, дädī. Падішä бу сöзläрнī äшітіп, Һämрäнің көзläрінī көрўп һушідін käттī, тäхтідін jікілдī, jакілерінī jірттī. Бу ікі оҕлī атесінің һälінінī көрўп кілҕан ішігä пушман кілдī. Андін кін падішä һушīҕа кäлдī, булбулī Гojенī еліп ol ікі оҕлінī еліп öз нөкөрī біläн Һämрäнī ташлаҕан кудукнің бojīҕа кäлдī. Андін кін Һämрäнī кудуктін еліп чіктī, Һämрäнің ікі көзī ojуп көзī көрмäідіҕан болдī, атесī бу һälда көрўп тоҕа jіҕледī. Ämдī мунің көзінī каідак кілармäн? дäп тураттī.

Һауа гўлдўрläдī, aläм караңгулук болдī кўн тутулдī, каттік һаіват болдī. Һämрä аіттī: сläр jірак туруңлар, пäрізатlар кäлдī, пäрізат адämдін качідў. Патіmä кäлгäн кішіläрī біläн jірак беріп турдī. Һўllўкар андін кін асмандін тўштī, Һämрäнī андак көрўп тоҕа jіҕледī. Булбулі Гоja пäрізатнī көрўп бajекі Һämрäнің ікі көзінī бäрдī. Һўllўкар ікі көзнī орнīҕа кojуп канетī біläн сілпедī. Һämрäнің көзī сакejічī ілгäрідäк болдī.

Андін атесінің алдīҕа бардī, атесī біläн көрўштī, кäлгäн хахlерī біläн бір бір көрўштī бешīҕа кäлгäн ішläрнī атесīҕа, ol хахlарҕа аіттī, ікі аҕесінің кілгенінī аіттī.

Андін кін падішä ікі аҕесінің колінī баҕлап Һämрäҕа бäрдī, саңа кілҕан jапаларнī дäрдінī алҕін! халісаң öltўргўн! дädī. Һämрä аіттī: jамallікнī аўілерім білмäслігідін маңа кілдī, мäн һäргіс jамallік кілмаімäн аўілерім маңа һäр канча jамallік кілҕан болса, мäні Худаі та'ala сäламät сахledī, мäн аўілерімнің кілҕан гунälерідін öттўм, мäн аҕілерімҕа колумдін кäлішічä jакшілік кілўмäн. Һäргіз jамallік кілмаімäн, дädī.

Аҕілерī бу Һämрäнің сöзläрінī ішітіп, хіjалät болуп тоҕа іза таттī. Һämрä аҕілерінің īза тарткенінī біліп бір мунча jакші сöзläрнī кіліп, сläр бу кілҕан ішläріңгä хіjалät болмаңлар! маңа бу іш худаідіндў, дäп аҕілерī біläн көрўштī.

Һämрäңің бу jакшілік ішläрīгä патішä, кäлгäн хак ікі аҕесī һаіран калдī. Андін кін патішä Һämрäнī еліп булбулī Гojенī еліп

біллä кälгän халкīнī башлап шähärīгä jўрдī. Һämрā Һўллўкарнī біллä елип jўрдī. Патішā шähärīгä берip тўшўп хошаллерīдä нä-чä кўн Һämрāңа мäiläсi kiлip бäрдī. Андін кін шähär ічінī аіна бäтлік kилдī, Һämрānің Һўллўкар бiлän тojінī kилдī. Буларнің тojī kirk käч кўндўз kилдī, һäч адäм мундак тоінī көзбiлän көргön ämäс, kylak іші іткän ämäс патішānің мундак тоі kилңенің пäрізатlар kаіран kалдī. Патішā андін кін булбулī Гojенī тепip мäхсödіңа jäттī, бір ікі jil хошallik бiлän патішalik kилдī, андін кін öлдī, орнің Һämрā падішā болдī. Һämрā падішā болңандін кін адемізатка, пäріläргä ікі тajіпі хакка патішā болдī. Аңілерінī һäр käсінī бір шähäргä бäг kилдī, өзī Һўллўкар бiлän бір нäчän jil патішālik kилip алämдän өтўп кättī.

4) Сäіпўl Мўlўк.

Сäіпўl Мўlўк дäгän бір патішānің оңлī ікän; Сäіпўl Мўlўкнің атесī іхlім патішā ікän. Ol патішāда Суleіман паіңамбäрнің ўзўгī бар ікän. Енің ўчўн һämä іхlімнī сураіт ікän. Ol патішānің Сäіпўl Мўlўк дäп бір jalңуз оңлī бар ікän. Ol оңуl tola hekillik данішмän, бiлішlik jakшi оңуl ікän. Патішā көңнігдä аітат ікän. Ägäp мän өlсöм, оңlум орнумңа патішā bolca, іхlім патішā болуп сурінелī чеңī jätідў, дäп ol оңlīңа tola амрallik kilat ікän. Ol оңуl өзī tola батур ікän, tola jakшi чірailik ікän, у оңулнī һäр кіші көрсö ашik болідіңан ікän. Сäіпўl Мўlўк мäхтäптä охуп jўрўп он ікі jашka кіргändä Бäдälванī дäп бір пäрізат т'шўгä көрўптў. Т'шўдä көрўн аңа ашik болуптў. Енің дäрдідä Сäіпўl Мўlўк кўндін кўнгä tola jўдäп, толā jаман болуптў. Патішā оңlінің ашik болуп jўдäп кäткänінī көрўп һökämälерīңа бўріптў: cläp бу оңlумңа дўрі kилip сахаітіңlар! ішкінің дäрдідä аңрik болуп кättī дäп бўріптў. Һökämälар канчан кісма дўрі kилiптў, һäш käсі паіда kилмаптў. Патіша оңlінің мундак болуп кäткänігä бір кўнī колідін jötälän öjінің ічідägі аңajіп-ңарajіп нäрсäläрнī көрсötўп тамашā kилдуруп jўрўптў, оңlум мундак нäрсäläрнī көрўп машōкī көңнідін

чікармікін дәп. Сәіпүл Мүлүк бір сандукні көрүптүң, атесідін сураптүң: бу сандукнің ічідә нәмә бар? дәп. Патішә әітіптүң: мунің ічідә һөкәмәлар јасаған әінак бар, дәптүң. Сәіпүл Мүлүк әітіптүң: андак булса мунї ечің! мунї көрөї! дәптүң. Атесї сандукні ечіп бәріптүң. Сәіпүл Мүлүк әінакні колңа елип карап т'шүдә көргөн мәшөкінї көрүптүң. Мәшөкінї көрүп бір һуш болуп јікіліптүң. Патішә ені көрүп әінакні көрсәткәнігә пушман кілдї. Әінакні бекітіп әттї. Андін кін көрсәтмәдї. Сәіпүл Мүлүк гулап сәптї, андін кін түзәлдї.

Күндін күнгә Сәіпүл Мүлүкнің аңріңї каттік болдї, тепіпләрнің дүрісї, һәш кәсі паіда кілмедї. Патішә һөкәмәларңа әіттї: мунї кәмә кілсак болїдүң? дәп. Һөкәмәлар әіттї: ашікні сакаіткан мәшөкї. Сәіпүл Мүлүкні мәшөкігә әвәтсәк, шуну тапса, андін кін сакїјїдүң, дәдї. Патішә Һокәмәларңа әіттї: мунің мәшөкї кәсї төрәптә барса тапкелї боламдүң, күр'ә селіңлар! дәдї. Һүкүмәлар күр'ә селіп әіттї: Сепіл Мүлүкнің мәшөкї пәрізат ікән, ол пәрізат бәш јүз јіллік јәрдә ікән, дәдї. Дәгәндін патішә әіттї: адәмнің өмрї бәш јүз јілңа јәтмәідүң, мунї андак болса тапкелї болмаіт ікән, дәдї. Һөкәмәлар әіттї, Сулаіман паіңамбәрнің үзүгінї бәрсәң Сәіпүл Мүлүк өзї тапїдүң, дәдї. Дәгәндін кін патішә андак болса буларңа кәмә расләңлар! Сәіпүл Мүлүккө үч јүз кіші кошулін! Шунуң білән беріп мәшөкінї тапсун! Сәіпүл Мүлүккә бәш кәмә расләттї, бір кәмәні Сәіпүл Мүлүк өзігә јасїдүң. Кәмәнің ічідә тәх коідї. Сәіпүл Мүлүкні тәхшігә чікардї, Сулаіман паіңамбәрнің үзүгінї бәрдї, он јігітні Сәіпүл Мүлүк білән бір кәмәгә салдї.

Сәіпүл Мүлүкнің бір әмілдәшї бар ідї, енї біллә тәхшігә олтурңуздї, Сәіпүл Мүлүк ол әмілдәшігә тола амрак ідї, еніңсіс һәш іш кілмаіттї, тола јакшї көрәттї, андін кін бу јаңкілярнї калңан кәмәгә олтурңуздї. Булар кәмә білән дәрјенің ічідә Бедәлвәнінің шәһәрігә јүрдї.

Булар дәрја білән үч аі јол јүрдї, бір күнї бөран чіктї кәмәләрнї ңарк кілдї, бу кәмәдәкіләр һәмәсї суңа түшүп өлдї. Сәіпүл Мүлүк тәхтіпејіда әмілдәшї білән калдї. Булар коркуп һушідін кәттї. Буларнї Худаі та'ала сәләмәт сахледї. Һушіга кәлсә булар-

ның тәхтіпеҗі дәрҗенің чәтігә курукка чікіптў. Бу ікісі курукка чікіп бір нәчән күн јол маңді, јана бір јәргә дәрҗенің боҗўға кәлді; өткәлі ол јәрдә кәмә јок, ікісі бір сал јаседі, сал білән бу дәрјаға кірді, бір мунча јўргәндін кін, сал чечіліп ікі бөлөк болуп кәттї. Һәр кәсі бір пачесінің төпәсідә екіп кәттї. Буларні Худаі та'ala сахледі.

Сәіпўл Мўлўкнің әмілдәшї бір мунча екіп бір курукка чіктї, әмілдәш Сәіпўл Мўлўкні өлді дәп, јакїларні јіртіп көп јиғледі. Андін кін јолға кіріп јўрді. Сәіпўл Мўлўк өлмәі тәш чікса, бір шәһәрдә көрўшәрміз дәп, шәһәрма шәһәр әмілдәш Сәіпўл Мўлўкні істәп јўрді.

Сәіпўл Мўлўк бір нәчән дәрҗенің ічідә ахтї; бір күні курукка чіктї, әмілдәштін әрілғенігә, өзінің јалғуз калғенігә, барїдїған јолїні білмәгәнігә тола јиғледі. Енің јиғлїғенігә һауадекї кушлар һәмә јиғледі. Андін кін Сәіпўл Мўлўк бір јолға кіріп јўрді, ол јолда јапәні тола тарттї; бутлері канарді, јана јолға кіріп јўрді. Бәш, алтї аі јол јўрді, бәш алтї аіғїча кумдун, тікәндін бөләк һәш нәрсә көрмәді. Бір күні кәтіп бараттї, Хізір паізамбәр учуредї. Хізірні көрўп сәлам кілді, Хізір сөз суредї: каіда барїсән? дәп. Сәіпўл Мўлўк Бәдәлвәнігә ашік болғанінї, ені істәп ўч јўз кіші білән кәмәгә тўшўп чіккенінї, кәмә ғарк болуп, бу ўч јўз кішінің өлгәнінї, андін әмілдәші білән ікісі калғенінї енің білән бір нәчән аі біллә јол јўргәнінї енің білән сал јасап дәрјіға кіріп сал чечіліп кәтіп еніндін әріліп кәткәнінї, андін кін курукка чікіп бәш алтї аі тола јапә тартіп јол јўргәнінї, бешіға кәлгән һәмә ішләрні Хізірға аіттї. Андін кін Хізір тола сөзләрні аіттї; бешіңга күн тўшсә лазім болудў дәп бір һаса бәрді. Андін кін аіттї: сән бу јол білән барсаң, паләні јәрдә бір кудук бар, ол кудук ічідә дівә сўпәтї өі кіліп олтуруптў, ол дівә он јәтї патішәнің кізінї ап кәліп енің ічідә бәнт кіліптў, сән барсаң, бу кудукка кіргін! бу кізларні бәнттін халас кілғін! Андін кін сән мәхсодуңға јәтїсән, дәді. Дәгәндін кін Хізір наіғамбәр Сәіпўл Мўлўкнің колідін тутўп бір јолға селіп коідї. Андін кін бір нәчән күн јол јўрді.

Хізір аіткан кудук боҗіға кәлді, кәлсә дівә сўпәтї ол кудук-

нің аҕзінӣ таш білән јеніп ätіптў, ol ташнӣ көтўрўп алїдїҕаннің өнӣ jok. Андін кін Сäіпўl Мўlўк Хізір паізамбärнӣ көңнігä кältўрўп бärган kасесӣ білән ташнӣ көтўрўп ташledӣ: андін кін kудукнің ічігä кірдӣ, бір мунча jol jўрдӣ, бір сараінің ішігігä jättӣ, ішік kулуп селіп бäкітінтў, колідекі hасебілän kулупнӣ урдӣ, kулуп ечілдӣ, андін сараі ічігä кірдӣ. Кірсä падішäнің кізlерӣ Сäіпўl Мўlўкнӣ көрўп kоркуп тітрädӣ. Сäіпўl Мўlўк уlарнің көкунінӣ білдӣ. Сläр мäндін коркмаңlар, мäн сläрнӣ халас kілгелӣ кäлдім, дädӣ, у сözнӣ аңlап кізlар хошal болдӣ, бўгўн нächän кўн болдӣ, дівä сўпätӣ jok, біз сізнӣ дівä сўпätӣ кälгän чігӣ дäп көктук дädӣ. Андін кін Сäіпўl Мўlўк уlардін суредӣ: сläр кімнің кізlерӣ дäп. Уlар hämäсӣ öз атесінің етінӣ аітіп бärдӣ, hämäсі падішälарнің кізї ікän. Буlарнің ічідä бір кіз бар ікän, у тоla чіраілік ікän, еніңдін суредӣ: сän кімнің кізї дäп. Ol аіттӣ: мäн пärізатlарнің падішäjінің кізінің ämілдäші, мänің анам у падішänің кізінің анесінің бір тукkан дädӣ. Сäіпўl Мўlўк суредӣ патішänің кізінің етӣ нämä дäп. Ol аіттӣ: етӣ Бädälвänӣ, дädӣ. Дäгändін кін Сäіпўl Мўlўк мäшökумнӣ теніптўман, дäп тоla хошal болдӣ. Андін кін суредӣ: дівä сўпätӣ качан кälїдў? дäп. Ol кіз аіттӣ: бўгўн ärтänің ічідä кälїдў, дädӣ. Сäіпўl Мўlўк аіттӣ: дівä сўпätӣ кälсä сän сурегін! сänің jенің нäрдä бäкітіп коідуң? дägін! дівä jенінӣ бір järдä бäкітіп kоjуп jўрїдў, енің учун кіліч чапса өлмäідў, дädӣ. Дäгändін кін кіз аіттӣ: мäн бір кўнӣ ol дівädін суредім, мäн ішіткän дівä jенінӣ бір järгä бäкітіп kоjуп jўргідäк дäп, дівä аіттӣ: мänін jенімнӣ сурап нämä кілїсän? дäп, аітіп бärмädӣ, андін кін мäн jіңledім, сän мänӣ ата анамдін äріп еліп кälгälӣ ікі jіl болдӣ сäніңдін бір сöз сурїсам, аітіп бärмäісän, дädім. Дäгändін кін дівä аіттӣ: сän jіңlїмегін! мäн саңа аітіп бäрäі! мänің саңа аітіп бärмägänім, бір кіші мänің jенімҕа kас кілсä, мäн саңа аітіп бärсäм, кіші аңlап мänӣ öлтўрäр мікін дädім дäп аіттӣ. Мäн аітіп бärган білän енӣ кіші alalмаідў; jäті däрjедін өтўп бір däрjенің астінідa järнӣ көlап jенімнӣ көк käптärнің сўрätідä кіліп кäчїҕa селіп аҕзінӣ бäкläп көмдўм дädӣ. Андін кін мäн jана суредім, сänӣ кіші öлтўрсä, kаідак кіші öлтўрїдў, дädім. Мäн сурўҕандін кін аіттӣ:

ol kішінің kolīda Sulaiman paiғambärnің ўзўгі bolca, Хізірі аңа haca бärгän bolca, ol kіші berіp ol därjіғa hacecіні урса, мänің jенім ol däрjанің тägідін чікідў, дädі, häli бу вахта häш kішідä ol ўзўk jok, мänі häш kіші öltўrälmäідў, дädі. Дägändін kін Säipўl Мўlўk aіттї: andak bolca, Худаі та'ala бурїса дівä сўпätінї öltўrдўм, дädі, ol ўзўk мändä бар, Хізірі paiғambär бärгän haca бар. Aval berіp дівä сўпätінї öltўräi! andін kін сізläp kудуктін чікїraі! дädі.

Säipўl Мўlўk berіp, ol jäti däрjедін өтўп дівä сўпätі jенінї koiғan däрjaғa haca біläн урдї, дівa jенї käчі біläн чіktї, käчінің aғзінї ечіп körсö ічідä бір кök käптär бар. У кök käптарнї тутуп, kілічі біläн чепіп öltўрдї, андін kін kудукka käлдї. Haуа гўлдўрläдї, aläм karaңgulyk болдї, бір вахтін kін дівä сўпätі käліп kудук ічідä jікілдї. Дівä aіттї: aі jігіт jakші іш kілдің, мäні jана бір чапkін! мän бір jola ölöi! дädі. Säipўl Мўlўk aіттї: саңа чапkан бір kіліч болдї, сänї jана чапмаіман, дädі. Säipўl Мўlўk jана чапса ідї, у jäрдä дівägä jана паіда болаттї, Säipўl Мўlўk біläн jана сокуш kілаттї, енің ўчўн Säipўl Мўlўk kіліч біläн jана чапмедї, бу ішläрї hämäсінї Хізір Säipўl Мўlўkkä aіткан. Андін kін kудук ічідäкі kізларнї hämäсінї чікардї. Кудук ічідін дівänің ғазнесідін бір мунча altун кўмўшläрнї aldї, бу kізларнї elіп jol jўрдї. Häр käсі kізнї ата анесіғa ävättї. Бädälväнің ämілдäшінї сіңнім дädі, енї elіп öz шähärігä jўрдї.

Ol kіз aіттї: мän öjімгä барғандін kін Бädälväнї мänі kälдї дäп ішіса, мänі körгälї kälідў; kälгändін kін мän анамғa aітіп, ol мäшökіңізнї нікä kілдуруп elіп бäраі! дädі. Андін kін ікісі бір нäчäн кўн jol jўрдї, ol kізнің шähärігä jättї, öjігä бардї, ol kізнї ата анесінің kolīғa топшуруп бärдї, kіз aіттї өзінї дівä elіп кечіп käткänінї, ol дівä jана бölök он jäti патішänің kізлерінї elіп käлгänінї, буларнї дівä kудук ічідä бänt kілгенінї, бу дівänің kілған ішлерінї hämäсінї ата анесіғa aіттї. Андін kін aіттї: бу jігіт Бädälväнї т'шўдä körўп ашік болуп істäп чікіп käлгän ікän. Jолда Хізір paiғambär учурап jолда kудукта дівä бänt kілған kізlар бар, сän енї kутkаз, дівänї öltўргін! дäгän ікän. Бу jігіт kудukka

кіріп дівані oltўрді, kудук ічідакі кізларні дівaнің kолідін kутказдї, kудуктін елiп чікіп һäр кäсі патішанің кізіні өзігä ävättї, мані сіңнім дäдї, мäні өзї біллä елiп кäлдї. Мäн аіттім, мäн öjімä баргандін кін, ol мäшөkуң мänің ämілдäшім, мäні кäлдї дäп аңліса көргäлї кäлідў. Кäлгändін кін мäн ата анамңа аітіп саңа елiп бараі! дäдім, бу jігіт патішä задї ікäн, атесї tola чоң патішä ікäн, бу оңулні атесї tola jakші көрät ікäн, ol патішанің муніңдін бөлök balecї jok ікäн, бу Бäдälвäні ашik bolуп атесідін äріліп чікkelї бäш altї jil bolуптў, бу бäш altї jілнің ічідä tolä japäларні тартіптў, атесї кошуп бäрген нäчäн jўз кішісї бар ікäн, уlардін äріліптў; һäli мäні елiп мунда кäлдї, ämді cläp Бäдälвäніңа кіші ävätіп aldуруп käліңläp. Бäдäвäнтві бу jігіткä елiп бäрілін! дäдї.

Андін кін ol кізнің ата анесї Бäдälвäнтңа кіші ävättї, ämäлдäшің кäлдї, дäп. Бäдälвäні ämілдäшінің кälгäнтні аңлап ämілдäшіні көргäлї кäлдї. Кälгändін кін булар бір бірінің һälіні сурaштї. Ämілдäшї ікі jілдін дівä kолїда kудук ічідä бäнт bolуп tola тартkан japäлерінї Бäдälвäнтңа аіттї. Біз он jäті патішанің кізіні Cäіпўl Мўlўk дäгän бір jігіт, дівäні öltўрўп бізні xalac kiліп елiп чіktї, дäп аіттї.

Андін кін бір ікі кўн турдї, бір кўні ämілдäшї, Бäдälвäнтңа аіттї: бу jігіт патішä задї ікäн, бір кўні сізні т'шўдä көрўп, сізгä ашik bolуптў, сізнің дäрдіңізні ата анесідін äріліп tola japäларні тартіп мунда käліптў, бу jігіткä сіз өзіңізні kобуl kілің! дäдї. Cäіпўl Мўlўкні tola täіріп кildї.

Бäдälвäні аіттї: мäн сäні дівä елiп кечіп кätіп käліптў дäп көргäлі кälдім сäні, маңа äр тепіп кälдіммікін дäп кälмädім, бу jігітні kанча обдан bolсада, сän маңа täіріп kilмегін! мäн өзömні аңа kобуl kilмаіман, дäп jіңledї, ol ämілдäші сөзіні алмңанңа бір төräптä у jіңledї. Чікіп анесңа аіттї: Бäдälвäні манің сөзўмні алмедї, ämді сän чікіп аіссаң мäні бу jігіткä jalңанчї kilміса, бу jігіт мäні сіңнім дäдї; мäн Бäдälвäнінї елiп бäрiман дäвäда кildім, бу аңа тäгмäсä мäн Cäіпўl Мўlўкнің ўзігä karалмаіман, дäп анесңа tola jіңledї.

Андін кін анесі чікіп Бәдәлвәнігә тоla jакші нәсіjәтләрні кілді, Сәіпўл Мўлўкні тоla тәіріп кілді. Сән аңа өзөңні кобул кilсаң, дәді. Андін кін Бәдәлвәні аіттї: у адәмізат болса, мән пәрізатнің патішәjі болсам, мән өзөмні аңа нәмә дәп кобул kilai, дәп анесінің сөзігә унўмеді. Анесі сөзіні аңламағандін кін чікіп каттї.

Сәіпўл Мўлўк тоla тәіріп кілгені Бәдәлвәнінің көңнігә тўштї. Көңнідә аіттї: булар jатkандін кін шу jігітні өзөм бір көраі, дәді. Ол кўні кўн кәч болді, әмілдәшї сөзіні аңлїмўгенігә Бәдәлвәнігә сөз kilмаі jігlап jетіп бір jәрдә jухлап kалді. Ата анесі jаттї улар jатkандін кін Бәдәлвәні шу jігітні өзөм бір көраі дәп, Сәіпўл Мўлўк бар өінің ішігігә бардї. Барса Сәіпўл Мўлўк бір мунча jігітләр білән маі ічіп олтуруптў, ені көрўп әмілдәшї тәіріп кілгандін зіада ікән, дәді. Көңні тўштї. Көңнідә аіттї: мән бў jәрдә узак турмаі! әмілдәшім окунуп мәні бакса, мән орнумда jок болсам, мәні істәп бў-jәргә кәлсә, мән тоla їза тартіп кәтўрмән. Мән еңің сөзіні аңлїмігән дәп jеніп jатkан өjігә бардї. Беріп әмілдәшіні көрсә тоla каттік ухлаптў, нәчән кўндін jол jапәсіні тоla тарткан учун, андін кін өзі орнігә кәліп jаттї.

Сәіпўл Мўлўкні хіal кіліп уіхусі кәлмәді орнідін jана коптї, Сәіпўл Мўлўкнің ішігігә бардї, беріп карїса бajакі маі ішкән jігітләр әрік чікіп кәтіптў, Сәіпўл Мўлўк jалңуз каптў, мәшөкінің дәрдідә уіхусі кәлмәі өі ічідә меңіп jўрўптў; Бәдәлвәні Сәіпўл Мўлўкні мундак көрўп тоla көідї, hушідін кәтіп jікілді. Бір вахтін кін Сәіпўл Мўлўк мәшөкімні kаідак көрўрмән мікін дәп, мәшөкінің дәрдідә уіхусі кәлмәі талаңа чіктї, чікса ішікнің алдіда бір нәмә jатїдў, Сәіпўл Мўлўк jенігә бардї бу кім ікән дәп kарїді, карїса мәшөкі Бәдәлвәні. Андін кін Сәіпўл Мўлўк бешіда олтурдї, Бәдәлвәнінің бешінї кучеңігә алді, бір вахтін кін Бәдәлвәні hушігә кәлді, hарїса Сәіпўл Мўлўкнің кучеңіда jетіптў. Бәдәлвәні мундак болған ішігә тоla їза тарттї. Андін кін Сәіпўл Мўлўк білән бір нәчән сөзләштї. Сәіпўл Мўлўк Бәдәлвәнінің дәрдідә тарткан jапәлерінї әрәк аіттї, бу ікісі бір бірігә hәлї муңінї аітішіп олтурдї. Бір вахтін кін таң етіп kалді, Бәдәлвәні өjігә кіріп орнида jаттї. Сәіпўл Мўлўк мә jеніп өjігә кірдї.

Андін кін ämілдäшї охунуп орнїдін коптї, Бäдäлвänїнї кördї, körўп köңнїдä аiттї: бу мäн аiткан сözläрнї унїмедї, мänї Сäiпўl Мўlўккä jалҕанчы кildї, ämдi бiр hilä kiliп Сäiпўl Мўlўкнї körгöсäк, ol jигiтнї körгöндiн-кiн köңнї кiziп мäн аiткан сözläргä унармiкiн, дäдї. Андін кін чiкіп бу сözläрнї анесiҕа аiттї: сän кiрiп Бäдäлвänїҕа jана аiткiн! мäнi хijалäткä koiмiсун! дäдї. Äгäр бу сözläргä унўмiса бiр мäхрi kiliп Сäiпўl Мўlўкнї körсäткiн! енї körгäндін кін унар, дäдї.

Анесї Бäдäлвänїнің кешiҕа кiрдї, бiр мунча сözläрнї kildї, андін кін аiттї: сän ämілдäшіңнї хijалäткä koiмеҕін! біз аiткан сözläрнї kyleҕіңга alҕін! ol jигiтнї özöңгä kobyl kilгін! ol jигiт саңа tola lajik, дäдї. Дäгäндін кін Бäдäлвänї аiттї: андак bolca анамҕа кiшi ävätіңläр. Анам makyl дäсä мänма makyl дäiмän, дäдї. Бäдäлвänї мундак дäгäндäн кін ämілдäші бiлän ol анесї tola хошal bolуп, Бäдäлвänї анесiҕа хат бўтўдї. Сäiпўl Мўlўкнї tola jакшi дäп täiрiп kiliп Бäдäлвänїҕа ашik bolуп kälгänінї, hämä iшläрнї хатка бўтўп бiр кішідін ävättї.

Ol кіші Бäдäлвänїнің шähärїгä jätїдў, хатнї анесiҕа бärдї. Хатнї körўп Бäдäлванїнің анесї аiттї: бу jигiтнї tola täiрiп kiliптў, маңа ävässўн мän köräi, андін кін кizімнї bäräi! дäдї. Ol вахта Бäдäлвänїнің атесї bölök шähärгä käткän iкän, kälїдїгän вахтї jекін bolуп ідї. Бäдäлвänїнің анесінің хiälї патішä kälсä jигiтнї körсä, біз iкімізгä jарїса андін кін bäräliп! дäп хial kildї. Енің ўчўн Сäiпўl Мўlўкнї мунда ävätіңläр, дäдї.

Ävätкän кіші анда ämілдäшнің шähärїгä jätіп бардї, анесінің аiткан сözўн уларҕа аiттї: анесї Сäiпўl Мўlўкнї kälсўн! дäптї. Бäдäлвänї kälсўн дäiмäптў. Бäдäлвänї köңнїдä аiттї: Сäiпўl Мўlўк мänің анамнің кешiҕа кässä, мän мунда äрiліп kalсам, біз jана бір järдä bolуп körўшкічä мän мунда kaiдак чідап jўрärмän, дäп jошунукча jiҕledї.

Андін соң Сäiпўl Мўlўкнї Бäдäлвänїнің анесінің кешiҕа ävättї, бір кўнї анда jättї. Бäдäлвänїнің анесї Сäiпўl Мўlўкнї кördї. Körсä улар täiрiп kiлҕандін зiада iкän. Кizіҕа tola lajik iкän, енї körўп анесінің köңнї кizідї, кizімнї bäräi! дäдї. Сäпўl Мў-

lўккä патішä ханї äңіl käідўрдї. Сäіпўl Мўlўк он jілдін tola jапäларнї тартіп ідім, Худаі та'ala мäхсōдумңа jäткўздї, дäп tola хошal болуп шўхрілäр кілдї. Андін кін бір мунча jігітläр білäң ōңа чікіп кättї. Сäіпўl Мўlўк ōңа чікkандін кін патішä кäлдї. Патішäнің хотунї патішäңа аіттї: бір адämізат патішäнің оңlї Бäдälвänїңа ашік болуп käліптў, ата анесідін äріліп чікkелї он jіл болуптў мунің ічідä tola jапäларнї тартіптў, Бäдälвänїнің ämілдäшїнї дівä ап кечіп käткän ікän, дівänї ol ölтўріптў, ol кізнї дівänің kолїдін kуткузўп kелiп käптў дäп. Патішäңа tola täіріпїнї кілдї, hälі бір нäчän jігіт білäн ōңа чікіп кättї, дäдї. Дäгändін кін, ōңа біллä чікkан jігітläр кäлдї. Сäіпўl Мўlўкнї дівä елiп кечіп кättї, дäп käліп хäбäр аіттї. Ol дівäläр бу пäрізат патішäjінің дівäläрідін коркаттї. Енің учун елiп беріп Сäіпўl Мўlўкнї ölтўрмädї, бір сандукka селiп бір дäрjанің асінідä jäр kōлап елiп бäріп шунда кömдї. Падішä бу сōзнї ішітіп нурңун дівäläрдін läшкäр елiп ol дівänің шähärї төрäпкä jўрдї.

Андін кін бу хäбäр Бäдälвänїңа кäлдї. Бäдälвänї ў сōзінї ішітіп ämілдäшї білäн ікісї jіңlап jакїlерінї jіртіп булармä дівäläрдін нурңун läшкäр елiп ämілдäшї білäн ікісї jўрдї. Läшкäр елiн беріп jäттї. Ікі төрäптін ol дівäläргä läшкäр тägдї, көп дівäläрнї ölтўрдї. Tola ölтўргändін кін, ol дівäläрнің патішäjї аіттї: бу jігіт мänің оңlумнї ölтўрган ікän, мän оңlумнің кенінї alїмän, дäп aлдуруп кäлдім. Сläргä бу оңуl lазім болса, мänің оңlумнің кенінї елiп кätіңläр! дäдї. Бäдälвänї аіттї: сän біздін оңlуңнің кенінї тілäп kілсаң, біз сänї шähärің білäн көідірміз.

Сän Сäіпўl Мўlўкнї kаі järдä бänт kілңан болсаң, бізгä тіз чікаріп бäр. Дäгändін кін ylap kopkуп Сäіпўl Мўlўкнї кömгän järдін сандук білäн елiп käліп бärдї. Сäіпўl Мўlўкнї ечіп көрсö ölгідäк болуптў. Ңушідін кätіптў, сöз kілмаідў. Андін ol патішä кізї Бäдälвänї білäн Сäіпўl Мўlўкнї елiп öjігä кäлдї.

Вір нäчän кўн бахтї, андін кін Сäіпўl Мўlўк сакеjін ілгärігідäк болдї. Сакаіңандін кін патішä тоі кілiп Бäдälвänїнї елiп бärдї. Елiп бärгändін кін нäчän кўн jўрдї. Бір кўнї Сäіпўl Мўlўкнің та анесї, ämілдäшї jäдіңа käліп jіңledї. Бäдälвänї суредї: нämä

jiğlaisiz? däp. Ol aittī: bŭgŭn mänің atam anam jādimğa kälдī, bir ämildäshim bar idī, därjāğa ekip kättī, ol jādimğa kälдī. Shularğa köңlŭm buzulup jiğledim, dädī. Bädälvānī aittī: Худаі та'ala sізnī maña jätkŭzdī, ämdi ata anеңizğa, ol suda akkan ämildäshiңizgä jätkŭzŭr, siz bulap ŭchŭn jiğlap köңniңizni buzmaң! bŭgŭn siz ōğa chikip talenī körŭp tamashā kilip köңniңizni elip kilің! däp bir munча jakshī sözlärnī kildī. Säipŭl Mŭlŭk хотунідін bu sözlärnī ішітіп bir munча jigitlär bilän ōğa chiktī. Köңnідä ämildäshīnī jāt kilip kätip baraттī. Därvāsi tŭbīdä bir ğäріпnī kördī. Säipŭl Mŭlŭk köңnідä aittī: bu bŏläk järdin kälgän ğäріпkä okшaidŭ, munī öigä elip barsun! ōdun kälgändin kīn, söz suraі! mänің ämildäshim ölmägän bolca, bir shähärlärdä bu körgän bolca, andin kīn män ämildäshimnī таппаі! dädī. Dägändin kīn nökärlärīgä aittī: bu oğulnī män ōdun kälgічä elip bäріп sахlaңlar! Män kälip munuңdin söz suraімän! dädī. Andin kīn bu äväткän kіші berip u musapir jigitnī tuttī. Säniңdin patіша zādī söz suraімän, dädī. Säni patіша zādī ōdun jeніп kälgічä bir ap berip sахlaімiz, däp elip jŭrdī. Ol jigit köңnідä aittī: män häш jaman іш kilğenim jok, mändin nämä іш suraidŭ, män nächän jildin shunча japālarnī tartip kāldim, ämdi patіша zādī tutkun bolup jana tartīdiğan japājim bar chiğī däp jiğledī. Enің jiğleğīğa bakaі ol kälgän kішілär elip bardī. Barğandin kīn, bir hilä tepip ol oğul kaштī. Andin kīn u tutup kälgällär bахса ol oğul jok, kechiptŭ kochima koча kіші kojup istädī. Bir järdä mökŭp jatkan ікän. Ŭ järdin tepip tutup bağlap elip kāldī, kolī butīğa kішän celip zinданğa celip ättī.

Säipŭl Mŭlŭk ol oğulnī апперіп sахlaңlar män kälip söz suraімän däp ōğa kättī. Ol kŭnī ōdun janğīча Säipŭl Mŭlŭknің köңnідä ol oğul turdī. Ōdun jeніп barsam shu ğäріптін söz surĭsam mänің ämildäshimnī kördī mікін däp käшkічä хіалī шубу boldī. Kŭn käш kirdī, ōdun jandī, Säipŭl Mŭlŭk öjigä kälip, bajaki kішілärīgä aittī: män aitkan ğäріпnī elip kälіңlär! män eniңdin söz suraімän, dädī. Ular berip zinдandin chikeріп putī kolīdeki kішän bilän Säipŭl Mŭlŭknің aldīğa elip kāldī

Säipŭl Mŭlŭk eni körŭp халхīğa achiğī kāldī. Bu ğäріп musapir

bolca nämä ішкä кішän caldіңlap? dädі. Ular aіttі: sіznің hökmўңіz bіlän elіp kälіp ідўk. Kečіp kättі. Munі істäp tepіp kälдўk. Jana kečіp kätä mікін, däp putі kolіғa кішän celіp бекітіp koidyk, dädі. Däгändін кін Säіпўl Mўlўk ol oғulдін söz suredі: sän maңa köргінäңnі, ішіткäніңні rastі bіlän maңa aітіп bäргін! andін кін мän saңa tola iltipatlarnі kilїmän. Ћär kančі mähcōduң bolca aңa jätkўzїmän, dädі. Ol oғul köңnідä aітті: bu patішā zādі ajan jakші cözlärnі kilїdў, munuңda bір hіхмät бар, dädі. Andін кін aітті: mänің шähärімnі suraісeңіz palänі шähär, ol шähärнің patішājінің oғlынің t'шўдä bір pärізatka ашік boldі. Enі tapїmän däp ўч jўz кіші bіlän kämägä kіріп jўrdі. Bір нächän kўndін кін kämä ғark bolyp bu кішілär ärak öldі. Мän patішā zādі bіlän täхtіpejінің tōpäcідä kaldім. Andін кін bір kurykka чіktyk, bір нächän kўn jol jўrdўk. Jana bір därjіға kälдўk. Patішā zāді bіlän ікўläп bір cal kildyk, enің bіlän suға kірдўk. Cal чечілді, ікўläп ajірап kättўk. Мän ekіп bір kurykka чіktім, bір шähäргä kälдім, mänің ämілдäші patішā zādі ekіп kättі, öldўmікін, ja tірік бар мікін? ägär tірік bolca шähärma шähär істädім, бар bolca таппаі, däp. Muңar uzak jillap boldі, tap'almedім. Bu шähäргä ol patішā zādіні істäp kälіp ідім. Bu sіznің nökärläріңіz mänі korkutyp tуttі. Мän bulardін каштім, bular mäні täпіп kälіp kol ajeғімні бекітіp zінdaңa saldі, däp közнің ayelідін ахріңїча aітті.

Bu cözlärnі Säіпўl Mўlўk aңlap özінің täхtідін ташledі, ämілdäшінің putіні kuчakledі. Bu ікісі bір бірібіläн tonушyp, hallarіні aітішіп köp jіғlaшті. Andін кін ämілdäшігä patішā хānі äңілärnі käidўrdі, Bädälvänінің ämілdäшіні ol jігіткä toi kіліп elіp бärdі. Säіпўl Mўlўk ämілdäші bіlän körўштi, mäшōkіні tepіp aldі, mähcōdіға jättі. Ämdі ata anesіda kaldі.

Ћär kўllігі ata anesіні tola jät kilїdў. Bір kўнi ol päрізat patішājідін рухсат tілäп köчўп хотуллеріні elіp özі шähärігä käldі. Ата anesі bіlän körўштi, Säіпўl Mўlўk mähcōdіға jätіп andін кін patішā bolyp alämдін kättі.

V. XALK ARESIDEKI ƕIKAJÄTLÄP.

1) Oƣrï.

Xueurï baï bar ikän, enïƞ altun kŭmŭsh pulï tola ikän, bir kŭn o Xusurï ölдï. Munïƞ pulïnï ballerï ƕämäsïnï xäshlädï. Ŭch jŭz säp kŭmŭsh kaldï, munï choƞ oƣlï xäshlädigännïƞ ƕäsh jaƕï jok bir järgä saldï. Bu kŭmŭshnï biz ŭch oƣyl jŭz särdin iliship alelï däp mäslä'ät kildï. Bularƣa makyl bolup shundak kildï. Bir jildin käin, bu kŭmŭsh ŭch oƣulnïƞ aresïda ŭtip kättï. Choƞ aƣesï aittï: bu ŭch jŭz säp kŭmŭsh ŭtip kättï, biz ämdï ŭch aƣesï köƞŭl ämäs jaman bolup kalïдŭ. Palanï shäƕärдä bir ädil jakshi padishä bar biz ŭchŭlän berip shuƞa dat kilelï. Kŭmŭshnï käsïmiz alƣan bolcak patishä surap tepip bärïдŭ. Bu ŭch oƣyl mäslä'ät kilip patishänïƞ keshïƣa jŭrдï. Bir kŭn shäƕärgä jekin barƣandin kïn, bir atlik kishi shäƕärдin chïkip käldï, kälip ŭch oƣulƣa uchurattï. Bu kishi suredï: menïƞ bir tŭbä jokap kättï kördiƞmï? Ular aittï: körmädŭk. Turup choƞ aƣesï u kishinï kichïrip, tŭbäƞnïƞ oƞ közï karïƣumidï? däp suredï. Bu tŭbä ägïsï karïƣu'дï дädï. Körдŭƞmŭ? дädï. Körmädim дädï. Ötŭp kätip idï. Ikinchi inïsï jana kichïrip: tŭbäƞniƞnï oƞ töränïgä shirnä ätkanmŭ? col töräpïgä sirkä ätkanmŭ? дädï; ätkan, дädï. Körдŭƞmŭ? дädï. Körmädim, дädï. Ötŭp kättï. Ŭchŭnci inïsï kichïrip. Tŭbäƞnï bir cholak it ärgäship barƣan midi? Kurseƣïда balecï bar xotun minip alƣan midï? дädï; minip alƣan, дädï. Körдŭƞmŭ? дädï. Körmädim дädï.

Ol kishi bulardin suredï: cläp körmäicläp, tŭbämniƞ közï kariƣu äkännï kaidin bilïsän? shirkä salƣennï kaidin bilïsän? Cholak it ärgäship alƣannï kaidin bilïsän? Kurseƣïда balecï bar Xotun mingännï kaidin bilïsän? дädï. Mäniƞ tŭbämnï elipsäp, дädï. Ular aittï: tŭbäƞnï biz almadyk, biz padishänïƞ keshïƣa dat kilip bare-

міз, андак болса сәнма патішәнің кешіңа біз білә бірга jўр! Падішә бўріса тўбәңні біз төлөп бәрәлін!

Бу шәртї падішәнің кешіңа кәлдї. Падішәңа кәліп булар дат кілдї. Бу тўбәнің игәсї аіттї: бір тўбәм jокап кәтіп ідї, булардін сурап ідім, көрмәдім дәдї. Бу чоң аңесї кічіріп тўбәңнің көзї кәріңумў дәп суредї. Кәріңўдї дәдім, көрдўңмў дәсәм, көрмәдім дәдї. Мән өтўп кәттім; ікінчі інісї кічірдї: тўбәңгә шірнә, сіркә әткан мідї? Әткап ідї, көрдўңмў дәсәм. Көрмәдім дәдї. Ўчўнчі інісї кічірдї: тўбәңні чолак іт әргәшіп алңанмідї? Курсакта бала бар хотун мініп алңанмідї? дәдї, мән көрдўңмў дәсәм, булар көрмәдім дәдї, сән көрмәсәң булар кайдак білісән дәп суредім. Андак болса, біз падішәнің алдіңа датка барїміз, сән бірга jўргўн! дәп еліп кәлдї.

Падішә булардін сурдї: сән көрмәгән тўбәнің оң jакїдекі көзї кәріңу әкәннї кайдак білдің? дәп суредї. Чоң аңесї аіттї: jолда бір тўбә jўрўп кәтіптў, jолнің сол төрәптәкї чөпнї еліп jәптў, енің ўчўн оң көзї кәріңу әкән, дәдім. Патішә ікінңі інісідін суредї: тўбәнің оң төрәпїгә шірнә әтканнї, сол төрәпїгә сіркә әтканнї кайдін білдің? дәдї. Ол кіші аіттї: кәліп jататтім, jолнің оң төрәпїгә чібін урнушуп кәліптў, сол төрәпігә паша урнушуп кәліптў. Чібін татілік нәмәнї jәідў, паша ачіклік нәмәнї jәідў, енің ўчўн тўбәнің оң төрәпїгә шірнә салңан әкән, дәдім, сол төрәпїгә сірнә салңан әкән, дәдім, тўбәнї көргәнім jок. Патішә ўчінчі інісідін чуредї сін чолак іш әргәшіп алңаннї курсегїда балесї бар хотун мінгәннї кайдін білдің? Ол аіттї: jолнї барңінча ол хотун тўбәдін т'шўп сігәli олтуруптў, сіп болуп онудун турңунча jаннї тајеніп копуптў енің ўчўн курсегїда балесї бар хотун мінгән әкән дәдім. Ол хотун сігічә, іт олтурңан әкән кўруңї jәргә катіліптї, енің ўчўн чолак іт әрішкән әкән дәдім; тўбәнї көргәнім jок. Патішә аіттї: тўбәңні булар көрмәгән әкән, беріп тўбәңні тепіп al! дәп тўбәнің әгәсінї чікеріп әттї.

Булар патішәңа дәт кілдї: атеміздін калңан ўч jўз сәр кўмўш бар ідї, ўч оңулнің аресіда ўтіп кәттї. Патішә сурап бу кўмўшінї кәсіміз алңан болсак сурап тепіп бәрәрмікін дәп патішәңа

кäлдӱк. Патіша аіттї сläр ӱч кӱндін кїн кäліңläр! андін мäн сураі! дäп буларнї патішälik сараідін чікардї. Ӱч кӱп булҕандін кїн буларнї патіша кічкіріп коі öлтӱрӱп аш кіліп маіман кілдї, булар патішанің ешіна, бул harам, біз jämäіміз, дädї. Патіша бу сöзӱн ішітіп ачіҕї käліп буларнї кішкірттї. Сläргä аш бäрсäм, нä ӱчӱн harам дäп jämäісізläр, дägändін кїн. Чоң аҕесї аіттї: коі іт ämгän коі äкän, дädї. Патіша коічінї кічкіріп, коі іт ämгänї расмӱ дäп суредї. Коічї ämгänї рас, дädї. Ікінңі інісї аіттї: пугдаі täріgän järgä адамнің öлігї бар äкän, енің ӱчӱн ашнї harам дädӱк. Патіша аш täріgän кішінї кічкіріп сän бугдаі нägä täргän, дädї. Ол аіттї. Бурун адам кömгän jär бар äкän, мäн шу järнї тӱзäп бугдаі täріп ідім.

Ӱчінңі інісї аіттї: ӱзӱмнің тӱбігä адамнї кömгän äкän, дädї. Патіша баҕечінї кічкіріп; сän бу ӱзӱмнің тӱбігä нä ӱчӱн адам кömдӱң? дädї. Баҕечї аіттї: кӱндä кіріп ӱзӱмнї оҕурlап кättї, бір кӱн märап oltурдум, ол оҕрї кälдї, tajak біläн cokуп ідім, öлӱп kaldї, kopkуп ӱзӱмнің тӱбігä кömӱп äттім, дädї. Патіша jана ӱч кӱндіп кїн käліңläр! дädї.

Ӱч кӱндін кїн буларнї патіша кічкіріп маіман кілдї, андін кїн патіша булардін сöз суредї. Патіша аіттї:

Бір баініңкї бір кізі бар äкän, tola чіраilik кіз ікän; бу кізнің бір оінашшї бар äкän, он jil боптӱ оінаш кілҕелї. Бу он jілнің ічідä, булар jаман іш кілҕенї jok. Бір кӱн ol кізніңнї ата анесї бöläк äргä бäріптӱ. Бajaҕї оінашші бір öігä кіріп ішігінї бäктіп jіҕlап ol öінің ічідä. Ol кізнї ol alҕан кіші elіп кätіптӱ öjігä. Барҕандін кїн ol jігіт кізнің кешігä кіріптӱ, ol кіз jігітнї көрӱп көп jіҕlаптӱ. Jігіт сурaптӱ «сän нägä jіҕlаісän?» Кіз аітіптӱ, он jil болҕан ідї, бір оінашшім бар ідї, сän шуңа öкшädің, енің ӱчӱн оінашшім äсімгä käліп jіҕledім. Дägändін кїн ol jігіт аіттї: андак bolca, сän беріп шol оінашшіңнї разї кіліп käl! дädї. Ol тӱндä кіз оінашшінің кешіҕа кätіп бараттї, ӱч jаман оҕурҕа jolуктї. Оҕрї бу кізнї bailап aldї. Оҕрї бу кіздін сöз суредї: тӱндä kaіда бараттің? Кіз аіттї: бір оінашшім болдї, он jil болҕан. Мänің ата анам бöläк äргä бärdї. Ol jігіт мänің кешімҕа кіргändä, көп jіҕ-

ledim, ol jigit suredi nägä jiğlaisän? däp, män aittim: bir oinaşşim bar idi, on jil boldan, jaman iş kildeniniz jok idi, däp idim; andak bolca berip oinaşşinni razi kilip käl! däp ävätti. Dägändin kin, bu ŭč oğri bu kizni koja bärdi. Kiz andin oinaşşinin öjigä berip oinaşşini kičkirdi. Oinaşşi ornidin kopup: sän kim? dädi. — Män oinaşşin palāni kiz. — Sän nämä käldin? däp suredi — mäni aldan ol jigit säni razi kil däp saña ävätti. Ol oinaşşi jigit aittī: andak bolca män säni ol dostuŋga ävättim, dädi. Andin kin män slärdin suraiman bu ŭştin kāsi jakşi? Aldan jigit jakşimŭ? oinaşşi jigit jakşimŭ? oğri jakşimŭ?

Čoŋ ağesi aittī: on jil oinaşşi boldan jigit obdan äkän. Kičik inisi: pul häşlap aldan jigip obdan äkän. Ikinči inisi: bajağı ŭč oğri obdan äkän dädi.

Patiša aittī: bu söstin ikinči inisi bajağı ŭč jŭz sär kŭmŭşni oğurlağan äkän, däp patiša surap ikinči inisini oğri kilip pulini tapşuriip bärdi.

2) Bäşir bilän Näzir.

Jana Sit bai däp bir bai bar äkän, enin äki oğli bar äkän. Čoŋ oğlinin eti Näzir, kičik oğlinin eti Bäşir. Ular bisi bisigä tola ohşaş äkän. Bir kŭni Sit Bai čoŋ oğli Näzirni elip bölak şähärgä saudiğa kätti. Kičik oğli Bäşir öjidä anesinin kešida kaldi. Bu bainin hotini bai saudiğa kätkändin kin jigit bilän oinaş boldi. Bai saudidin jenip kälidiğan vahti jakin boldi. Ol hotun oinaşşiğa aittī: Bai kälsä Bäşir mänin oinaş boldenimni atesiğa aitip kojidŭ, sän muni elip berip jirak bir järdä öltŭrŭp kätkin! Atesi kälsä Bäşir öldi däimän, dädi. Oinaşşi ol jigit Bäşirni öltŭrmäk bolup aittī: atan kälip jatkädäk, ağan Näzir kälip jatkädäk sän mänin bilän birgä jŭr, atannin aldiğa elip barĭmän däp Bäşirni bu jalğan söz bilän öjidip elip čiktī. Elip kätip baratti, jerim kŭllŭk jolğa barğanda bularğa jäti karakčī oğri učuredi. Bu jigit bu oğrini körŭp korkup Bäşirni taşlap kaştī.

Каракчі оғрілар кәліп Бәшірні туттї. Оғрілар Бәшірдін сөз суредї. Каіда бараттіңлар? дәп. Бәшір аіттї: мәнің атам, ағӑм Назір палані шәһәргә саудїғӑ кәткән ідї, шуларні кәліп јатїдў дәп бу качкан јігіт мәні еліп кәліп ідї, сләрні көрўп ташлап каштї, дәгәндін кін бу оғрілар: бу кічік бала ікән мунї нә кіләміз, кojуп бәрәлін! дәдї. Бу баленї кojуп әткәндін кін, бір jолға кіріп јўрә бәрдї каіда барїдїғӑнінї білмәдї. Ol Бәшір ol jol білән јўрўп бөләк бір шәһәргә кәліп калдї. Кәліп бір дәрәхнің тўбідә oлтурдї. Ol шәһәрнің патішәјінің ікі кізї бар ідї. Чоң кізінің етї Мәнї Сахїнім, кічік кізінің етї Зїван Сахїнім бар ікән. Кічік кізї Зїван Сахїнім Бәшірні көрўп кіші әвәтіп кічкіріп еліп бардї. Сөз суредї: сән каідан кәлдің дәп. Бәшір аіттї: атам ағӑм сауда кіғӑлї кәткән ідї, мән шуларні істәп кәлдім Патішәнің кізї аіттї: атаң ағӑң кәлўр сән бір нәчән кўн менің кешімда турғӑін! дәп кешіда турғӑўздї. Мунї чоң кізї Мәнї Сахїнім аңлап, мунї көргәлї кәлдї. Бәшірні көрўп ашік болдї. Сіңнісі Зїван Сахїнімғӑ аіттї: Бәшірні маңа бәргін! Сіңнісі Бәшірні бәрмәдї. Бәрмәгәндін кін, Мәнї Сахїнім сіңнісінің өјідін чікіп атесі патішәнің кешіга кәлдї. Сіңнісі Бәшірнің кешіда сахлағӑнінї атесіғӑ аіттї. Патішәнің кізї Зїван Сахїнімғӑ ачіғӑ кәлдї. Бәшірні алдуріп кәліп бағӑлап суғӑ ташлаттї. Бәшірні ташлағӑан сунің ічідә екіп кәлгән бір көтәк бар ідї, Бәшірні бағӑліғӑан арғӑамчі ol көтәккә јўргәшіп калдї. Бәшір акмедї. Бір отунчї Бәшірні тепіп алдї; путї колінї језіп өјігә еліп бардї. Өлўп беріп бір нәчән кўн бахтї. Андін Бәшір сакаідї. Сакаіғӑндін кін отунчї гәп суредї: сәнї кім бағӑлап суғӑ ташледї. Сән нәмә кіліп ідің? дәгәндін кін Бәшір аіттї: Мәнің атам ағӑм саудїғӑ кәтіп ідї, мән шуларні істәп кәліп ідім. Патішәнің кізї Зїван Сахїнім мәнї көрўп кічкіртіп еліп бардї. Сән мәнің кешімдә турғӑін дәп турғӑуздї. Аilесі Мәнї Сахїнім мәнї сіңнісідін бәргін! дәп тілә̆дї, сіңнісі бәрмәдї, бәрмәгәндін кін атесі патішағӑ аітіп мәні бағӑлетіп суғӑ ташлаттї. Кіғӑан гунәјімнї білмәіман, дәгәндін кін отунчї маңа бала болуп јўрәмсән? ја атаңнї анаңнї істәп барамсән? дәп суредї. Бәшір аіттї: атамнї анамнї істәп бараі! дәдї. Отунчї андак болса баргін! дәдї.

Бäшір андін чікіп jолҕа кіріп jўрдї, бір нäчäн кўн jol jўрдї, бір шäһäргä jакін кäлдї, кäліп бір дäрäхнің тўбїдä oлтурдї. Шäһäр төрäпїдін бір атlik кіші чікіп кäлдї, ўзїгä пäрдä тартkан патішä käнї тон кїгäн. Бу кіші кäліп сäн kаідін кäлдің дäп сöз суредї. Бäшір аіттї: мäн пaлäнї шäһäрдін кäлдім, атамнї аҕамнї істäп кäлдім, дäдї. Oл кіші аіттї: мäн бу шäһäрнің патішäjї, андak bolса сäн мäнің орнумҕа патішä bолҕін! дäдї. Бäшір аіттї: мäн патішälікнің рäсмісінї білмäймäн, дäдї, патішälігіңнї öзўң kil! дäдї. Патішä аіттї: мäнің бір һаівім бар, енің ўчўн сäнї патішä bолҕін дäймäн, мäні худä ta'ala ат ўзлік kілҕан äкäн, дäдї. Мäнің ўзўмнї көргўн! дäп ўзїнї көргöздї. Бäшір көрсä аіткандäк äкäн. Андін кін Бäшір патішä bолmak bолдї.

Oл патішä аіттї: бу шäһäрнің рäсмісї кім патішä bолуп öлсö, шунің оҕлїнї патішä kiлїдў, мäнің атам öлгälї бір jil bолдї, орнїҕа мäнї патішä kiлдї, мäнің öзўмнің һаівім бар ўчўн сäнї орнімҕа патішä kiлдім. Бір jілнің бўзігä мäн шäһäрнің хälkїга көрўнўш бäрган ämäс. Мäнї натішä kiлҕанда чоң кічік бäгläр көрўмän дägändä мäн аіткан: атам öлдї, мäн cläргä көрўнўш бäрмäймäн, бір jілдін кін мäн cläргä көрўнўш бäрїмäп, дäп ідім, ämдi бір jil тоштї, ämдi чоң кічік бäгläр jўтї біläн көрўнўшkä kälїдў. Буларҕа ämдi сän көрўнўш бäргін! Мäн бір öігö кіріп худаҕа ta'at kiліп jataі! дäп патішälіҕінї Бäшіргä бäрдї. Бäшір патішä bолҕандін кін чоң кічік бäгläр кäлдї: сіз бір jілдін кін көрўнўш бäраі дäп ідіңіз, ämдi бір jil тоштї бізгä көрўнўш бäрің! дäдї. Патішä аіттї: андak bolса ўч кўндін кін кäліңläр! мäн cläргä көрўнўш бäраі! дäп бäгläрінї jандурдї. Андін кін анесінің кешіҕа кäліп, оҕліңіз мäнї орнїҕа патішä kiлдї, мäн патішälіknің рäсмінї білмäймäн, бäгläр маңа көрўнўш бäргін дäп кäлдї. Cläр ўч кўндін кін кäліңläр көрўнўш бäраі дädім. Маңа ўч кўнгїчä патішälіknің рäсмінї ўргötің! Анесї хуп bолҕаі дäп патішä рäсмінї ўргöттї. Ўч кўндін кін чоң кічік бäгläр jўтібіläн көрўнўшkä kälдї. Патішä täхтігä чікіп oлтурдї. Пäрдäläрнї аштї. Чоң кічік бäгläр jўтібіläн һämісї көрўнўш kiлдї. Патішанї көрсö, tola jахшї äкäн, ylap аітіштї худаі ta'ala патішä bолmakka jараткан ікäн дäп һämіläрї хошal bолдї.

Бäшірнің атесі аҕесі саудедін jеніп öjігä кäлді. Аҕесі Нäзір анесідін суреді: Інім Бäшір кені дäп. Анесі аіттi. Бäшір атамні, аҕамні теніп көрӱман дäп кäткäн. Аҕесі Нäзір бу сöзні ішітіп, інісі Бäшірні істäп öjідін чіктi: Бір joлҕа кіріп jӱрді. Jol білäн кäліп бajaкі jäті оҕрі karakчілаpҕа учуреді. Бу оҕрілар Нäзірні көрӱп кӱлӱштi: Бу оҕyl jана чікіп кäліп jäтідӱ, дäп туруп іді. Нäзір уларнің aлдіҕа jäтіп кäлді. Оҕрілар сöз суреді: kaіда jӱрдӱң? дäді. Нäзір аіттi: cläp мäні кімгä охшітacläp? дäді. Улар аіттi: палäні вахта кäлгäн Бäшір сän ämäсмӱ? дäді. Ol аіттi, мäн Бäшірнің аҕесі Нäзір, дäді. Бäшір kaіда кäттi дäп суреді. Атамні аҕамні істäп барӥман дäп шу joлҕа кіріп кäттi, дäгändін кін Нäзір ошyl jol білäн jӱрді. Бір нächäн кӱн jol jӱрӱп bajaкі шähäргä кäлді. Кäліп Бäшір oltypҕan däpäх тӱбідä oltypді. Мунi патішанің чоң кізі Мäні Сахінім көрді. Мäн бу jігітні атамҕа аітіп суҕа ташletіп ідім. Бу ölмäі тірік kaптӱ, дäп мунi eліп кäліп сän ölмäпсän гö суредi. Нäзір аіттi: сän мäні кімгä охшітісän? Мäні Сахінім аіттi: Бäшір сän ämäсмӱ? дäп. Ol аіттi: мäн Бäшірнің аҕесі Нäзірмäн, дäді. Бäшір kaіда бардi дäп суредi. Мäні Сахінім аіттi: мäн ені атамҕа аітіп суҕа ташletіп ідім, дäп пушман кіліп, сіңнісі Зіван Сахінімҕа Нäзірні eліп кäлді. Бäшірнің аҕесі істäп кäліптӱ дäп сіңнісігä көргäздi. Бäшірні суҕа ташlімаҕан bolcak, мäн Нäзіргä тäгät äкänмäн, сän Бäшіргä тäгät äкänсän, мäхсödімізҕа jätät-äкänміз, дäп bylap kilҕан ішіҕа tola пушман кілді. Bylap käңäшіп Бäшірні істäп чikkeлі ölмäгäн bolca тапарміз дäп у патішанің ікі кізі Нäзір бу ӱчӱлäн бір шähäрігä істäп чіктi. Бір joлҕа кіріп jӱрді; бір нächäн кӱн jol jӱрді, бір jäргä кäліп кондi, ol кӱні ol шähäрнің вäзірінің оҕлі бҕа чikkан ідi. У ӱчілäннi көрӱп кешіҕа кäлді. Кäліп улардін сöз суредi. Cläp kaідін кäлдіңläp? Нäзір аіттi: бір інімні істäп кäлдім, дäді. Дäгändін кін bylap нämäң? дäді. Назір аіттi: bylap мäнің сіңнім дäді. Ol кізларҕа вäзірнің оҕлінің көзі тӱштi. Ініңні істäп кäлгäн bolcaң бізнің білäн шähäргä jӱр! дäді. Нäзір аіттi: хоп bolҕai! Дäгändін кін вäзірнің оҕлі кізларні атка міндӱріп eліп кäттi, kyллерінi бӱрідi: Нäзірні апперіп öltӱріп ätіңläp! дäді. Ікі kyлi Нäзірні öltӱргäлі

eliп bardī. Näzir aittī: manī öltўrmäŋläp, manī kojup ätiŋläp! män inimnī istäp tepip alai! cläpnіŋ šähäriŋlärgä män barmai! dägändin kīn ol ikі kyl Näzirnī öltўrmäi kojup ättī. Andin kīn Näzir bir joly kіrip mandī, kätip berip bir mozai bakkan kішігä učuredī. Mozaičī Näzirnī kičkіrip: kaida barīsän dädī. Näzir aittī: Inimnī istäp barīmän. Dägändin kīn, sin kaidin käldің? dädī. Näzir aittī: män palāni šähärdän käldim, ikі siŋnim bar idī, väzirnіŋ oŋlī enī eliп kečip kättī, manī kylīŋa bўrīdī, apperip öltўrip ätiŋläp! däp, män aittim: manī öltўrmäŋläp! män inimnī istäp tepip alai! dägändin kīn kyllap mäni kojup ättīläp. Ol mozai bakkan kіšі aittī: andak bolca sän maŋa mozai bekіškin. Bu mozai väzirnіŋ mozeji, mänің hotunum väzirnіŋ balesīnī ämizidў. Män berip hotunumdin surap kizlardin saŋa bir häbär eliп čikai! Dägändin kīn Näzir ol kўnī mozai bekіštī. Käš bolŋandin kīn, mozaičī mozejīnī haidap kättī, Näzir bir däräxnіŋ tўbīdä konup kaldī. Mozaičī öjīgä berip hotunīdin kizlarnіŋ häbärīnī suredī. Väzirnіŋ oŋlī ikі kiz eliп käldimў däp. Hotunī aittī: eliп käldī, dädī. Andak bolca sän kizlardin suregin! aŋaŋ Näzirnī väzirnіŋ oŋlī öltўrip ätiŋläp! dägän äkän, öltўrmäptў, palānī däräxnіŋ tўbīdä kaliptў: mänің erim häbärīnī eliп käldī. Dägändin kīn ol kizlap jiŋlešip jakšī tamaklarnī kiliп mozaičīdin Näzirgä čikardī. Šundak kiliп bir näčän kўn jўrdī.

Bir kўn väzir patišānің anesīnī öjīgä čillap eliп käldī. Patišānің anesī bu kўnnī ol kizlarnī körd; kičkіrip söz suredī, cläp kimnің kizlerī bolïcläp? Däp ol kizlap jiŋlap aittī: biz Näzirnің siŋnīsī bolemiz. Biz Bäširnī istäp käliп idik. Väzirnің oŋlī oŋa čikkan äkän, bizni körd, biz ikimizni eliп käldī, Näzirnī apperip öltўriŋläp däp kyllerīŋa bўrīdī. Dägändin kīn patišānің anesī suredī: Näzirnī öltўrўptўmў. Kizlap aittī: biz ішітўk öltўrmäptў, väzirnің mozai bakkan kішісī palānī däräxnіŋ tўbīdä šunda kojuptў, kўndä mundun tameŋīnī apperip bäriп turdў. Dägändin kīn, patišānің anesī aittī: män jeniп berip patišāŋa aitip aŋaŋ Näzirnī eliп kältўrip bäräi! dädī. Ol kўnī käš boldī, patišānің anesī öjīgä jandī. Beriп patišānің kešiŋa kirdī. Ol ikі kizdin ішіткänīnī patišāŋa bir bir aittī. Patišā aŋesī äkänīnī, ol kizlap patišānің

кізі Мәні Сахінім, Зіван Сахінім әкәннї білді, пәрдәнің ічідә олтуріп улярнің һәлідә патішә көп јіғледі.

Вәзірнї кічкіртіп кәліп, сәнің оғлуң кішігә зулма кіліптў, Нәзірнї өлтўрўптў ікі сіңнісінї оғурлап кәптў, дәгәндін кін, вәзір бў іштін мәнің хәбәрім јок, дәдї. Сән беріп өјіндікі ікі кізнї еліп кәл! оғлуңнї еліп кәл! улардін мән сөз сураймән, дәдї. Вәзір өјігә беріп ол ікі кізнї мәпігә селіп оғлінї бағлап патішәнің алдіға еліп кәлдї. Патішә вәзір оғлідін сөз суредї: бу кізларнї каідін еліп кәлдің? дәп бу кізларнің ағесінї нәмә кілдің? дәп, дәгәндін кін вәзірнің оғлї сөз кіла алмаі јәргә кәлап турдї. Патішә јәллат кічкірді муні апчікіп өлтўріңләр! дәдї. Патішәң анесї чікіп чоң бәгләр біләп вәзірнің оғлінї тілән алдї. Андін кін патішә ол ікі кізнї пәрдә ічігә еліп көрдї. Патішә булар біләп тонушуп көп јіғлаштї. Патішә бу кізлардін ағесінї суредї, кізлар аіттї: ағаңнї вәзірнің оғлї өлтўріңлән дәп куллерігә бәргән әкән, улар өлтўрмә коjуп әткән әкән. Кәліп вәзірнің мозаі бакkан кішісігә учураптў. Һәлї ол мозаічї Нәзірнї палāнї дәрәхнің тўбідә коjуп бекіп јатїдў, дәгәндін кін патішә кіші бўруп ағесї Нәзірнї, мозаі бакkан кішінї вәзірнің ол ікі кулінї алдуруп кәлдї. Патішә ағесі Нәзір біләп көрўштї, булар бірі бірісідін һәлінї сурешіп көп јіғлаштї. Андін кін патішә мозаі бакkан кішігә көп пуллярнї беріп чоң бәг кілдї. Вәзірнің ікі кулінї патішә сетіп еліп азат кілдї, уларға һәм тола пуллярнї бәрдї. Әмді бу аға іні тепішіп көп хошallik кілдї. Шәһәр ічінї аіна бәтлік өі кілдї хәзінәләрінї ечіп әттї, чоң тоilар кіліп Мәні Сахінімнї ағесї Нәзіргә еліп бәрдї. Өзї Зіван Сахінімнї алдї. Бір нәчән јіл анда ағесї біләп біллә патішәlik кілдї. Андін кін ол ікі кізнің атесї патішә өлдї, өлгөндін кін ағесї Нәзірнї енің орнідә патішә кіліп ол шәһәргә әвәттї. Бу ікі аға інї патішә болуп алямдін бардї.

3) Падіша.

Бір падіша бар äкäн, өзі тоҗа җахші кіші ікäн, сäхі кіші ікäн. Бу падішäнің обдаллігінї ішітіп шäһäр шäһäрдін кіші кäліп пуллярнї аҗат ікäн. Шу падішäнің ікі оғлї бар ікäн. Бір җірак шäһäрдін бір кäläндäр кäліп падішäнің ішігäчä кäліп турдї. Җасауллар кіріп падішäға аңлаттї: җірак шäһäрдін бір кäläндäр кäліп шäідулла дäп турўдў. Дäгäндін кін падіша токуз тавахта алтун кўмўш інчä, мäрвäҗіт пакізä маллерінї ол кäläндäргä чікардї. Кäläндäр нäзärінї сальмедї. Җасаул кіріп падішäға аңлаттї: ол кäläндäр падіша чіккарған пулға нäзärінї сальмаідў, дäгäндін кін падіша андак болса кäläндärнї елiп кäліңläр! мäн еніңдін сöз сураі! дädї. Җасаул чікіп кäläндärнї падішäнің алдіға елiп кірдї. Падіша суредї: сän каідін кälўрсän? дäгäндін кін ол кäläндäр аіттї: мäн палäнї шäһärдін кäлдім, падішäнің сäхілігінї ішітіп кäлдім. Падіша аіттї: андак болса мäн саңа шўнчä пуллярнї бärсäм нämä алмедіңіз? дäгäндін кін кäläндäр аіттї: маңа пулуң käрägї җок, мäн сізнің кірк кўллўк падішälігіңізнї тілäімäн, дädї. Падіша: андак болса хоп болїдў, дädї. Сän кäläндärліктä каідіған кула җändäңнї маңа бärгін! дädї. Кäläндär кула җändäсінї падішäға бärдї, Кäläндär падішäнің орнїда падіша болуп олтурдї.

Ол падіша кäläндärнің äңнінї кіп бір öігö кіріп худаі та'алаға та'ät ібадät кіліп җаттї. Кірк кўн тошкандін кін падіша кäліп: кірк кўн тоштї, падішälігімнї ämдї өзämгä бärгін! сän кäläндірлік кула җändäңнї кіп кäläндärлігінї кіl! dädї. Ол кäläндär аіттї: хоп болудў җўтнуң бärläрінї елiп кälілін, ушларнің кешіда падішälігінї бäräі! dädї. Бärläргä кіші ävättї, бärläр кälдї, кälгändін кін ол кäläндär аіттї: мäн падішäнің падішälігінї кірк кўн тілäп елiп ідім, кірк кўн тоштї, падішälігімнї бärгін дäп кäліптў, сläр нämä дäісläр? дäп суредї. Бärläр аіттї: біз ämдї сäнї падіша кіleміз, бу падішäнің бізгä käрägї җок, дäп падішäнің падішälігінї кäläндärгä беріп җеніп чіктї. Падіша хотун балілерінің кешіға кälдї. Кäläн-

дәр кірк күн падішәлігімнї бәргәнінї кәләндәр падішалігінї бәрмәгәнінї хотун балесіңа айттї. Хотун балілері біләи кәңәш кілдї. Біз бу шәһәрдә турмаілін! бөләк бір шәһәргә кәтәлін! дәдї булар јобдуп хотунїні ікі оңлїні еліп бөләк шәһәрнің төрәпігә јүрдї.

Үш күн јол јүрдї, бір јәргә јетіп кондї. Акшемї от јекіп олтуруп іді. У јәргә саудігәр т'шүп ікән, ол отнї көрүп саудігәрнін кариван бешісі: бу јәрдә от көідї мән беріп бакаі, булар оңрімү ја каракчімү, әгәр оңрї каракчї болса, бу јәрдін кечіп кәтәлін! дәдї. Атка мініп от көігөн јәргә бардї, барса бір кәләндәр олтурдү. Јенідә бір хотун ікі бала, бу хотуннің чіраіліклері сүпәткә рас кәлмәдү. Ол кариван бешінің ол хотуңа көзї түштї, көңнї кізідї. Әмді шуңа бір нїлә кілаі! дәп турдї. Јанчігінї бактї јәттї дїна алтун бар ікән. Енї еліп ол кәләндәрнің кешіңа бардї. Худанің јолїңа ататїған јәттї дїна алтун бар ідї, муна сіз ду'а кілің дәп алдїдә коідї. Кәләндәр ду'а кілдї. Ду'а кілңандін кін ол саудігәр айттї: мән кариван беші ідім, хотунумнї еліп кәліп ідім, көсегїда балесї бар ідї, һәлї тукkелї јатїдү, кешїда олтурңелї һәш хотун јок. Хотуніңізнї әвәссіңіз мәнің хотунум тукkүча кешїда олтурса. — Дәгәндін кін ол кәләндәр барсун! дәп кічік оңлїнї кошуп әвәттї.

Бір мунча јол јүргәндін кін кариван бешї айттї: бізнің кошіміз аресї јірак атка мініп елің! дәдї. Ол хотун хоп болңаі! дәдї. Кариван бешї айттї: сіз аркамңа мінің! дәп ол падішәнің хотунїнї аркесіңа міндүрдї, Балесінї ол јәргә ташлап кәттї. Кариван беші кошіңа беріп кулleріңа: чапчан јүкнї јүкләңләр бу јәрдә оңрї каракчї бар ікән, дәдї. Дәгәндін кін кариван у јәрдін көчүп кәттї. Падішәнің ол анесіңа кошуп әвәткән кічік оңлї, ол кәчә тәнәп јүрүп јіңлап таң аткунча көп јапәларнї тартіп таң аткандін кін атесінї тепіп кәлдї. Кариван бешї анесінї еліп кечіп кәткәнінї, өзінї ташлап кәткәнінї атесіңа бір бір айттї. Аткандін кін булар көп јіңлешіп кәлгән казәңа шүхрі кілін у јәрдін көчүп јүрдї. Ол күнї јол јүрдї күн кәч болдї јана бір мәңзілдә конді. Ол кәчә падішәнің мінгән атлеріні јолбәс өлтүрдї. Таң аткандін кін бакса атлеріні јолбәс өлтүрүптү. Падіша ені көрүп көп ңамлік болдї. Андін кін

озук талкенінӣ, ӓгӓр токум ујан-бујанлерінӣ ӓрік ташледӣ. Ікі балесінӣ елип јолҕа кіріп јӯрдӣ. Бір нӓчӓн кӯн шундак јол јӯрдӣ падішӓ көп јапӓларнӣ тӓттӣ, ајаклерӣ канардӣ худаі та'алаҕа көп налӯлар кілип јіҕледӣ. Худӓдін кӓлгӓн казӓҕа сӓбірӓ кілип јана јолҕа кіріп јӯрдӣ. Бір мунча јол јӯрӯп ідӣ, бір ујук сунің бојӣҕа кӓліп кондӣ. Өтідіҕанҕа hӓч ілаји јок карап турдӣ. Бір атлік кіші чікіп кӓлдӣ. Аі кӓлӓндӓр каіда барісӓн? дӓп суредӣ. Судін өтӯп шӓhӓргӓ бараттім, дӓдӣ. Ол атлік кіші аіттӣ: андак болса мӓн сӓнӣ судін өткӯзӯп којаі! дӓдӣ. Падішӓ хоп болідӯ дӓдӣ. Дӓгӓндін кін ол атлік кіші аіттӣ: ауал балӯлеріҥнӣ өткӯзӓі! Андін кін сӓнӣ өткӯзӓі! дӓдӣ дӓп падішӓнің чоң оҕлінӣ ӓкесіҕа міндӯрӯп судӯн елип өтӯп кӓттӣ. Судӯн өткӓндін кін падішӓнің чоң оҕлінӣ елип кечіп кӓттӣ.

Падішӓ кічік оҕлӣ білӓн сунің бӓрі кешідӓ калдӣ. Падішӓ андін кін кічік оҕлінӣ боінҕа көтӯріп суҕа кірдӣ. Отріҕа јӓткӓндін кін, падішӓ ташка путлешіп јікілдӣ, балесӣ екіп кӓттӣ, өзінӣ аран сунің тешіҕа алдӣ. Бахса балесӣ екіп кӓтіптӯ. Балӯлерінің дӓрдідӓ көп јіҕледӣ. Бу аккан балесінӣ бір кіші тутуп алдӣ, сӧслӓмӓідӯ, өјігӓ елип бардӣ беріп бір нӓчӓн кӯн бактӣ, бекіп сакаідӣ.

Ол падішӓ ол кӯнӣ у јӓрдін бір јолҕа кіріп маңдӣ, бір нӓчӓн кӯн јол маңгандін кін бір ӓгіз таҕнің јенҕа кӓлдӣ, карісса таҕ бӓк ӓгіз. Падішӓ көңнідӓ аіттӣ: шу таҕнің төпӓсігӓ чіксам, бір шӓhӓрнӣ көрӧрмӯн дӓп падішӓ таҕнің төпӓсігӓ чіктӣ. Чікіп карісса таҕнің тӯбідӓ көп кіші јӯрӯдӯ. Падішӓ уларнӣ көрӯп, таҕдін т'шӯп уларнің кешіҕа бардӣ. Барса улар hӓмісӣ кӯкӯ! кӯкӯ дӓп јӯрӯдӯ. Падішӓ суредӣ: нӓмігӓ мундак кӯкӯ кӯкӯ дӓісläр? дӓп ідӣ. Бу кішілӓр аіттілар: бӯгӯн ӯш кӯн болдӣ падішӓміз өлдӣ. Падішӓнің бір дӧлӧт кушӣ бар ідӣ, енӣ кojуп ӓттӣ. Ол куш кімнің бешіҕа конса шунӣ падішӓ кілеміз; бу шӓhӓрнің рӓсмісӣ шу, дӓдӣ. Дӓгӓндін кін у кӓлӓндӓр кӯкӯ кӯкӯ дӓп кічкірдӣ. Куш кӓліп ол кӓлӓндӓрнің бешіҕа кондӣ. Шӓhӓр халкӣ аіттӣ: сӓн кӓлӓндӓр сӓнӣ падішӓ кілмаіміз дӓп кушнӣ учуруп ӓттӣ. Куш јеніп кӓліп јана ол кӓлӓндӓрнің бешіҕа кондӣ. Јана халк аіттӣ: сӓнӣ падішӓ кілмаіміз, дӓп јана кушнӣ учурдӣ. Јана кӓліп кӓлӓндірнің бешіҕа кондӣ. Ӯч јол конҕандін кін шӓhӓр халкӣ аіттӣ. Худаі та'ala шу кӓлӓндӓрн

бізгä падішä кіӈан ікän. Käläндäрнї еліп беріп падішälік тахтїда олтурӈуздї. Андін кін käläндäр болӈан падішä јана падішä болдї. Худаі та'ala көп шўхрї кілдї.

Андін кін бäгläрїгä аіттї: häр шähäрдін каріван кälсä маӈа аӈлатіӈлар! мän еліп кälіп каріванділ сöз сураімän, дädї. Бäгläрї шундак кілдї häр kai јактін каріван кälсä, падішänің алдїӈа еліп кälдї. Бір кўн бір шähäрдін каріван кälдї. Енің бешінї падішänің алдїӈа еліп кälдї. Еніндін падішä көп сöзläрїнї суредї. Бір кўнї вäзірї базарӈа чікіп, ідї бір чіраilік јакшї оӈулнї сатхелї базарӈа еліп käптў, ол оӈулнї вäзір сетіп еліп падішäӈа еліп кälдї, еліп кälіп падішäӈа туттї. Падішä ol оӈулнї көрўп бäк јакшї оӈуl ікän, мänің кешімда хізмät кilсін дädї. Бір нächän кўндін кін, јана бір оӈулнї базарӈа саткелї еліп кälдї, енї вäзір сетіп еліп кälіп падішäӈа туттї. Падішä аіттї: бума јакшї оӈуl ікän, інісї біllä јўрўп мänің кешімда хізмät кilсін! dädї.

Ol кўнї кўн käш болдї падішäӈа кälгän саудїгär падішädін рухсат тілädї. Падішä аіттї: бўгўн нächä мänің кешімда конӈін! сöзläшіп јателін! dädї. Дägändін кін саудїгär аіттї: мänің кішінің аманетї бар мän еніндін ändішä kiліп бöläк järdä kon-almaimän. Дägändін кін падішä аіттї: andak bolca мändä сетіп алӈан ікі bala бар ular беріп јакші saklїsun! Дägändін кін ol саудїгär бу ікі balenї еліп беріп: бу чädірнің тешїда јўрўп обдан кўзätіӈlär! чädірнің ічігä кіші кірмäсін! дап öзї падішänің кешіӈä käттї. Ol ікі bala ol кächä чädірнї кўзäттї, бір вахтін кін bular аітіштї: сän нämä ішкä сетілдің, мän нämä сетілдім бір бірсімізгä hälімізнї аітелін! däштї. Дägändін кін кічік оӈуl аіттї: мänіндін häl сурїсаӈ мän бір падішänің оӈлї ідім, атамнің бір падішälіӈінї бір käläндäр кälіп кірk кўllўк тілäп алдї. Кірk кўн тошкандін кін, падішälігінї бärмädї, атам анамнї аӈамнї, мänї еліп ol шähäрдін чікіп käттї. Чікkандін кін ўч кўн jol јўрўдўk. Бір järdä kondук, ol järdä анамнї бір саудїгär јалӈан сöз аітіп кälіп еліп кечіп käттї. Ärtäсігä ў järdін көчўп јўрдік, јана бір мäӈзілdä kondук, ol нächän мінгän атlермізнї jolбäс öltўрўптў. Ärtäсі конуп jajak jol јўрдўk. Бір нächän кўндўн кін бір ulyk сунўӈ бојіӈа кälіп kaldук. Судін

ötälmäi turup-idŭk, bir atlik kiši kälip cläрnī män ötkŭzŭp kojaі dän aғamnī mindŭrŭp elip ötŭp kečip kättī. Män atambilän sunің bojīda kaldim. Atam mänī kötäріp suғa kirdī, Otruғa jätkändin kīn suғa jikildī, män suғa ekip kättim, mänī bir kiši sudin tutup elip-tŭ, öjigä elip berip bir nächän kŭn bekiptŭ, män sakaiғandin kīn, män nächän jil hizmätigä saldī, namrat boldī äpkälip mänī sattī. Dägändin kīn. Atandin hăbăr barmŭ dän suredī. —Atam ekip kättī-mŭ, nämä bolғenīnī bilmäimän. Dägändin kīn čoң oғyl aittī: sunің bojīda elip kečip kätkän aғan män, dädī. Mänī elip berip koi bak-turdī, köp japalarnī saldī, özī namrat boldī, andin kīn elip kälip mänī sattī, dän bylap bir birібilän tonušup kučaklešip jiғ-laštī.

Bu sözlärnī čädir ičidä anesī anlap. Bai balam dän kičkirdī. Bylap anesīnī körŭp jepištī. Bylap bir birsigä halīnī aitištī, anesī iki balesīnī iki tizinің töpösīdä oltурғузуп bir enī söjip bir munī söjip ol kačä tan attī, kŭn čiktī. Bularnің tan atkandin hă-bărīgä jok. Kŭn čikkandin kīn saudigăr padišadin ruhsăt tiladī. Män berip amanetimnī jyklap kälai dädī. Padišā ruhsăt bărdī. Saudigăr köšiғa kälip čädirgä kailesī, ol iki balenī sahlap jŭrgän hotun iki tizinің töpäsidä oltурғузуп bir enī söjip bir munī söjip oltурuptŭ.

Saudigăr šunī körŭp köp ačiғī kälip jeniп padišanің kešiғa käldī. Äväткän kulleriңiz amanätkä kijanät kiliptŭ, dädī. Dägän-din kīn padišanің ačiғī kälip jällat kičkirdī. Sän berip ol iki kulnī söz surimai čapkin! dädī. Jällat berip ol iki oғulnī elip čikip čepip öltŭrdī.

Čepip öltŭrgändin kīn hotun kälip padišāғa dat kildī. Män palānī padišanің hotunī idim. Bu saudigăr mänī oғurlap elip kečip kätkän. Män ol vahtin bu vahča mänī bu saudigăr padišāғā tap-šuruп bărimän, dän sahlap jŭriттī. Bu kačä iki balam bilän körŭ-šŭp tonušup jiғlap sarliklap kilip oltуруп idŭk. Jällat berip iki balamnī elip čikip söz surimai čaptī, kilғan gunājī nämä? enің ŭčŭn padišāғa datka käldim, dädī. Padišā bu hotundun bu sözlärnī išitip özīnің hotunī ikānīnī bildī, balilerīnī bilmäi čapturup ätkä-

нігä надамätläр kildī. Өзінī тахтīдін järgä ташledī, бір hуш boldī. Вäзірläр падішāңа гулап сäптī, падішā hушīңа käldī. Käлгäндін кін хотунī бiläн тонушуп бір бірігä hälінī аітішіп ікі балесінің дäрдігä көп jiңlаштī. Jiңlешіп болғандін кін вäзірінī kічкіріп аіттī. Бу шähärнің өлўмälерінī данішмälläрінī, hөкўмälерінī мінä ұімläрінī jikkін! дädī. Вäзір шундak kiліп буларнī jiңdī, jikkандін кін падішā буларңа аіттī: мäн баламнī білмäі олтўрдўм, сläр Худādін тілап тірілдўріп бäріңläр! дädī. Улар аіттī: іш бізнің kолīміздін кälмädў, дäгändін кін падішānің ачіңī kälіп jäллат дäп кічкірдī. Булар kiліштін өткўзіңläр! дädī. Андін кін мінäұімläр аіттī: сäбірä kilcīlар! дädī бізгä ўч кўн mähänät бäрің! біз бір сäбäп kiліп бakelін! дädī. Падішā андak bolca шундak kiліңlар дäп ўч кўллўк kapal бäрдī. Улар падішādін алдīдін чіктī.

Өлўmälар кітап көрдī, мінäұімläр кўр'ä салдī. Булар көрсө бір таңда та'ät kiліп jатkан бір бўзўрўк бар ікän, шунің алдīңа беріп шуңа аісса Худаі та'аладін тілап шу тірілдўрўп бäрідў дäп kälіп булар падішāңа аіттī.

Падішā бір kара арңамчі бiläн бір учīда өзінің боінīдін баңledī бір учібіläн хотунінің боінīдін баңledī. Ікі оңlінің өлігінī көтўртўп ol бўзўрўкнің алдīңа бардī. Беріп бўзўрўккä jäткāндін кін падішā аіттī: мäн бу ікі оңlумнī білмäі өлтўргўзіп äттім. Сіз худаі та'alaңa jекін бāндäсī, сіз худādін тілап шу ікі оңlумнī тірілдўрўп бäрің! дädī. Бўзўрўк падішānің бу сөзläрінī ішітіп худаі та'aладін тілап ol ікі оңulнің hекіда ду'a kildī. Худаі та'ala ol падішānің ікі оңlінің jеңі баштін jенінī бäрдī.

Падішā худаі та'alaңa шўхрі kildī. Андін кін падішā ата, бала, хотунī Худānің jолīңa көп нäзäрілäр kildī. Андін кін hамäсī бlр järдä болуп ol шähärгä падішālik kildī. Улар hälī бір нäчäн jildін кін alämдäн өтўп кättī.

4) Тōтī.

Абдуррахман дäгäн бір jігіт бір тōтī бакkан ікäн. Аңа tola сōзläрінī ўргätіптў. Абдуррахман häр järгä барса тōтīдін сурап барҕан ікäн. Баргін! дäсä барат ікäн, ägäр бармегін дäсä бармаіт ікäн.

Ol Абдуррахманнің бір мäшōkī бар ікäн, бір кўнī бўгўн käлгін! däптў. Абдуррахман тōтīнің jенīҕа кіріптў. Бір мäшōkум бар ідī, käлгін дäдī, бараінмў däп суредī. Тōтī аіттī: барҕін! дäдī. Тōтī суредī: бір мäхрī білўрсäнмў? дäдī, ägäр мäхрī білсäң, баргін! дäдī. Андін кін тōтī аіттī:

Бу шähärдä бір tola jаман хотун бар ідī, ol хотун ікі balecī бар ідī, ol хотуннуң jамаллігінī падішā аңlап ікі balecī біläн ol хотуннī шähärдін коҕlап чікардī. Ol хотун ікі balecінī jötўläп бір чōldö kätіп бараттī, ol хотуңҕа бір бöрў учуредī. Ol бöрў jägälī kac kildī. Ol хотун köңnīдä аіттī: бу бöрўгä бір мäхрī kilai, bolmaca ol манī, баламнī jäідў däп ol бöрўгä мäхрī kildī. Бöрў jекін käldī. Хотун аіттī: käl манī jагін! дäдī. Бöрў jägälī аҕзінī ечіп käldī, хотун jана аіттī: манің ніспімнī jагін! бір баламнī jагін! дägändін кін бöрў аіттī: нämä мундак дäісän? дäдī. Хотун аіттī: бу järдä бір шір бар, бу шähärнің падішājī кўндä шір jägälī ўч кіші бäрідў. Бўгўн падішā манī ікі балам біläн шір jägälī чікардī; енің ўчўн саңа аіттім манің ніспімнī jагін! бір баламнī jагін! дäдім, ніспім бī балам біläн шіргä kalcун! дäдім. Дägändін кін бöрў jägälī аҕзінī ечіп käldī. Хотун аіттī: бір сōзўм бар енī kilai, енī аңlап андін кін jагін! дägändін кін бöрў аіттī: сōзўңнī kil дäдī. Хотун аіттī: ман падішā шіргä чікарҕан кіші ман. Сän манің ніспімнī jäсäң, бір баламнī jäçäң, сäніңдін kalҕаннī шір jämäс. Шір ylyk падішā, дäдī. Бöрў xial kiliп турдī. Хотун аіттī: аіна шір käлідў! дäдī. Ämді шір käліп нäсänī koімаідў. Дägändін кін бöрў каштī. Кечіп kätіп бараттī бір тўлкī учуредī. Тўлкī суредī: алдірап kaіда барісän? дäдī. Бöрў аіттī: бу чōldö бір кіші бар ікäн

ікі balecī bilän, enі jäi däp berip idім. Enі padišā širgä jägälī čikarğan ikän, ol kišі mänī körўp aittī: kälgin! mänī jägin! dädī. Mänің nіspім bilän bir bala jägin! dädī. Män suredім nämä mundak däisän? däp ol kišі aittī: män širnің jäidіğan іskіsі, dädī sändin kalğannī šir jämäs, dädī däp turup idī: aina šir kälip jatўdў, dädī, män širdin korkup kaštім, dädī. Dägändin kін tўlkī kўldī. Tўlkī aittī: ol hotun kišі ikän, saņa mährī kilіptў, dädī, ikilän berip jäilin! dädī. Börў šўlkī bilän hotun törөpkö jўrdī. Hotun bar järgä jattī. Hotun alarnī kördī; bajaki börў bir tўlkīnī bašlap kälip jätädў dädī. Hotun ularnī körўp köņnīdä aittī: bular ikilän kälidў, bularğa jana bir mährī kilai, dädī. Tўlkī börў bilän jekin kälgändin kīn hotun ularğa aittī: hop kälip slär, män börў sänī kätkўzip ätkänімgä pušman kilip idім. Saņa tўlkі söz ўrgätip elip kaptў, mänī hotun kišі däptў, saņa mährī kilidў däptў, sänī jandurup elip kaptў, bu maņa kärak ikän. Män adam ämäs män Mänğyl-bijavanī, ägär sän ja jolbās ja toņguz pіškäš elip kälgän bolsaņ, özўņnī kojar idім, sän tўlkīnī pіškäš elip kapsän, nä sänī koimaimän, nä tўlkīnī koimaimän. Bärі kälgin, män ikўlännī jäiman! dädī. Bu sözni aņlap börў bilän tўlkī korkup kaštī. Sän šubu hotunğa öhšäš mährī bilsaņ māšōkuņnің kešіğa bar! dädī.

Abdurrahman barğelī čikip idī. Taņ etip kaptў. Jeniп tōtіğa taņ etip kaptў, dädī. Tōtī aittī. Andak bolca ärtä barğin! dädī. Ol kўnī jana kўn käš kirdī, Abdurrahman jana tōtīnің kešіğa kirdī. Jana tōtīdin suredī: bўgўn māšōkumnің kešіğa barimän, dädī. Tōtī barğin dädī, män saņa bir söz kilai! enī іšitip andin kīn barğin! dädī. Andak bolca sözіņnī aitkin! dädī. Tōtī aittī:

Bu šähärdä bir jaman oğrī mөšўk bar ikän. Kіšinің öjігä kіріп här närsäsі bolca oğurlap jäit ikän. Bir kўn bir bojakčinің öjігä kirdī. Ujan-bujanlerіnі ol kačä ärak jäp kojuptў. Ol bojakčī mөšўk jägänīnī bildī, mөšўknің kastіğa tўštī. Ol kačä mөšўk bojakčіniņkidä jana kirdī. Bojakčī mөšўk kirgänīnī bildī, kopup šam jandurdī. Ol oğrī mөšўk enī körўp bir jamnің ičigä kіріп jattī, jamnің ičidä bojak bar ikän, mөšўk ol bajaknің ičigä kіріп

jattī. Ol bajakčī möšўknī häш järdin tap'almedī, taң atkandin kīn möšўk jamnің ičidin čikip kättī. Möšўk talāғa čikip özīnī körsö bojelip kaptў. Ol möšўk köңnīdä aittī: möšўkläрnī jiғai, hämīsī möšўkläрnī jikkandin kīn ularғa aitai: män cläргä padišā boldim! däi! mänī mundak bojalғenimnī körўp padišā bolғenimnī rac däp köräsiz! däi. Möšўkläрnī jiғdī. Oғrī möšўk aitīdў: bu kačā Hudāi ta'ala mänī cläргä padišā kildī, mänің tўkўmnī bölök räңdä kildī. Dägändin kīn möšўkläр hämīsī rac däp bäi'ät kildī. Ol kўnī tўlkīläрnī kišкirttī Hudā mänī cläргä padišā kildī, cläр nämä däicläр? tўkўmnī bölök räңdä kildī. Ol kўnī tўlkiläр hämīsī sözўң rac dädī, hämäsī bäi'ät kildī. Andin kīn toңguz, börўläрnī kišкirttī ularғa aittī: mänī cläргä Hudai ta'ala padišā kildī, cläр nämä däicläр? Toңguz, bärī möšўknің räңin körўp hämīsī rac däp bäi'ät kildī. Andin kīn jolbās širläрnī kišкirttī, ularғa aittī: mänī cläргä Hudai ta'ala padišā kildī. Cläр nämä däicläр. Ular häm räңin körўp rac däp bäi'ät kildī. Bir načän kўn oғrī möšўk bularғa padišālik kildī. Bir kўnī bularғa mailic kilip bärdī, möšўkläргä jokerī saurum bärdī, enің töbän jekida tўlkўläргä saurum bärdī enің töbön jekida toңuz, börўläргä saurum bärdī, išiknің kešida jolbās širläргä saurum bärdī. Saurum bärgändin kīn tўlkī köңnindä xial kildī: munің padišā bolғenī jalғanғa oxšaidў. Ägär bu rac padišā bolca, jolbās širläргä jokīrī oxurum bärättī, möšўkläргä saurum töbön bärättī. Män muniңdin bir mährī kilip suraі! däp köңnī bilän käңäštī. Andin kīn ularғa hapak kältўrdī. Padišā bўridī tўlkīläр cläр nägmä kiliңlap! dädī. Andin kīn bular hapak ištī, mäc boldī, ol padišā tўlkīnің kešīғa kälip ular bilän billä nägmä kildī. Tўlkī jana köңnīdä aittī: munің padišā bolғenī jalғan ikän, ägär rac padišā bolca mänің jenimғa kälip nägmä kilmaittī, dädī. Män munī bir iš kilip suraі! däp bu xialnī kildī. Ular mäc bolup hämīsī čikip kättī. Tўlkī padišānің kešīda kaldī. Padišānің jenīғa bardī, aittī: ai ai padišā sizdin suraidīғan bir sözўm bar. Mana siz rastībilän aitip bärің! andin kīn ikўläн dos bolўlin dädī. Dägändin kīn padišā aittī: bўgўn här sözўң bolca surегin! män rastī bilän juap bäräi! dädī. Tўlkī andin kīn aittī:

сіз бу падішāлікнī каідін таптіңіз? дәдī. Падішā мәслігідә растīнī аіттī: мән бір оҕрī мөшӱк ідім, бір кӱнī бојакчінікідә оҕурlykka кірдім. Мәнің оҕурlykka кірғәнімнī бојакчī біліп копуп шам јандурдī. Мән коркуп кечіп јамҕа кіріп јаттім. О јамнің ічідә бојак бар ікән. О бојак мәнің тӱкӱмгә сіңіптӱ. Әртīсī јамдін чікіп көрсөм өзөм башка болуптӱ. Мән көңнӱмдө аіттім: падішā болдум, дәп. Андін мөшӱкlәргә чікіп падішā болдум дәдім. Маңа бәі'әт кілдī. Андін кін тӱлкӱlәрнī, тоңгузlарнī, бөрӱlәрнī јолбāсlарнī, шірlәрнī јіҕіп буларҕа мән падішā болдум дәдім. Улар һәмісī бәі'әт кілдī. Мундін кін падішālік кіліп турдум, болмӱса мән бір оҕрī мөшӱк ідім, дәп тӱлкӱгә растīнī аіттī. Аіткандін кін тӱлкī чікіп бу падішāнің оҕрī мөшӱк ікәнīнī, јалҕан падішā болҕенīнī бу һәмі сөзīнī јолбāс шірlәргә тӱлкī аіттī. Андін кін јолбāс шірlәр кәліп у оҕрī мөшӱкнī тутуп, kylak бурнīнī кәсіп ӱзīгә поklарнī сӱрӱп рәзва кіліп каттік азап білән өлтӱрдī.

Тōтī бу сөзlәрнī кіліп: сән шу оҕрī мөшӱккә өхшөш болуп kalмīсаң мāшōкуңнің кешіҕа бар! дәдī. Абдуррнхман чікіп көрсө таң етіп каптӱ. Јеніп кіріп таң етіп каптī дәдī. Андак болса әртә бар! дәдī. Ol кӱнī кӱн кәш болдī. Абдуррахман аіттī: мән тōтīдін сурīсам мәнī сөзгө аіlандуруп мāшōкумнің кешіҕа әвәтмәідӱ, мән бӱгӱн тōтīнī өлтӱрӱп, андін кін мāшōкумнің кешіҕа бараі! дәп, көңнідә бу хіалнī кіліп тōтīнің кешіҕа кірдī. Кіріп мән бӱгӱн мāшōкумнің кешіҕа барīмән дәдī. Тōтī барҕін! дәдī, өлтӱрідігенīнī білдī һәм сөз кілмедī. Тōтī сөз кілмīҕандін кін Абдуррахман аітті: сөзӱң јокмӱ? дәді. Тōті: андак болса бір сөзӱм бар, аітаі! дәді. Ені аңlап андін кін мāшōкуңнің кешіҕā бар! дәді.

Пalані шāһәрдә бір казі бар ікән ol хәт бӱтӱп, мөһөрні бесіп бәрсә, ol хәтні һәр кіші бешіҕа кісіп чікса, ol хәт бешідән јәргә тӱшсә, шу јәрдә kolīса алтін кӱмӱш чікат ікән. Муні хәхlәр ішітіп, казіҕа хәт бӱтӱтӱп ol хәтіні еліп чікіп көп алтін кӱмӱшlәрні тепіп аптӱ. Бу іш шāһәрдін шāһәргә аңlенiптӱ. Бір шāһәрдә ӱч кіші аңlап, казінің шāһәрігә јӱрӱптӱ, ӱч аідін кін ol шāһәргә јетіп кәліптӱ. Кәліп казіні істәп тепіптӱ. Біз јірак шāһәрдін сізнің јахшілігіңні аңlап кәлдӱк, хәт бӱтӱп мөһөр бесіп

бäрсäңіз! Ol хäтнī eliп чікса, kai jäрдä jäргä тўшсä, шу jäрнī koliса altін кўмўш чікідäк дäп аңlап кäлдўк. Бізгä ма хät бўтўп möhöр бесіп бäрің! eliп чікіп altін кўмўш тепіп alelїн, дäдī. Дäгäндін кін kазī хат бўтўп möhöр бесіп бäрдī. Ol хäтнī кäлгäн у ўч кіші бешігä кісіп чікті. Шähäрдäн чікіп бу мунча jol jўргäндін кін, Бірінің бешідін хät jäргä тўштī. У jäрнī kōlап ідī, altін чіктī. Jана ікісī jol jўрдī. Jана бірінің бешідін хät jäргä тўштī. У jäрнī kolап ідī, кўмўш чіктī. Jана бірī jol jўрдī, бір мунча маңгандін кін хät jäргä тўштī, у jäрнī kolап ідī міс чіктī. Мäн місnī нämä kilai дäп, jана хätнī бешіга кісіп jўрдī. Jана бір нäчäн jol jўргäндін кін, хät jана jäргä тўштī, у jäрдä kolап ідī төмўр чік тī. Ol аіттī: маңа kудаі та'ala altін кўмўш бäрмädіңан чіңī, дäп бу төмўрдäн бajaki міс jахшī місnī alai дädī, міс чіkkан jäргä кäліп місnī alai дäп бakса, міс jokап kätіптў. Jokап kätkändін кін, ämді беріп төмўрнī alai дädī. Төмўр чіkkан jäргä кäлдī, кälсä, төмўр ма jokап kätіптў, андін кін көңнідä аіттī: кудаі та'ala булarнī маңа бўрїмаңан ікäн дädī. Ämдī joldашlерімнī тепіп, шуlардін бір мунча altін кўмўш eliп, шуlар біläн біllä шähäрімгä kätäi, дädī. Käліп joldашlерінī бakса, kätіптў. У шähäрдä joldашlерідін аірiліп jalңус käліптў. Көп jаппālарнī тартіп бір jілдін кін öjігä käліптў.

Сäн шуңа охшош болуп kalмїсаң, мāшōkуңнің кешігä бар! дädī.

Дäгäндін кін Абдуррахман хial кildī. Тотінің hämä аіткан сöзlärī рāс. Мунī аңlамаі мāшōkінің кешіңа барсам шу jаппālарнī тāтїмäн, дäп мāшōkідін käштī. Андін кін Абдуррахман kудаі та'alaңa та'äт ібадät кildī. Kудаі та'ala Абдуррахманнің mäхсōтінī бäрдī, öзī зaнітläр катерīда болдī.

5) Атенің kiлїдіңан hўнärī.

Бір шähäрдä бір кіші бар ікäн, енің балесī jok ікäн. Енің kiлїдіңан hўнärī талада jўрўп jанібарнī бакат ікäн, енің балесī jok

ікән, кудаі та'аладін тілəп бір бала тепіптў. Хотунің аітіптў, əгəр мəн өлўп кəлсəм, көсеңіндін балені тўсаң, мəн кілəн ішні кілсун! Əгəр бөлөк іш кілса, мəн еніндін разі болмаімəн, дəді. Шундак дəп хотунің аітіп бір нəчəн кўндін кін өлўп калді.

Ərі өлгəндін кін, ол хотун бір оңул туңді, ол оңул чоң болді, атесі кілəн ішləрін кілмеді. Һаракчі кімарбас болуп каттї. Атесідін калəн пуллерінї јокаттї. Анесі һəр кўнї аітаттї: сəн атаң кілəн ішнї кілəін! дəп, сəн атаң кілəн ішін кілмїсаң атаң сəніңдін разі болмаідў. Дəп анесі бу нəсіјətləрнї кіліп көп јіңледі. Андін кін бу оңул туруп хіал кілді. Хіал кілса анесінің дəгəнї рəс андін кін һарак ічмəс болді, кімар оінамас болді. Атесі кілəн ішləрін кілді. Һəр кўнї јанібарлар јəдіңан нəрсələрнї еліп чікіп јанібарларңа бəріп јўрді. Бір кўн кətіп бараттї, ікі бала бір мөшўкнї баңлап кінап оінап јўрўптў. Ені көрўп: мөшўкнї сатамсəн? дəп суредї. Ол балїлар сатїмəн, дəді. Мунї канчіңа сатїсəн дəп суредї. Мөшўгўмнің баһасї бəш сəр дəді. Ол мөшўкнї бəш сəргə еліп анесінің кешіңа еліп кəлді. Бу мөшўкнї бəш сəргə aldім дəді. Анесі обдан кілінсəн дəді. Јана бір кўнї кətіп бараттї бір шəтөтінї балїлар оінап јўрўптў. Шəтөтінї сатамсəн? дəп суредї. Балїлар сатїмəн, дəді. Канчіңа бəрїсəн дəп суредї. Балїлар он сəр дəді. Он сəр бəріп сетіп aldї. Шəтөтінї еліп енї анесінің кешіңа еліп кəлді. Анесіңа Шəтөтінї он сəргə сетіп aldім дəді. Анесі обдан кілінсіз, дəді. Бір кўн јol білəн кətіп бараттї, бір кіші іланнї чепіп аредін ікі кəліп којуптў. У оңул енї көрді, бакса өлмəгəн ікəн. Ол туруп енї тіктї, енї тікіп дўрї салді, ілан сакејін калді. Сакаіңандін кін їлан аіттї: мəнї кіші чепіп өлтўрўп ідї, сəн мəнї сакаіттің. Сəн əмді мəндін нəнї тілəсəн, тілəгіңнї мəн саңа бəрїмəн! Мəн їлан падішəјінің оңлї, дəді. У оңул аіттї: сəнің маңа һəш нəмəңнің кəрəгї јok, мəнің өзөмнің өзөмгə јəтəдў, дəгəндін кін, сəн мəндін һəш нəрсə тілїмїсаң, мəн беріп сəнің өјіндə хісмətіңнї кілїмəн, дəді. Оңул аіттї: мəнің сəн кілїдіңан хісмətім јok, бір анам бар сеніңдін коркўдў дəп өјї төрəпкə јўрді. Ілан аркесіндін кəлді. Өјігə јекін кəліп аркесіңа јеніп кəлїса їлан кəліп јətідў. У оңул їланнї көрўп сахлап турді. Ілан јətіп кəлді. Каіда

барĭсăн дăдĭ. Ілан сăнің хĭзмăтіңнĭ кілҕелĭ барĭмăн дăдĭ. У оҕуl јана аіттĭ: сăн кілĭдіҕан мăнің һăш хĭзмăтім јок дăдĭ. Аңа ілан унӳмедĭ біллă оҕулнің өзігă бардĭ. Өјінің јенігҕа барҕанда у оҕуl аіттĭ: сăнĭ анам көрсӧ коркӳдӳ, мăн сăнĭ коінумҕа селіп елір кіраі. Анамдін сураі, бір ілан хĭзмăтіңнĭ кілĭмăн дăідӳ, хĭзмăт кілсіммӳ дăп анамдін сураі, дăдĭ. Анам хĭзмăт кілҕаі дăсă, хĭзмăт кілҕін! анам унӳмĭса сăн јеніп өзіңнің јеjігҕа кăткін! дăдĭ. Іланнĭ коінігҕа селіп анесінің кешігҕа кірдĭ. Анесігҕа аіттĭ: јоl білăн кăтіп бараттім, бір ілаппĭ бір кіші ченіп аредін ікі кілір коjуптӳ, мăн енĭ тікіп дурĭ селіп сакаітір коідӳм, дăдĭ. Анесĭ: обдан кілірсăн, дăдĭ. Дăгăндін кін оl оҕуl аіттĭ: ілап аітĭдӳ. Мăн ілан патішăjінің оҕлĭ. Мăнĭ білăн біргă jӳр, мăн саңа көп пуl бăрĭмăн, дăдĭ. Мăн аіттім: өзămнің пулĭ өзămгă jătĭdӳ, сăнің пулуңнің кăрăгĭ јок дăдім. Дăгăндін кін оl ілан аіттĭ: пуl кăрăк болмĭса мăн сăнің хĭзмăтіңнĭ кілĭмăн, дăідӳ. Мăн аіттім, мăнің сăн кіледіҕан хĭзмăтім јок дăдім, бір анам бар сăніңдін коркӳдӳ, дăдім, дăсăм ілан аітĭдӳ, мăн саңа һăр гіз зăрăl jăткӳзмăімăн, сăн маңа чоң jакшілік кілдің. Бу ілаппĭ нămă кілĭмăн анесідін суредĭ. Анесĭ аіттĭ: ілан дăгăн јаман нămă, енĭ сăн һăргіз өігă елір кăлмăгін! дăдĭ. Андак болса оl ілан мăнĭ өз jӳтіҕа елір кătĭdӳ, дăдĭ. Мундак дăгăндін кін анесĭ көңнідă аіттĭ: баламнĭ бір jăргă елір беріп өлтӳрӳр. Хĭзмăтіңнĭ кілĭмăн дăсă, бір өігă солап ілаппĭ шунда бакkелĭ, дăдĭ, бір кӳнĭ өзĭ кăтăр. Андак болса өігӧ елір кăлгін! дăдĭ. Маңа елір кăлдім дăп ілаппĭ чікеріп коідĭ. Іланнĭ көрӳп анесĭ jиҕлап орнідін копуп кăттĭ. Бу ілаппĭ каіда елір барсаң, шунда елір бар! Мăнің көзӳмдін јокат! дăдĭ. Дăгăндін кін ілаппĭ елір чікір ілаңҕа аіттĭ: мăнің анам сăніңдін коркӳдӳ, сăн ămді кăткін! Ілан аіттĭ: сăн мăндін бір нăрсă алмĭсаң һăргіз кătмăімăн, дăдĭ. Дăгăндін кін бала аіттĭ: кătмăсăң сăнĭ бір өігă солап бакkаі! шунда јаткін, дăдĭ. Андін кін ілаппĭ бір өігă солап коідĭ, кӳллігі jăідіҕенінĭ băріп турдĭ. Оl ілан кӳндін кӳнгă јоҕан болдĭ. Бір кӳн анесĭ көрсă, ілан јоҕан болуп, өінің ічігă jік кăліптӳ. Андін балесігҕа аіттĭ: бу ілаппĭ көзӳмдін јокат! дăсăм, оігă солап бактің. Һăli јоҕан болуп каптӳ, ămді мунĭ өідін чікарсаң һăш кішінĭ коімаі өлтӳрӳдӳ, дăдĭ. Дăгăндін

кін оғлі айтті: андақ болса, мұнı бір жәргä елін беріп кäткўзўп ätäi! дäдı. Анесі: андақ болса шундақ кілғін! дäдı. Андін кін бу ілаңнı елін чікіп айтті: сän ämді кäткін! бізнің шаһärнің халкі сäніңдін тола коркўдў дäдı. Ілан айтті: сän мäндін бір нärсä сурап алмісаң, мän кäтмäімäн дäдı. У оғул айтті: мän сäндін нämä сураімäн; özўмнің пулı özämгä jатідў, дäдı. Дäгäндін кін ілан айтті: мäнің атамнің бір ўзігі бар, шунı сурап алғін! дäдı. Сän ол ўзікнı alсаң патішалік сäнің колуңга калідў. Дäгäндін кін ол оғулнің, һäш ілajісі jок, бардı, ägär бармісä, ілан кäтмäідў.

Ілан білän біллä jолға кірдı, ол ілан у оғулнı учесіға міндўрўп елін jўрдı. Бір мунча jол jўрўп ілан суредı. Барсаң мäнің атамдін нämä сураісän? дäдı. Ол оғул айттı: атаңнін ўзігінı сураімäн. Дäгäндін кін ілан айттı сän ўзікнı елін барсаң, öіläріңнı һämäсінı бузгін! бузуп болғандін кін бір jағачбілän järнı сізгін! көңнің сöігändäк öі болғін дäп сіз. Саң ғäснänı сізғін! саңнің ічігä бугдаі толуп калідў, ғäзнänің ічігä алтун кўмўш ўнчä märвäjіт толуп калідў. Бу ўзікнің мундақ хасіjätі тола. Jана мунуң тешіда көңнўңдä каідақ іш болса шундақ болсун! дäсäң, болўдў дäп ўзікнің хасіjät ішläрінı ўргäттı. Андін кін jана jол jўрдı. Jана бір järгä jätіп ілан айттı: бізнің jўтка jекін кäлдўк, jол сахлаідіған мäндін joған ілаңlар бар, улардін сän коркмегін! улардін öткändін кін патішä бар järгä jätäміз, сäнı талida кojуп авal атамнің кешіға özäм кіраі! сäнің маңа кілған jакшілігіңнı атамға айтаі! Андін кін сäнı кішкірар, атам мäндін нämä тілäсän дäсä, колуңуздікі ўзікнı тіläімäндä! дäп jана; ол jўрдı. Бajакı дägän joған ілallарнің кешіға jетіп кäлдı. У оғулнı көрўп ілallар öлтўргälı кас кілдı. У ілан патішänің оғлı айттı: сläр шўк jетіңlар! мунı мän елін кäлдім дäдı. У järдін ötўп атесінің äшігігä кäлдı. Кälгändін кін, сän шў järgä турғун! дäдı. Мän атамнің кешіға кіраі, дäдı.

Ілан атесінің кешіға кірдı атесі білän көрўштı. Атесі суредı: нäчän jілдін каіда jўрдўң? дäдı, оғлı айттı: Менı бір кіші чепін öлтўрўп ідı. Бір оғул мäнı бекіп сакаіттı, нäчän jілдін öjідä бактı, һäli мäнı біллä елін кäлдім дäдı. Атесі андақ болса кішкірғін! дäдı.

У оғулнї кішкіріп патішанің кешіға еліп кірді. Еліп кіргандін кін ол оғулдін сөз суреді. Манің оғлумнї бекіп сакаіттіңмў, дәді. Ол оғул аітті: мән бактім дәді. Андак болса мән саңа алтун кўмўш көп пуллярнї бәраі! еліп кәткін! дәді. Ол оғул аітті: маңа алтун кўмўш пулнуң кәрагї јок, өзәмнің пулї өзәмгә јәтідў, дагандін кін, андак болса нәмә тіläісән? дәді. Бәрсәңіз колуңуздекі ўзікнї тіläімән, дәді. Мундак дәгәнгә ілан патішә тола хіjaläт болді. Јана аітті. мандін ўзіктін бөлäк башка нәрсә тілагін! мән саңа бәраі! маңа бу ўзікнің кәрагї көп, дәді. Ол оғул аітті: маңа башка нәрсәнің кәрагї јок, дәді. Ілан патішә'інің оғлї аітті: сән ўзікнї мәніңдін јакшї көрсәң бәрмәгін! мән бу оғул біläн біллä кәтїмән. Беріп бу оғулнің хісмәтінї кілїмән, дәді. Дәгандін кін атесї äкесіға карап jіғледі, көңнідә аітті: ўзікнї бәрмїсәм оғлум бу оғул біläн јана кәтідіған чіғї дәп ўзікнї колідін челіп ол оғулға бәрді. Ол оғул ўзікнї еліп коліға саледі. Шол са'ät дівәläр көтәріп öjігә jәткўзўп коідї. Анесінің кешіға кірді. Іланнї öjігә ап беріп коіғенінї, ілан патішә ўзікнї бәргәнінї анесіға аітті. Андін кін анесіға јана аітті: бу öіläрнї бузелін, ілан јана кälсä бізнї тап алмесін! дәді. Анесї андак болса шундак кіl! дәді.

Чікіп öіläрінї буздї. Андін бір јағач біläн öіläрнї сіздї. Анесї енї көрўп оғлун сараң болған чіғї дәп анесї jіғледі. Jәрläрнї сізіп болуп анесіға аіттї: бўгўн кәчä ілан кәлідў, біз jірак бір jәргä беріп бір jәрдä jателін! дәді. Анесї біläн беріп бір jәрдä jаттї. Таң аткандін кін анесінї еліп бajакї öjігә еліп кәлді. Кәліп көрсä тола jакшї öіläр болуптў, анесінї jўтäläп öіläрнї көрсöттї. Ғäзнänің ічідагї алтун, кўмўшläрнї көрсäттї, саңнің ічідäкї толуп калған ашларнї көрсäттї. Андін кін бу ўзікнің хасіjäтї тола дәп анесіға аіттї. Анесї буларнї көрўп тола хошал болді.

Андін кін бу шähäргä бір саудігär кәлді бäш атка пул jўклäп кäптў, кәліп патішаға кіші кіргўзўптў, бäш атка сауда еліп кәлдім мунуң бahäjіға jетіп алеdіған кіші бармў? дәді, патішә өзінің ғäзінäсінї бакса, ол саудігärнің бäш аттекі пулїға патішанің пулї jätмäідў. Патішә кіші чікардї: сläр бу саудігär бäш аттекі пулїнї алеdіған кіші бармў? кіріңläр! дәді. Ол оғул енї көрўп, мән

алїман, дәдї. Бір кіші патішаӈа аіттї: бір оӈул бар ікән, у саудігәрнің пулїнї ман алїман, дәідў, дәп патішаӈа аіттї. Патіша енї аңлап хошал болдї. Андак болса ол оӈулнї кішкіріп алїңлар! Ол оӈулнї кішкіріп патішанің алдїӈа еліп бардї. Патіша суредї: бу саудігәрнің пулїнї сән аламсән? дәп суредї. Ол оӈул алїман, дәдї. Патіша аіттї: әгәр сәнің пулўң јатмїсә кеміп калӈенін ман бәрәі! дәдї. Ол оӈул аіттї: мундак јўс саудігәр кәлсә мәнің пулум јәтїдў, дәгәндін кін патішә: андак болса саудігәрнің пулїнї еліп пул бәргін! дәдї. Андін саудігәрнї кішкіртіп әпкәлгән пулуңнї шу оӈул алїдў, шу оӈулнің өјїгә еліп барӈін! дәдї. Ол саудігәр әпкәлгән пулїнї, ол оӈулнікідә еліп бардї. Ол оӈул аіттї: пулўңнї тўшўргін! дәдї. Дәгәндін кін ӈәзнәсїнї ечіп, муну алтун кўмўш аламсән, ўнчә мәрвәјіт аламсән? алӈін? дәдї. Ӈәзнәсігә кіргўзўп коідї. Ол саудігәр алтун кўмўш, ўнчә мәрвәјіт кірк атка јўкләдї. Ол оӈул аіттї: јана аламсән? дәдї. Саудігәр аіттї: алӈелї качам јок, дәгәндін кін ол јігіт кәліп ўнчә мәрвәјітнї коінїӈа кујуп бәрдї, ікі өтўгїнің конїӈа кујуп бәрдї. Бөрўккә кујуп аӈзїӈа тішләтіп коідї. У кілӈенїнї патішә аңлап тола хошал болдї. Патішә өјїгә аітіп беріп јәті кәчә кўндўз мїман кілдї. Ол оӈул патішәні өјїгә аітіп кәліп он кәчә кўндўз мїман кілдї. Андін кін у оӈул бу саудігәр еліп кәлгән каідак пул ікән дәп мунї језіп көрөі! дәдї, Саңга кірдї. Бір атка јўклән кілгән јўхнї језіп көрдї. Аңа алтундін каса еліп кәлгән ікән. Јана бір јўкїнї јаздї, еніңдін алтун дәстар чіктї, јана бір јўкїнї јаздї, еніңдін алтундін кілӈан чапаллар чіктї. Јана бір јўкнї јаздї. Еніңдін бір сандук чіктї. Аӈзіӈа кулуп селіптў, бу сандукта нәмә бар ікән дәп өјїгә еліп чіктї. Кулупнї ачалмедї. Сандукнї сіндурдї. Бакса ічїдін бір кізнің сўрәті чіктї. Енї көрўп у оӈул бір һуш болўп јікілдї. Бір вактін соң һушіӈа кәлдї, кәліп көңнідә аіттї: әмдї істәп беріп шу кізнї alai! дәдї. Андін анесїнің јенїӈа кірдї. Анесїӈа аіттї: саудігәр әпкәлгән бір сандук бар ікән. Енің ічідә бір чіраilik кізнің сўрәтї бар ікән, мән әмдї шунї істәп тепіп алїман дәдї. Анесї алӈін! дәдї. Андін кін бу сөзїнї шәтөтї аңлап бір канетїнї јулуп бәрдї. Бешіңга кўн чікса бу канатнї отка селіп көідўргін! Сән каіда болсаң тепіп барїман, дәдї.

Ol oğyl anesī bilän šātōtī bilän xoшlešip jolğa kirip kizdin istäp jürdī. Bir munča jol jürgändin kīn bir suda čümälä ekip kätip barat ikän. Ol suğa ağač celip akkan čümäläläpnī sudun äpik čikardī. Čümäläläp aittī: biz ekip kätip idük, sän bizni sudun čikeріп koidun, ämdi kaida xismätiң bolca, bizni kičkirğin! biz kälip berilin! dap birі bir butīnī julup bärdī. Bešiңga kün tüšsä otka celip köidürgün! biz sänī tepip barїmiz, dädī. Andin kīn u oğyl čümäläläp bilän xoшlešip jolğa kirip jürdī. Bir näčän jol jürüp ol kiz bar šähärgä jättī.

Ol kiz patišānің kizī bar ikän, oğyl köңnidä aittī: bu kiznің kešiğa bir mähpī kilip kiräi! kirip köräi, sürätīnī sizip elip barğan kiz šumu ja ämäsmu enī körüp biläi! dädī, dap bir künī ol kiznīң kešīğa kirdī, körsä sürätīnī sizip barğan kiz šu. Enі körüp köңnī tola kizīdī. Ol kiz aittī: sän kaidin käldің? dädī. Oğyl aittī: män pālānī šähärdin, sizniң sürätiңizni körüp sizgä köңnüm kizip alğelī käldim, dädī.

Kiz aittī: mänің atamnің üč kismä išī bar. Kim šunī kilca, mänī šuңa bärїdu. Ägär kilalmїca, ol kišinī öltürüdu, dädī. U oğyl aittī: kilїdїğan üč kismä iš nämä? dap suredī. Surїğandin kīn kiz aittī: atamnің išigīdä bir kötäk bar, enī jağač palta bilän bir čepip ol kötäknī jarїdu. Ikinčisī bir čoң köl bar enī suğa toшkuzїdu, enī bir dämіndä ičip tügätsäң, üčinčisī bir patman nokutnī elip čikip čačїdu, enі täріп elip patmannī jana toшkuzїdu. Atamnің üč kismä išī šubu. Munī kim kilca, mänī šuңa bärїdu, dädī. Ol sözinī aңlap ol jigit bešīnī töbön celip xial kilip oltурdī. Kiz suredī bu išlärnī kilalamsän? dädī. Ol jigit aittī: munің birīnī kilїmän, dädī. Kiz suredī: munің kāsīnī kilїsän? dädī. Ol aittī: nokutnī täріп elip patmannī toшkuzїmän, dädī, u ikі išnī kilalmaimän, dädī. Dägändin kīn kiz aittī: andak bolco sän patmannī nokut bilän toшkuzalsaң, u kalğan ikі išnī män örgätip bäräi! dädī. Biznің bir kara dō bar, män enī elip kälip män aңa aitai: sän kolуңa paltenī elip kötäkkä urğin! kötäknī ol dō jeріп ikі kilidu, kөldäkі suğa sän dүm jetip ağizіңnī suğa pökkүzүp turğin, dap dō ičip tү-

гәтәдӯ, дәп дӧнī алдуруп кәлдī, дӧгӧ шу сӧзләрнī аиттī. Дӧ кобул кildī.

Андін кін ol jигіт бір тазнің әңнінī кәідī, өзінī тазнің сӯрәтідә кildī, кіліп патішәнің әшігігә бардī. Jасауllар суредī: нәмә кәлдің? дәдī. Ol аиттī: патішәнің ӱч ішінī кіліп кізінī алҕeli кәлдім, дәдī. Дәгәндін кін jасауllар аиттī; сән бу ішнī kilalмісаң патішә бешіңнī чапидӯ, сән ішітмәдіңмӯ? Һәр бәгләр, һәр батуplар бу ішнī kilalмаі бешінī бәрдī. Сән тазнің чегің нәгә jәтідӯ, дәдī. Дәгәндін кін ol таз аітідӯ, кіlймән бу ішнī! дәдī. Дәгәндін кін jасауllар кіріп патішаҕа аңlаттī: бір таз кәліптӯ, патішәнің ӱч кісмә ішінī кіліп кізінī аlймән, дәідӯ. Дәгәндін кін патішә: еліп кіріңләр! дәдī. Ol тазнī патішәнің кешіҕа еліп кірдī. Патішә суредī: нәмә ішкә кәлдің? дәп. Таз аиттī: сізнің ӱч кісмә ішіңізнī кіліп кізіңізнī алҕelī кәлдім, дәдī. Патішә jасауllарҕа аиттī: еп-чікіп шу ӱч кісмә ішнī кildуруңlар! kilalмаса өltӯрӯңlәр, дәдī. Тазнī еліп чікіп: бу көтәкнī jарҕін! дәдī. Таз колīҕа jаҕач палтенī еліп көтәкнī бір урдī, аредін ікі болдī. Андін көлнің бojīҕа еліп бардī. Бу көлнің суīнī бір дәмің біләп ічіп тӯгәт! дәп. Таз аҕзінī суҕа коідī, бајакī дӧ ічіп тӯгәттī. Мунī көрӯп jасауllар каіран kaldī. Кіріп патішаҕа аңlаттī. Бу таз ікі кісмә ішнī кildī, jаҕач палтебіләп көтәкнī jаредī, көлнің суīнī ічіп тӯгәттī. Патішә бу сӧзнī ішітіп һаіран kaldī. Муңа әмдін бір патман нокутнī еп-чікіп чечіп беріңләр! Әгәр патманнī тошкузмїса өltӯрӯңlәр! дәдī. Еп-чікіп бір патман нокутнī чаштī, әмдī тәріп патманнī тошкузгін! дәдī. Таз чакмегінī чактī, ol jәрдә отнī jахтī, чӱмәләнің путінī отка салдī. Андін кін чӱмәләләр jиҕілішіп кәлдī. Бізнī нәмә хізмәткә бӯрīсән? дәдī. Оҕуl аиттī: бу jәргә бір патман нокут чаштī, clәр нокутнī тәріп кәліп шу патманнī тошкузуңlар! дәп бӯрідī. Чӱмәләләр шундак kildī. Бір нокут кам kaldī. Ol jигіт бір нокут кам kaldī дәп туруп ідī, бір аскак чӱмәlә көтӯрӯп кәлдī. Сән нәмә кін kaldің дәп суредī. Чӱмәlә аиттī: мән бір путумнī саңа кәсіп бәрґән! мән аскак булар біләп тәң jӱрәlмәдім, дәгәндін кін чӱмәләlәрнī jандурдī. Патмандекі нокутнī патішәнің алдīҕа еліп кірдī. Патішә енī көрӯп бу тазҕа кізінī бәрмәкчī

болдӣ. Бір кӯнӣ тоі кіліп бу тазҕа кізінӣ еліп бärдӣ. Бір ат ерілӣда öі кіліп бärдӣ.

Ол патішанің еніңдін бölök ікі кізі бар іді. Бір кізінӣ һекімнің оҕлӣҕа бärган ікän, бір кізінӣ шаҕенің оҕлӣҕа бärган ікän; бір кӯнӣ кӯjä оҕуллерінӣ кішкіріп аіттӣ: маңа бір кік етіп еп кäліп бäріңläр! дäдӣ. Һäкімнің шаҕенің оҕлӣ нäчän jӯз кіші біläн бҕа чікіп кäттӣ. Улардің аркесідін патішанің таз кӯjä оҕлӣ бір äшäкнӣ мініп бҕа чіктӣ. Беріп етінӣ тутуп мінді, äңнінӣ каідӣ, бір такка беріп кікläрінӣ һамісі бір jäрдä jіҕдӣ.

Һäкім шаҕенің оҕлӣ һäш jäрдän кік тапалмедӣ, бдап чікіп кälсä, кікläр бір jäргä jіҕіліптӯ, енің кешіда бір кіші бар, улар ол кішінің кешіҕа кälдӣ, ол кіші суредӣ: cläр бу jäрдä нämä кäліп jӯрісläр? дäдӣ. Улар: бізнӣ патішä бҕа чікардӣ, дäдӣ. Ол кіші аіттӣ: мänің канча кікläрім jok, енӣ cläр етіп еліп käткän ікän cläр, мän cläрнӣ öлтӯрӯп кікläрнің кінінӣ алйман, дäдӣ. Улар тоla корктӣ ол кішігä көп jалвардӣ: сіздін кікläріңізнӣ көргönӯміз jok, дäгändін кін ол кіші аіттӣ: мундун кін мänің кікläрімнӣ атмаңlар, äгäр ассаңlар, кік орнїна cläрнӣ öлтрйман, дäдӣ. Дäгändін кін улар: біз ämдӣ һäргіз атмаілін, дäп ол кішінің алдіда шäт кілдӣ. Андін кін аіттӣ: біз патішанің кӯjä оҕлӣ ідӯк, бізнӣ патішä кік етіп käліңläр дäп чікеріп ідӣ, біз һäш jäрдін кік тапалмадук бізгä ікі кік бäрсіңіз! дäп суредӣ. Сурїҕандін кін ол аіттӣ: cläрнің jотаңларҕа мöһäрім бесіп alaі, дäдӣ, андін cläргä кік бäраі, дäдӣ. Улар ілäjісӣ jok макул дäдӣ. Мöһäрінӣ кізітіп ікісінің jотесіҕа бесіп алдӣ. Андін ікі кік тутуп бäрдӣ. Еліп патішанің кешіҕа бардӣ, улар кікнӣ äпкіріп патішäҕа туттӣ.

Патішä улар кік еліп кälгänігä тоla хошал болдӣ. Улар käткändін кін ол jігіт öзі бір кікнӣ еліп, таз äңнінӣ кін äшäгінӣ мініп кікнӣ äпкäліп у һäм патішäҕа туттӣ, патішä ені уларнӣ көргändäк көрмädӣ.

Патішанің алдідін чіктӣ, хотунінің кешіҕа кірдӣ. Мänӣ патішä jакщі көрмädӣ дäп болҕан ішläрнӣ хотуніҕа äрäк аіттӣ. Андін кін äшäгінӣ мініп чікіп кäттӣ. Беріп етінӣ тутуп мінді. Jакші äңнінӣ каідӣ, андін кін патішанің äшігігä кälдӣ; кäліп jасауллаҕа аіттӣ:

атамдан кальған ікі кулум бар ідї, кечіп бу шәһәргә кәлїптў, енї патішаға аңлетїп берїңләр, дәп әрз кілдї. Улар кіріп патішаға аңлаттї: бір шәһәрдін бір кіші кәлїптў, ікі кулум бар ідї, кечіп бу шәһәргә кәптў дәп әрз кілдї, дәдї. Дәгәндін кін патішә еліп кәліңләр, дәдї. Патішәнің кешігә еліп кірдї. Патішә суредї нәмә әрзің бар? дәп. Ол јігіт аіттї: атамдін кальған ікі кулум бар ідї, кечіп бу шәһәргә кәліптў, шунї патішә маңа тутуп бәрәрмікіп дәп әрз кілдім, дәдї. Патішә: кулерїңнї тонумсән? Ол аіттї: тонїмән, дәдї. Патішә аңа кіші коштї, тонусаң, бу кошкан кіші білән беріп еліп кәл! дәдї. Ол беріп һәкімнің шаңенің оғлїнї, мәнің кашкан кулерім шу, дәдї.

Уларнї еліп патішәнің алдїға кәлдї. Кулерімнї еліп кәлдім, дәдї. Патішә уларнї көрўп, бу бірі һәкімнің оғлї, бірі шаңенің оғлї болса, бу сәнің каідак кулуң болўдў, сән јальған аітїсән, дәдї. Дәгәндін кін ол аіттї: буларнің јотесїда атамнің баскан мөһөрї бар, дәдї. Андін патішә бўрідї: уларнің көтәсїнї көрўңләр! мөһөрї бармў, дәдї. Мунї еліп чікіп, көрсә ікіләсїнің јотесїда баскан мөһәрї бар. Кіріп патішаға аіттї: баскан мөһөрї бар ікән, дәдї. Патішә аіттї: буларнї маңа бәргін! Канчї пул алсаң мән бәраі! дәдї. Ол аіттї: маңа пулуңнің кәрәгї јок, буларнї еліп беріп, кулак бурнїнї кесіп хізмәтімгә салїмән! дәдї. Андак дәгәндін кін булар төла корктї. Патішә јана аіттї: булар мәнің кўјә оғлум, буларнї маңа бәргін! дәдї. Дәгәндін кін ол аіттї: канчі кўјә оғліңіз бар? дәдї. Патішә: ўш кўјә оғлум бар! дәдї. Ўчілесї һәкім шаңенің оғлїмў дәп суредї. Бу ікісїнї һәкім шаңенің оғлї дәп кізімнї бәріп ідім, бу сәнің кулуң ікән. Јана бірї бөләк шәһәрдін кәлгән мусапір, дәдї. Шу мусапіргә нә ўчўн кізіңізнї бәрдіңіз? дәдї. Патішә аіттї: ол кізім төла чіраілік ідї, һәр төрәптән кіші төла чіктї бірїгә бәріп, бірігә бәрмїсәм мәндін көңнї аңрідў, мән ўч іш коідум, кім шунї кілса кізімнї бәрїмән, дәдім, һәш кіші ул ішнї кілалмедї, паләнї шәһәрдін бір таз кәлгән ікән, шу кілдї. Вадәмдін јанмедім, таз болсїма кізімнї шуңа бәрдім, дәдї. Дәгәндін кін таз кўјә оғліңізнї тонумсіз? суредї. Сурїғандін кін патішә көңнідә аіттї: мәнің кічік кўјә оғлум шубу чіғї, таз сўрәтідә болуп кәліп

маңа кімап кilған чіғі, дәп патішā аіттī: мәнің кічік кӯjä оғlум сән! мән сәнī тонудӯм. Әмді бylар сәнің кylың bolса, мән саңа atelik hӧрмәтім бар сән әмдī бу ікісінī маңа бәргін! дәдī. Патішā андак дәгәндін кін бу kyllарнī азат kiliп сізгä бәрдім дәдī. Патішā енің біläн көрӯштӯрӯп, аңа jokӯрīда орун бәрдī. Андін кін патішā аңа jакші jәрдä öi kілдурӯп бәрдī, енің біläн бір нәчән кӯн jӯрдī, патішā енī jакші көрдī, hәр кӯнī бӧа чікіп кікlәрнī eliп käліп jӯрдī.

Ol шāhәрдä бір маменің бір оғlī бар ідī, ol jігітнің ӯзӯгінің täріпінī аңledī, анесігә аіттī: шу патішānің кӯjä оғlінің ӯзӯгінī бір hіхмәт kiliп ӯзӯкнī eliп käліп маңа бәргін дәдī; ol ӯзӯкнің хасіjәт ішlәрī tola ol ӯзӯк kolда bolса hәр ішнī kapliса bolӯdӯ, дәдī. Дәгәндін кін анесī аіттī: андак bolса бір мәхрī kiliп бakaі, дәп ol jігітнің öjігä бардī хотунің кешігә кірдī, анча мунча сӧз kiliштī. Ol мама аіттī, сізнің әрің̈ізнің раз көңнī jok, ägәр раз көңнī bolсіда, ӯзӯкнī сізгä бäрättī, әріңізнің сізнī ташlап кätідігән көңнī бар дәдī. Ol патішānің кізі аіттī: андак bolса, kaідak сінап бakiмän? дәдī. Дәгәндін кін у мама аіттī: ӯзӯкнī маңа бәрің! сіз әр кішігä ӯзӯкнің кärägī jok дәң! ägәр сізнī раз көңнī bolса, ӯзӯкнī бәрідӯ, ägәр көңнī bolміса бәрмäідӯ, дәдī. Ol кӯнī кӯн käш болдī, әрī ӧдӯн кäлдī. Кälгәндін кін хотунī аіттī: сіз ӯзӯкнī маңа бәрің, мән kolӯmдa calai! сіз әр кішінің ӯзӯкнің кärägī jok, дәдī. Ol әрī аіттī: бу ӯзӯк хотун салітігән ӯзӯк ämäс. Бу ӯзӯкнің хасіjәт ішlәрī tola, бу ӯзӯк мәнің kolумдун чікса, бу hämä ішlәр kolумдӯн kätіп kaлідӯ, саңа мундін jакшī көңніңгä jарағідак ӯзӯк kілдурӯп бäräі! дәдī.

Әртізī jана оғul kättī, ol мама jана кälдī суредī: ӯзӯкнī бәрдімӯ? Ol патішānің кізī аіттī: мән саңа мундін jакші ӯзӯк kілдуруп бäräі! дәдī, бу ӯзік мәнің kolумдун кässä, hämä іш kolӯmдӯн kätідӯ, дәдī. Дәгәндін кін мама аіттī: мән сізгä дämäідіммӯ әріңізнің көңнідä alecī bolміса ӯзӯкнī сізгä бäрättī, ol ӯзӯкнің канчі хасіjәтī bolса ікіңlәр täң көрӯcläр, ol ӯзӯкнī сіз calсеңіз әріңіз calса охшош bolӯdӯ, көңнінің jамallерī бар ӯчӯн сізгä бәрмädī, дәдī. Ol аіттī: мунī андак bolса нämä kiliмän? дәдī. Ӧдӯн кälсä

сіз jиғlап oлтуруң! кіріп сіздің сурар, нämä jиғlаісän? дäп, сіз сöз kілмаң! тоlа сурғандің кін, сіз аітің! сän ўзўгіңнї мäндің jакшї кöрät ікänсän, ўзікнї сурїсам бäрмäдің. Бір кўн мänї ташlап шähäрїңä кätїдїғan кöңнўң бар, дäп jана jиғlаң! дäдї. Андін кін ўзўкнї сізгä бäрäр! ўзўкнї alғандің кін ўзўкнї häргіз бäрмäң, ўзўкнї бäрсäңіз сізнї ташlап кätїдў, дäдї.

Jана ol кўнї кўн käш кірдї, äрї бдўн jенїп кäлдї, öjїгä кірсä, хотунї jиғlап oлтурдї. Нämä болдўң дäп суредї; сöз kілмаідў, тоlа сурїғandін кін, сän ўзўгіңнї мänїңдің jакші кördўң, маңа бäргін! дäсäм, бäрмäдің, сänің кöңнїңнің бір alесї бар, бір кўнї мänї ташlап кätїсän, дäдї. Дäгändін кін ўзўкнї eліп бäрдї. Бу ўзўкнї jакші туткін! бу ўзўк kолдўн käссä, бу дӧlöт біздіп кätїп kалїдў, дäдї. Jана таң аттї, jана бға чікіп кättї. Мама кäлдї, кäліп jана суредї, ўзўкнї бäрдімў? дäп. Бäрдї, дäп ўзўкнї мамаға көрсäттї. Мама аіттї: бу ўзўкнї ämдї jакшї сaклаң, jандуруп бäрмäң! дäдї. Андін кін мама аіттї, мän чачнї jакшї тараіmän, чечіңізнї тарап kojаі! дäдї. Дäгändін кін makyl дäдї. Бешіңізнї обдан jуп кäлің! дäдї. Ol хотун бешїнї jуғelї хоптї, мама аіттї: бешіңізнї jуғїчä ўзўкнї jакші бір jäргä eліп kojўң! дäдї. Ўзўкнї бір jäрдä eліп koідї. Eліп kojуп бешїнї jуғelї чікkандін кін, мама ўзўкнї оғуrlап ағзїға celіп aldї.

Ol хотунің чечінї тарап kojуп мама öjїгä кättї, кäткändін кін, ўзўкнї бakса jok. Андін кін хотун тоlа jиғledї, äрї кäлдї, jана нämä болдўң дäп суредї. Маменің ўзўкнї оғуrlап кäткänінї, кäліп аңа сöз ӧргäткälläрїнї äрäк аіттї. У jігіт ўзўктін äрільғаңға тоlа ғämлік болдї. Тӧтінің канетінї отка салдї. Тӧті jätіп кäлдї. Нämä білдўң дäп суредї; ўзўкнї мама оғуrlап кäткänінї аіттї. Сän беріп бу мамадің ўзўкнї eліп кälгін дäдї. Шатӧтї аіттї, у іш мänің kolўмдін кälмäідў, мän беріп, мöшўкнї eліп käläі! дäп беріп мöшўкнї eліп кäлдї.

Мöшўккä аіттї: ағамнің ўзўгінї бір мама оғуrlап кätїптў, тol ўзўкнї мамедін eліп кäліп бäріңläр! Сän беріп бу ўзўкнї бір hілä біläн alғін! Мöшўк аіттї: андак bolса сän мänї eліп барғін! Шätӧтї мöшўкнї кӧтӧрдї, маменің öjїгä кäлдї, кäлсä мама ухлап

jatīdў, ўзўк маменің аҕзīда, аладīҕаннің һäш ілājī jok. Мөшўк хіал кілдī, бір сашкан тудаі! дäп, сашканнī кīнісам бір ілājінī кіліп ўзўкнī еліп бäрўр, дäдī, дäп бір сашканнī туттī, у сашканнī тола кīнедī. Сашкан аіттī: мäнī мунча кīнап нämä кілісäн? jäгўң bolca, jäгін! мäнī кінїма! дäдī. Мөшўк аіттī: мäн саңа бір сөзўм бар, мäн саңа аітаі! Бу маменің аҕзīда ўзўк бар, сäн шунī еліп бäргін! мäн сäнī kojуп ätäi! äгäр еліп бäрмісäң, мäн тола кінаімäн, кīнїндä өлўсäн. Дäгäндін кīн сашкан аіттī: мäнī kojўп ät! мäн еліп бäраі! дäдī. Мөшўк сашканнī kojўп äттī, сашкан беріп маменің ўзīгä чіктī, кўругīнī маменің бурнīҕа тіктī, мама какап бір jötälдī, ўзўк аҕзīдін jäргä тўштī, мөшўк ўзўкнī алдī, шāтөтī мөшўкнī көтäрдī, äпкäліп ўзўкнī аҕесīнің алдīда koідī. Ўзўкнī көрўп ol jігіт: кäткäн дөлätім jеніп kolўмҕа кäлдī, дäп тола хошal болдī. Шāтөтī біläн мөшўкнī мīман кілїп jандурїп анесīнің кешīҕа äвättī.

Андін кīн бір нäчäн jil jўрдī. Патішā өлдī,орнīҕа патішā болдī ol шäһärдä патішāлік кіліп алämдін бардī.

6) Маменің һілäсī.

Бір баі бар ікäн, енің чірailik Cаһіп Jамal кізī бар ікäн, аңа бір jігіт ашік болўптў, бір кўнī ol кізнī вäзірнің оҕлī еліп кätіптў. Ol jігіт енің дäрдīдä jіҕlап кälїптў. Андін кīн ol кізнī вäзірнің оҕлī еліп намäірäм болўдў дäп jätті дäрjенің отрусīда öі кіліп бäрїптў, аңа һäч адам өтädіҕаннің ilaji jok.

Андін кīн ol jігіт бір маменің кешіҕа кälїптў. Палāнī баінің кізīҕа ашік ідім, енī вäзірнің оҕлī еліп кättī, jätті дäрjенің отрусīда öі кіліп бäрїптў, сäн шуңа бī ілājī кіліп, мäнī аппарсаң! дäдī. Ol мама аіттī: мäн сäні у jäргä каідак елїп бараі? дäдī. Ol jігіт бір хіш алтун алдīда koідī. Һärнī kilсаң сäн кілісäн, дäдī. Мама аіттī: бī хілä хіалїмҕа кälдī, сän ärtä кälгін! дäдī. У оҕуl ärtäсī кälдī; мама базардін бір сандук сетїп еліп кälдī, озīнің чечīнī кіз баленің чечīдäк öрädī. У оҕулнī башлап вäзірнің оҕлī ölаідіҕан

järgä bardī, u järgä barğandïn kïn u oğulnī sandukka selïp koidī, özī jalğandïn namas ötädī. Väzirnïñ oğlī kälïp enī kördī: bir närsä namas ötäp turўdў, jenīda bir sandyk bar, däp nökärīgä bўrīdī: berïp elïp kälïñlär! bu kim? dädī.

Nökärlärī bardī. Bir bešī akarğan kïz namas ötäit turўdў. Ular suredī: sän kim? dädī. Ol aittī: män bir kïz bala. Kïrk jil boldī šähärdïn čïkïp bu biävällärdä jўrўp ta'ät kilïmän, dädī. Ular berïp väzirnïñ oğlīğa aittī: apak bašlïk bir kïz namas ötäp turўptў; biz surīdyk sän kim? däp, ol aittī: män täxi kïz, kïrk jil boldī namairäm bolўmän däp šähärdïn čïkïp kättïm däidў, dädī. Väzirnïñ oğlī aittī: andak bolca, män berïp suraі! dädī. Väzirnïñ oğlī ol kïznïñ kešīğa käldī, enïndïn söz suredī. Sän bu biävändä nämä kilïp jўrīsän? dädī. Ol aittī: män är kïšïnī körsöm namairäm bolўmän, däp kïrk jil boldī, bu čöllördä xudaі ta'alağa ta'ät ibadät kilïp jўrīmän, dädī. Väzirnïñ oğlī jana suredī: bu sandyktağī nämäñ däp. Ol aittī: ölўmdўgўm, dädī. Andïn kïn ol kïz suredī: sän är kïšimў ja mäzlïm kïšimў? däp suredī. Väzirnïñ oğlī aittī: män är kïšī, dädī. Dägändïn kïn kïz aittī: sän är kïšī bolsaң bu järdïn kät! män namairäm bolўmän, kïrk jil boldī män är kïšīdïn kečïp bu čöldä jўrīmän, dädī. Väzirnïñ oğlī enïñ mährī sözīgä bўttī, andïn kïn aittī: män mā xotunўmnī namairäm bolўdў däp jätti därjenïñ otrusīda öi kïlïp šunda koidum dädī. Ämdī sän berïp mänïñ xotunumğa joldaš bolğïn! dädī. Ol kïz suredī: sänïñ öjўndä är kïšī jokmў? dädī. Dägändïn kïn väzirnïñ oğlī aittī: özämdïn böläk xotunumnïñ kešīda ärkäk čïbïn jok, dädī. Dägändïn kïn mama: andak bolca baraі! dädī. Sanduğïnī kötärdī jätti därjenïñ otrusīdäkī väzirnïñ oğlïnïñ öjīgä bardī. Väzirnïñ oğlī xotunīğa aittī: bu kïz namairäm bolўman däp kïrk jil boptў šähärdïn čïkkelī, munī saña joldaš kilğelī elïp käldïm dädī. Xotunī aittī: jakšī kilïpsïz, dädī.

Mama ol kўnī turdī, kўn käš kirdī, ärtäsī taң atkandïn kïn väzirnïñ oğlī oğa kättī. Mama xotunnïñ kešīğa kaldī. Mama ol xotunğa u jaktïn bu jaktïn söz kildī; sïznī väzirnïñ oğlī därja otrusīda saxlaptў bu ğeripïlïk järdä bī oinaš kilseңïz jakšī bolar

ікäн, дäдī. Ol вäзірнің оғлīнің хотунī кўлўп аіттī: бу jäргä адемī зат ötälмäідў, kaідak oінaш kilai? Мама аіттī: palāнī jігіт саңа tola köігäн ікäн, енің köігäнідің сäнің хаберің бар ікäн, шol jігіт elіп käлсäм oінaш kіlамсäн? дäдī. Дäгäндің кін ol хотун болўдў дäдī. Мама сандукнī elіп чіктī, ағзīнī аштī бajакī jігітнī чікаріп koідī. Ol вäзірнің оғлīнің хотунī біläн бір нäчäн кўн oінaш болўп jўрдī.

Бір кўнī вäзірнің оғлī ō ōлап jўрäттī, бір kaläндäр ухлап jетīптў. Kaläндäрнің kісіхäрідің бір хотун чіктī, tola чіраілік аркесідің бір jігіт чіктī. Вäзірнің оғлī уларнī көрўп турдī. Ol ікісī kaläндäрдің jірak беріп біллä jаттī, jетіп булғандің кін ікілäсī käліп kісїхäрға кірїп käттī. Енī вäзірнің оғлī көрўп көңнідä аіттī: бу kaläндäрмä хотунум намäірäм болудў дäп kісіхäрға celіп elіп jўргäн ікäн. Бу хотун äрīгä білдўрмäі бу jігітнī elїп jўрўптў, дäдī. Хотулларнің мäхрісī tola ікäн, дäдī. Ol кўнī мäн kіз дäгäн мама маңа мäхрі kіlїптў. Ölўмlўгўм бар дäгäн сандукта jігіт бар ікäн. Енī мäнің хотунўмнің кешіға elіп беріптў. Мäнің хотунумнī joldің чікеріп ol jігіт біläн oінaш kіlіптў. Мäн ämdī бу kaläндäрнī elїп берїп бу хотулларнің мäхрісінī көрöі!

Вäзірнің оғлī kaläндäрнің кешїға кäлдī, кішкірїп охаттī. Сän бу jäрдä нämä kіlіп jўрīсän? дäдī. Мäн kaläндäр, kaläндäрlik kіlїп jўрīмäн, дäдī. Andak bolca jäттī däрjенің отрусīда мäнің öjўм бар мäнің біläн біллä мäнің öjўмгä барғын! дäдī. Kaläндäр хош bolai дäп біллä вäзірнің оғлīнің öjīгä бардī. Вäзірнің оғлī аіттī: ўш табах аш ätїп käлїңläр! дäдī. Аш ätідіған хотун ўш табах аш бушуруп вäзірнің оғлīнің алдīға elїп кірдī. Ol аіттī kaläндäрнī: сän мäнің біläн аш jäгїн! дäдī. Jана бір табах ашка kісіхäрің декī кішīнī чікеріп koі! аш jäсўн! дäдī. Ol kaläндäр аіттī: кіші jok, дäдī. Чікармїсаң сänī öltўрўмäн, дäдī. Kaläндäр аіттī: kісїхäрімда хотунўм бар, чікарсам намäірäм болўдў, дäдī. Вäзірнің оғлī аіттī: хотуллarда вапа jok намäірäм болсїма чікарғын! дäдī. Дäгäндің кін kaläндäр хотунīнī чікардī. Jана бір кіші бар енī чікарғын! дäдī. Kaläндäр аіттī: башка кіші jok! хотунўм jalғуз бар ідī, дäдī. Сän kісіхäріңнī бak! дäдī. Бекіп ідī, бір jігіт

бар ікән. Каләндәр ені чікарды, хотуннің бу кілҙан ішіҙа һушідін кәтті. Андін кін вәзірнің оҙлы өзінің хотунінә кічірді. Бу табахтегі ашні сән јәгін! дәді. Мамені кічірді. Өлүмлүгің бар сандукні елін чік! дәді. Мама аітті: у сандукні нәмә kilecіз елін чіктурүп, енің ічідә мәнің өлүмлігім бар, дәді. Вәзірнің оҙлы аітті: елін чік! болміса мән сәні өлтүрүмән, дәді. Дәгәндін кін мама сандукні елін чіктә, аҙзіні аштә, көрсө бі јігіт јетіптү. Ol јігіт сандуктін чікін! дәді. Ol мәнің хотунүм білән аш јәсүн!

Вәзірнің оҙлы kaләндәргә аітті: хотуllарда вапа jok ікән, мән хотунүмні намәірәм болүдү дәп јәттә дәрја отрусіда өі kілін бәрдім. Бір јігітні сандukka colап бәкіптү. Сән хотунүңні намәірәм болүдү дәп кісіхәріңгә celін јүрүпсән. Хотунүң бір јігітні кісіхәрҙа celін біllә елін јүрүптү. Ву alәмдә хотуllарда һәш вапа jok. Әмдә ікүләп бу хотуllарні ташlап тәркі дүңја болүм чікіп кәтәлін, дәп ікісә біllә чікіп кәттә. Ol хотуllар оінашlерә біләп ol јәрдә kaldә.

7) Һekillік вәзірнің kізі.

Бір патішә бар ікән, енің бір вәзірә бар ікән, вәзірнің он ікі јашта kізі бар ікән, ol kіз tola чіpailік hekillik данішмән ікән. Бір күні патішә ol kізнің тәіріпіні аңlаптү. Вәзірні кішкіріп патішә ішкә бүрідә. Он јашта оҙulak, јігірмә јашта түlкә, оттуз јашта бөрү, kірk јашта jolбәс, әllік јашта похта, атміш јашта тохта тепін кәlгін! дәп бурідә, уlарні үш күннің ічідә тапалмісаң сәні өltурүмән, дәп патішә һөхмә kildә.

Вәзір чікіп буlарні јүрүп істәдә, һәш јәрдін тапалмедә. Ol күні үш күн болүн kaldә. Вәзір өјгә кәldә, kізі көрсө атесә tola коркүптү. Kізі суредә: ата сіз нәмә болдүңүз бәк коркупсіз, дәдә, маңа растіні аітің! дәдә. Вәзір kізіҙа аіттә: мәні патішә үш күllүк kapal біләп хізмәткә бүрүп ідә. Бүгүн үш күн болүп kaldә; бурігән ішінің һәш бірінә тапалмедім. Патішә аітіп ідә, үш күнгә тепіп кәlмісәң сәні өltүрүмән, дәң ідә. Шунуңдін коркумән,

дәдӣ. Кізі кӯлӯп аіттӣ: енӣндіммә коркунҕаммӯ? мән сізгә аітіп бәрәі! Патішаҕа мәнӣ аітіп бәрдӣ дәмәң, өзәм хіал кілір таптім дәң! дәп кізі бу сөзләрнӣ аіттӣ: патішә он јашта оҕулак тепір кәл дәгәнӣ, адәм балесінӣ аіттідӯ. Адәм балесі он јашка кіргәндә оҕулакка охшаш шок болӯдӯ. Адамнің балесі јігірмә јашка кіргәндә тӯлкӯгә охшаш тардам бәлӯдӯ. Адәм балесі оттуз јашка кіргәндә бөрӯ охшаш кабул ҕәірәтлік болӯдӯ. Адәм балесі кірк јашка кіргәндә јолбәска охшаш кӯшлӯк болӯдӯ, адәм балесі әллік јашка јәткәндә һорун әрінчәк болӯдӯ, нохта салҕан атка охшаш бір јәрдә јӯр дәмәгічә маңмаідӯ. Адәм балесі атміш јашка јәткәндә, һәр кіледіҕан іштән калідӯ, тохта дәп шунӣ аітідӯ, сіз берір падішаҕа бу сөзләрнӣ аітің! Һәргіс мәнӣ аітір бәрдӣ дәмәң! дәдӣ.

Вәзір кізідін бу сөзнӣ ішітір көңнідә хошал болӯр патішәнің алдіҕа бардӣ. Патішә вәзірнӣ көрӯр; тепір кәлдіңмӯ? дәдӣ. Вәзір тепір кәлдім! дәдӣ. Патішә аіттӣ: тепір кәлгән болсаң менің алдімҕа елір кәл! дәдӣ. Вәзір јекін беріп аіттӣ: он јашта оҕулак дәгән адәм балесі, адәм балесі он јашка кіргәндә шок болӯдӯ. Јігірмә јашка кіргәндә тӯлкі охшаш тардам болӯдӯ. Оттуз јашка кіргәндә бөріҕә охшаш ҕәірәтліч болӯдӯ. Кірк јашка кіргәндін кін адәм јолбәска охшаш кӯшлік болӯдӯ, адәм әллік јашка кіргәндә һорун болӯдӯ, адәм атміш јашка кіргәндә һәр іштін токтаідӯ. Сізләрнің бӯріҕан ішләр шубу, дәдӣ. Патішә аіттӣ: бу сөзнӣ саңа кім ӯргәттӣ? Вәзір аіттӣ: маңа кіші ӯргәтмәдӣ. Өзәм хіал кілір таптым. Патішә у сөзігә унӯмедӣ. Саңа бу сөзнӣ бір кіші ӯргәтӯптӯ, дәдӣ. Растін аітким! болміса әпчікір чаптурімән, дәдӣ. Андак дәгәндін кін вәзір растінӣ аіттӣ: он ікі јашка кіргән бір кіз балам бар, бу ішләрнӣ маңа шу аітіп бәрдӣ, дәдӣ. Дәгәндін кін патішә аіттӣ: андак болса бу балаң маңа lajik ікән, бу кізіңнӣ маңа бәргін! дәдӣ. Кірк хотунӯмнің чоң kilai! дәдӣ. Вәзір һәш сөз аітмедӣ, чікір өјігә бардӣ. Кізі суредӣ: мән аіткан сөзләрінӣ патішаҕа аіттіңізмӯ? шу сөз көңнігә makyl болдімӯ? дәдӣ. Дәгәндін кін вәзір аіттӣ: патішәнің аіткан сөзі, бӯріҕан іші, сізнің аіткан шу сөзләріңіз ікән! дәдӣ. Ol кіз атесінӣ јана ҕамлік көрдӣ. Кізі суредӣ: јана һәм ҕам кәлір oltурдіңіз? дәдӣ. Дәгәндін кін вәзір кі-

зіңа аіттї: сіз ўргätїп бärгän сöзläрнї патішāңа öзäм хіal кілїп таптїм дäсäм, аңа унўмедї, саңа кіші аітіптў, маңа растїнї аіткін! дädї. Андін кін мän растїнї аіттїм, он ікі jашта бір кізім бар ікän, шу маңа аітіп бärдї, дäдім, дäгändін кін, кізіңнї маңа бärгін, маңа lajik ікän, дädї. Кіз аіттї: андак bolса елік селік салңанда, мän енї öзäм селіп бäраі! дädї. Патішā вäзірнї кічкірттї кізіңнї маңа бärмäкчї болдўңмў, дädї. Вäзір аіттї: бäраі дädї. Муңа ämдї elik celik calмak käрäк, дädї. Патішā бу сöзнї äшітїп хошal болдї. Ахуllерінї, мінäjімläрінї даніштмallерінї jігїп вäзірнің öjігä elik celik салңелї ävättї. Вäзір кізідін суредї; elik celik салңелї кіші кäлдї, муңа нämä селіп бäріңіз! дädї. Кіз аіттї: елін калїдіңаннї патішā öзї білсін! дäң! мунўң тешіда бір ak пil елін кälсін! Дунjада ңемї jок кіші теніп кälсін, дädї. Дäгändін кін вäзір патішāнің äväткän кішіläрігä шундак elik celik селіп бäр! дädї. Ахуllар вäзірнің öjідін чікіп патішāнің кешіңа бардї. Elik celik селіп бäргänінї аіттї, бір ak пil елін кälсін! Дунjада ңемї jок кішінї теніп кälсўн! дädї. Патішāнің өзінің пілї jок ідї, бöläк патішāнің пілї бар ідї, аңа кіші ävättї, маңа бір ak пil бäрсін дäп. Ol патішā бір ak пil бärдї, ol пілнї елїп бір jілдін кін кälдї. Пілнї елїп кälгändін кін патішā өзї ўч jillik kapal білän ңемї jок кішінї істäп чікіп кättї. Ўш jілңїча шāһärмä шāһäр істäп jўрўп, һäш järдін ңемї jок кішінї тапалмедї. Бір шāһäргä барса падішājї хахнї jіңіп hарак ічїп оінап кўлўп олтурўптў. Енї көрўп патішā көңнідä аіттї. Бу патішāнің ңемї jок чіңї, дädї, оінап кўлўп олтурўптї. У патішāнің кешіңа кірдї, кälгän кішінї патішā көрўп jеніңа елїп олтурдї, аңа һäм hарак туттї, ol һäм hарак іштї. Мāс болдї бір бірігä hālінї аітіштї. У патішā суредї kai jактін кälдіңіз? нämä ішкä кälдіңіз? дädї. Дäгändін кін ol кälгän кішї аіттї: дунjāда ңемї jок кішінї істäп кälдім, һäш шāһärдä ңамсіз кішінї тапалмедім; сізнї көрсäм оінап кўлўп jакшї олтурўпсіз, сізнің ңеміңіз jок м'ікän дäп кälдім дädї. Дäгändін кін ol патішā кälгän кішінің колїдін тутўп бір öігä башлап кірдї. Кірсä бір чіrailik бір хотун олтурдї, енің кешіда, бір кара jаман дівä олтурдї; ікі бала jенїда оінап jўрїдў.

Падішā аіттī ol кälгāн кішінī: бу ішläрнī jакшī көрўң! дāп өзī хотуннўң кешīҕа бардī. Хотун падішāнī көрўп: сāн бўjāрдä нämä кiliп jўрīсāн, бўjāрдiн чiк! дāп iңāгīгä бір кача турдī, коҕlап чiкардī. Чiккандiн кiн ol кішігä аіттī: бу ішläрнī көрдўңīзмў? дädī. Ol хотун мäнің хотунўм, ol дівä мäнің кулўм. Мäн аҕріп дурī іштім, äрälлігімдiн kалдім хотунўмҕа бolалмедім, бolалмīҕандiн кiн хотунўм мäнің бiлäн кўндä уруштў, сāн маңа бolалмаісāн, сäнің падішāлігіңнің маңа käрāгī jок, мäнī чiкарҕін! мäн бöлäк äргä тāгīмäн! дädī. Мäн аңа номус кiлдім; сāн мäндiн чiкмеҕін! мäн бір шāhäрнің падішājī, äl аңlіса, мäнің етімҕа jаман болўдў. Сäн бір jакші jігіт тепіп оінаш кiлҕін! дädім. Дäгäндiн кiн бу дівä бiлäн оінаш болдī, мунўңдiн iкі бала таптī, дівä jакін кälсä, енī jакшī көрўп сöjідў, мäн jакін барсам мäнī сокўп, коҕlаідў, адämгä мäндiн зiадä ҕам болмас. Патішā андiн кiн häш jäрдiн ҕамсіз кіші тапалмедī, өзігä аіттī: jўрдім алämнī käздім, суредім бāчїда ҕам бар. Ҕамсіз кішінī дўнjада бiлмäіmäн! дāп jўтīҕа jандī, ўч jілдiн кiн шāhäргä кälдī. Падішā öjідä oлтурдī вäзірнī кічкірттī. Алämдä ҕамсіз кішінī тапалмедім, ämдī кізіңнī бäргін! дädī. Вäзір кізīнī патішāҕа бärдī.

Патішā вäзірнің кізīнī eліп jенīда jатмедī, токуз jillik kapalбiläн бҕа чiктī. Вäзірнің кізіҕā бір курук сандук бärдī, аҕзīнī бäкітіп мöhäр бесіп, аҕзīнī ашмаі, ічідäкī алтун кўмўшī бiлäн тошказҕын! дädī. Бір баіtal ат бärдī, мäн кälгічä бу баіталнī мäн мінгän кара арҕамакка охшаш бір арҕамак тўдырҕін! өзäң бір оҕul тўп mylla кiліп ol арҕымакка міндўрўп мäнің алдімҕа чiкарҕін! дāп вäзірнің кізі бiлäн jатмаі бҕа чiкіп käттī. Патішā бҕа чiкіп ўш кўндiн кiн, ol вäзірнің кізі өзінī патішā задä jаседī, төрт jўз кізнī jана äр кішідäк jаседī, патішāнің äкесідiн jўрдī. Бір jäргä беріп чедірларнī тікіп oлтурдī.

Ўjäрдä патішā ö бlап чiкіп кälдī. Патішā көрсä ў jäргä тola чедір тікіптў, тola кіші jўрідў, аңа патішā кіші äвättī: бу кім сурап кälіңläр! Патішā äвäткän кіші ylарнің кешіҕа кälдī; бізнī патішā äвättī, бylар кім сурап кälіңläр дāп, дädī. Дäгäндiн кiн ylар аіттī: палāнī шāhäрнің патішājінің оҕlīмāн, бҕа чiкіп ідім,

кäліп бў jäргä тўшўп кондўм дäдї. Дäгäндін кін улар jенін беріп патішäңа шу сöзläрнї аіттї. Андін кін патішä етіңа мініп патішä заданің чедіріңа кäлдї.

Патішанї көрўп патішäзадä алдіңа чіктї, äзіз іхрам біläн чедіріңа тўшўрдї, патішанї jахші мїман кілдї, патішä тоla хошal болдї. Патішä jенін өзінің чедіріңа каттї. Андін кін патішäзаданї чіllап бäріп мїман кілдї. Ol кўнї кўн käш болдї. Патішä суредї: нäрт оінашнї білämсіз? дäп патішäзадä біліман дäдї. Ікісї нäрт оінедї, патішä задä аіттї: біз ікіläн бір мöрö kojўп оінелін дäдї. Патішä хоп болңаі! дäдї. Патішä задä аіттї: сіз манї утўп alceңіз, ман ат äгäр токумнї мöhäрімнї бäраі! Сіс уттурсеңіз сізмä ат äгäр токумўңўзнї мöhäріңізнї бäрің! дäдї. Патішä мокул! дäдї. Дäгäндін кін ікісї нäрт оінедї, патішäзадä ат äгäр токумінї мöhäрінї утуп алдї. Утуп еліп чедіріңа каттї, беріп патішанің kara арңамакнї баітеліңа чаптурдї, сандукнің аңзінї ечіп алтун кўмўш біläн тошказдї. Jана аңзінї бäкітіп ілгäркідäк мöhäр бесіп äттї, андін кін патішанің ат äгäр токумінї мöhäрінї jандурўп бäрдї.

Ертäсї патішанікіңа jана бардї. Патішä jана мїман кілдї, ol кўнї кўн käш кірдї. Андін кін патішä jана нäрт оінелін! дäдї. Патішäзадä аіттї: бўгўн кінізäк kojуп оінелін! дäдї. Андін кін ікісї нäрт оінедї, патішäзадä өзї утказдї. Андін аіттї: манін jахшї кінäзäгім бар, сізгä äвäтäі дäп каттї.

Чедіріңа кäліп өзінї кінäзäк jаседї, андін кін патішанің алдіңа бардї. Беріп патішäңа аіттї: патішäзадä манї сізгä äвäттї, дäдї. Патішä көрсä тоla jахшї кіз, көрўп көңнї кізідї. Ol кäчä ol кінізäк біläн jаттї. Булар хопўп ікісї hарак іштї, арїда бір мунча сöз öттї, кінізäк патішанї іңäгігä бір kачат урдї. Кінізäкнің бір kачат урңеніңа патішанің ачіңї кäліп коңlап чікардї; патішä мäс ідї, кінізäк ў jäрдін өзї чедіріңа кäліп kулеріңа аіттї: чедірің бузўңlар көчäміз! дäдї. Патішäзадä ў jäрдін көчўп каттї.

Андін кін таң аттї, патішä оkандї, бakса кінізäк jok. Нökäр läрідän суредї: кінізäк канї? дäп. Нökäрläрї аіттї: кäчä сізнї бір kачат уруп ідї, сізнің ачіңіңіз кäліп коңlап чікардіңіз, kajан каттї біз білмäіміз, дäдї. Дäгäндін кін патішä аіттї: патішäзаданің че-

дірігә беріңлär! шунда барған болса елің кәліңлär, дәдї. Нөкәрлärї барса, патішә задә көчүп кәтіптү. Кәліп көчүп кәтіптү дәп аіттї. Патішә кінізәкпї коғлап чікарғенігә тола пушмалларнї кілдї. Андін кін ўjärдін көчүп jўрдї. Вәзірнің кізї öjігә кәліп токуз аі, токуз кўн токуз са'әттін кін бір оғул туғдї. Патішә бәріп кәткән баіталь бір кара арғамак туғдї, буларнї патішәнің хотунї jахшї бактї, оғлї чоң болдї, бәш jашка кіргәндін кін муллаға бәріп охуттї. Обдан мулла кілдї. Токуз jil болғандін кін патішә бдўн jепіп кәлдї. Патішәнің алдігә вәзірнің кізідін тукқан балесінї кара арғамакка міндўрўп патішәнің алдігә чікардї. Патішә ol оғулнї көрўп суредї: бу кімнің оғлї? дәдї. Көзігә тола jахшї көрўндї. Бу оғул сізнің оғліңіз, дәдї. Сіз бға чікқандін кін вәзірнің кізї тукқан оғул, дәдї. Патішә көңнідә аіттї: бу оғулнї бөлäк кішідін тепіптў, мән ol кіз білән jаткан әмäс, дәдї; дәп кәліп вәзірнің кізінің öjігә тўштї. Патішә суредї: сандукнї алтун кўмўшкä тошказдіңмў? мән бәріп кәткән баіталға кара арғамак туғдўрдўңмў? дәдї. Дәгәндін кін вәзірнің кізї аіттї: сандукнї алтун кўмўшкä тошказдім, дәп патішәнің алдігә әпкәліп коідї. Патішә көрсö сандук алтун кўмўшкä тошуптў, сандукнің ағзігә баскан мöһәрї бузўлмаптў. Патішә енї көрдї. Андін кін кіз аіттї: оғуліңіз мінің чікқан кара арғамак сіз бәріп кәткән баіталпің балесї, дәдї. Дәгәндін кін патішә аіттї: у оғул мәнің балам әмäс, сән бөлäк кішідін тепіпсән, дәдї. Дәгәндін кін ol кіз аіттї: бу баленї мән сіздін таптім, дәдї; сіз бға чікіп ўш кўндін кін палäнї järдä чедір тікіп патішәзадä мән дәп олтурған мән ідім, дәдї. Авалкї кўнї сізнің білән нärт оінап ат ägär токуміңізнї мöһäріңізнї утуп елің, етіңізнї сіз бәріп кәткән баіталға чаптурдўм. Сандукнің ағзінї ечіп сандук алтун кўмўш білән тошкўзўп ағзінї бәкітіп мöһäріңізнї бесіп jана jандурўп ат ägär токумуңўзнї мöһäріңізнї jандурўп бärгән мән ідім. Дәдї ікінjі кўнї jана нärт оінап кінізäк коjуп, мән öзämнї уттурўп, мән сізгä кінізäк әвәтäі дәп öзämнің чедірігә кәліп, öзämнї кінізäк jасап сізнің алдіңізға беріп, мәнї патішәзадä әвәттї дäгän мән ідім, сіз мәнї кінізäк дәп коінуңізға елің jаттіңіз, бу оғул шу кәчä сіздін болған, дәдї. Андін кін сізнің білән

hapak içip ikўläн сöз talешip мäн сізнї бір kачат урҕан. Сізнің маңа eчіҕіңіз kaліп koҕлап чikapдіңіз, шу мäн ідім, дäдї. Сізнің кешіңіздін чikіп öзї чедірімҕа kaліп köчўп шähäргä kалдім. Андін кін бу оҕулнї туҕдўм, дäдї.

Патішä бу кізнің мундак kilҕан ішläрігä tola хошal болўп, бу tola häkillik данішмäн ікäн дäп hämä хотуллярідін мунї чоң kildї, патішä мунўң бїläн бір нäчäн кўн ömрінї öткўзўп aläмдін öтўп kättї.

8) Häkillik kіз.

Бір патішäнің бір вäзірї бар ікäн; бір кўн вäзірнің хотунї öлўптў. Бір кўн патішä хотун alҕін! дäдї. Ol вäзір бір ärї ölгäн хотуннї aldї. Хотун alҕандін кін патішäнің кешіҕа kалдї. Патішä суредї: хотуңўң обдаммў? дäп. Вäзір aіттї: обдан дäдї. Дäгändін кін јана aіттї: кўндўзї біз ікі кіші kачісї орунҕа кірїп јатканда төрт кіші болдўміз, дäдї. Дäгändін кіп патішä суредї: нämä ішkä андак болїсän? дäп. Вäзір aіттї: орунҕа кірїп јаткандін кін мänің öлгän хотунўм јäдімҕа kалїдў, мän енің бїläн ікі кіші болўмän, alҕан хотунўмің ölгän ärї јäдіҕа kалїдў, у енің бїläн ікі кіші болўдў, біз төрт кіші болўп бір орунҕа јатеміз, дäдї. Дäгändін кін патішä хijal kildї. Вäзірнің хотуніҕа köңнї jok чіҕї, дäдї. Дäгändін кін патішä aіттї: андак bolca jахшї кіз істäп alҕін! дäдї.

Вäзір бір кўнї кіз істäп чіктї. Бір јärдä kätїп барса он кіз тäзäk täріп јўрїдў. Вäзір köңнідä aіттї: шу кізlарнің кешіҕа барai! обденї bolca бірінї ілҕап alai! дäп kізlар төрäпkä јўрдї. Hауа тутулўп jамҕур jaҕдї. Бу kізlар jамҕурда тäзäгінї kötöрўп öjігä kаштї. Уlарнің ічідін бір кіз aірїлїп шу јärдä kaldї. Вäзір енің кешіҕа бардї. Вäзір суредї: бу јäргä нämä kilҕelї kälїп ідіңläр, дäдї. Дäгändін кін кіз aіттї: тäзäk täргälї kälїп ідік, дäдї. Вäзір јана aіттї: сänің joldашlерің kättї, сän нämä ішkä ärілїп kaldің? дäдї. У кіз aіттї: jамҕур бäk jaҕїдў, тäзäгім höl болўп kaлїдў, дäп ärілїп kaldім. Täргän тäзäгімнä чаппенімнї jепіп koідім, тä-

зағім курук турдў, јамғур токтіғандін кін тäзäкнї öігä елїп берїп отка јакімäң чаппенімнї куруідў, öзäм häм отунї сініп іссїмäн, дädї. Јолдашлерім тäзäгінї, көтөрўп каттї. Тäзägї höl болдї, чаппаллерї höl болдї, тäзägінї апперїп отка јакса höl тäзäк көімäідў, дädї. Мäн ешң ўчўн äріліп калдім, тäзägімнї höl кілмедім. Дägändін кін вäзір көңнідä аіттї: бу кіз көп häкіллік кіз ікäн, дädї. Мунің öјінї сураі, ата анесіға кіші кojўп шу кізнї alai! дädї. Дägändін кін шol кіздін сöз суредї. Сäн кімнің balecї дädї; öјўң näјärдä дäп суредї. Ol кіз аіттї: мäнің атам мäнің кічік чакта өлўп кäткäн ікäн, hälї анам бар, дädї. Мäнің öјўмдä кірк näізä бар, дädї. Вäзір көңнідä аіттї: öјўмдä кірк näізä бар, дädї. Мунї мäн берїп көрöі! дädї, бу сöздä бір hіхмät бар, дädї. Дägändін кін јаңмур токтедї. Кіз öјігä каттї, аркесіндін вäзір берїп, ol кізнің öјігä кірдї. Кірсä öјї бузук, төшўгї tola öі ікäн. Вäзір суредї öјің шумў? дäп. Кіз аіттї: öјўм шубу! дädї. Сäн öјўңдä кірк näізä бар дäп ідің. Näізäң канї дädї. Кіз аіттї: кўн чікса бу häр төшўктўн кўннің шаулесї тўшўдў кірк näізä дäп шунї äітїмäн, дädї. Вäзір көңнідä аіттї: бу хоп häкіллї кіз ікäн, мунї alai дäп хошнесінің öјігä чіктї. Чікіп уларға аіттї: мунда бір кіз бар ікäн, мунї маңа елїп берїңлäр! дädї. Улар болідў дäп, у кізнің анесіға берїп аітїп вäзіргä кізнї елїп бärдї. Кізнї елїп вäзір öјігä käлдї. Андін кін патішанің кешіға бardї. Патішä суредї: кіз aldїңмў? дäп. Вäзір aldім, дädї. Патішä; алған кізің обдаммў ікäн? дäп суредї. Вäзір tola täріплädї, tola јахшї кіз ікäн, дäп. Андін кін патішä вäзіргä кірк ірік koi бärдї. Мäн кірк кўллўк бға чікімäн. Мäн käлгїчä бу кірк коінї туғдурўп козесї бїлäн мäн käлгändїн кін елїп käлгїн! дäп кірк ірік коінї вäзіргä бärдї. Вäэір коінї елїп öігä bardї, беріп хотунїға аіттї: патіша маңа кірк ірік koi бärдї, мунї кірк кўннўң ічідä туғдурўп козесї бїлäн маңа елїп käl! дädї. Бу äркäк koi туғамдў? дädї. Дägändін кін хотунї кўлдї. Кўлўп аіттї: андак bolca бу коінї кўндä бірнї öлтўрўң! кірк кўн болғандін кін патішаға јуабінї мäн бäрäі! дädї. Вäзір шундак кілдї. Коінї вäзіргä берїп патішä бға чіктї, бір јäргä бardї, ўјäр оғрї karakчї tola јäр ідї. Кўзäткäн бір кулінї елїп чіктї. Бір нä-

чән ō ōлап патішā оңрī тоla jäргä кäлїп кондī. Кулїңа аіттī: бу jäрдä оңрī тоla атларнī ухламаі jахші кўзäткін! Кулī хош болңаі! дäп патішāнїң алдīдїн чікіп, кігізїнī селіп jаттī. Бір вактїн кін патішā талїңа чіктī, кулїнī кішкірїп аіттī: ухлап калдїңмў? дädī. Кул аіттī: ухлїмедїм, хіjал кілїп jатїмäн, дädī. Патішā суредī: нämäнī хіal кілїп jатїсäн? дädī. Кул аіттī: тіканнī кім ушлап коід'ікäн дäп, мунī хіal кілїмäн. Енїң сözігä патішā кўлдī, көңнідä аіттī: бу отуннī тоla тошўп колїңа тоla тікäн кіргän чіңī, енїң учўн тіканнī хіal кілїп jатїмäн дäідў. Мундун кін у кулңа отун тошутмаі! дädī, дäп патішā чедірїңа кіріп кäттī. Бір вактїн кін патішā jана чіктī, jана кулїнī кішкірїп ухлап калдїңмў дädī. Кул: ухлїмädїм, хіal кілїп jатїмäн, дädī. Патішā суредī нämä хіal кілїсäн? дäп кулī аіттī: тögўнїң кумалеңїнī кім jамалахлап ічігä кім тікїп коід'ікäн? дäп шунī хіal кілїмäн, дädī. Патішā аіттī: ухлїмеңін атларнī обдан кўзäткін! дäп кірїп кäттī. Бір вактїн кін патішā jана чіктī кулїнī кішкірїп ухлап калдїңмў? дädī. Ухлїмедїм хіal кілїп jатїмäн, дädī. Патішā суредī: нämä хіal кілїсäн? дäп, кулī аіттī: патішанī мäн көтўрїмäн, ägäр токумнī кім көтўräр ікäн дäп, шунī хіal кілїмäн, дädī. Дägändїн кін патішā аіттī: атlар кенī, дäп аіттī, атlернī оңрī елїп кäттī, дädī. Патішā аіттī: атlарнī оңрī alса, нämä ішкä оңрī алдī, дämäісäн? дädī. Дägändїн кін ol аіттī: патішā оңрїнī ölтўрўп ätämd'ікäн, дäп, аітмедїм, дädī. Патішā мунўң бу сözläрігä тоla кўлдī. Андїн кін таң аттī, таң аткандїн кін патішā шähäрігä jандī. Jолда кäлїп jетїп патішā хіal кілдī, вäзіргä кірк ірік коі бäріп кäлїп ідїм туңдурңўн дäп, ämdī берїп шунī сураі! Нämä дäп jуап аітїдў. Патішā вäзірнїң äшіккä кäлдī, вäзір бармў дäп кішкірдī. Патішā іканнī білдī, хотун чіктī. Патішā суредī: вäзір бармў дäп. Хотунī: вäзір туңуп калдī дädī. Патішā аіттī: äр кіші туңамдў? дädī. Ol хотун аіттī: ірік коі туңамдў? дädī. Патішā шу järдїн сöз кілмаі аркесіңа jандī. Кірїп öjігä тўшўп кулїнїң бajакī сözläрігä, вäзірїнїң хотунїнїң у сözігä көңнідä тоla хошal болдī, буларңа häр käсіңа көп пулларнī бärдī, кулїнī азат кілїп кojўп äттī.

9) Ордуҕа Баі.

Бухара шаһарїдä бір баі бар ікäн, енің етї Ордуҕа Баі ікäн, у тоҙа чоң баі ікäн. Енїңкідä тул хотун jätім оҕул ҕäріп мусапір буҙар шунда jўрўп аш jäп äңіл кіп jўрїдіҕан ікäн. Енің бір хошнесї бар ікäн, бір кўн Ордуҕа Баінікідä кірїптў, у баіҕа хушамät кіҙіп аітїптў: мäн көрсäм сізнїңкідä тул хотун, jätім оҕул jäріп мусапір аш jäп äңіл кіп jўрїдў. Мунўң сізгä һäш паідесї jок, буларнї кäткўзўп ätїң! буҙар jäгäннї, кäігäннї алтун кўмўш кіҙіп сандуҕіңізҕа селїң! сіз кўндўн кўнгä чоң боҙўсіз, кäірїсіз, кўчїңіздін калесіз, һäлі jіҕсеңіз кäірігändä jетіп jäісіз. Буларнің сіз аш бäргäн білäн һäш паідесї сізгä jок, дäдї.

Ордуҕа Баінің куҙеҕіҕа бу сöз jахші ішілдї. Хотунїҕа аіттї: бізнің хошнї шу кадарлік паіделіk сöзläрнї аіттї, хіал кілсам һämäсї рас, öідägі тул хотун, jätім оҕул, ҕäріп мусапірläрнї чікарҕїн, бізгä ämдї буларнің käрägї jok. Буҙар jäгäннї, кäігäннї алтун кўмўш кіҙіп сандукка calcak, бізгä кіп кäірігändä lазім боҙўдў, дäдї. Хотунї обдан аіттїңіз бу сöзläрнї, мäн сізгä аіталмаі jўріттім, дäдї. Андін кіп öjїдäкї хäхläрнї äräк чікардї. Ордуҕа Баі хотунї мїман кälсä jахші көрмädіҕан болдї. У jіл терііҕан ашлерї су кälмäі, jамҕур jакмаі äräк курудї. Кїнкї jілї jана ашік терідї, ol jілї терііҕан ашлерінї мöлдўр соктї. Ol jілї jана järдїн аш алмедї. Jана кäлädіҕан jілї аш терідї, ol jілї ашлерііҕа һal тўштї. Ўш jілнің ічідä järдїн бір шің аш алмедї. Мелї таҕдекі таҕда öлдї, öjідäкї öідä öлдї, оҕрї алҕаннї оҕрї алдї. Бу ўш jілнің ічідä Ордуҕа Баіда ашlik калмедї, мал калмедї, ўш jілнің ічідä ўш jўз тіllä алтунҕа бäш jўз хō буҕдаіҕа каздар болдї, бір кўн талііҕа чікіп олтураттї; ärтä jаз болўптў хäхläр кош һаідіҕелї кätіп барїдў. Ордуҕа Баі енї көрўп көңнідä аіттї: авал мäндін ілгärї кошка чікїдіҕан кіші jок ідї, һälї хäхläр кошка чікїптў, мäнің чачїдіҕан уруҕўм jок, кошка каткелї уjўм jок, дäп көңнї бузулўп jіҕlап öjїгä кірдї. Хотунї көрўп нämä jіҕlаісіз? дäдї. Ордуҕа Баі аіттї: jілда мäндін іl-

гәрі кошка чікідіңан кіші jок іді. Һәлі хәхләр кошка чікіп кәтіп барідў, мәнің кошка каткелі улўңўм jок. Хіал кілсам бәш jўз хō пугдаіңа ўш jўз тілла алтуңңа каздар болдўм. Муні каідак тепіп бәрімән, дәді. Дәгәндін кін хотун әйтті: jіңліңан білән іш бўтмәс. Баі Мәһәммәт Баі дәп достўң бар іді, баі Мәһәммәт Баінің кешіңа берің! бір таңа бугдаі карз елің, уі сурап елің, ені еліп кәліп бір jахші jәргә терің! Андін кін Ордуңа Баі Качіңі Баі дәп бір кулі бар іді, ені еліп баі Мәһәммәт Баінің кешіңа барді. Баі Мәһәммәт Баінің öjігә кірді, öjігә кірсә, ілгәркідәк jахші көрмәі ді, һәш сöз сурімеді, олтурўп Ордуңа Баінің көңлі бузулді, jіңледі. Андін кін баі Мәбәммәт Баі әйтті: сіз мәнің öjімгә кәліп нәгә jіңlaісіз? дәді. Дәгәндін кін ol әйтті: біс ікўлән мәнің пулўм бар чеңіда jахші дос ідук, һәлі мәнің пулум jокап кәтіп іді, сәніңкешіңа кәлсәм jахші көрмәдўң, муңа көңлўм бузулўп jіңледім, дәді. Андак дәгәндін кін баі Мәһәммәт Баі ізар тартті, андін кін jокері jекіңа еліп олтурді, алдіңа чаі коіді. Чаі ічін болңандін кін; Ордуңа Баі ака нәмә кәлдіңіз дәп суреді. Ордуңа Баі әйтті теріңелі уруңўм jок, кошка каткелі улак jок, сізнің кешіңізңа бір таңа буңдаі ікі уі карз алңелі кәлдім, дәді. Дәгәндін кін баі Мәһәммәт Баі әйтті: мән аңлісам бәш jўз хō буңдаіңа ўш jўз тілла алтуңңа карздар бопсіз мән сізгә бір таңа буңдаі карз бәрсәм, маңа каідін тепіп бәрәсіз? Буңдаі бәр дәп маңа сöз кілмаң! дәп чікаріп әттї. Ордуңа Баі чікіп кәткәндін кін баі Мәһәммәт Баінің хотунї: сіз Ордуңа Баі білән jакші дос ідіңіз, нәмә ішкә бір таңа буңдаі бәрмәісіз? дәді. Баі Мәһәммәт Баі хотуніңа әйттї: ol карздар болўп кәтіптўмән бір таңа буңдаі бәрсәм, маңа әпкәліп бәрмәідў. дәді. Дәгәндін кін хотунї әйттї: бәрмәсә бір таңа буңдаі jән кәтўр! бәрің бір таңа буңдаі сізнің jакші достіңіз, дәді. Дәгәндін кін хотунінің сöзібілән бір таңа буңдаі бәрмәкчі болді. Андак bolса Ордуңа Баінї кішкіріңlар, дәді. Чікіп Ордуңа Баінї кішкірді öjігә кірді, андін кін баі Мәһәммәт Баі әйттї: мән сізгә бір таңа буңдаі карзңа бәрімән, сіз өзї аңзіңіздін kol бесіп хат бәрің! дәді. Буңдаінї вахтіда әпкәліп бәрмәсіңіз оң jотуңуздін он сәкіз саplik бір цің гöш кәсіп алімән, дәді. Ордуңа Баі болўдў дәп

өзі коліні бесіп хат бәрді. Андін кін бір таға буғдаі екі уі карз бәрді.

Ордуға Баі ені еліп беріп бір јәргә чечіп јұрәтті. Бір әшәк мінгән кіші кәліп Ордуға Баідін суредї: нәмә чечіп јұрісіз? дәп суредї. Ордуға Баі ol кішігә ачығі кәлдї: авалкі вахта мінда әшәк мінгәлләр јірактін әшәктін тұшұп кәләттї. Һәлї бу әшәгінї мініп кәліп буғдаі чачканнї көрұп турұп нәмә чачесіз дәп, мәндін сураідұ дәп әшәк мәрдәгї чечімән, дәдї. Ol әшәк мініп кәлгән кіші аіттї: ағзіңдін нәмә чікса јәріңдін шу чіксін! дәдї. Ордуғаі Баі енї тонумаідұ, у Хізірі паіғамбәр ідї. Андін кін буғдаінї чечіп јәрнї һаідап болуп өјігә кәттї. Бір күнї Качіғі Баі бійән буғдаіға су kojeлін дәп кәлсә јәрідін әшәк мәрдігї чікіп каптұ, анда мунда бір буғдаі. Енї көрұп Ордуға Баі көп јіғледі. Ol күнї буғдаінї суғардї, өјігә јеніп кәлдї. Андін кін бір нәчән күндін кін буғдаі піштї. Ордуға Баі oltураттї, әлләр буғдаі ореміз дәп кәтіп барідұ. Ордуғаі баі хіal kildї, бізнің ма буғдаі пішкандұ; бізма барелін дәдї. Бір орғакнї өзї aldї, бір орғакнї Качіғї Баіға бәрдї. Ікісї буғдаі теріған јәргә кәлдї, кәлсә анда мунда бір буғдаі һәр јоған әшәк мәрдәкләрї чіктї. Јенідакі хәхнің буғдаілерї обдан буғдаі болуптұ. Өзінің буғдаінї көрсә, әшәк мәрдәгідін бөләк һәш нәмә jok. Андін кін әтізінің ічідә карап турдї. Бір atlik кіші чікіп кәліп јатідұ. Енї көрұп көңнідә аіттї: бу кәліп јаткан бәгмікін ја баімікін, дәдї, муна беріп calam кілмісам, сән маңа calam кілмедің дәп, нәчән камчі урса јаман болұдұ. Муңа беріп calam kilai! дәдї. Ol atlik кіші јәтіп кәлдї. Ордуға баі aldіға беріп calam kildї. Ol кіші суредї: Ордуға Баі бу јәргә нәмә теридіңіз? дәп. Ol аіттї: буғгаі тәріп ідім, әшәк мәрдәкї чікіп kaldї, дәдї. Дәгәндін кін ol кіші аіттї: сіз буғдаінї чечіп јұргәндә кіші кәліпм'ідї? дәдї. Ордуға Баі аіттї: бір әшәк мінгән кіші кәліп ідї, дәдї. Кәліп буғдаі чечіп јұрсәм, нәмә чачесіс дәп суредї. Мән буғдаі чечіп јұргәннї көрұп нәмә чачесіз дәп суріғенігә ачығім кәлдї, әшәк мәрдәгї чачімән дәдім. Ol аіттї: ағзіңдін нәмә чікса, јәріңдін шу чіксун! дәп дуа kildї. Буғдаі теріған јәрдін әшәк мәрдәгї чікіп kaldї, дәдї. Дәгәндін кін ol кіші аіттї: у әшәк мінгән Хізірі ікән,

дәдї Дәгәндін кін Ордуға Баі аіттї: бу јәргә Хізірї јана кәләрмікін? дәп суредї. Ol кіші аіттї: Хізірї бір кәлгән јәргә ўш хетім кәлїдў! дәдї. Сән әтізіндін нәма чікkан bolса hәмәсінї орўп, кәңрў јәргә хірман kil! hәмәсінї јіғіп бір хірманда тәпкін: шамal чікkан кўнї сорїғын! Хізірї кәләр, дәдї. Ol hәм өзї Хізірї ідї, енї Ордуға Баі тонўмедї. Шу сөзләрнї аітіп каттї.

Кәткәндін кін Ордуға Баі kулї Качіғї Баі білән јәрдін чікkаннї hәмәсінї орўп, кәңрў јәргә хірман кіліп тошуп тәптї. Бір кўнї шамal чіктї. Качіғї Баі білән ікісї хірманнї сорїдї. Һәр әрінї аткында бір ікі буғдаі тшўдў, өзгәсї әшәк мәрдәгї. Шундәк кіліп хірманнї сорўп јататтї. Бір әшәк мінгән кіші чікіп кәлдї. Хірманнің оң төрәпїдін кәліп тўштї. Хірманнің ічігә кірдї, кірсә салам кілдї. Ордуға баі карїмедї. Дуа кілдї, јана карїмедї, хірменінї сорїдї. О кіші oltурўп аіттї: ә Ордуға Баі бу хірманнің ніазї бармў, дәп ідї. Бар дәп Ордуға Баі кәліп бір ғәлбўр буғдаі бәрдї. Андін јана турўп суредї. Худәнің jolїға бәрәдїған буғдејің jokмў, дәдї. Бар дәп јана бір ғәлбўр бәрдї. Андін аіттї: худәға kyl болған кіші Мәһәммәткә іммәт болїдў. Паіғамбәрнің hекіда ніазің jokмў. Бар дәп јана бір ғәлбўр буғдаі бәрдї. Мәһәммәткә іммәт болған кіші, чарі јарға дос болўдў, чарійарнің hекіда бәрәдїған ніазің jokмў? Бар дәп јана бір ғәлбўр бәрдї. Андін кін аіттї Хізірї паіғамбар hекіда ніазің jokмў? дәдї, бар дәп ікі ғәлбўр бәрдї. Аңа турўп Качіғї Баінің ачіғї кәлдї. Бу јаман кәләндәр ікән нәчән ғәлбўр буғдаінї бәкар еліп каттї, мунї әрібілән бір ураі, өлтўрўп саманнің аресіға көмәі! әшәгінї alai! дәп. Урғелї әрісінї көтўрўп Хізірінің кешіға кәлдї. Хізірї аркесіға јеніп карїса, Качіғї Баі урғелї турўдў. Шу заман ікі колї курудў. Енї Ордуға Баі көрўп өлўгўмнің әгәсї шу kyl ідї, мунўндін бөләк нәш кішім jok, білмәі сізгә јаман санедї, ікі колї курїдї, муңа дуа кілің, колї сакаісун! дәдї. Дәгәндін кін Хізірі аңа дуа кілдї, колї аваlкідак болдї. Андін кін аіттї: бу кәләндәргә буғдаінің hәмәсінї бәрсәңізма, бәрің! мәнің ішім jok! Качіғї Баі дәдї. Дәгәндін кін Хізірї аіттї: Ордуға Баі сіз мусурманмў, ја капірмў? дәдї. Дәгәндін кін Ордуға Баі аіттї: мәнің пулум бар чакта hәмә кіші

мусурман дәіттї, hälї пулўм jok кішілär мänї капір дämд'ікін, дädї. Дäгändін кін Хізірї аіттї: кішінің пулї bolса мусурман болўп, пулї jok bolса капір bолмаідў, мän сіздін ўш кісма іш кördўм, енің ўчўн мän сізнї капірмісän дäп суредім, дädї. Дäгändін кін аіттї: хірменіңга кіріп саңа сalам кілдім, сän сalемімңа јуап бärмädің, ікіңјісї дуа кілдім сän карімедің, ўчўңјісї Худаі јолїда піазї бармў дädім, бір ңälбўр бärдің, паіңambär hекїда дädім, бір ңälбўр бärдің, хізірінің hекїда дädім, ікі ңälбўр бärдің, чарїјарнің hекіда дädім бір ңälбўр бärдің. Худādін паіңambардін чарїјардін Хізірі чоңмў? Енің ўчўн сенї капірмісän дäп сурің̆енім. Ордуңа Баі аіттї: бäш јўз хō буңdаіңа ўш јўз tilla altунңа karздар болдўм уlарма јахшї. Баі Mähämmät Баіңа ўш хō буңdаіңа karздар болдўм, енї вахтїда бärмäсäм, достўм оң jотамдін он секіз carlik ціңда бір цің гöш кäсіп бäрäмän дäп öзї аңзімдін kolї бесіп хат бärдім. Енің ўчўн Хізірінің hекіда tolарак буңdаі бärсäм, кäліп шу хірменімңа бäрäкät бäрärмікін дäп ікі ңälбўр буңdаі бärдім. Буңdежім tola чікса шу karзlерімңа бärсäм! дädім. Дäгändін кін Хізірї аіттї: сän Хізірінї тонумсän? дädї. Ордуңа Баі аіттї: көрсäм тонїмän, дädї. Хізірї аіттї: мän саңа Хізірінікі ўч нішанесінї аітіп бäраі! дädї. Хізірї маңса hауа гўldўрläгändäк töшї бар, дäідў, päшанесіда ak пурчакдак мäңі бар, дäідў, бармак kolїнің устухенї jok, дäідў. Колїдā ўзўк бар ідї, худā јолїда маңа бäргін дäп кіші тілädї, ўзўк kolїдін чікмаі kolїнї кäсіп ўзўкнї еліп бärдї, андін кін kolїнің орнїңа бір гöш чікіп kaldї, енің устукенї jok. Ämdї käl ікўläн körўшälін! дäідї. Ордуңа Баі Хізірї білän körўштї. Колуңўз бäк јумшак ікän дädї. Мän ішнї tola кіліп kolўм кетіп kaldї, дädї. Андін кін Хізірї Ордуңа Баіңа аіттї: білсäң бil; бімäсäң Хізірї паіңambär мän, дädї. Андін кін Ордуңа Баі Хізірінің ajeңіңа jікілдї. Андін кін Хізірї аіттї: бу вахтїдін мусурман bol, tyl хотун, jätім oңyl, ңäріп мусапір ўjўңdан чікарма, häм täкäббір болуп jok кішігä ачіңің кälмäсўн! ämdї нämä тілäсäң тілägїн! дädї. Ордуңа баі аіттї: авal імän тілäіmän, андін кін мän öзäм tola karздар. Шу хірменімңа бäрäкät бärсäңіз! дädї. Дäгändін кін Хізірї аіттї: андак bolса сän jірак беріп турңўн! дädї. Ордуңа Баі jірак

беріт турді, Хізірі дуа кілді, јәрдін буҕдаі каінап чіктї. Буҕдаі гўлдўрлап каінап Ордуҕа Баінің кешіҕа јаттї. Ордуҕа Баі аіттї: Хізірі паіҕамбәр! Шу буҕдаі болді, тошуп кәтәлмәіман, дәді. Дәгәндін кін Хізірі аіттї: сән болді дәмәсәң кіамәт кәчә бу јәрдә буҕдаі каінаіттї. Сән болді дәдің өзәңгә чушlук болді. Андін кін јана нәмә тіләісән? дәді. Ордуҕа баі аіттї: мән бір ікі таш еліп кәләі! дуа кілің алтун болсўн! Алтун карз бәрішім-ма бар, дәді. Дәгәндін кін паіҕамбәр аіттї: андак болса таш еліп кәл! дәді. Ікі јоҕан таш еліп кәлді. Дуа кілді, алтун болді. Ордуҕа Баі јана кәтіп барідў, Хізір суредї каіда барґсән? дәді. Ордуҕа баі аіттї: мән таш еліп кәләі! сіз дуа кілің алтун болсўн ікўлән тәң алелін! дәді. Дәгәндін кін Хізірі аіттї: әмді калҕенінї брадәрім Ііастін тіләгін! дәді. Ордуҕа Баі аіттї: ol hәм бәрәмдў? дәді. Хізірі паіҕамбәр аіттї: бәрәдў, дәді. Ііас паіҕамбәр каіда? дәді. Аркаңда, дәді. Ордуҕа баі аркесіҕа каредї. Ііас паіҕамбәрнї көрмәдї; aldіҕа каредї, Хізірі паіҕамбәрнї көрмәдї. Андін кін Ііас паіҕамбәрдін тіләіман дәгәнігә tola надамәт кілдї. Мән Хізірі паіҕамбардін өзәмнің паідесінї тіләптўман, бөләк мусурмallарнің паідесінї, тілямәптўман; дәп көп јіҕledї. Куleҕіҕа бір ўн кәлді, hәр кіші саңа охшаш маңа іхlас kilса, мән аңа јар болўман, дәдї.

10) Hәзрәт Бahаудін өlіја.

Буhарәда бір баі бар ікән, енің пулї көп tola ікән, Худәнің јоліҕа бәрмәіт ікән, тапкан пулінї hаракка, хотуҕа хәшlәіт ікән. Бір кўнї Худәі та'ala аңар бір балә әвәттї, у балә јәргә тўшсә бу Бухарәнї көідўрўп jok kілаттї. Ol кўнї Hәзрәт Бahаудін өlіја бір кочада кәтіп бараттї, асмандін бір балә т'шўп кәлідў, karlіса алдіда бір баі кәтіп барідў, балә шуңа тўшкән балә. Ol баінї кішкірдї: сәнің бешіңга балә т'шўп кәлідў Худәі јоліҕа пул бәргін! балә сәндін јансўн! дәдї. Баі јанчіҕіҕа kolінї селіп бекіп ідї, јәтті tilla алтун бар ікән: муңа худә јолїда дуа кілің! дәдї. Hәзрәт Бahаудін дуа кіліп алдї, ol алтуннї әсман төрәпкә аттї, ol алтун бірї

lächin boldī, birī shumkar boldī, ol tўshkän balānī kanetī bilän urўp arkesīğa jandurdī.

Andin kīn ol baі altunnī dua kildurўp jolğa kirip meңip idī, enің köңnīgä shaitan kirdī. Shaitan aittī: säniңdin jätti tilla altunnī saңa balā jağdī däp bu käländär jalğan aitip aldī, sän u altunnī harakka hotunğa häshlīsäң, jätti kўn häshläittīң dädī. Andin u baі kälip käländärnің ätägīnī tuttī. Sän maңa jalğan aitip altunўmnī elip kättīң, altunўmnī bärgin! dädī. Ol käländär aittī: saңa tўshkän balānī közўңgä körkўtäi! sänің hudäi jolīğa bärgän altunuң bärgän bolsunmў? dädī. Baі aittī: andak bolca balānī maңa körsät! dädī. Käländär kolīnī hälkä kilip turdī, andin aittī: bärī käl! muңa kir! dädī. U baі kälip hälkägä kirdī; asman töräpkä karleğin! dädī. Asmanğa karlīca bir shumkar, bir lächin bir kara närsänī kanetī bilän urup āsmanğa elip chikip kätip barīdў. Käländär: nämä kördўң? dädī. Ol körgänīnī aittī. Shumkar lächin kanetī bilän urўp elip chikip kätip barğan kara närsä sänің beshingä tўshkän balā shu dädī. Sän jaman ishlärnī tola kildің, enің ўchўn saңa Hudaі ta'ala balā ävättī, bu balānī män körmўsäm, shähärnī köidўrўp jok kilattī, dädī, ämdī kilğan ishlärңgä toba kil! dädī. Käländär bu sözīnī aitkandin kīn u baі hämä pulīnī hudainiң jolīğa bäriп özī därvishlik kiliп älämdin ötўp kättī.

VI. ЧӦРЧӦК.

1) Бозī Кӧрпäш.

Бозī Кӧрпäш дäп бір jігіт бар ікäн, енің кірк достī бар ікäн. Бір кӯнī кар jеӈіптӯ, ок jар біläн бір карӈа етіптī. У карӈенің кенī карнің төпäсігä кіп кізіl екіп каптӯ. Бір мама бар ікäн, ol jігіт маміӈа аітіптӯ: шу карӈа охшаш ап ак кіз bolca, ікі мänзī карнің төпäсігä акkан канӈа охшаш кізіl bolca, шундак кізнī alсам! дädī. Мама аіттī: сän пalанī шähäргä барсаң, бір кіз бар, шундак сän дägändäк, беріп шунī almамсän? дädī.

Дägändін кін бул Бозī Кӧрпäш бір достінің кешіӈа бардī, достіӈа сӧз аіттī:

ата пулī пul ämäс,
ана пулī пul ämäс,
jӯрӯң достӯм kätälін!
сӧіgän кізнī alelін!

Достī аіттī: мän сänің пулӯңга дос, jенің̇га дос ämän, дädī. Бозī Кӧрпäш häр käсінің̇ алдіӈа бардī, hämäсī: мän сänің пулӯңга дос, jенің̇га дос ämän дädī. Андін ämдī бір достī kалdī. Бозī Кӧрпäш өзігä аіттī: ämдī шу достӯмӈа аітаі! барса барар, барміса өзäм jалӈус бараі! дädī. У достінің кешіӈа бардī,

ата пулī пul ämäс,
ана пулī пul ämäс,
jӯрӯң достӯм kätälін!
сӧіgän кізнī alelін!

дädī. Ol достī аіттī: мän сänің jенің̇га дос, пулӯңга дос ämän, дädī. Андін кін ікісī кізнī істäп jӯрdī. Бір нächäн кӯн jol jӯрdī. Бір järгä käліп ідī, бір jol ікі болdī. Достī аіттī: бу jolӈа кірälін! Бозī

Көрпäш аіттї: бу jolҕa кірäлїн! дäдї. Һäр кäсї өзінің көңнідäкї jolҕa кірдї. Ікісї äрілїп кäттї. Бозї Көрпäш jана бір нäчäн күн jol jүрдї, бір järдä кäтіп бараттї, бір таз koi бекіп jүрүптү. Бозї Көрпäш тазҕа аіттї: бешіңнї сакаітїп kojaімү? дäдї. Таз аіттї: kaідak сакаітамїсän? дäдї. Бозї Көрпäш аіттї: kулүҕүң біläн täң järkola! дäдї. Таз бір järнї koledї, тазнї бешінї төбän kiліп koліҕan järїгä тікіп kojүп тазнің таз käпінї еліп кäттї. Бозї Көрпäш өзї таз käпінї käідї, шундүн бір järгä бардї, барса бір käірі кіші kai бекіп jүрүптү. У кішігä беріп сalam кілдї. Ol кіші аіттї: таз нägä барісän? дäдї. Бозї Көрпäш аіттї:

мänің атам jok ікän,
мänің анам jok ікän,
оҕyl jokka оҕyl bolai!
кізї jokka kiз bolai!

Дägändін кін у кіші аіттї:

оҕyl jokka оҕyl bolai,
сän аітїсän тазым,
мänің оҕlүм jok ікän,
маңа оҕyl bol, тазым!

Таз makyl дäдї, у кішігä оҕyl болдї. У кіші аіттї: сän koi бекіп турҕүн! мän саңа чаі нан еліп käläi, дäдї. Таз: берің! дäдї. У кіші öjігä бардї, бір кізї бар ідї, аңа аіттї: бір таз käптү оҕyl сүзҕа оҕyl болүмän дäп, кіссізҕа кіз болүмän! дäп, мän аіттім оҕlүм jok ідї, оҕyl болҕүн! дäдї. Һälї ol koi бекіп kaлдї, мän аңа чаі нан еліп барҕелї käлдїм, дäдї. Кізї обдан kiлipсіз дäдї. Атесї чаі нannї еліп koi бakkan тазҕа еліп бардї. Таз чаінї іштї, нannї jädї. Ol күнї käш кірдї, koінї hаідап öjігä jүрдї. Jолда барҕїча таз аіттї: баба, дäдї, jолнї kicka kilcakчү! дäдї. Атесї аіттї: дaдаңнің арҕамчісімү, jолүн kicka kilai дäп, дäдї. Jана кätіп беріп таз аіттї: баба талдін таі käсіп мінсäкчү! дäдї. Атесї аіттї: сараң таз-мїсän? талдін kaідak таі käсіп мінсäң? дäдї. Jана кätіп беріп таз аіттї: баба öjіңізнї kyлегї бармү? дäдї. Баба аіттї: сараң таз мїсän, дадаңнің äшägім'ідї, öінің куleҕї болҕелї? дäдї. Jана кätіп беріп таз аіттї: баба öjүнізнің чірегї бармү? дäдї. Баба аіттї:

сараң тазмісән? öінўңма чіреңі болмаідіңанмў? дädі. Дäп кojіні haідап öjігä jäттi. Баба öjігä кірді кізіңа аіттi: бу таз сараң тазмў? häр кісма сözläрнi кiлiдў, дädі. Кізі суредi: нämä дädі? дäп баба аіттi: jолда käліп баба jol kickарссакчў! дädі, мäн аіттім: дадаңнің арңамчісім'ідi jолінi kickарткелі, дädім, jана käліп аіттi: таlдін таі käсіп мінсäкчў! дädі, мäн: сараң тазмісän? дädім. Jана käліп, öjўңізнің куleңі бармў? дädі. Мäн, сän сараң тазмў? оінің куleңі болідіңанмў, дадаңнің äшägім'ідi, дädім. Jана käліп аіттi: öjўңнің чіреңі бармў? дädі. Мäн: сараң тазмў сän öінің чіреңі болмаідіңанмў? дädім. Дäгändін кін кіз аіттi: сіз käірі кіші білмäпсіз, jol kickартелі дäгäні, гäплäшіп маңелі дäгäні. Таlдін таі käсіп мінälі дäгäні, тajak тутелі дäгäні. Öjінізнің куleңі бармў дäгäні, ітіңіз бармў дäгäні; öjіңізнің чіреңі бармў? дäгäні, кізіңіз бармў? дäгäні дäп кізі шу сözläрнi аіттi. Дадесі аіттi. Андak болса бу сözläрнi мäнің білгäнім jок, бу тазнің häклі бар таз ікän дädі. Дäгändін кін тазні öjігä еліп кірді. Чаі бärді, чаі ішкändін кін коінің кешіңа чіктi. Кіз ені körсä таз ämäс jакші jігіт; кіз аңа köідi. Ärтäсі коінi haідап коінi бakkелі käттi. Кіз бір куңідін бір нан бушўрўп бір качіда аш бушўрўп äваттi. У jігіт аіттi:

Куl балесі мän ämän,
куl колідін jäгälі,
куң балесі мän ämän,
куң колідін jäгälі,
бу ешідін jämäіmän,

бу ашні jандурўп äттi. Андін кін бу кіз ашні, ганні özі көтўрўп еліп кäлді. У järдä бір мунча сöз кіліштi, кіз ol jігіт бiлän качмакчі болді. Андін кін кіз öjігä käттi, пат кälмädі. Андін jігіт беріп аіттi:

У jан öттўң кізңінам,
бу jан öттўң кізңінам,
бojіңізнің туркені,
көрўп кätäі кізңінам.

Дäгändін кін кіз аіттi:

нämä дäіді бу кіші,

нämä дäiді бу jігіт,
талдін чіккан зівānі,
көрмäптўмў бу jігіт.

Jігіт аіттī:

акерїп чіккан аіҕа охшар,
кізерїп чіккан кўнгä охшар,
серік толлўк бікäшнің,
маңа мäілї jок охшар.

Дäгäндін кін кіз аіттī:

нämä дäідī бу кіші,
нämä дäідī бу jігіт,
таш кäчіккä jäткändä,
таі туіlakka бакмаңlар,
саі кäчіккä jäткändä,
саіlап саіlап каідаңlар.

Андін кін кіз чіктī, кізнī еліп mal берінī haідап Бозī Көрпäш jігіт өзінїңкī шähäрігä еліп jўрдī. Андін өjігä бардī.

Бозī Көрпäш кўндä бҕа чіктī. Ōдўн кälсä хотунī aлдіҕа чікіп етінī еліп баҕlап kojаттī. Бір кўнī бір маменің кешіҕа бір jігіт кäлдī. Бозī Көрпäшнің хотунінī мänің біläн оінаш кіліп болсаң! дädī. Бу мама аіттī: у хотун äрī біläн tola обдан, кішібіläн оінаш болмаідў, дädī. Дäгändін кін у jігіт аіттī: мän саңа бір мунча пул бäräі; сän шунī маңа оінаш кіlҕін! дädī. Дäгändін кін мама аіттī: мän беріп сöз кіліп бакаі! дädī. Апдін кін бір кўнī мама Бозī Көрпäшнің öjігä кälдī, хотунінің кешіҕа кірдī, кіріп бір мунча сöзläрнī кілдī. Андін аіттī: бір jакшī jігіт бар ікän, сізгä tola көjўптў, шу jігіт біläн оінаш кіlҕін! дädī. Ol хотун аіттī: сän мундак сöзläрнī маңа kilma, у канчī обдан jігіт bolca, мänің äрїмдін jахшī ämäс, мän кіші біläн häргіз оінаш kilmaіmän, дäп мамені чікерїп äттī. Мама öjігä кälдī, у jігіткä аіттī: бу хотун äрī біläн tola обдан, кіші біläн мän оінаш kilmaіmän дädī; мän аіткан сöзнī унўмедī. Дäгändін кін ol jігіт аіттī: сän jана бір hілä кіlїп бак! мän саңа көп пуllарнī бäräі! Дäгändін кін мама аіттī: андак bolca Бозī Көрпäшнī бір järдä бір hілä кіліп, мäс hарак беріп, мäс кі-

ліп мән енī jікітаі! сән енī өлтўргін! Андін кін хотуннī сән алғін! дәдī. Болмїса бу хотун әрī турўп һәргіс оінаш кілмаідў, дәдī. Дәгәндін кін мамїға бу jігіт көп пуллярнī бәрдī. Бозī Көрпәш мәс кіліп тутўп бәрмәкчī болдī, ol jігіт енī өлтўрўп хотунінī алмакчī болдī. Бір кўн мама Бозī Көрпәшнің өjігә кәлдī, хотунінің кешїға кірдī, кіріп бір мунча jахшī сөзләрнī кілдī. Ol хотунің көңнінī алдī. Андін кін аіттī: сіз атеңізнī сәрінмәдіңізмў? дәдī. Ol хотун аіттī: сәріндім аресī jірак, мән енī каідак беріп көрўмән? дәдī. Дәгәндін кін мама аіттī: мән көрсәм Бозī Көрпәш өдін кәлгәндін кін сіз алдїға чікіп аттін т'шўрўп етінī бағлап өігә еліп кіресіз. Әмдī мундін кін кәлсә, алдїға чікмаң! сіз jіғлап олтурўң! андін сіздін сурар: нәмә jіғlаісән? дәп. Сіз аітің! сәнің біләп кәлгәлī баш алтī jil болдī, атамнī көрсәтмәдің, мән атамнī тоla сәріндім, енің ўчўн jіғlаімән дәң! дәдī, андін кін сізнī еліп барідў, дәдī.

Бозī Көрпәш өдін кәлдī, хотунī алдїға чікмедī, аттін өзī тўштī, етінī бағлап өjігә кірсә хотунī jіғлап олтурдī. Бозī Көрпәш суредī: нәмә болдўң? нәмә jіғlаісән? дәдī. Тоla сурїғандін кін ol аіттī: сән мәнī еліп кәлгәлī баш алтī jil болдī, атамнī көрсәтмәдің, мән атамнī тоla сәріндім, дәдī.

Бозī Көрпәш аіттī: аңама jіғlаідїғанмў? енī маңа аіссаң, мән еліп бармаімәнмў? һәлімә jабдук кілғін! мән еліп бараі! дәдī. Әртәсī jана өға чікіп кәттī. Мама jана кәлдī. Мама аіттī: еліп бармакчī болдїмў? Хөтун аіттī: jабдук кілғін! еліп бараі! дәдī. Дәгәндін кін мама чікіп кәттī.

Бозī Көрпәш өдін кәлдī, jана алдїға чікіп аттін т'шўрўп өjігә еліп кірдī. Андін кін атесінің кешїға jўрдī. Атесінің өjігә jәттī, әртәсī Бозī Көрпәш өға чіктī. Атесī аіттī: бала кумдін өтўп өға бармаң! у jўр jаман jәр! дәдī. Бозī Көрпәш беріп кізік болғанча у кумдін өтўп кәттī, бір jәргә jәтіп усудī, су ічәі һәш jәрдін су тапалмедī. Карїса бір мама тәзәк тәріп jўрідў. Шу мамедін сураі! су бар jәрнī шу біләр, дәп маменің кешїға кәлдī. Кәліп аіттī: мама, су бармў бу jәрдә? мән тоla усудўм, дәдī. Мама аіттī: аі балам бу чөлдә һәш jәр су jок, дәдī. Көкўрўңдә нәмә бар? дәдī. Мама аітті: мәнің ічідїған суім бар, дәдī. Андак болса суін-

дін маңа бäргін! бір ічäі! Мама аіттї: сäнің астїнда мінгäн етің бар, сäн һäр кai jäрдін су тепіп ічäр ісäң. Мäн кäірї кішї кaідін тапїмäн. Дäгäндін Бозї Көрпäш: мäн азрак бір jутум ічäі! дäдї. Мама көкўрїнї бäрдї, азрак ішкін, дäп, ol көп усуҕан кішї көкўрнї колїҕа елін һämäсїнї іштї. У көкўрдäкї кірk jілдін caклаҕан кўшлік һарак ідї, енї ічіп мäс болўп һушїдін кätіп jікілдї. Мама кäліп енің kol ajеҕїнї бäкітїп баҕледї, бajекїнї jігітнї кічірдї. Мунї ämдї дäрäх тўбігä елін бар! дäрäккä бäкітіп баҕleҕїн! Андін кїн чепіп öлтўр! Ікісї ämдї Көрпäшнї дäрäх тўбїгä елін бардї, дäрäккä бäкітїп баҕледї. Бір өтмäдїҕан кіліч бiлäн чепіп jатїдў.

Бозї Көрпäш көзїнї ечіп kaлїca, kol ajеҕїнї дäрäккä баҕлaптў, бajакї су бäрган мама, jана бір jігіт бір кашаң кіліч бiлäн чепіп jатїдў. Бозї Көрпäш аіттї: ä мама, мäнї оінап чапамсäн? чіллап чапамсäн? дäп суредї. Мама аіттї: сäнї öлтўргälї рас чапїмäн, дäдї. Мäн саңа нämä jамallik кілҕан, сäн мäнї öлтўрсäң? дäдї. Мама аіттї: сäнї öлтўрўп ат тонуңнї алїмäн! дäдї. Дäгäндін кїн аіттї: мäнї рас öлтўрїдїҕан болсаң, конґўмда кіліч бар, шунўң бiлäн чепіп öлтўр! дäдї. Андін кїн ікі кісма сөзўм бар, енї кil! дäдї. Мäнің ічімдä бір чäр таш бар, сäн енї jуткін! мäніңдäк бір äр болїсäн, дäдї. Ічїмдін бір їлан чікідў бäліңгä баҕleҕїн! мäніңдäк бір äр болїсäн, дäдї. У сөзläрнї аіттї, ämдї чапкін! дäдї. Андін кїн чаптї, ічїдін бір чäр таш чіктї. Мама аіттї бiллä кälгäн jігітнї: бу ташнї сäн jуткїн! дäдї. Ol аіттї: кудукka ташleҕїн! Кудукka ташledї, кудукнїң су'ї курудї. Бір їлан чіктї. Мама аіттї: бäлїңгä баҕleҕїн! дäдї. Ol аіттї: дäрäккä баҕla! дäдї. Дäрäккä баҕledї, дäрäх курўдї. Өлтўргäндін кїн ат тонїнї алдї, у jäрдін кättї.

Бозї Көрпäш ol кўнї öjігä кälмädї, хотунї ärтäсї істäп чіктї, бу кaіда кättї дäп бір тўшмäн öлтўрдї дäп істäп jўрдї. Бajекї дäрäхнің тўбігä кälдї, кälсä ärїнї кіші чепіп öлтўрўптї, енї көрўп һушїдін кättї. Бір вахтін кїн һушїҕа кälдї. Өз көзїнї татілап көп jіҕledї. Андін кїн көңнідä аіттї. Ämдї мунї бір кара кігізгä jўргäп jäрдä коімаі кірk качä кўндўз көтäрсäм тірілärм'ікäн, дäп бір кара кігізгä jўргäп көтärдї. Отус тоҕус качä кўндўз көтөрўп

jўrdī. Bir kächä kўndўz kalғanda bajakī mama uchuredī. Enī kōrўp mama suredī: balam nämä kilip jўrīsän? bu kōtärgänің nämä? Ol hotun aittī: ärimnī bir tўshmän chepip ōltўrўptў, kirk kächä kўndўz kōtärsäm tirilärmīkän däp kōtärip jўrīmän, dädī. Ol mama aittī: äi balam kara kigiz jўғanғa akīramdў? dädī, ōlўgnī kōtärgängä tirilämdў? dädī. Andak dägändin kīn jiғlap järdä koidī. Jan kirip järgä koiғandin kīn «uf» däp jenī chikip kättī. Ol mama uchurmīsa, jana bir kächä kўndўz kōtärsä, Bozī Kōrpäsh tirilättī. Andin kīn ōlўgīnī shähärgä elip bardī gor kolўtўp järgä kōmdī. Ōzī bir nächä jil atesīnің hizmätīnī kildī, bir kўnī ōzī häm ōldī. Bozī Kōrpäshnің jenīda jär kolap enī häm shu järgä kōmdī.

2) Shiңgiltak bilän Piңgiltak.

Bir shähärdä jäti Shiңgiltak bir Piңgiltak bar ikän. Jäti Shiңgiltaknің bir hirman bugdai bar ikän, bir Piңgiltaknің jäti hirman buғdai bar ikän. Ol Piңgiltak jäti hirman buғdainī elip boptў, jäti Shiңgiltak bir hirman buғdainī elip bolalmaptў. Bu Shiңgiltaklap aitishtī: Piңgiltaknің jäti hirman buғdai bar idī, elip kätiptў, biz jäti Shiңgiltak bir hirman buғdainī alalmedyk. Munī berip Piңgiltaktin surailī kaidak kilip aldī, dädī. Bu jätisī Piңgiltaknің keshīғa kāldī, aittī: biz bir hirman buғdainī alalmedyk, sän jäti hirman buғdainī kaidak aldің? dädī. Dägändin kīn Piңgiltak kўlўp aittī: män buғdailerimғa ot jaktim, kўlīnī apperip palānī shähärgä kўmўshkä sattim, dädī. Dägändin kīn ular suredī: jana alamdў däp. Piңgiltak aittī: barsaңlar alidў. Buғdejiңlarғa otīnī jekip köidўrўp kўl kilip taғarғa elip shu shähärgä elip kirip kўlgä kўmўsh barmў däsä, kўmўshnī elip chikip bärip kўlnī alidў, dädī.

Dägändin kīn ular berip buғdejīnī köidўrdī, kўlīnī taғarғa aldī, shu shähärgä elip bardī, shähärgä elip kirip, kўlgä kўmўsh barmў däp kichirdī. Shähärnің halkī sänің kўlўңnī kўmўshkä nämä kilidў, sän kўlўңnī shähärdin elip chikip jirakka apperip tōkkin! dädī.

Уларнӣ сокуп коҕлап чӣкардӣ. Андӣн кӣн булар кӓнӓштӣ. Бу Пиңгӣлтак бізнің буҕдеӣнӣзнӣ көідӯргӯзӯп ӓттӣ. Мунӯ беріп өлтӯрӓлӣн! дӓп кӓнӓштӣ. Бу ӣӓтӣ Шиңгӣлтак Пиңгӣлтакнің өӣгӓ кӓлдӣ, кӓлсӓ Пиңгӣлтакнің өӣдӓ бір чіраиӣк кіз олтурдӣ. Улар суредӣ: бу кімнің кізӣ дӓп. Пиңгӣлтак аіттӣ: мӓнің хотунӯм, дӓдӣ. Сӓн бу хотунӯң качан алдің? дӓдӣ. Мунӣ јеңі алдім, авалкі хотунӯмнӣ олтӯрдім, палӓнӣ шӓһӓргӓ еліп бардім, өлӯккӓ тірік бармӯ? дӓп кічірдім. Бу кізнӣ беріп мӓнің өлтӯргӓн хотунӯмнӣ еліп калдӣ, дӓдӣ. Улар аіттӣ: бізнің хотунӣмізнӣ өлтӯрӯп еліп барсак алямдӯ? дӓдӣ. Пиңгӣлтак аіттӣ: өлтӯрӯп еліп барсаңлар, алӣдӯ, дӓдӣ, шӓһӓргӓ беріп өлӯккӓ тірік бармӯ дӓп кічірсаңлар! јахшӣ кізнӣ еліп чӣкіп беріп, өлтӯргӓн хотуллярнӣ еліп калӣдӯ, дӓдӣ.

Булар ӣӓтісӣ кӓліп хотуллерінӣ өлтӯрдӣ, шу шӓһӓргӓ еліп бардӣ; өлӯккӓ тірік бармӯ? дӓп кічірдӣ. У шӓһӓрнің халкӣ, сӓн өлгӓн кішінӣ талаҕа көммӓі шӓһӓрнің ічӣдӓ нӓмӓ көчӯрӯп јӯрӣсӓн? дӓп уларҕа каттік јӓза кілдӣ.

Јӓтӣ Шиңгӣлтак кӓнӓш кілдӣ; ӓмдӣ беріп Пиңгӣлтакнӣ өлтӯрӓлӣ, дӓп. Улар кӓлсӓ Пиңгӣлтак коі бекіп јӯрӯптӯ. Улар енӣ көрӯп бу коінӣ каідін алдің? дӓдӣ. Атам бӓрдӣ, дӓдӣ. Атам аіттӣ: ӣӓтӣ Шиңӣлтакнің атесӣ анесӣ баі болӯп каптӯ оҕуллерӣ кӓлсӯн! дӓп коі бӓрӣмӓн дӓп аітіп бӓрдӣ. Сӓр барсаңлар сӓрнің атаңларма коі бӓрӣдӯ, дӓдӣ. Улар суредӣ: бізнің ата анеміз каіда ікӓн дӓп. Пиңгӣлтак аіттӣ: мӓн һӓлӣ коінӣ суҕарҕелӣ барӣмӓн, сӓр мӓнің бӣлӓн бӣллӓ берің̈лӓр ата анаңлар сӓргӓ бӓрідің̈ан коінӣ көрсӯтӯп кojаі! дӓдӣ.

Андак дӓгӓндін кӣн улар тола хошал болдӣ, уларнӣ кojінӣ һаідап көлнің бojіҕа еліп бардӣ. Коілерӣ су іштӣ, сунің ічӣдӓ коі көрӯндӣ. Сунің ічӣдӓ көрӯнгӓн коінӣ сӓрнің атаңлар сӓргӓ бӓрідің̈ан коі шу ідӣ, дӓдӣ. Дӓгӓндін кӣн бір чоңӣ аіттӣ: авал мӓн кіраі! коінӣ бӓрсӓ мӓн сӓрнӣ кішкіраі! андін сӓр кірің̈лӓр! дӓдӣ. У чоң Шиңгӣлдак суҕа кіріп чоктӣ, чоккандін кӣн колінӣ пулаңлаттӣ. Пиңгӣлтак аіттӣ: аіна сӓрнӣ кішкірдӣ, дӓдӣ. Калҕан алтісӣ бір jolla суҕа кірдӣ. Јӓтӣ Шиңгӣлтак һӓмӓсӣ суҕа екіп өлдӣ. Бір Пиңгӣлтак калдӣ.

3) Шім Төмўр Батур.

Шім Төмўр Батур бір жігіт бар ікән, енің Мәхтімсілә дән бір сіңнісі бар ікән. Шім Төмўр батур ol сіңнісігә tola amrak ікән. Бір кўнї сіңнісі тўш көрўптў, тшўдә аҕесі бҕа чікіп буҕу маралларнї tola өltўрўптў. Буҕу маралларнің бешінї етіҕа ҕанцуҕалап еліп кәліптў, гөшінї zikka cojip otka kaxlap kabap kiliп jäптў. Мәхтімсілә ol т'шўдің koркўп охеніптў. Көрґән т'шўнї аҕесіҕа аітіптў. Аҕесі аітіптў: tola jakшi тўш көрўпсіз, дәптў, дәґәндін кін аітіптў:

ylyk суҕа сән бармаң!
бешіңізнї тарїмаң!
ітїңізнї чаҕ дәмәң!
мәшўгўңізнї піш дәмәң!
отўңўзнї өчўрмәң!
егіз jäргә сән чікмаң!

дәп аҕесі бҕа чікіп кәттї. Андін кін сіңнісі:

ylyk сунің бojіҕа беріптў,
бешінї анда тараптў,
чечї суда екіп кәтіптў,
кәlсә отї өчўп каптў,
ітінї чаҕ! дәп аітіптў,
мөшўкнї піш! дәп аітіптў,
каідін отнї тапїмән дәптў,
егіз jäргә чікіп kailaптў,
бір jäрдін іс кәліп чікіптў,
аҕесі kilмаң дәґән ішләрнї,
сіңнісі hәмәсінї kiliптў.

Шу jäрдән іс чікkан jäргә от alҕelї бардї, барса oljäрдә jäті башlik Jälмўңўс бар ікән, ол kōlап пітінї kekіп oltурўптў.

Мәхтімсілә аітіптї: otka кәліп ідім, дәп. Дәґәндін кін jäті башlik Jälмўңўс бір тәзәккә отнї туташтурўп аҕзіҕа тішletїп

кojуптў ікі jаңігä піт куjўп бäріптў. Öjіңгä барғїча бу пітнї ікі jекіңга төкўп барғін! дäптў. Мäхтімсілä jäті башlік Jälмўңўс бäргän пітнї öjігä кälгічä куjўп käптў, ol піт jäрдін азған чіжған болўп ўнўп чікіптў, отурїсї jol болўптў. Ol jäті башlік Jälмўңўснің көзї карiғу ікän, ol jol бiлän кäліп Мäхсімсілäнї есіп тапенїдін тіліп кенїнї шорап ічіптў. Һäр күllігї шундак кіліптў. Бір күнї Шім Төмўр Батур бдўн кілсä, сіңнісї тоlа jўдäп кätіптў. Шім Төмўр Батур сурaптў: бäк jўдäпсіз, нämä болдўңўз? дäптў. Дägäндін кіп сіңнісї аітіптў:

мän бір тўш көргändä,
сіз маңа аітіп ідіңіз,
уlук суда сän бармаң!
бешіңізнї тарамаң,
отуңўзнї öчўрмäң,
ітіңізнї чағ дämäң!
мöшўгўңізнї піш дämäң!
äгіз jäргä сän чікмаң!
сіз аіткан сöзіңізнї,
мän у күндä унтудўм,
уlук суға мän беріп,
бешімнї тараптўмän,
кälсäм от öчўп каптў,
бір äгізгä чікіптўмän,
анда чікіп карїсам,
бір jäрдän іс чікіптў,
у jäргä отка мän барсам,
бір jätті башlік Jälмўңўз,
піт кекіп оltурўптў,
Отка кälдім, мän дäсäм,
täзäккä от туташтурўп,
ағзїмға тішlätіп коідї,
jäңімгä піт куjўп бäрдї,
сän öjіңгä барғїча,
сän мунї төкўп барғїп!

Мән өйӱмгә кәлгічә,
у пітнī төкӱп кәлдім,
азған чіжған болӱптӱ,
у піт ӱнӱп чікіптӱ,
карīғу болған Jәлмӱңӱс
азған чіжғаннī тутӱп,
кәліп өйӱмнī тепіп,
кәліп менī есіп кojӱп,
тапенімдін кенімнī
шораідӱ бу Jәлмӱңӱз,
мән мунің азебīда
jӱдәп кетіп барīмән.

Шім Төмӱр Батур аіттī: ol jәті башlik Jәлмӱңӱз jана кәлмдӱ? дәдī. Сіңнісī аіттī: бӱгӱн кәлīдӱ, дәдī. Андак болса мән бір jәрдә мөкӱп oltураі! ol кәліп өігә кіргәндін кін өлтӱраі! дәдī.

Шім Төмӱр Батур мөкӱп oltурдī, jәті башlik Jәлмӱңӱс кәлдī, әшіктін кішкірдī:

Шім Төмӱр өjīдә бармӱ?
ala jорғесī okурда бармӱ?
nолат кілічī kолīда бармӱ?

Дәгәндін кін аіттī Мәхтімсілә:

Шім Төмӱр өjīдә jok,
ala jорғесī okурда jok,
nолат кілічī kолīда jok.

Jәлмӱңӱс андін кін аіттī:

өjіңдә адәм бар ікән,
бурнӱмға адәм пураідӱ.

Андін кін аіттī Мәхтімсілә:

ағам өідә jok ікән,
адәмдә өідә jok ікән,
ағамнің әңнінī jӱдӱм,
īсī андін чіғадīғандӱ,
шу бурнӱңга пураідīғандӱ.

Андін jәті башlik Jәлуӱңӱс өjīгә кірдī, Шім Төмӱр Батур ар-

кесідін кіріп jäті башlik Jälmўңўснī чаптī, алтī бешīнī чепіп äттī, бір бешī бiлäн кечіп кäттī, ol jäрдін кашканча бір кара капірнің шähäрīгä бардī.

Ol шähäрнің патішājī, бір кўн дäрja бojīғa чікіп ідī, Мäхтімсілäнің екіп барған чечī ol jäрдä чіктī. Енī ol патішā көрўп, шумдак чечī бар кіз bolca, alcам дädī. Бір кіші бу кіз кім ікänін бiлмäптў. Бір нäчäн кўндін кін jäті башlik Jälmўңўс у шähäргä кечіп jäттī. Патішānің сурīғенін äшіткändä Jälmўңўз патішāғa бардī, аіттī: палānī шähäрдä Шім Төмўр Батурнің бір сіңнісī бар, tola чіраilik обдан, дäп täіріп kiліп бäрдī. Патішā мундін кін Шім Төмўр Батурға кіші äвättī: сіңнісінī маңа бäрсўн! бäрмäсä läшкäр бiлäн беріп сокушўп aliман дädī.

Äвäткän кішісī jätіп кäлдī, патішājінің аіткан сözінī аіттī. Шім Төмўр Батур аіттī:

мундак кара капірғa
бäрädīғan сіңнім jok,
бу капірдін коркмаiмäн,
капірнің кўчī jätcä,
бу сіңнімнī ol alcўн!
канчі läшкärнī alca,
сокішіп aліп кälcўн!
сокішкіча чеғім бар!

Äвäткän кішісī jандī, патішāғa беріп Шім Төмўр Батур аіткан сözläрінī аіттī. Шім Төмўр Батур сіңнісінī бäрмаiмäн дäгän сözнī аңlап патішānің ачіғī кäліп läшкäр jіғдī, Шім Төмўр Батурнің шähäрīгä jўрдī. Шім Төмўр Батур ol кўнī бғa чікіп кäттī. Öjīдä бір куш бар ідī, сіңнісігä аіттī Шім Төмўр Батур: бешіңізғa кўн тўшcä, кушнī kojўп ätіңl! мäн kai jäрдä bolcам, тепіп барідў, дäп бғa кäттī. Шім Төмўр Батур бғa кäткändін кін патіша läшкärī бiлäн jätіп кälдī. Сіңнісī ol кушнī kojўп äттī. Мäхтімсілä özінī äр кішідäк jасап kolīғa кіліч наіза eліп атка мініп läшкärнің aлдīғa чіктī. Ol läшкäр бiлäн сокіштī, tola хахларнī öлтўрдī. Kojўп äткän куш беріп ағесīғa хäбäр кілдī, Шім Төмўр Батур jетіп кälдī. Сіңнісī бiлä ікісī сокушўп, läшкärнī качурдī.

Кашкан вахта Мәхтімсілӛнің төпәсі бешідін тўшўп кәттї. Патіша ені көрсә, Шім Төмўр Батурнўң сіңнісі шу ікәнівї білдї. Патіша чәрігігә аіттї: сләр ікі кішідін нәмә качісләр. Кашмаңлар! сокўшка өзәм кірімән, дәдї. Андін кін патіша өзї кірдї. Шім Төмўр Батур білӛн наізабазлік кілдї, гўрсбілӛн сокўштї, бір бірсінї елішалмедї. Сіңнісі бу ішләрнї көрўп корктї. Аңамңа гўрс тәгіп һаіп болмўсўн. Аңамдак бір ärнің һаіп болңенідін, мәніңдäк бір кіз jетімнің jок болңенї jахшї, дәдї. Аңам ämдї шубу хujўңдін jанңін! мәнї шубу капірңа бäргін, дәдї. Сәніңдäк бір äр һаіп болмўсўн! Сіңнісідін бу сөзнї ішітіп аіттї: кіші кіз jätімнїма асрап бакармў, дäп сокуштўн етінің бешінї тарттї, jеніп öjігä тўштї.

Сіңнісінї ol патіша елїп кәттї. Патіша öjігä аппардї. Чоң тоі кіліп алдї. Арїда бір нәчäн jil äттї, ўч бала таптї. Бір кўнї ol шәһärдä бір мама бар ідї, Мәхтімсілӛнің кешігä кірдї, у jактін, бу jактін сöз кілдї. Сіз аңеңіздін сеңінмедіңізмў, аңеңізнї көргўңіз кälмämдў, дәдї. Дäгäндін кін Мәхтімсілä аіттї: аңамнї сеңіндім. Мәнї аңамбілä̈н сокушўп, ol jikiліп бу елїп кälгäн! Елїп беріп көрсät дäгäнгä көрсätмäідў, дәдї. Дäгäндін кін мама аіттї: андак болса патішәнің бір етї бар, бу дäрjедін шу ötўдў, өзгö ат ötälмäідў. Бір кўнї патішәнї мäс кіліп кojўп шol атнї мініп кашмамсіз? дәдї. Мәхтімсілä аіттї: мäн патішанї kаідак мäс кілїмän? дäп суредї. Дäгäндін кін мама аіттї: патіша сізнің jеніңізңа кірсä, сіз jіңlап oltўрўң! нämä jіңlаісän дäп сурїңандін кін, сіз сöз кілмаң! tola сурїңандін кін аітің! сän мäнї елїп кälгälї нәчäн jillap болдї, ўш бала таптўк, шу вакkїча сän jўтўңнўң чоң кічігінї маңа көрсätмädің, дäң! андін патіша jўтінї чillап һарак бäрўр, сіз патішаңа һаракнї tola тутўп бäрің! tola ішкäндін кін мäс болўп jікілўр. Андін кін сіз кечіп кätің! дäп мама öjігä кättї.

Бір кўнї патіша Мәхтімсілӛнің кешіңа кірсä jіңlап oltурўптў. Патіша нämä jіңlаісän дäп суредї, сöз кілмедї, tola сурїңандін кін аіттї: біз ўш баленің ата анесі болдук, шу вакkїча сän маңа jўтўңнї көрсätмädің Чоң кічігінї мän білмäіман, дäгäндін кін патіша аіттї: шу ішкämў jіңlаідіңаммў, jабдук кілің мän jўтінї чillаі! андін кін көрўсіз дәдї. Jабдук кілдї патіша jўтінің һämäсінї

чілледі, булар жіңішіп кәлді, жүтінә мінан кілін һарак бәрді. Мәхтімсілә патішаңа һаракнә тола тутүп бәрді, бәк мәс болді. Бір вахтін кін патішә жікілді, кәлгән хахлар кәттә, андін кін Мәхтімсілә чікіп туман көз жорңенә мініп ол дәрједін өтүп кәттә. Өтүп кәткәндін кін патішә јепінә бахса, хотунә јок. Чікіп карісә дәрједін өтүп барідү. Патішә кічкірді: Мәхтімсілә шу бу хујүңдін јаңын! дәдә. Үч баламнә елип чік! шунә көрүп јанармәмм'ікін, дәдә. Үч балесінә елип чіктә, балесінә көрүп хотун аіттә: чоң баламнә дәрјіңа ташлеңін! шуну туткелә јанармәмм'ікін, дәдә. Патішә чоң балесінә дәрјіңа ташледә, хотун јанмедә. Әмдә ікінчі баламнә ташлеңін! шунә туткелә јанармәмм'ікін. Аңама јанмедә. Кічік баламңа тола амрак ідім, мунә ташлеңін, мунә туткелә јанармәмм'ікін, дәдә. Үчүнчі балесінә дәрјіңа ташледә, Мәхтімсілә јанмедә, ол патішаңа аіттә: мәнідін саңа калідіңан үч бала ідә, үчіләсінә дәрјіңа ташледің, аңа јанмедім, сәнідәк капірңа әсli јанармәмү? дәп кәттә. Патішә аркесідін ол јәрдә јіңлап калдә.

Мәхтімсілә бір нәчән күн jol jүрдә, бір јәргә кәлсә нурңун ат бекіп jүрүптү; бу кімнің етә? дәп суредә; бакkан кішіләр Шім Төмүр карідунің етә, дәдә. Андін өтүп jүрдә бір јәргә барса kala бекіп jүрүптү, kala бакkан кішідін суредә: бу кімнің kalecі? дәп. Ол аіттә Шім Төмүр карідунің дәдә. Андін өтүп јана бір јәргә бардә, барса у јәрдә koi бекіп jүрүптү. Бу кімнің kojі? дәп суредә. Koi бакkан кіші: Шім Төмүр карідунің, дәдә. Мәхтімсілә суредә: Шім Төмүр карідү нәмә болүп карідү болңан? Koi бакkан кіші аіттә: бір сіңнісі бар ікән, енә бір патішә läшкәр елип кәліп сокүшін елип кәткән ікән. Сіңнісінің дәрдідә јіңлап көзі карідү болүптү, дәдә. Мәхтім сілә суредә: нәмә jутіларнің ічідә наңра канаі чалідү? дәп суредә. Ол koічі аіттә: ol Шім Төмүр карідү хотун алідү, тоі кіліп јатідү, шуңа наңра канаі чалідү, дәдә. Андін кін Мәхтімсілә аіттә:

Kojуңнә мән бекіп тураі!
Шім Төмүргә сән барңін,
бу алменә апперіп,
Шім Төмүргә сән бәргін!

Шім Төмӱргä сән аіткін!
алматунің алмесі,
Мәхтімсіләнің халтесі,
еліп көзігä сӱрсін!
андін көзі ечілӱр.

Андін кін коічі алмені еліп, Шім Төмӱр карідунің алдіда барді, алмені бәрді:

Мәхтімсілä сіңнің
шубу алмені бәрді,
Шім Төмӱргä аппар! дәп,
алматунің алмесі
Мәхтімсіләнің халтесі,
бу алмені көзігä
Шім Төмӱр сӱрсін дәді,
андін көзі ечілӱр.

Шім Төмӱр алмені көзігä сӱрді, көзі ечіліп ілгәркідәк болді. Андін: Мәхтімсілä каіда? дәп суреді. Ол коічі аіттї. Коі бекіп калді дәді, ол коічі башлап сіңнісінің кешіда еліп кәлді, кәліп сіңнісі бїлән көрӱштї, бір бірігä бешіда кәлгән ішләрні аітіп јіалаштї. Андін кін Шім Төмӱр сіңнісіні еліп öјігä кәлді. Ол кӱні тоі кіліп хотун алді. Шім Төмӱр Батурда ікі хошallik іш болді сіңнісі бїлән көрӱштї, хотун алді. Бір нәчән јіл Мәхтімсілä аҙесінің хізмәтідә јӱрӱп алämдін өтӱп каттї.

4) Саҙріҙу xalk.

Бір шähәр бар ікән, халкінің hämäсінің kyleҙї саҙріҙу ікән, бір бірінің сөзінї ухмаіт ікән. Бір кӱні бір кішінің ӱч öшкäсї ӱтӱп кәтіптӱ. Öшкäсінї істәп бір кош haідап jatkan кішінің јеніда берiптӱ, берїп енiндін сураптӱ: ӱч öшкäм бар ідї ylap ӱтїп кәткән, көрдӱңмӱ? дәп сураптӱ. Ол кіші аітіптӱ: ошу турҙан ерік бїлән јәр өзämнӱң, дәптӱ. Ол кіші отӱп көрсәткән ерікнің јенігә барса, öшкäсї шу јәрдä јӱрӱптӱ. Öшкäсінің бірї ackak ікән,

көңнідә аіттї: бу аскак өшкәмнї ол аітїп бәрган кішігә бәраі, ікі тазенї елїп кәтәі! дәп өшкәләрінї ол кішінің кешіңа елїп кәлді, кәлїп аңа аіттї: сән өшкәмнї аітїп бәргәніңгә бу аскак өшкәнї сән ал! дәдї. Ол аіттї: өшкәңнї мән аскаткенім jок, мән көрмәдім, дәдї. Өшкә әгәсї аіттї: мән саңа аскакнї бәрїмән, тазенї бәрмәіmән, дәдї. Дәгәндїн кїн ол аіттї: мән сәнің өшкәләріңнї көрмәдім, бу өшкәнї мән аскатмедім, дәдї. Ікісї сөз талешїп сокўштї. Ол jәр jolңа jекін ідї, jol бїлән бір atlik кіші өтўп кәтїп бараттї. Ікісї дәрвалешїп ол кішінің алдіңа бардї. Өшкә әгәсї аіттї: мәнің ўч өшкәм ўтўп кәтїп ідї, істәп кәлїп мунўңдўн сурап ідім, аітїп бәрдї, аітіп бәргәнігә, бір аскак өшкә бар ідї, шунї бәрїмән дәсәм, бу таза өшкәнї алїмән, дәідў, мән аскакнї бәрїмән дәіmән, шунї талешїп ікўлән сокўштўк, дәдї. Дәгәндїн кїн ol кіші аіттї, мән кош hаідап jататтім, бу кіші кәлдї, сәнің jәрің, кai jәрдїн дәп суредї, мән ol ерікнї көрсәттім, шу ерік бїлән мәнің jәрїм дәп, бу беріп мәнің jәрләрїмнї көрдї, өшкәсї бар ікән, hаідап кәлдї. Hаідап кәлїп мәнің бу өшкәмнї сән аскетїп kojўпсән, дәідў; мән мунің өшкәсінї көргәнўм jок, дәдї, дәп ol кішінің етінї туттї. Ol кіші аіттї: бу ат өзәмнің етїмән кічкінә чекіда сетїп алңан, бу ат өзәмнің дәп аттїн т'шўп сокуштї. Андїн кїн бу ўч кіші дәрва кіліп казісінің алдіңа бардї, булар hәр кәсї өзінің сөзінї аіттї: ol өшкә әгәсї аіттї: ўч өшкәм бар ідї, ўтўп кәтїп ідї, мунїндїн сурап ідім, бу аітїп бәрдї, аітіп бәргәнігә аскак өшкәмнї саңа бәрїмән дәсәм, бу тазенї алїмән дәідў, дәдї. Ol аіттї: мән кош hаідап jататтім, бу кәлдї, сәнің jәрің кaідін? дәдї, мән jәрїмнї көрсәттім, бу берїп jәрїмнї көрўп, ўч өшкәсї бар ікән, елїп кәлдї, бірсї аскак ікән, сән аскетїпсән дәідў, мән мунің өшкәсінї көргәнім jок, дәдї. Ol jолбїлән кәтїп барңан кіші аіттї: мән өтўп кәтїп бараттім, бу ікісї алдімңа кәлдї, бу ат мәнің дәп етїмнї туттї, мән бу атнї кічік чекіда сетїп алңан, алңелї нәчән jillap болдї. Hәлї бу кіші ат мәнің дәп, мәнің бїлән сокўшўп мәнї соктї, дәдї. Казї аіттї: сләр аі көрган болсаңlар, әртә hәіт kilelї, дәдї. Казї хотунїңа аіттї: бу ўч кіші аі көрўп кәптў, әртә hәіт кіїміз, дәдї. Казінің хотунї аіттї: кімхапта jахшї, чапап елїп бәрсәңіз,

käjäi! dädī. Ol därvīğa kälgän ўч kiші kazī сурамаі, böläk сözlärnī kilğandīn kīn, bylap zärinīp čikip kätti. Kazīnīņ хотунī čikīp, bir kizī bar idī, aņa aittī: dadaņ maņa kimхapta čapap elip bärmäkčі boldī, dädī. Dägändīn kīn kizī aittī: mänma čoņ boldўm, ärgä bärsäņlär, bäriņlär ärgä tägäi, dädī. Kazīnīņ bir kulī bar idī, kizī aņa aittī: ämdī mänīņ tojўm boluўdў; dadam bīlän anam käņäšīp mänī ärgä bärmäkčī boptў, dädī. Dägändīn kīn ol kulī aittī: mänma cläргä хizmät kilğelī uzak jillap boldī, ämdī mänī azat kilcaņlap jaхšī boluўdў.

5) Cädä kiші.

Bir cädä kiші bar ikän, enīņ bir äšägī bar ikän, bir kўnī ol äšäknī minīp jağaška berīptў. Jağašnīņ učīğa čikip tўbīdīn käcīptў, ol jağač käskän järgä bir kiші kälīptў, kälīp aņa aitīptў: jağašnī järgä t'šўp käskin! jikilīsän, däptў. Andīn kīn ol kiші kätīptў. Ol cädä järgä tўšmästīn jağašnī käcīptў. Bir вахтīn kīn jağač jikilğanda, jağaška ketīlīp billä jikilīptў. Jikilğandīn kīn cädä köņnīdä aitīptў: ol kiші mänī jikilīsän däp idī, mänīņ jikilīdīğenīmnī bilät ikän, ölўdīgenīmnī bilär, dädī. Män ol kišīnī tapai! kačan ölўmän däp сураі, ol kiші ölўdīgenīmnī aitip bärsўn! däp berīp u kišīnī ўч kўn istäp jўrўptў. Ўч kўn istäp ol kišīnī tepiptў. Andīn aittī: mänīņ jikilīšīmnī bilät ikänsīn, ölўdīğenīmnī bilīsän; aitīp bärgīn! dädī. Ol kiші aittī: äšägīņ ўч осарса sän ölўsän, dädī. Andīn kīn äšägīnī minīp jağač käskän järgä käldī, käskän jağečīnī äšäkkä jўхlädī, jўхläp äšäknī haidap öjīgä jўrdī. Bir köbrўkkä kälīp köbrўktīn ötkўčä, äšägī bir осardī, köbrўktīn ötўp äšägīnī bir munča urdī, ämdī mundīn kīn осarmeğin! sän ўч осарsaņ ölўmän, dädī. Andīn jana äšägīnī haidap jўrdī, jana bir köbrўkkä käldī, äšägīgä kančī jaхšī söz kildī, köbrўktīn ötkўčä осarmeğin! däp. Andīn kīn äšäknī jötўlädī, jötўläгängä maņmedī, köbrўktīn otmädī, andīn kälīp kolīdekī tajak bīlän äšäknī urdī, äšäk ol köbrўktīn ötkўčä jana bir осardī. Ol järdä oltуруп

jiңledī. Äшägīң ўч осарса өлўсän дäп idī, ікі осардī ämdī jана бір осарса өлўмän, дäп tola jiңledī. Андін äшägīnī haidan jўrdī, jана бір көбрўккä käldī, käлїп äшägī көбрўктїн өтмädī, äшäккä канча jaлбардī, jахшī сөзläрнī кildī, ämdī осармеңін! дädī, ämdī осарсаң өлўмän, дädī. Дäп бöркінī äшäкнїң куңīңa тіхтī. Андін кін äшäкнī haidan, kolīdeki tajak бїläн äшäкнī бірнī урdī, äшäк бір осўрўп idī, бöргī järgä тўшўп käттī. Андін кін өldўм дäп көбрўкнїң ассінīңa кірїп jаттī.

Ol кўнī бір бäг бңa чікіп idī, ат көбрўктїн ўркўп өтмädў. Нökäрінī бўрідī, бу көбрўкнī bakkin! нämä бар? дädī. Нökäрī käлїп karliса, бір адам jатīдў. Ol аіттī: нämä kilїп jатїсän, дädī. Ol аіттī: мän өлгän кіші. Ulар аіттī: өлгän кіші гäп kilамdў? бу jан чїк! ат ўркўп, өтмädī дädī. Ol аіттī: мänім өлгänїм өлгän, дädī. Ol нökäр бägīgä аіттī: бу көбрўкнїң ассінīда бір кіші jетїптў, мän өлгän кіші дäidў, өлгän кіші гäп kilамdў, бу jан чік дäсäм өлгänім өлгän дäп чikkelī унўмaidў, дädī. Дägändін кін бägī аіттī: сөрäп eliп чікар! дädī. Сөрäп eliп чіктī, бäг суредī көбрўкнїң ассінīда нämä kilїп jатїсän? дädī. Ol аіттī: мän бір кішідін сурўдўм kачан өлўмän дäп, ol кіші аіттī: äшägїң ўч осарса, дädī, äшägїм ўч осардī, андін кін өldўм дäп көбрўкнїң ассінīңa кірїп jаттїм, дädī. Ol бäг аіттī: өлгän кіші гörда jатīдīңan, сän көбрўкнїң ассінīда jатамсän? дäп бір мунча kамчі урdī. Андін кін ol сädä jiңlап öjīgä jўrdī, берїп хотунīңa аіттī: jaғач käсїп jататтїм, бір кіші käлїп jikilїсän, дädī, ol кішінїң аіткенīdak jikildїм. Андін кін у кішінī істäп таптім; мänїң jikildїңенімнī бїлät ікänсän, өлўдїңенімнī бїлїсän аітїп бäргін! ol кіші аіттī: äшägїң ўч осарса өлўсän, дädī. Jенїп käлїп jaғашнī äшäккä jўхläп öi төрäпкä маңдїм, ўч көбрўктїн өткўчä ўч осардī, ol кішінїң сөзī бїläн өldўм дäп көбрўкнїң ассінīңa кіріп jаттім, бір бäг käлїп аіттī: сän өлгän bolсаң гörда jатмаі көбрўктä jатамсän дäп kамчісī бїläн tola coktī, дäп хотунīңa hälīnī аітіп jiңledī. Хотунī аіттī: ol бäг рас аітїптў сän өлгän bolсаң гörда jатмаі көбрўктä jатамсän, дädī. Андін кін ol сädä аіттī: андак bolса мän беріп гörда jатаі! дädī. Хотунī аіттī: сän маңа базардін чаі, jaғ elїп käлїп беріп андін

кäткін? дäдī. Хотунī jармак бäрдī, чаі апкäл! jаҕ апкäл дäп, kolīҕa бір чіні бäрдī, jаҕнī чінігä al! дäп. Базарҕа барҕĭча чаі алĭдĭҕан ішінī унуттī, hämä jармегінī jаҕічĭҕа бäрдī, jаҕ бäргін! дäп, ol jаҕічī чінісігä jаҕнī kujўп бäрдī, jана kачаң бармў дäп суредī. Бар дäдī, чінінĭң ічідäкī jаҕнī төкўп ätіп чінінің тўбінī тутуп бäрдī. Чінінĭң тўбігä jаҕ kujуп бäрдī, ol jаҕнī көтўрўп öjігä бардī. Хотунī суредī: äп кäлгäн jеҕің шумў? дäдī. Бу jактĭма бар дäп чінінĭң тўбідäгī jаҕнī төкўп äттī. Чінінĭң ічінä бахса jеҕī jok. Хотунī äп кäлгäн jеҕің кенī? дäдī, ol аіттī: мäн чінінĭң ікі төрäпігä jаҕнī куідўрўп кäлĭп ідім, jолда т'шўп kalҕан чігī, дäдī. Чежің кенī? дäп суредī. Мäн елĭп барҕан jармакнī jakka бäрдім. Беріп jаҕнī тепіп кäлгін! дäп хотунī сокуп коҕlап чікардī. Кäлгäн jолīнī бахтī, häш jäрдĭн jаҕнī тапалмедī.

Андін кін өзігä аіттī: öjігä барсам, хотунўм мäнī jана сокўдў, мäн өлгäн кіші болҕандĭн кін бір очук гөрнī тепĭп аңа кірĭп jатаі! Андін кін гөрусталlikka бардī, бір очук гөр тепіп аңа кірĭп jаттī. Ol кўнī кўн käш кірдī, кäчäсī ўч оҕрī пул оҕурlап кäлĭп, ol очук гөрнің кешіҕа ілäштілäр, ol оҕрулар бір бірінī пулнī сäн tola алдің дäп уруштī. Ol сäдä анī аңlап jаттī. Бір вахтĭн кін гөрдĭн чіктī: тірікkä пул тäгідў, өлўkkä пул тäгмämдў? дäдī. Ol оҕрĭlар енī көрўп, kоркып, оҕурlап елĭп кäлгäн пулīнī ташlап каштī. Андĭн кін ol пулнī елĭп öjігä кäлдī, кäлĭп хотунīҕа аіттī: jаҕнī тап almедім, оҕрулардін бір мунча пул елĭп кäлдім, дäп пулнī хотунīҕа бäрдī. Хотунī андін кін суредī: äшäк кенī? дäп. Ol аіттī: мäн өлгäн jäрдä kalҕан, kаі jан кättī, bілмäімäн, дäдī. Хотунī аіттī: бір äшäкнī тепіп käl! дäдī.

Сäдä беріп өлгäн jаргä кälсä, äшäкнī бöрў jäп kojуптў. Андĭн көңнідä аіттī: мäн бу äшäкнің ічігä кірĭп jатаі, бöрў кälсä тутўп елĭп, хотунумҕа апперіп бäраі! Андак kilмĭсам, хотунўм мäнī öігä кіргізмäідў, дäп äшäкнің карнīнī jерĭп ічігä кіріп jаттī. Бір вахтĭн кін сеҕізҕан кäлĭп тўштī. Сеҕізҕаннī көрўп аіттī: бу jахшī куш ікäн, мунī тутўп alаі! дäп сеҕізҕаннī тутўп алдī.

Сеҕізҕаннī тутўп елĭп мунī ап беріп бір шähäрдä сетĭп, бір äшäк елĭп кälä, дäп бір сеҕізҕан көрмäгän шähäргä елĭп бардī,

Шәһәргә јәткәндін кін, кӯн käш кірді, бір кішінікідә конҕелі кірді, кірсә ol кіші өзі jok ікән, хотуні бар ікән, хотунің бір оінеші бар ікән. Ol хотуні оінешіҕа, ät п'шӯрӯп, јаҕlik нан ätіп коіҕан ікән. Сәдә öігә кәлді, ені көрӯп хотуні ätні ннні еліп коіді, оінешіні бір сандӯkkа colап коіді. Ol хотун у садәгә һäш тамак бәрмәді. Бір вахтін кін ol хотуннің әрі кәлді, садәні көрӯп: каідін кәлдіңіз? дәп суреді. Сәдә аіттї: паләні шәһәрдін кәлдім, сатїдіҕан бір кушӯм бар ідї, ені саткелі еліп кәлдім, дәдї. Кушні ol öі әгәсі көрдї. Бу каідак куш? дәдї. Сәдә аіттї: мунӯң етї тапкак куш, дәдї, ol әгәсі аіттї: нәмәні тапідӯ? дәдї. Сәдә аіттї: каідак іш bolса тапідӯ. Ol кіші аіттї: бізнің öідә нәмә бар? нәмә jok тапшурӯп бәргін! Ol сәдә кушні сіледі, ol куш kak, kak! кілді. Куш нәмә дәдї? дәп суреді. Ol аіттї: п'шурӯп коіҕан гөш бар, јаҕlik нан бар, шуні јәімән, дәідӯ, дәдї. Дәгәндін кін ol кіші хотунідін суреді: пушурҕан гөш бармӯ? јаҕlik нан бармӯ? Хотун аіттї: сізгә еліп коіҕан гөш, нан бар. Дәгәндін кін öі әгәсі аіттї: еліп кәлгін бу кәлгән мїман бїлән јәіміз, дәдї. Ol хотун ннні гөшні еліп кәліп бәрдї, ені јәдї. Бір вахтін кін кушні јана сіледі. Куш јана kak кілді. Кушуңуз нәмә дәідӯ? дәп суреді. Ol аіттї: куш аітїдӯ бу сандукнің ічідә бір јігіт бар, хотунӯңізнің оінеші, дәідӯ. Копӯп ol кішї сандукні ечіп бахтї, көрсә, бір јігіт јатїдӯ. Андін öі әгәсі аіттї: кушуңізні сассеңіз, маңа сетїп бәрің! дәдї. Сәдә: мән сетїп бәрәі! дәдї. Нәмәгә сатесіз дәп суреді. Бір әшәккә сатїмән, дәдї. Ol кіші бір әшәк беріп кушні алдї. Ol сәдә әшәккә мінін öјігә бардї.

Öјігә кәліп хотунҕа болҕан ішләрні аіттї. Барсам әшәкні бӧрӯ јәп kojӯптӯ, бір сеҕізҕанні тутӯп тапкак куш дәп бір шәһәргә еліп берін бір әшәккә саттїм, әшәкні еліп кәлдім, дәп хотунҕа әшәкні көрсәттї. Хотуні әрінің у ішләрінї көрӯп, әрім сәдә әмәс ікән, хәлї ішләрні білät ікән, оҕрідін канчі пул ajіретіп еліп кәлді, бӧрӯ јәп коіҕан әшәкнің орнҕа әшәк еліп тепіп кәптӯ, дәп әрінї обдан көрӯдіҕан болді. Андін кін бір нәчән jil jӯрӯп öлді.

6) Täjі Паша bіlän Зора Хенім.

Ak Хан bіlän Кара Хан бар ікän, ікісі tola дос ікän, här järgä барса bіllä барат ікän, ікілäсінің хотынінің kөсуғіда бір balесі бар ікän, bular бір бірігä аітіптў: ікімізнің хотынї тухса, бір оғyl бір kіz bolса, bularnї бір бірігä elіp bärälіn! дап вāдä kilішіптў. Бір кўнї Ak Хан bіlän Кара Хан бға чікіптў, бу ікілäсінің хотынї туғyптў, Ak Ханнің хотынї оғyl туғyптў, Кара Ханнің хотынї kіz туғўптў, тykkандін кін bularға хäбар бäріптў, хäбар бäргändін кін Ak Хан хотынї оғyl туғді дап аңlап хошаллиғіда етінї jўгўртўп kälіp бір көбрўктін өткўчä, көбрўктін төшўгігä атнің путї кіріп käліп еті jікілін Ak Ханнї бесіп өлтўрўптў. Кара Хан хотынї kіz tykkанї аңlап ol аста kälіptў, täш käptў, kälсä Ak Хан өлўп kaptў, аңа бір мунча jіғlап elіp чікіп järgä көмўптў.

Андін кін Кара Хан Ak Ханнің balесінї, өзінің balесінї ікісінї bekіptў, кўндін кўнгä ol ballар чоң болўптў, бäш алті jашka кіргändін кін, бу ікі balенї mäхтäпkä бäрiptў, бу ballар tola чіraіlik jахшї ballар boptў. Кара Ханнің kізінің чіraіlikliғінї tola хахlар аңlаптў. Бір кўнї bularға бірігä Täjі Паша дап ат kөjўptў, kізіғa Зөра Хенім дап ат kojўptў. Бір кўнї mäхтäптін kälгічä Täjі Пашенің бір алтун ошуғї бар ікän, енї етіп оінаідіғan ікän, бір кўнї kälіp jетіп ошуғінї етіптў, бір маменің kачесіға тägіp kачесінї сундурўптў. Сундурғандін кін мама аітіптў: атесіз шумсän ошуғуңнї mänің kачамға аткічa kolушluғўң Зөріға атмамсän, дädі. Дägändін кін Täjі Паша аіттї: mänің атам бар bolса нämä ішkä mänї шум дäісän, Зөра mänің сіңнім bolса, нämä ішkä kolушlўғўм дäісän? дädі. Мама аіттї: сänің атаң сän jеңі tykkанда оғyl туғdї дап хäбäр барған хошаллиғіда ат jўгўртўп kälіp аттін jікілін өлгän. Сänің атаң Ak Хан ідї, бу Кара Хан Зөренің атесї, дädі, сän берiп анаңdін сureғін! дädі. Ol аіттї: мän анамдін нämä дап сураіmän, дädі. Мама аіттї: сän берiп анаңга буғdаі kөрўп бäргін! дä! Буғdаінї kөрўп kачіға бäрсä, almeғін! kolўң bіlän бär-

гін! дә! колї бїлән бәрсә колїнї тутўп алҕін! Андїн кїн сурећін! мәнїң атам нәгә кәткән? дәп. Колї көигәндїн кїн саңа растїбїлән аитїп бәрїдў, дәдї.

Тәјї Паша мамедін у сөзләрнї аңлап өјїгә бардї, анесїҕа аиттї: маңа буҕдаі көрўп бәр! дәдї. Дәгәндїн кїн анесї буҕдаі көрўп качїҕа селїп бәрдї. Алҕелї унўмедї; маңа колўң білән бәргїн! дәдї. Дәгәндїн кїн анесї көрҕан буҕдаінї колїбїлән елїп бәрдї. Анесїнїң колїнї тутўп алдї, анесїдїн суредї, мәнїң атам каі јан кәткән? дәдї. Дәгәндїн кїн анесї аиттї: сәнїң атаң Кара Хан, дәдї. Тәјї Паша аиттї: Кара Хан мәнїң атам әмәс, сән маңа растїбїлән аиткін! дәдї. Анесїнїң көрїҕан буҕдаіда колї көигәндїн кїн; растїнї аиттї: сәнї тукқан күнї атаңҕа оҕул туҕдўм дәп кіші әвәттім, атаң хошал болўп, ат јўгўртўп кәлїп аттїн јікілїп өлгән. Андїн кїн Тәјї Паша суредї. Зөра мәнїң нәмәм болўдў? дәдї. Анесї аиттї: сәнїң колушлуҕўң, дәдї.

Дәгәндїн кїн көңнїдә аиттї: мама рас аітат ікән, дәдї. Бїр мунча пул елїп мамењ кешїҕа бардї, андїн кїн аиттї: мән Зөрїҕа каідак ојун гәп кілїмән, дәдї. Мама аиттї: мәхтәптїн чікқанда Зөренїң бөркїнї елїп кашкїн! ака бөркўмнї бәргїн! дәсә, мәнї сөјўп којўң! дәгїн. Андїн кїн сәнї сөјўп којар, шундак кілїп јўрўп көңўл елїшїп kalicläp, дәдї.

Андїн кїн мәхтәпкә бардї. Мәхтәптїн чікқанда Зөра Хенімнїң бөркїнї елїп каштї; ол аиттї: ака бөркўмнї бәрің! дәдї. Тәјї Паша аиттї: мәнї сіз сөјўп којўң! дәдї. Ол сөјўп коідї. Бір нәчән күн шундак кіліп јўрдї. Ікісї көңўл елішїп калдї, булар әр хотундак болўп калдї. Бір күнї ол шәһәргә јеҕї кәлдї. Кара Хан ләшкәр елїп чікїп кәлгән јеҕї бїлән сокуштї. Ол кәлгән јеҕїҕа күчї јәтмәдї, андїн кїн аиттї: кім шу јеҕїнї качурўп бәрсә, кізімнї бәрїмән, дәдї. Ол шәһәрдә бір кара капір бар ідї, тола бәтур ідї, ол чікїп кәлгән јеҕї бїлән сокушўп јеҕїнї качурдї. Ханнїң бу аіткан сөзїнї Тәјї Паша Зөра Хенім аңлап ікісї кечїп кәттї. Тәјї Пашенїң атесїдїн калҕан бір чарбеҕї бар ідї, кечїп шунда бардї.

Андїн јеҕї кәткәндїн кїн кара капір кәлїп аиттї: јеҕїнї качурдўм кізіңнї бәргїн! дәп. Аңа бәраі дәп кізїнї бахса, һәш јәрдә

jok. Істäп кäтіңläр дäп кіші коідї. Ol кішläр нäчäн кўн істädї, häш jäрдін тапалмедї. Тапалміңандін кін бір кўнї ol кара капір курңуі eліп, курңуі кушлаңан болўп Зōренї істäп чіктї. Ol чарбакка бардї, барса Täjї Пашебіläн Зōра Хенім анда jўрўптў. Уларнї кōрўп кара капір аітіптў:

курңуі салдім бакчаңга,
салсам чіпчік алңандў,
мунда кälгän Зōренї,
eліп берїп jамандў?

Täjї Паша аіттї:

курңуі салсаң бакчамңа,
салсаң чіпчік алңандў,
бунї сōіган Зōрамнї,
ämдї сōісäм болмамдў?

дäп Зōренї сōjўп коідї. Ol ішнї кара капір кōрўп ачігї кälїп jенїп чікіп кättї. Шу jäрдін jенїп кälіп Кара Ханңа аіттї: сän кізіңнї маңа бäрїмän дäп jалңан аітіп jеңінї качурдўң. Ңälї кізіңнї Täjї Паша бїläн палän jäрдäкї чарбакка аппäрїп кojўпсän. Сän jалңандін істäттім, дäп, маңа jалңан аітіп сän, мän ӧзäм істäп чікіп ol чарбактін таптім. Мänї кōрўп, мänің кӧзўмдä Täjї Паша кізіңнї сōjўп коідї, дäп болңан ішläрнї Кара Ханңа аіттї.

Кара Ханнің уларңа ачіңї кälїп, кіші бўрідї eліп кälіңläр! дäп барңан кіші уларнї eліп кälдї. Кälсä Кара Хан ōңа чікіп кätіптў. Бір вахтін кін ōдін jенїп кälїп jатідў. Енї кізї Зōра Хенім кōрўп бäгläрігä аіттї:

Шу кälгän атам охшар,
газібї кälгän охшар,
бäлідä місран кіліч,
Täjінї чапар охшар.
Täjінї талаңізlар,
тal біläн баңlаңізlар,
атамнің ачіңї кälсä,
бу Täjінї сахlаңізlар!
Täjінің атесї jок,

белідä потесі jok
jiғlіmaң Täjі Паша,
дунjäнің ғунäсі jok.
Бу täрäк узун täрäк,
тўбідін käсмäк käрäк,
тўбідін käскäндін кін,
бір сандук ätмäк käрäк.
Täjіні almak käрäк,
сандукka calmak käрäк,
атамнің ачіғі tola,
Täjіні чікармак käрäк.

Дадамнің tola ачіғі кälгän охшаідў, Täjіні öлтўрäр bolca, сізläр тіläп елір мäн аіткандак kilўп däрjіғa селіңläр! дädі. Дäгändін кін Кара Хан jätін кäлді. Кälўп öjігä т'шўп Täjіні äпкäлдіңмў? дäп суреді. Бäгläрі елір кäлдўк дädі. Мäнің көзўмгä көрмäсўн елір чікір öлтўрўңläр! Дäгändін кін бäгläрі öлтўрўдігеніні тіläп алді. Täjіні öлтўрмäсäк, бір сандук jасетір сандукka селір däрjіғa ташlісак, дädі. Дäгändін кін Кара Хан: андак bolca шундак kiліңlар! дädі. Андін кін jағашчіларні елір кälўп, бір сандук jасаттї, Зöра Хенім ol jағашчіларға бір мунча пул бäрдї: cläр сандукні jакшї кіліңlар! дäп ічі тішіні jакшї сірlаңlар, ічігä су кірмäсўн! дädі. Дäгändін кін jағашчіläр Зöра Хенім аіткандін зіада кілді. Сандук бўткандін кін Кара Ханға аңlаттї; сандук бўттї, дäп. Бўткän bolca Täjіні селір däрjіғa ташlаңlар! дädі.

Täjі Пашені сандукka салді, елір берір däрjіғa ташledі. Täjі Паша däрjіда екір кättї. Зöра Хенім Täjі Пашедің ärілір kalғенігä jіғlап jакілеріні jіттї, нäчän кўн кішігä сöз кілмедї, аш jämädї. Андін кін атесі jеғіні качурўп бäрgän кара капірға тоі кілір кізіні елір бärдї.

Ol сандук бір нäчän аі сунің ічідä ахтї, елір беріп шähаргä jекін бардї. Ol шähärнің патішäjінің ўч кізі бар ідї. Ol кўнї däрjенің бojігä оінігелі кälўп ідї. Дäjенің ічідін бір сандук кälўп jатідў. Ol кізlар кälўп атесігä аіттї: däрjенің ічідä бір сандук кälўп jатідў, ічідä нämä бар ікän білмäіміз, дädі. Патішä аітт:ї

Шу сандукнї кāсиңlар туссаң, шуңа бāрдїм, дāдї. Ol кізlар чікїп дāрjенїң бojїңа берїп, hāр кāсї бір арңамчї сандукка салма ташlедї. Патішāнїң кічік кізїнїң салмесї сандукка тўштї. Сандукнї судін чікардї, бахса у сандукпїң hāш jāрдā аңзї jok. Ol кізlар аітіштї: бу сандукнїң аңзї jok ікāн пальтебїlāн чапелїн! дāдї. Бірсї аіттї: бу сандукнї отка jекїп көідўрāлїн! ol сөзнї сандукнїң ічїдā Тājї Паша аңlап аіттї:

тāпсāң сандук ечїlар,
гўl бешімңа сачїlар,
бу мāнїң хаста болңан көңlўм,
jāрнї көрсā ечїlар.

Дāгāндїн кін ol кіз сандукнї тāптї, сандук ечілдї, сандукнїң ічігā карїса, бір jігіт oltурўптў, tola jахшї jігіт патішā задїңа охшаідў. Чачlерї өсўп кешїңа т'шўптў, чірejї сарңеріптў. Кіріп патішāңа аңlаттї: сандукнїң ічїдā бір jігіт бар ікāн, патішā задїңа охшаідў чачlерї өсўп кешїңа т'шўптў, чірejї сарңеріптў, дāдї. Дāгāндїн кін патішā елїп кірїңlāр! дāдї. Патішā бўрїдї бір ак кігіз селїп кojўңlар! бір кара кігіз селїп кojўңlар! Ак Ханнїң оңlї bolса ак кігіздā oltурўр, Кара Ханнїң оңlї bolса кара кігіздā oltурўр, шунўңдїн біläміз Кара Ханнїң Ак Ханнїң оңlї болңенїнї, дāдї. Дāгāндїн кін ікі кігіз селїп коідї.

Тājї Пашенї елїп патішāнїң алдїңа елїп кірдї, кіріп тāзім кілїп турдї. Патішā oltурўң! дāгāндїн кін өтўп ак кігіздā oltурдї. Патішā Ак Ханнїң оңlї ікāн дāп білдї. Андін кін Тājї Пашедін hālї āвālїнї суредї. Тājї Паша бешїңа кāліп өткāн ішlāрнї бір бір патішāңа аіттї. Андїн кін ol патішā: сіз мāнїң балам болўң! дāдї. Патішā āңіlлāрнї кāідўрдї, патішā tola обдан көрїдїңан болдї. Бір нāчāн кўн көргāндїн кін Тājї Пашенї дāрjедін тутқан кічік кізїнї тоі кілїп елїп бāрдї. Ol кізбїlāн Тājї Паша бір jāрдā jатмедї. Ol кіз Тājї Паша бір jāрдā jатмаі у кізңа зулма кілңан ішlāрїнї атесїңа аіткіздї. Андін кін патішāнїң Тājї Пашїңа ачіңї кāлїп, мāн патішā болсам кізімнї муңа бāрсāм, нāмā ішкā мундак зулма кілїдў. Елїп кірїңlāр, мунўңдїн сөз сураі! Бу ішї рас болса өлтўргўзāі! дāдї. Андїн Тājї Пашенї елїп кірдї. Енiңдїн патішā бір

мунча сöз суредī. Мäн кiзiмнī саңа бäрсäм, мäнiң кiзiмҙа зулма кiлҙiдак сäн бiр jäрдä jатмеҙiдак сäн, шу iшлäрiң расмў? дäдī. Täjī Паша аiттī: рас дäдī. Мäн Зöра Хенiм бiлäн шäрт кiлiшiп iдўк, мäн сäнiңдiн бöлäк хотун almaймäн, дäп; ol аiттī: мäн сäнiңдiн бöлäк äргä тäгмäймäн! дäп. Iкўлäн каттiк шäрт кiлҙан, дäдī. Патiшā бу сöзлäрнī аңлап: мунуңма iшī рас iкäн, андак bolса берiп, мāшōкуңнī тепiп, шäртiңнī сундурўп käl! мäнiң тўгäлäрiмнiң iчīдiн jol jўргўдäк бiр jахшī тўгäнī мiнiп барҙын! дäдī.

Täjī Паша патiшāнiң aлдīдiн чiкiп тўгä хāнīҙа кiрдī, бiр буҙренī туттī. Буҙрīҙа аiттī: мäн сäнī мiнiп мāшōкўмҙа барiмäн, нäчäн кўндä jäткўзўсäн? дäдī. Ol буҙра аiттī: altī аiда jäткўзўмäн, дäдī. Андiн кiн сäн bolmaiт iкäн дäп kojуп äттī. Берiп jана бiр атан тўгäнī туттī. Мāшōкўмҙа качан jäткўзўсäн? дäп суредī. Ol тўгä аiттī: ўч аiда jäткўзўмäн, дäдī. Ьämä тўгäлäрнī суредī, бiр аiда он кўндä jäткўзўмäн дäдī. Бiр учесī jеҙiр bolҙан орук тўгä бар iкäн мунўңдiн сураi, бу нämä дäiт iкäн, бу узак кўндä jäткўзўмäн дäсä, он кўндä jäткўзўмäн, дäгäн тўгäнī мiнiп кäтäi! дäдī. Ol орук тўгäнiң aлдīҙа бардī, буilесīдiн туттī, ol тўгäгä аiттī: мäнiң бешiмҙа каттiк бiр iш тўштī, сäн мäнī ol iшкä качан jäткўзўрсäн? дäп суредī. Ol орук тўгä аiттī: мäнiң учам jеҙiр, сäн komnī jахшī току! көзўңнī jумўп ачкiча jäткўзўмäн, дäдī. Дäгäндiн кiн Täjī Паша ol тўгäнī баштiн ajеҙīҙа бiр сiледī, jеҙiрī cakejiп, озī сämрiп булуттак болдī. Андiн кiн Täjī Паша ol тўгäгä jахшī ком кiлiп токуп миндī.

Бiр jolҙа кiрiп jўрдī, тўгä аiттī: көзўңнī jумҙўн! бiр вахтiн кiн көзўңнī aч! дäдī. Көзiнī асса aлдiнī бiр таҙ турап елiптў, ol таҙнī көрўп Täjī Паша кудаi та'ala jиҙlап такка аiттī:

бу таҙlар äгiз таҙlар,
ҙеріппнің jолīнī баҙlар,
ҙеріп ölсä кiм jиҙlар?
ҙеріпка ҙеріп jиҙlар!

Дäгäндiн кiн таҙ jерildī, jol ечildī, ol jol бiлäн jўрўп таҙнiң аресīдiн öттī. Öтўп болҙандiн кiн тўгäнiң кўриҙiн таҙ кiсiп елiп kaldī. Тўгäнiң кўриҙī kalта bolмakliҙī шу jäрдiн дäiдў. Андiн кiн

ўjärdiн öttī, tўgä aittī: közўңnī jumғўn! Täjī Paша közīnī jumdī: tўgä joлғa kiріп jўrdī. Bір вахтīн kīн: közўңnī ач! dädī. Közīnī асса Зōра Хенімнің äшігīgä kälīптў. Андін kīн Täjī Паша aittī,

män kälдim шundўn muңa,
худāнің pärmanīча,
bір шāhärdä bір kіз aлдім,
eті Султан Бўвāчä,

ўч кетім шундак дāп kічkірдī Зōра Хенім чікмедī. Зōра Хенімнің кешīда хізмāт kілīдіғan bір kіз бар ідī, Täjī Пашенī bілāттī, ol kіз aittī: bу ўn Täjī Пашенің ўnīgä охшаідў, чікіп бекің! dädī. Зōра Хенім aittī:

Täjī Пашенī jäгāн kāғa,
manī jämäidў,
manī jäгāн kāғa,
Täjī Пашенī jämäidў.
Enī сандукka celīп äткāн
däрjīғa ташлап äткāн,
ol hāli jakka kāttī,
enī kім bілāт ікāн.

Täjī Паша качан kälсўn! dāп jiғledī. Jана ol kіз aittī: kaідак bolca, bір чікіп бекің ўnī бāк охшаідў. Дāгāндін kīн Зōра Хенім чікіп бахтī, körсä Täjī Паша kätіп барідў. Täjī Паша äшігīdä турўп бajakī сöз bілāн ўч кетім кішкірдī. Зōра Хенім чікміғандін kīn, bу manī унуткан ікāн dāп kälгāнīgä пушман kілīп bір jäңīnī чікерīп, bір kāшīnī чікеріп тўгāсīnī jötўlāп kätіп бараттў. Зōра Хенім āкесідін беріп, тўгāсінің буiлесīnī тутўп Täjī Пашенің путīnī kучakledī.

Bу järgä сізнің kälгāнің,
jok ідī mānің bілгāнім,
енің учун mān беріп.
aлдіңізғa чікмадім.
Öjімдä jiғlап jаттім,
ўnіңізнī охшаттім,

карап балаідак чіксам,
ākеңіздің мән jäттім,

дäп jиғлап öjïгä eліп кäлді. Öігä кäлгäндің кін бу ікі ашік бір бірі бïлäн тепішïп, häлі муңнї аітішіп, бешіға кäлгäн ішläргä jиғлешіп олтурді. Андін кін Täjї Паша мініп кäлгäн тўгäнї кojўп äттї: сäн ämді jўтуңға барғїн! дäп. Зōра Хенім Täjї Пашїға кіші көрмäідіған бір öі кіліп бäрді, Täjї Пашенї ol öідä бахтї, бір нäчäн кўн мундак кіліп jўрді. Бір кўнї Täjї Паша Зōра Хенім бïлäн аш jäп олтураттї, бір ғадаі кäлді. Ol ғадаіға jäп олтурған ешїнї бäрді, улардің алдідің чікіп кара капірнің jеніға барді, еніңдін бір нäрсä тілädі, ol кара капір кічікінä кäпак ап чікіп бäрді. Ol ғадаі аіттї: Зōра Хенім бïлäн Täjї Пашенің jеніға беріп ідім, аш jäп олтурат ікäн, jäп олтурған ешїнї бäрді. Бу кара капірнї көрўңлäр! кічікінä кäпак бäрді, дädї. Дäгäндің кін ol аіттї: Täjї Пашенї каіда көрдўң? дäп ғадаі аіттї: мän көргänїмнї саңа аітмаімäн. Андін кін кара капір бір мунча алтун алчікіп ғадаіға бäрді. Сäн Täjї Пашенї маңа аітїп бäргін! дäп. Ol ғадаі көргänїнї äрäк аіттї. Täjї Паша кäлгälї узак кўн болді, аңа Зōра Хенім кіші білмäідіған бір öі кілдуруп бäрді. Täjї Паша ol öінің ічідä кіші jок вахта Зōра Хенімнің кешіға чікіп біллä jўрідў, кішінї көрсä ol öігä кірїп кätїдў, дädї. Дäгäндің кін ol кара капірнің ачіғї кälїп коліға кіліч eліп кäліп Täjї Пашенї öлтўрді. Öлтўргäндің кін Зōра Хенім енї eліп чікіп бір jäрдä көмді, аңа тола jиғледі, бір кўнї кара капірōға чікіп кäттї, Зōра Хенім тола кізларнї jиғді, уларға аіттї: бўгўн мän Täjї Пашенің бешіға чікїмäн, сläр мäнің бïлäн біллä чікіңлар! дädї, кізлар чікелін! дädї. Зōра Хенім бір jäңінің ічігä ўнчä märвajіт алді, бір jäңінің ічігä марjан алді, андін кін Täjї Пашенің öлгän төрäпкä jўрді. Jекін бардї аіттї:

кälїңläр! кізlар, jўгўрўшälін!
Täjї Пашїға jätішälїн!
Täjїға jätішкändä,
ўнчä марjан чечішälін!

Täjї Паша көмгän jäргä беріп, jäңінің ічідäкі ўнчä марjаннї чаштї, кізlар ўнчä марjан täрїп еніңбілän болўп калді. Jäр jерілді,

Зөра Хенім јерілгән Тәјі Паша кучўғіға кіріп кәттї. Бір вахтін кін кізlар Зөра Хенімні бахса, һәш јәрдә јок, өјігә јенїп кәлдї, кәлїп болған ішләрні һәр кәсї кіз ата анесіға әйттї. Андін кін кара капір бдўн јеніп кәлїп, у сөзләрні аңледї, Зөра Хенімні істәп Тәјі Пашенің көмгән јәргә бардї, барса Зөра Хенім јәргә кіріп кәтїптў, јәрдїн чечінің учї чікіп турўптў, шунўңдїн білдї.

Кара капір бір кулїға әйттї: мәнї өлтўргїн! Бу ікісінің аресіға елїп кіріп көмгїн! мәнің калған пулерімні сән алғїн! дәдї. Дәгәндїн кін ол кул кара капірні өлтўрдї. Елїп беріп ікісінің аресіға көмдї. Андін кін Тәјі Паша бір тәрәк болўп ўнўп чіктї, Зөра Хенім кізіл гўл болўп ўнўп чіктї, бу ікісінің отрусіда кара капір азған тікән болўп ўнўп чіктї, булар бір бірібілән көрўшәі дәсә ол тікән санјіп бір бірсінї көрўштўрмәідў. Бір кўнї керї баба отунға чіктї, кәлїп бу ішләрні көрдї, көңнідә әйттї: бу кара капір Зөра Хенім бїлән Тәјі Пашенї тірілігїдәк көрўштўрмәдї, әмдї өлгәндїн кін аресіда тікән болўп чікіп јана көрўштўрмәдї. Мунї орғак бїлән урўп елїп әтәі! дәп бајакї тікәнгә орғак салдї. Тікәндін тўбїдїн бір сә учўп чікїп кәттї, тәрәкнің тўбїдїн бір kakyk учўп чікіп кәттї, кізіл гўлнің тўбїдїн зәінәп учўп чікіп кәттї. Һәлї бу вахта зәінәп kakyk дәп Тәјі Пашенї кічірїп јўрїдў, Тәјі Паша Зәінәп дәп Зөренї кічірїп јўрїдў. Булар һәр јilliғї бір бірї бїлән көрўшкїдәк, һәр кәсї ағзїда бірсї бірсігә јәм елїп кәлгїдәк, бір бірінї көргәндїн кін хошal болўп кўлўшкідәк болўп, ағзїдін јәмї јәргә т'шўп кәткідәк, јәм т'шўп кәткәндїн кін булар јана аркесіға јеніп јәм елїп кәлїп көрўшәміз дәп учўп кәткідәк, шундак кіліп булар бір јәрдә болалмїғїдак, енің ўнўн зәінәп кәчә кўндўз kakyk дәп кічірїп јўрїдў.

7) Бөрў бїлән тўлкў.

Бәш alti кіші өға чікіп ікән, бір бөрў чікіптў, ені коғлап һәдурўп алғідак болғанда ітўрўп әйтїптў. Ol бөрў уларнің алдїдїн кечіп бір кош һаідап јаткан кішінің јенїға беріптў. Берїп ol кі-

шігä аітіптў: мані сän jошурҕін! ōҕа чікkан хак мані koҕлап hардурді, ämді сän jошурмісаң, мані oлтўрўп, тäрämні сojўп eлip кätїдў, дäп, oл кішігä jiҕledі. Oл кош hаidап jатkан кішінің бөрўгä ічі аҕріді, көңнідä аіттї: мäн муңа jахшilik kилip өлўмдін kуткузўп koісам, маңа сабап болур, дädі. Jубесінї селip бөрўні jөргäп jошундурўп бір järдä koіді.

Бір вахтін кін oл ōчїlар бөрўні істäп кош hаidап jатkан кішінің кешіҕа кäлдї. Бу jакka бір бөрў кечip кäлдї, көрдўңўзмў? дädі. Oл кіші көрмädім, дädі. Андін кін ōчїlар oл järдін кäттї. Ōчїlар кäткändін кін бөрўгä аіттї: ōчїlар кäттї, сän ämді копуп бір jакka кäткін! дädі. Бөрў онундін копуп oл кішінің кешіҕа кäлдї, oл кішігä аіттї: сän мані өлўмдін кутkаздің, ämді мäн сäні jäіmän, jа болміса кошка каткан ікі уjўңнўң бірінї jäіmän, дädі. Oл кіші аіттї: мäн саңа вапā кildім сän маңа jапа кilамсän? дädі Бөрў аіттї: вапāҕа jапа бар, дädі, сän кімдін болса суреҕін! дädі. Андін кін oл кіші, jенїда бір інäк jўräттї, еніндін суріҕелї бардї. Берip інäктін суредї: вапāҕа jапа бармў? дäп інäк аіттї: вапāҕа jапа бар, дädі. Oл кіші аіттї: каідак jапа бар, дäідї. Oл інäк аіттї: мäн палāнї кішінің інäкї ідім, мані сетip алҕанда oл кішінің häч kалесї jок ідї. Мäн канча уilарнї туҕўп бärдім, мäнің-дін туҕўлҕан калїда котенї тоштї, kалесї тоla болдї. мäн керідім, hälї мäнї бір кассапка гäпläштї, ärtä ögўннўң ічідä eлip берip мäнї өлтўрўдў, кенї вапāҕа вапā болҕенї? дädі. Мäн шунча балїларнї туҕўп бärip котенінї калїҕа тошкассам мäнї кассапка аіттї. Андін кін бөрў аіттї: аңледіңмў? вапāҕа jапа бар ікän, дädі. Дägändін кін oл кіші аіттї: jана бір кішідін сураі! Андін берip бір alма däрäхтін суредї: вапāҕа jапа бармў? däп. Oл alма аіттї: вапāҕа jапа бар, дädі, мäн бір alма däрäх, дädі, мані бу кішlärнің атесї тікip баҕ кilҕан, атесінің вахтідін тартip шу alма болўп мівä бärip турўмän. Мäнің куруҕенімні eлip отка kалаідў. Hälї бір ікі кўн болдї, кіші кälip аітідў; бу alма керідї, ämді кäсip мунї отун kilелін! дäідў, кенї вапāҕа вапā болҕенї? мäн нäчän jілдін мівä бäріп турҕан alма ідім häli мані кäсімän дäідў. Дägändін кін бөрў аіттї: ämді нämä дäісän? Вапāҕа jапа бар, дädі, мäн сäні jäіmän,

дәдї. Ol кіші аіттї: сән мәнї jәмәгїн! ujўмнї jәмәгїн! бір kотанда kojўм бар шунї беріп jәгїн! дәдї. Бöрў аіттї: мән аңа бармаімән, ja өзәңнї jәімән, ja ujўңнї jәімән, дәдї. Ol кіші аіттї: ujўм jенімдїн обдан, jенім ujўмдїн обдан, андак bolca бір kотанда kalam бар, берїп шунї jәгїн! дәдї. Ікісї бу jәнjәл kiліп туратгї. Бір тўлкі кәлдї.

Тўлкў суредї нәмә jәнjәл kiліп турўсläр? маңа аітіңlар! мән сläрнїң бәгіңlәрма bolai, казіңlарма bolai! ікіläңнї тәң сураі, дәдї. Андін кін ol кіші аіттї: мән kош hаідап jататтім, бу бöрў өчїлардїн кечіп мәнїң jенімґа кәлдї. Мәнї булардїн kуткузўп koi! дәдї. Мән бу бöрўнї jубамґа jöргәп өлўмдїн kуткузўп. Өчіläр бöрў кәлдїмў дәп сурап кәлдї, бöрў көрмәдїм дәдім; өчіlар кәткәндїн кін, әмдї кәткін! дәсәм, бöрў; сән маңа вапа кілдің мән саңа jапа kiлїмән, ja өзәңнї jәімән, ja ujуңнї jәімән, дәідў. Тўлкў аіттї: сәнї өлўмдін куткўзўп koiґенї расмў? дәп суредї. Бöрў рас дәдї. Сенї kаідак kутказдї? дәп суредї. Бöрў аіттї: мәнї jубесіґа jöргәп kojіп kутказдї, дәдї. Дәгәндін кін тўлкў аіттї: сән jуґан бöрў bolсаң jубенїң ічігә kаідап патїсән? дәдї, рас аіткїн! дәдї. Дәгәндїн кін бöрў аіттї: шу сöзўм рас, мәнї шу кіші өзї jöргәдї, дәдї. Дәгәндїн кін тўлкў аіттї: jöргәп бakkін! мән көрәі! дәдї. Ol кіші бöрўнї jубесіґа jöргәдї. Jöргәгәндїн кін ol тўлкў аіттї: бәк jöргәгїн! дәдї, таш бїлән бешіґа урґїн! бöрў өлсўн! дәдї. Ol кіші бöрўнї jубесї бїлән бәк jöргәдї, бешіґа таш бїлән урўп өлтўрдї. Тўлкў бöрўдїн ol кішінї kутказдї.

Андін кін тўлкў аіттї: мән сәнї бöрўдїн kутказдім әмдї мән сәнї jәімән, ja ujўңнї jәімән, дәп турўп ідї. Jіраktїн бір кіші кїшкардї: jеніңдекї нәмә? дәдї. Тўлкў ol кіші суредї: кїшкарґан кім? дәдї. Бajакї өчіläр, дәдї. Нәмә дәідў? дәдї. Ol кіші аіттї jеніңдекї нәмә? дәдї. Тўлкў аіттї: таш дәгїн! дәдї; ol кіші аіттї jенімдекї таш, дәдї. Кішкарґан кіші аіттї: ташнї ташка ур! Бajакї бöрўнї өлтўрган таш бїлән тўлкўнїң бешіґа урўп тўлкўнї өлтўрдї. Бу ікілäсінї өлтўрўп ol кош hаідаґан кіші бöрўдўн, тўлкўдўн кутулдї.

8) Һаіванатның тілінӣ ұргәнгән кіші.

Бір адам бар ікән, ol һаіваннің һämä тілінӣ біләт ікән, бір кұнӣ енің кешіңа бір кіші кәлiптұ; маңа һаіванатның тілінӣ ұргәтін коісаң! дәп. Дәгәндін кін ol кіші аітіптұ: мән саңа ұргәтіп кojiмән ұргәндін кін сән кішігä аіссаң, ja хотунұңга аіссаң, шol вахта өлұсән, дәптұ. Дәгәндін кін ol кіші аітiптұ: мән һäргіз кішігä аітмаімән, хотунұмңа аітмаімән, дәдӣ. Дәгәндін кін ol кіші ұргәттӣ. Бір нәчән кұндін кін һämä һаіванатның тілінӣ ұргәндӣ. Ol кішінің öjідä бір мөшұгӣ бар ідӣ, бір ітӣ бар ідӣ, бір әшәгӣ бар ідӣ, ікі уі бар ідӣ.

Бір кұнӣ öjігä бардӣ; мөшұк білән ітӣ сөзләштӣ. Іт мөшұктін суредӣ: сән көңнұңдә нämä тіläісән? дәп мөшұк аіттӣ: әгämнің әр хотун ікілäсінің көзӣ карңу bolca, öі ічідä коіңан гөш каімак bolca, оңурlап jäісäм дäімән, дәп көңнұмдә шунұ тіläімән, дәдӣ. Андін кін мөшұк іттін суредӣ: сән көңнұңдә нämä тіläісән? дәп. Дәгәндін кін іт аіттӣ: әгäм баі bolca meli tola bolca, мән кәчәсӣ ухlімаі, әгämнің мелінӣ jахші бакcам, әгäм мәндін разӣ bolca, маңа jахші аш бәрсä дәп шунӣ тіläімән, дәдӣ. Дәгәндін кін ol кіші мөшұк білән ітнің сөзігä кұлдӣ. Андін кін мөшұкнӣ ташlап урұп әттӣ. Андін хотунӣ суредӣ, сән нәчән кұндін каіда jұрұп кәлдің? oltуруп өзәңгä өзәң кұlісән, мөшұкнӣ ташlап урұп әттің, сәнің көңнің̈дä, бір jаман іш бар. Енің учұн шундак kilісән, дәдӣ, көңнұңдә jамallik bolміса рас сөзұңнӣ маңа аіткін! дәдӣ. Хотунӣ уруштӣ. Рас сөзінӣ аітаі дäсä, ol кіші өлұдұ, аітмаі дäсä хотунӣ tola уруштӣ. Ахір хотунің̈а аітмедӣ, хотунінӣ камчӣ бiлän tola урдӣ. Андін кін хотунӣ у сөзнӣ сурұмедӣ.

Бір кұнӣ кош һаідаідің̈ан кұнӣ болдӣ, ікі уjінӣ елip берip кошка каттӣ, кäшкічä ікі уібіläн кош һаідедӣ, кәч болңандін кін öjігä jенip кәлдӣ. Кәлгәндін кін ol ікі уінің кешіңа äшäк кірдӣ. Äшäк кірip сөз суредӣ: бұгұн каіда бардің̈лар? дәп. Ol уілар аіттӣ: әгäм бізнӣ кішнің бұзігä обдан бахтӣ, jазңа чікканда кошка катімән

дәп, һәлі кошның вахті болўптї, бізнї бўгўн елїп беріп кошка каттї, дәдї. Әшәк уідін бу сөзнї аңлап кўлдї. Сләр бәк сәдә ікәнсләр, дәдї, бу кошнўң вахті качан тўгәідў, кошнї һаідап болҕїча, сләрнің јеніңләр кїнелїп кәтїдў, дәдї. Ol уі аіттї: нәмә kilcak болўдў, дәдї. Әшәк аіттї: бір ікі кўн кошка каткандін кїн бірсїңләр аҕріңлар! от бәрсә јәмаңләр, су ішмаңләр, шундак kilcaңlap, коштўн кутўлўп kaliclәр, дәдї. Уі әшәктін суредї: сән нәмә kilїп јўрўсән, дәп. Әшәк аіттї: мән һәш іш kilмаімән. Kaі јәрдә тіші әшәк bolca шулар бїлән оінап kilїп, kaі јәрдә кўl bolca шуңа еҕінап јўрїмән, дәдї. Әшәкнің уіҕа мундак кәңәш көрсәткәнінї әгәсї һәмәсінї білдї. Әртәсї ікі уінї елїп беріп кошка каттї, ol кўнї кәш болҕандін кїн өјігә јеніп кәлдї, бір уі аҕрідї, от бәрсә јәмаідў, су ішмаідў. Әртәсї бір ујібїлән әшәкнї апперїп кошка каттї, ol кўнї әшәкнї кәшкїчә тіндурмаі кош һаідедї, маңмїса тајак бїлән соктї, әшәкнің кәшкіча heріп һәш әрвалї kalмедї. Ахшемї өзігә кәлдї, уі көрсә әшәкнің kylaklepї саңгїлап каптў, tola сөз kilмаідў. Уі суредї; әшәк нәмә болдўң? Kylaklepің саңгїлап каптў, tola сөз kilмаісән, дәдї. Әшәк аіттї: сләргә јакшilik kiliмән јеніңлеріңа замін болўптўмән. Кәлгїчә әгәм бір ујўм аҕріп kaldї дәп, сәнї бір кассапка гәпләшїп саттї, әмдї сәнї апперїп әртә өлтўрўдў; мән шуңа каіҕулўk болўп, tola гәп kilмаі kylaklepїм шуңа саңгїледї. Уі аіттї: андак bolca мән әмдї нәмә kiliмән? дәдї. Әшәк аіттї: сакаіҕін! су ішкін! от јәгін! Ујум сакаідї дәп кассап кәлсә, сәнї өтўргәлї бәрмадў, дәдї. Әшәкнің бу kilҕан сөзләрігә ol кіші кўлдї. Хотунї көрўп: нәмә кўлўсән? дән суредї. Әрї аіттї: бәкарҕа кўлдўм, дәдї. Хотунї аіттї: сән бәкарҕа кўлмәісән, сәнің көңнўңдә бір ішің бар, авал бір кўлдің, енї сурїсам мәнї соктўң, һәлї јана кўлўсән, нәмә ішкә кўлўсәп дәсәм, маңа рас сөзінї аітмаісән. Мән әмдї сәнің дін чікїмән, мәнї коіҕун! дәп әрігә есїлдї, ҕәлвә чоң болдї, әмдї ol кішінің растінї аітмаclikka һәш ілајї jok. Әрї аіттї: сән мәндін бу ішнї tola суредің, мән саңа аітмасаң уруштўң, мән растінї аітсам, аіткандін кїн өлўмән, дәдї. Хотун аіттї өлсәңмә өлгўн, сөзўңўзнің растінї маңа аітіп бәргін! дәдї. Дәгәндін кїн ol кіші һаіванатнің тілінї ўргәнгәнінї,

äшäкнiңкi уiҕа аҕрiп kалҕiн дäп käңäш көрсäткäн iшläрiнi hämä iшläрнi растi бiлäн хотунiҕа аiттi, андiн кiн өлдi. Өлгäндiн кiн хотунi сурiҕан iшläрiгä мiң пушmаllарнi kiliп tola jiҕледi.

9) Hўнärвän kiшiläр.

Төрт кiшi бiр болўп бiр шähäргä бармакчi болўп чiктi. Бу төрт кiшi бiрi чапан тiкiдiҕан кiшi бар iкäн, бiрi jаҕашчi кiшi iкäн, бiрi зäргäр кiшi iкäн, бiрi зahiт кiшi iкäн. Bylap төртi jol jўрўптў, бiр кўнi бiр jäргä käliп konўптў. Ўjäрдä оҕрi tola jäр iкäн. Bylap аiтiштi: бу jäрдä оҕрi tola, häр käсiміз бiр вakkiча нөвät бiлäн көзўтäliн! дäштi.

Aval jаҕашчi көзäттi, көзўтiп jўрўп jаҕачбiлäн бiр адам jасап koidi. Андiн кiн чапан тiкiдiҕан кiшiнi охаттi, ol kопуп көзäттi. Көрсä, jаҕашчi jаҕашбiлäн бiр адам jасап kojўптў, ol кiшi аңа бiр чапан тiкiп, käidirip koidi. Андiн кiн зäргäрнi охаттi. Ol jўрўп көзäттi. Kariса бiр адам турдi, jенiҕа барса, jаҕашбiлäн jасап koiҕан адам, аңа бiр чапаннi käidirip kojўптў. Зäргäр енiң kyleҕiҕa halka jасап koidi, koliҕa ўзўк seliп koidi. Андiн кiн берип зahiтнi охаттi. Зahiт көзўтiп jўрўп kariса, бiр адам турўдў, jенiҕа барса jаҕачтiн jасаҕан, аңа чапан käidўрўп kojўптў, kyleҕiҕa halka саптў, koliҕa ўзўк саптў. Зahiт көңнiда аiттi: bylap häр käсi hўнärвän хak ўчўн hўнäriнi маңа көрсäтiптў, бiрi аҕач бiлäн адам jасаптў, бiрi чапан тiкiп käidўрўптў, бiрi kyleҕiҕa halka seliптў, koliҕa ўзўк seliптў, мän Худаi ta'aladiн муңа jан tiläi! дäп. Ta'арät eliп oltурўп, Худаi ta'aladiн бajакi сўräткä jан tiläп дуа kildi. Худаi ta'ala у сўräткä jан бärдi, андак чipailik jахшi kiз болдi, häш адам balecі андак чipailik болмас.

Таң аттi, bylap hämäсi коптi, көрсä, бiр jахшi kiз jўрўдў. Зahiттiн суредi: бу кімнiң кізі? дäп. Зahiт аiттi: cläp сўрät jасап kojўп iкänсläр, мän Худаi ta'aladiн jан tiläп мунi адäм kildiм. Мунi Худаi ta'ala маңа бärдi, дädi. Jаҕашчi аiттi: мунi мän jасiҕан мунi маңа бäргäндў, дädi. Чапан тiккän адäм аiттi: мän

муңа чапан тікіп кäідўргäн, маңа бäргäндў, дäдī. Зäргäр аіттī: мäн мунің куleғіңа halka caldім, kolіңа ўзўк caldім, енің ўчўн кіз болўптў. Мунī маңа бäргäндў, дäдī. Зahіт аіттī: cläр бір сўрät jасап kojўп ікäнcläр. Мäн Худаі та'аладан jан тілäп дуа кілдім, муңа jан бäрдī, маңа бäрдī, дäдī. Бylар төртī ol кізнī talешіп tola уруштī, häр кäсī маңа тäгїдў, дäп. Андін кін кіз Худаі та'аладін налä кілїп jіғlап дуа кілдī, мäнī avalkī äксімгä jандурғўн! дäдī. Ol кіз avalkī дäк аңаш болўп kaldī. Jаңашчī jаңечінī aldī, чапан тіккäн чапенінī aldī, зäргäр halkecī бїлäн ўзўгінī aldī; зahіт нäчäн jілдін та'äт кілїп тапкан зahітліғī ol jäрдä ашхарī болўп кäтїп kaldī.

10) Мамїбїлäн бөрў.

Бір мама бар ікäн, енің бakkан бір kозесī бар ікäн, ol мама кўllігī kозесіңа таледін бäдä elіп кälїп бäрät ікäн. Бір кўнī мама бäдäгä кäссä, бір бөрў кälїп kозенī jäп kojўптў. Ol мама кälїп бахса козесī jok, бөрў кälїп jäп kojўптў. Мама ol коза учун jакїlерінī jїтїп tola jіғlaптў, андін кін аітїптў: мäн шol бөрўнī тепїп козамнің кенінī aлїмäн, дäптў. Мама öjінің ічідä бір jäр kolaптў, енің ічігä ңік от celіп, от білäн тошкузўптў. Андін кін козепī jäгäн бөрўнī істäп чікіптў. Істäп jўрўп ol бөрўнī тепіптў, ol бөрўгä аітіптў: мäнің бakkан бір балам бар ідī, ol öлдī, шунўң häккідä аш бäрїмäн, сän берїп маңа бекішїп бäргін! дäдī. Бөрў маменің мäхрісінī бїлмädī, бекішїп бäрїмäн, дäп кäлдī, кälїп маменің öjігä кірїп мама kolап от celіп коіған jäрінī көрсäттī; сän бу jäргä oltурғўн! дäп. Бөрў ol jäрдä oltурдī, отка тўшўп кäттī. Андін кін мама бу бөрўнī отка бастī, бөрў tola jіғlап мамїңа jalбардī. Мама аіттī: мäнің балamнī нämä ішкä jädің? дäп суредī. Бөрў аіттī: мäн балаңнī jämädім; дäп бөрў jіғlап шärт кілїп бäрдī. Андін кін мама бөрўнī kojўп äттī.

Андін кін мама бöläк сўрät болўп бөрўнің aldіңа чіктī. Бөрўдін hal суредī, нämä болдўң? дäп. Бөрў аіттī: бір маменің балесī öлгän ікäн, балїма аш бäрїмäн маңа бекіш бäргін! дäп elїп бардī.

Öjïgä barğandïn kïn mänï otka selïp, köidўrўp balamnï jägän börў-sän! dädï. Män balaqnï jämädïm däp shärt kilïp berïp kutuldўm, dädï. Andïn kïn börў aittï: mänïq shubu köigän järimgä dўrï barmў? däp suredï. Ol mama aittï: dўrï bar, kўlgä eğinеğïn! dädï. Börў berïp kўlgä eğinedï. Kўlgä eğinïğandïn kïn börўnïq köigän järlärï echïshïp tola ağridï.

Andïn kïn mama börўnïq aldïğa böläk sўrät bolўp chiktï. Börў-dïn suredï: nämä boldўq? däp. Börў köigän ishlärïnï bätämam aittï: bir mamedïn dўrï barmў däp surap idïm, kўl bўridï, kўlgä eğinedïm, echïshïp tola ağridï, enïq ağrigïğa chidamai jўrўmän, dädï. Mama aittï: saqa kўl paida kilmïğan bolca, berïp muzğa jatkïn! dädï. Börў berïp muzda jattï. Köigän börўgä cök ätïp toqlap öldï. Ol mama mährï bïlän börўnï kïnap öltўrdï.

11) Bala chörchägï.

Bir kishi bir toshkan bekiptў, ol toshkan obdan ўrgänïptў. Kўndўlä bolca ol toshkan öjïdïn chikip kätkïdäk. Toshkan bakkan ol kishï surapty:

tikï, tikï toshkenim,
närgä sän barïsän?
kўndä chikip kätïsän?

Dägändïn kïn toshkan aitïptў:

ägäm mändïn surïsaq,
kўndä öidïn chikïmän,
Länäi akamğa barïmän.

Andïn kïn ol kishi surapty:

tikï, tikï toshkenim,
Länäi akaq närdä,
nämä saqa bärïdў.

Toshkan aitïptў:

Länäi akam kälïdў,
öshkў seğip sўt bärïdў.

Ol кіші аітіптұ:

Läпäі акаңга бармеңін!
өшкұсінің сұті jok,
сөңесінің тұбұ jok.

Тошкан аітіптұ:

Чіктім чінар бешіңа,
кірдім jаңгäм кешіңа,
Jаңгämнің еті Баі Кара,
аш ätіптұ кап кара,
өзі ішті бір чара,
мän іштім бір кошук.
Ашні іштім,
jolңа кірдім,
jol бір кілич бärді,
кілішні коічіңа бärдім,
коічі бір коі бärді,
коіні көлгä бärдім,
көl бір белік бärді,
белікні токаңа бärдім,
токa бір тухум бärді,
тухумні елін бушурдұм,
екіні jап олтураттім,
Ахмät акам кірді,
серікні jап олтураттім,
Сахмät акам кірді,
äшік täk ättі,
тұңнік näk ättі,
көзұм чäкчäjін калді,
бäлім мұхчäjін калді.

Андін кін аітіптұ:

бу бір чörчäк, чörмälчäк,
алті кізда бір ämчäк,
алті кізнің атесі,
мulla Мämät Кочäк,

Сеңізңан сахчі ідї,
кўріңї бакшї ідї,
тўлкў тўман бäг ідї,
кўрігї мің бäг ідї,
тöңаі даңгалчї ідї,
jінчік албанчї ідї.
Бу сöзläрнї аітїп алämдїн öтўп каттї.

12) Садäläр.

Бір шаһärдä бір мунча садäläр бар ікäн. Бір садäнің бір оңлї бар ікäн, оңлї садä ämäс ікäн. Ol оңлї хотун елїп бäргäндїн кїн ікі ўш кўндä анесї інäкнї сеңіп кірің! дäп бўрїптў. Ol käлїп інäк сеңіп олтурўп осўрўп кojўптў. Осурўп кojўп інäккä jіңlап jалберїптў: осурук чікїп кäткäннї öзäм бiлмäi kалдїм, сän кішкä аітмїсаң! сän мänї осурўп коідї дäп кішкä аіссаң, äрім аңlїса, мän jеңі kолїңа тўшкän кіші, маңа ізä болїдў, дäп інäккä jалберїп jіңlап кішкä аітмеңін! дäп олтурўптў. Анесї: käлін інäк сакkелї чікїп ідї узак болдї, бу вакkїча кірмäідў, нämä болдї? дäп анесї чіктї. Анесї чікса, käлін інäкнің алдїдä інäккä jалберїп jіңlап олтурўптў. Анесї суредї: балам нämä болдїң? дäп. Käлін аіттї: інäкнї сеңіп олтурўп осурўп коідўм; кішкä аітмеңін! дäп jалберїп олтурўмän. Андін кїн анесї öjїгä кірїп, бір табах käпäк елїп чіктї. Інäккä бäрдї, ol анесїма інäккä кішкä аітмеңін! дäп jалберїп олтурўптў. Бір вактїн кїн дадесї кірїп käлдї. Нämä болдўңlар? дäп суредї. Ol анесї аіттї: käлїп інäк сеңіп олтурўп осўрўп кojўптў, мунї кішігä аітмеңін! дäп jалберїп олтуреміз, дädї, андін кїн дадесї öjїгä кірїп бір табах käпäк елїп чікїп інäккä кojўп бäрдї. Ўчї бір болўп ol інäккä jалберїп jіңlап олтурдї.

Бір вактїн кїн оңлї käлдї, käлїп öjїгä кірсä кіші jок чікїп еңілїңа кірсä атесї, анесї, хотунї інäк jалберїп jіңlап олтураттї. Оңлї кірїп нämä болдўңlар? дäп суредї, анесї hämäсінї аіткандін кїн оңлїнің ачіңї käлїп: бўгўн сläргä охшаш ўс садä тапсам сläрнї öl-

тўрмäiмäн, äгäр ўс садä тапмасам, jенiп кäлiп сläрнi öлтўрўмäн, дäдi. Садä iстäп чiкiп кäттi.

Кäтiп бараттi, jолда төрт кiшi бiр тал jаҕашнi öiнiң iчiгä елiп кiрäлмäi jетiптўў, äшiккä jаҕашнi тоҕра көтўрўп кäлiптў, тоҕра елiп кäлiп äшiккä такешiп калiп кузалмаптў. Улар кäңäш кiлiп jетiптў. Бiр iкiсi jаҕашнi кäсäлiн! дäптў. Jаҕач äгäсi: маңа шундак узун бojiча лазiм дäптў. Дäгäндiн кiн мана iкiсi аiтiптў: андак болса äшiкнi бузелiн! дäптў. Булар äшiк бузмакчi болўп турҕанда ол оҕул кäлiп улардiн сурiса улар hämäсiнi аiтiптў. Ол оҕул аiтiптў: jаҕашнi бojiча елiп кiрсäң нäгä такiшiдў? дäп, улар jаҕашнi бojiча елiп кiрiп апперiптў. Улар ол оҕул андак кiлҕан iшiгä бу тола hекillik iкäн дäп хошal болушўптў, бу кälмiсä äшiкнi бузаттук, дäптў.

Андiн кiн jана бiр jäргä барса бiр садä пакта терiҕан iкäн, ол пакта ўнўп чiкiп чоң болўп iкäн, аңа су коiҕан iкäн. Су коiҕандiн кiн iчiгä бiр тўгä кiрiп каптў. Äгäсi аiтiптў: бу тўгäнi hаiдап чiксам, ajeҕi бiläн jаңа су коiҕан пактенi дäпсäп äтiдў, дäп, он, он бäш jiгiрмä садäнi кiшкiрiп häliнi аiттi. Улар аiтiптў: мунi ämдi jiкiтiп, бутiнi баҕлап сөрäп чiкелiн, дäптў. Бу jiгiрмä кiши тўгäнi сөрäп елiп чiкалмаi jетiптў. Ол оҕул ўjäргä кäптў, улардiн нäма болдўңлар? дäп суредi. Пакта äгäсi аiтiптў: бу пакта мäнiң пактам idi, jeңi су кojўп idiм, бу тўгä мунiң iчiгä кiрiп каптў, hаiдап елiп чiксам, пактенi дäпсäп äтäдў, дäп төрт бутiнi баҕлап сөрäп елiп чiкiп äтäмiз, дäптў. Ол оҕул кўлўптў шундак садä болурмiслäр? бу тўгäнi пактенiң iчiдiн бiр кiши jötўлäп елiп чiкiдiҕан нämä? у канча jäрнi дäпсäидў? Слäр мунча кiши тўгäнi jiкiтiп бутiнi боҕўп сөрäп чiксаңлар пактенi тола jäрiнi дäпсäп зäрäл kiliслäр, дäп. Тўгäниң путiнi jаздурўп бiр кiши jötўлäп елiп чiкiптў. Ени көрўп бу jiгiрмä кiши мунiң бу кiлҕан iшiгä тола хошal болўп hехлi тола iкäн дäп hаiран кiлiптў.

Андiн кiн ол оҕул аiтiптў, бу шähäрдä садä тола iкäн, садä мäнiң атам, анам, хотунўм улар ämäс iкäн, ämдi буларнi өлтўрмäi дäп öjiгä jенiп каптў.

VII. БЕITLÄP.

1.

Ўш баlамнī öлдī дäп,
бешімӈа селіптў lächäk,
мänің ўчўн kälгän ікän,
бijilki kälгän бу чächäk.
Чоң Кўрägä мän берiп,
алдім Зібäшімгä jälim,
тўшkä нämгä кірїп kаптў,
Насір баlам, Мämätälim.
Öігä мīmallap kälїптў,
достурхallарің kенī?
багда гўlläp ечіліптў,
kickelī баlа kенī?
Бугдеjімнī jаімеӈің!
ахlätī jok ўгўт ікän;
пāчä баllap бір серi,
Мämätäli jігіт ікän.
Міltігімнī есіп чікіп,
kарӈа сенīда ōлўдўм,
хialімӈа kälгändä,
Калмак болуп мän дōлўдўм.
Takka чікіп кīк аттім,
гöш alӈeli hämpa kенī?
гöшнī jўхlän öігä kälдім,
jägälī баlїlap kенī?
Jокātін су акїдў,
таштін ташка чакірап,

бäіш баҕларда јатар,
алтун кӱмӱштäк пакірап.
Чоң Кӱрāнің јолīда
јäнäстä піссä јäр ідī,
хош Худанің тäгдірī,
kylyllерімдін āрідī.
Саудігäр уста ікäн,
шäші токуп бӧз äткälī,
кӧк јешіl хіш еліңäр,
кäбрäсīгä сӧз äткälī.

2.

Акам акама
Алім акама,
піаз јолīда
бäргäн кобузӱң
ұігдä тӱбӱдä
тӱшӱп капты јā,
јеніп беріп,
тепіп алсам,
анам чапак
көрӱп каптī јā,
нäдін алдің? дäп,
маңа кälädӱ.
Акам акама,
Алім акама.
Дадам ҕалазаң
Кӱрāгä кätіп,
кäліп каптī јā,
тōпакнī токуп,
täбілгӱ äпкälің!
еҕіlҕа äп кірің!

Акам акама,
Алім акама.
Ä Мämätäli,
шаң бägінің
ікі кізī бар,
кічік кізінің
аідак ӱзī бар,
чолпаң көзī бар,
чоң кізінің
јанчугīда
кош кобузу бар,
кош кобузунī
кошлап чäліп,
куруттī мänī,
ак кігізнī
селіп јетіп
унуттī мänī;
Акам акама,
Алім акама.

3.

Хума Хан обдан бала,
чечī аз ікäн,
Хума Ханнің täккäн ärī
бешī таз ікäн.
Хума Ханнің käігäн тонī
серік табада,
hарак ічкäн мäс кішідäк
көзī Хумада.
Хума ханнің кош пöпӱгī
järгä тägämdӱ,
јешіҕа јätмäі туруп
ärгä тägämdӱ.
Öхат кіліп јармак тепің
чігäсī біläн!
Хума Ханнī адаш тутуң
јäңгäсī біläн!
Хума Хан обдан бала,
өзī тӱзӱк,
адешī äп бärгänī
ікі ӱзӱк,
Хума Хан дäп кішкіріп,
потамнī аттім салма дäп,
Хума Хан чікіп кälсä,
тактіҕа тізгän алмадäк.

4. Садір.

Ак боз етім обдаммӱ?
кара боз етім обдаммӱ?

Садір өзі jаммаў?
пул тепіп бäрсä обдаммў?
Jамулдін каткан кўннi,
jаткан jäрім Jанбулак.
Jараткан пäрвäідіңар
качан бäрäсäң улак?
Jамулдін кечіп чікіп
Садір чікті талiңа,
бізнi бакkан бäш jajі
ämді калдi балāңа.
Ваічіңга чікіп парсаң,
рін-сін дäп тонумаідў,
пäі-зäңгä бўтi! дäсäм,
шäн-сінi унумаідў.
Шаңгуңда коңун тärгäн
Кўрāдäкі хі-ва-за,
jенімңа есікаттi
сäгіз пуллук пі-ва-за.

5. Садір.

Атесідін jätім калңан,
jätім калңанда мäн алңан,
hämідä atlik amam бармў?
hämідä atlik amam бармў?
Мäніңкі ўч ägächім бар,
кішкірсам Тохтавак дäімäн,
еніңдін чоң ägächімнi
енi häм Бäхтівак дäімäн.
Öінің төрідä jаткан
сашканнi марап jаткан
kala гöшi täң jäгäн
мöшўкläрім амам бармў?

Баш-jailakta jailiӈan,
атларнī бекіп бärгän,
адундailар амам бармў
адундailар амам бармў.
Ajап дӧlät ікän alt'ai,
ajап раһät ікän alt'ai,
бір jil дäгän он ікі ai,
бу jillарда амам бармў?
Бу дӧlätlік alt'aiда
өрўк alма өзī пішкан,
өзī пішкан өрўк alма,
jaӈач ташlар амам бармў?
Ңarak шарап ічішкän,
шам чіраklар jандурӈан
өіläрім амам бармў,
өіläрім амам бармў.
Мäніӈкі ўч balам бардў,
кічігī Данікан atlik,
kylyllерім амам бармў,
kylyllерім амам бармў.
Садір дäп етім kaldī,
jамулда хетім kaldī,
мäніӈкі ўч balам бардў,
Ііда jätім kaldī.
Бу alämніӈ бärläрī,
кітап һӧкмädä аӈlїсам,
кіамäттіӈ сärläрī.
бärläрім амам бармў.

6. Jенім Хенім.

Ішік aldіӈ kара jaӈач,
Jенім Хенім Тӧрämmä,

балта салсам тӱбі таш,
Јенім Хенім Төрөммä,
бір јастукта екі баш,
Јенім Хенім Төрөммä,
екілäсі кäлäм кaш,
Јенім Хенім Төрөммä;
мо-ја Фар-ді-сі-чін-на.
Ішік алдің мäірӱн тал,
Јенім Хенім Төрäммä,
чäбäрігä кірсäм мäн,
Јенім Хенім Төрäммä,
карам задä пајіка,
Јенім Хенім Төрäммä
бір чілім тамакі сал!
Јенім Хенім Төрäммä;
мо-јä Фар-ді сі-чін-на.
Дäрја мундак ташармӱ?
Јенім Хенім Төрäммä,
тешіп лäбдін ашармӱ?
Јенім Хенім Төрäммä,
јені курҕур ачімбäл,
Јенім Хенім Төрäммä,
јäрімҕа јарĭшармӱ?
Јенім Хенім-Төрäммä;
мо-јä Фар-ді сі-чін-на.
Мäн болаі шäҕа нөкäр,
Јенім Хенім Төрäммä,
ärз аіссам кенім төкäр,
Јенім Хенім Төрäммä,
аҕзі пістä, лäві шікäр,
Јенім Хенім Төрäммä,
көзі мäстäнҕа јäткӱр,
Јенім Хенім Төрäммä;
мо-јä Фар-ді сі-чін-на.

Бардім дäрја бојīға,
Јенім Хенім Төрäммä,
олтурдўм су ішкälī,
Јенім Хенім Төрäммä,
шірін јанға кас кілған,
Јенім Хенім Төрäммä,
шірін јандін кäткälī,
Јенім Хенім Төрäммä;
мо-јā фар-дī сі-чін-на.
Ішік алдің шā супа,
Јенім Хенім Төрäммä,
шālар кäліп оінїсўн!
Јенім Хенім Төрäммä,
сäпäр кäткän јārімнī,
Јенім Хенім Төрäммä,
ōlијālар колдїсун!
Јенім Хенім Төрäммä;
мо-јā фар-дī сі-чін-на.

8.

Дўшмäллäр сöјälмäідў̆,
сöіґäннī көрälмäідў̆,
колīға бічак аптў̆,
јан татlік ölälмäідў̆.
Таз бешīда карағаі,
карағаі учīда торғаі,
äріңнī кудаі урғаі!
сäнī маңа бўрīғаі!
Базардін алдім анар,
ўзў̆lärī гў̆lгў̆l јанар,
läбläріңгä сöідўрсäң,
ölсäм аменїм калар.

Базардін алдім бічак,
дәртңің јаменї чәчәк,
Манчу көңнәк ічідә
јōлаң кілїдў әмчәк.

9.

Јārімңің етї Аі Хан,
аңа көјїдў бу јан,
көңнїгә заха бәрмәң!
мәшōкум тола обдан.
Таң бешїда өјўм бар,
kalmak балесї Дўрмән,
јеңі туткан јārімдін
каідак аірїлар Дўрмән.
Мәнікі ікі јārім бар,
көрмәккә hајәп чакkан,
мәс болўп јікілҕанда
бешімдін јöлән бакkан.
Аі јārім хіјаліңіз
Ајанча бōрўкмў?
кічікліктә оінап ідўк,
әмдї пуl јокмў?
Кәкәнәкңің балесї
алтун увада,
јārім мәнї тонумаідў
әскі јуада.
Әгіз таҕңің көләңкісї
саінї талїшур,
јакші білән өткән өмрўм
обдан јарїшур.
Алтунїм јок кўмўшўм јок,
сalсам білäккä,

jіpaktekі jārnің otі
tägdі jўräkkä.

10.

Kara jorғamnің berīda
kanatlik ідім,
тагда kīk jajak bolca,
män atlik ідім.
Kara jorғamnī öltўrgän
kapa kil arғamчī,
ägär tokum jolda kaldī,
bälімdä kамчī.
Тосун atka jўgän saldім,
mіндім, kārildім,
бу mänің шум tāljім
jārdін ārildім.

11.

Бараі däsäm, бармаң däidў,
mäilім özämnің,
säksän kамчī cokkan bїlän
jārім özämnің.
Säksän kамчī cokkan järnī
körsättің bізgä,
ata анамдін рухсат elїп
kyl bolai сізgä.
Ћapak dägän ачik sunī
чағlап ішmäsmў?
atlap opyk jol jipak
ubal ämäsmў?

Кашкар jолīда jумylак jуап
бīллä маңсакчў!
atlap opyk jol jipak,
міңгішіп alcакчў!
Атlарнī токўп коідўм,
jўх таҕ арттīм jāрім,
отўңізҕа чідамаі
нäшшä тартīм, jāрім.
Нäшшä тартīдў, дäідў
бу älнīң маlамätī,
чірејімнī серік дäідў
нäшшäнīң alамätī.

12.

Ylак токудўк, käттў̆к
сāҕарҕан самаllарҕа,
сäнīңдäк jахшīнī бäрмäс
мäнīңдäк бір jамаllарҕа.
Сän барсаң берīп турҕīн!
аркаңдīн jätішīрмän,
jаман äрīңдīн корксаң,
хāлīда тепішармän.
Jāрнīң бојī курҕуідак,
läвläрī кізіl гўl дäк,
jāр calca пірāкінī,
сāҕату серік гўlдäк.

13.

Кешің карамў̆ кундуз?
кäчä бараімў̆ кўндўз?

кäчä барсам саламät,
кўндўз барсам маламät.
Јан ічідä јанан кіз,
јаңан отнї јаккан кіз,
кашлерї сäнің мärбуп
ішläрї Сулаіман кіз.
Бакка буңдаі терісам,
білбакка кäлдї бугдежім,
ўргäнїп кäлгäн заманда
äріп äттї Худежім.
Чігнї чікка улўса,
буңдаіңа баңlik болңїдак
јеңі јäр кіші тусса
содäјї аңрік болңїдак

13.

Јäрнің көңнї ічіндў,
мäн өзämнї каз ätäi!
кірпімнї дölваі ätїп,
тäнämнї täбілваз ätäi!
Јäрїсіз өмрўм мäнің
мің јашїсам бір кўнчä јок,
ішкї отінің алдіда
дözак отї ушкунча јок.
Біä ңупа бўгўн барар,
таңна унутар јарінї,
адämї häргіз унутмас
бурунңї сöігäн јарінї.
Кара кашlар оінашур,
чечї бäлігä толңешур,
чікмаң öідїн ташкерї!
ашiklар бічаklешур.

14. Нозук.

Хітаі капір натäссäн,
сäңдір паттī кольмңа,
кojуп äссäң кätїмäн
өзäм көргäн jуртумңа.
Хітаі капір натäссäн,
кälмäгїн мäнїң кешімңа!
кälсäң мäнїң кешімңа,
Кас кilармäн jеніңга.
Бір атедїн ўш кіз ідўк,
äң кічігї мäн ідім,
оңуl болсаң alім болңан,
токсан кітап окуңан ідім.
Таңдїн тўшкäн төрт atlik,
төртїläсї боз atlik,
төртіläнїң ічїдä
мäнің атам сумбatlik.
Карїсам көрўнмäідў
бузулңан сараі,
шу jäрдäн турўп тäрät кilің!
мäн кечіп баңаі!
Акерїп турат ікäн
ak мазеріңіз,
зäрікїп турўптў
Нозук баленіз.
Атам білäн анам мäнің
каідін мäнї тапїдў?
шу jäрдä өлўп кässäм,
кумдїн тапамдў.
Атам білмäс, анам білмäс
мäнїң hälімнї,

jенім бiлӯр, тäнiм бiлӯр
сарҕарҕенiмнi.

15.

Дäртнiң tolecī kättī
мäн етiмнī сатмаiмäн,
бу алämдä тартканнī
kiамäттä тартмаiмäн.

Jolӯң миңнiң jolī bolca,
хiälim сändä турмамдӯ?
бу jolniң jiрekīда
етiм jахшī bolмамдӯ?

Jär дäсäм, ечilмаiсäн,
мäiдäңдä төмӯр бармӯ?
ахшамlikka käl! дäiсäн,
hälīда öjiң бармӯ?

Чечiң нämä öсмäiдӯ?
iссik суда jумаi сän,
енiң учун öсмäiдӯ,
jōlaң kiliп турмаiсäн.

Беҕiңга кiрiп барсаң
öрӯгӯң аjäп чахlik
тӯшӯмгä кiрiп kапсаң
мäшōkум тilī татlik.